

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

МОВОЗНАВЧИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

ВИПУСК 19

ЧЕРКАСИ 2014

Мовознавчий вісник: Зб. наук. пр. / МОН України
Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького;
Відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2014. – Вип. 19. – 258 с.

У збірнику наукових праць розглянуто актуальні проблеми теорії мови, номінації, лексичної семантики, етнолінгвістики, діалектології, історії мови, словотвірної та граматичної системи мови, лінгвістики тексту та дискурсології.

Для викладачів, аспірантів і науково обдарованої молоді.

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОМІСІЇ:

Г. І. Мартинова, доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор);

М. І. Калько, доктор філологічних наук, професор;

О. О. Селіванова, доктор філологічних наук, професор;

П. Ю. Гриценко, доктор філологічних наук, професор;

В. П. Олексенко, доктор філологічних наук, професор;

М. І. Степаненко, доктор філологічних наук, професор;

Є. Сиротюк, доктор філологічних наук, професор (Польща);

О. Тімко-Дітко, доктор філологічних наук, професор (Хорватія);

М. Чумак-Жунь, доктор філологічних наук, професор (Росія);

З. М. Денисенко, кандидат філологічних наук, доцент;

В. В. Калько, кандидат філологічних наук, доцент;

Л. І. Лонська, кандидат філологічних наук, доцент;

Л. О. Пашіс, кандидат філологічних наук, доцент;

Л. В. Шитик, кандидат філологічних наук, доцент.

Відповідальний секретар – **Т. В. Щербина**, кандидат філологічних наук, доцент.

ВІДПОВІДАЛЬНІ ЗА ВИПУСК:

З. М. Денисенко, кандидат філологічних наук, доцент;

Л. І. Лонська, кандидат філологічних наук, доцент.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Н. Л. Іваницька, доктор філологічних наук, професор;

К. Д. Глуховцева, доктор філологічних наук, професор.

Адреса редакційної колегії:

18000, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 81, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, ННІ української філології та соціальних комунікацій.

Видання затверджено ВАКом України як фахове з філологічних наук (рішення президії ВАК України від 14.06. 2007 р., постанова 1-05/ 6).

Рекомендовано до друку вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 4 від 24 грудня 2013 року).

Засновник

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. Свідоцтво про державну реєстрацію друкованих засобів масової інформації КВ № 12092-963Р від 14.12.2006.

ЗМІСТ

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ. ІСТОРІЯ МОВИ

Г. І. Мартинова ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБСТАВИННИХ ПРИСЛІВНИКІВ У СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ.....	6
Т. В. Щербина ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЇ КІЛЬКОСТІ В ГОВІРКАХ СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКО-СТЕПОВОГО ПОРУБІЖЖЯ.....	14
Т. П. Кукса НАЗВИ ГАРБУЗОВИХ РОСЛИН В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ КРИМУ.....	21
Х. Я. Макович ВИЯВИ ГОВІРКОВИХ РИС У ФРАГМЕНТІ УЧИТЕЛЬНОГО ЄВАНГЕЛІЯ XVII СТОЛІТТЯ.....	28
Т. Й. Висоцька СПОЛУЧНЕ СЛОВО І СПОЛУЧНИК <i>ИЖ(Е)</i> В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVI– XVII СТ.....	32

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ОНОМАСТИКА

А. А. Таран СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ТЛО ЗМІН У СЕМАНТИЦІ КОЛЬОРОНАЗВ.....	41
Л. В. Соснина ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКИЕ КЛАССЫ АТРИБУТИВНЫХ КОМПОЗИТОВ.....	47
М. Я. Наливайко ЗАСОБИ ТА СПОСОБИ ІМЕНУВАННЯ ЧОЛОВІКА НА ЛЬВІВЩИНІ.....	54
Г. А. Патlach РОЛЬ АНТОНИМИИ И СИНОНИМИИ В СОЗДАНИИ КАЛАМБУРА.....	59

ГРАМАТИКА. ПУНКТУАЦІЯ

М. І. Калько ОНТОЛОГІЧНА ОСНОВА ТА ОСОБЛИВОСТІ КАТЕГОРИЗАЦІЇ ВНУТРІШНЬОГО ЧАСУ ДІЄСЛІВНИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	67
С. В. Когут ПРИСЛІВНИКОВІ АУГМЕНТАТИВИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	74
З. М. Денисенко АВТОСЕМАНТІЯ І СИНСЕМАНТІЯ СМИСЛОВОЇ СТРУКТУРИ ІМЕННИКІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ СУКУПНОСТІ.....	79
О. М. Донік СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ СПОЛУЧНИКІВ ПОДІБНОСТІ В ІДІОСТИЛІ МАРІЇ МАТІОС.....	86
Л. І. Лонська САМОБУТНІСТЬ ІНФІНІТИВНИХ ТА БЕЗОСОБОВИХ КОНСТРУКЦІЙ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.....	91
Р. О. Христіанінова СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ ЗІ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНИМИ ЧАСТИНАМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	97
Л. В. Шитик ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ ЗАСОБІВ ЗВ'ЯЗКУ ПРЕДИКАТИВНИХ ЧАСТИН СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ В АСПЕКТІ ТЕОРІЇ ПЕРЕХІДНОСТІ.....	105

І. С. Савченко ПУНКТУАЦІЙНА СИСТЕМА ЗБІРКИ ПОЕЗІЙ «КОБЗАРЬ Т. ШЕВЧЕНКА» (1840 р.).....	117

КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

В. В. Калько ПРАГМАТИКА ПОРАДИ В УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЯХ.....	124
Г. Н. Манаєнко ТИП ПРОПОЗИЦІЙ В СООТНЕСЕННІ С ДИКТУМОМ И МОДУСОМ ПРЕДЛОЖЕНИЯ.....	132
Е. Н. Гармаш ВЕРБАЛЬНЫЕ ТАКТИКИ КУРТУАЗНОЙ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ В КОММУНИКАТИВНОЙ СИТУАЦИИ «ФЛИРТ».....	137
И. А. Герасименко СРЕДСТВА ЭКСПЛИКАЦИИ ЦВЕТА В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КАРТИНЕ МИРА.....	144
А. Р. Габидуллина СМЫСЛОВАЯ СТРУКТУРА УЧЕБНОГО ТЕКСТА КАК СИСТЕМА СУБТЕКСТОВ...	149
Grażyna Filip PERSONIFIKACJA JAKO SPOSÓB BRANDINGU VW NA RYNKU POLSKIM NA PRZYKŁADZIE „VOLKSWAGEN MAGAZYN” I „DAS AUTO. MAGAZYN”.....	154
С. В. Цюра ТЕКСТУАЛЬНІ ВИЯВИ РЕФЕРЕНТІВ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ МЕТАФОР (на матеріалі творів Дж. Фаулза).....	161
І. А. Любарєць ЛІНГВОСЕМІОТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДРАМАТУРГІЧНИХ ТЕКСТІВ ФРАНЦУЗЬКОГО СЮРРЕАЛІЗМУ (на матеріалі п'єс Ж. Ануя «Antigone» та Ж. Жироду «Électre»).....	166
Ю. А. Падар ОЦІНКА В СПОГАДАХ І ЩОДЕННИКАХ (на матеріалі текстів Є. Чикаленка).....	171

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Г. В. Кочерга ПРОПОЗИЦІЙНО-ДИКТУМНА МОТИВАЦІЯ: РІВЕНЬ ОБ'ЄКТІВ У КОГНІТИВНО- ОНОМАСІОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ (на матеріалі українських відіменникових дієслів)	177
С. А. Стройкова ЛОКАТИВНИЙ МОТИВАТОР У НІМЕЦЬКІЙ ІХТІОЛОГІЧНІЙ НОМЕНКЛАТУРІ....	185
І. В. Пожидаєва ТРИАНГУЛЯЦІЙНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ ВІРТУАЛЬНОГО МАНІПУЛЯТИВНОГО ДИСКУРСУ БЛОГОСФЕРИ.....	191
В. А. Ущина МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ОБРАЗНОГО СКЛАДНИКА КОНЦЕПТУ <i>РИЗИК</i> / <i>RISK</i> В АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ.....	195

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПЕРЕКЛАДУ

І. І. Могілей ГЕНДЕРНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ.....	202
А. М. Козачук ПЕРЕДАЧА ІНТЕРГЛОСЕМ В УКРАЇНСЬКО-АНГЛІЙСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ.....	209

ЛІНГВОСТИЛІСТИКА. ПСИХОЛІНГВІСТИКА

І. Я. Завальнюк ЯВИЩЕ ПАРЦЕЛЯЦІЇ В МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: НОВІ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ВИЯВИ Й ТЕНДЕНЦІЇ	215
С. В. Харченко АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СИНТАКСИЧНОГО ВНОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ.....	222
О. І. Сушко, Г. І. Бондаренко ОФІЦІЙНО-ДІЛОВІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЯК ЗНАКОВІ ОДИНИЦІ СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ	228
Л. В. Корновенко ВОСПРИЯТИЕ И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПЕСНИ «УТРЕННЯЯ ГИМНАСТИКА» В. ВЫСОЦКОГО (материалы психолінгвістического эксперимента 2013 – 2014 г.г.).....	233

АНАЛІТИЧНІ ОГЛЯДИ

Л. В. Прокопчук ПРОБЛЕМА ПОРЯДКУ СЛІВ У ТЕОРЕТИЧНОМУ Й ПРИКЛАДНОМУ МОВОЗНАВСТВІ.....	239
Н. В. Деренчук ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ	243
Л. В. Фіть ОСОБЛИВОСТІ РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОГО ПРОЦЕСУ ЧЕРКАСЬКОГО ВИДАВНИЦТВА «СІЯЧ» (1917–1920 рр.).....	249

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ. ІСТОРІЯ МОВИ

УДК 811. 161. 2'282'2

Г. І. Мартинова

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБСТАВИННИХ ПРИСЛІВНИКІВ У СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті репрезентовано прислівник як лексико-граматичний клас слів у діалектних текстах із середньонаддніпрянських говірок, проаналізовано обставинні прислівники різних семантико-синтаксичних груп і підгруп, виявлено специфіку їхнього функціонування в різних формально-синтаксичних позиціях і використання окремих обставинних прислівників у значенні інших розрядів.

У процесі дослідження з'ясовано, що адвербативи становлять за кількістю одиниць усього 7–12 %, причому чисельність може зростати за рахунок повторення відзайменникових прислівників. Найбільш частотні прислівники місця, напрямку та часу, тоді як причинові й цільові семантико-синтаксичні відношення представлені переважно приїменниково-відмінковими конструкціями та підрядними частинами складних речень. Більшість адвербіальних одиниць стали літературно-нормативними, підтверджуючи тим самим середньонаддніпрянську діалектну основу української літературної мови, однак частина прислівників виявляє своєрідність досліджуваного діалекту, має специфіку лексичного, словотвірного та фонетичного оформлення в різних діалектних зонах цієї мовно-територіальної одиниці.

Ключові слова: *середньонаддніпрянський діалект, діалектний текст, зональність, прислівник, лексико-граматичний клас слів, обставинні прислівники місця, напрямку, часу, причини, мети.*

Постановка проблеми. В останні десятиліття відчутна активізація досліджень української діалектної мови: з'явилося чимало праць, присвячених системному вивченню фонетики, фонології, лексичного та фразеологічного складу говірок. Меншу увагу приділено аналізу одиниць морфологічного рівня, їх складу, ієрархії та функціонуванню в діалектах. З огляду на це докладний опис різних частин мови, як центру граматичної системи говірок, так і її периферії, є актуальним, зокрема й щодо поглиблення виробленої в останні роки методики аналізу діалектного фактажу, вилученого зі зв'язних текстів.

Аналіз останніх досліджень і визначення раніше не досліджених частин проблеми. Прислівникова лексика української діалектної мови донині малодосліджена, зокрема їй присвячені спеціальні статті В. В. Німчука [8; 9], Т. М. Розумик [10], О. Т. Захарків [7], у яких звернено увагу на словотвір, семантику та функціонування прислівників у закарпатських і бойківських говірках. Н. П. Прилипко здійснила першу спробу характеристики темпоральних прислівників діалектів української мови загалом за матеріалами окремих праць і лексикографічних джерел [12], а також описала структуру й генезу прислівників говірок Чорнобильської зони [11]. У першому томі АУМ прислівники представлено на шести картах, причому лише дві з них лексичні [1, к. 86, 267, 268, 306, 307, 344].

Новим поштовхом для поглиблення студій над прислівниковою лексикою стала поява діалектних фонотек і текстотек, що уможливило вивчення функціонування, семантико-синтаксичних особливостей частин мови, частотності їх використання в мовленні. Так, М. С. Делюсто проаналізувала текстову реалізацію прислівників різного походження, специфіку їхньої семантики й ступенювання в степовій говірці Наддунав'я, відзначивши, що в мовленні вони посідають напівпериферійне місце (7,3% від усіх частин мови) [6, с. 10–12]. Прислівники в морфологічній системі перехідної говірки гуцульсько-покутського типу с. Баня-Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл. засвідчила О. В. Вінтоняк [2, с. 11]. Про

семантичні групи прислівників середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя й особливості їхнього функціонування в діалектних текстах йшлося в доповіді Т. В. Щербини, виголошеній на Міжнародній конференції „Традиції та новаторство в сучасних діалектологічних студіях” (Львів, 4–5 жовтня 2012 р.). Однак прислівники середньонаддніпрянських говірок ще не були об’єктом ґрунтовного аналізу за матеріалами зв’язних текстів, що й зумовлює актуальність дослідження. Зважаючи на обсяг статті, обмежимося характеристикою обставинних прислівників, що становлять ядро цієї частини мови.

Мета статті – репрезентувати прислівник як лексико-граматичний клас слів у діалектних текстах із середньонаддніпрянських говірок, проаналізувати обставинні прислівники різних семантико-синтаксичних груп і підгруп, виявити специфіку їхнього функціонування в різних формально-синтаксичних позиціях.

Підґрунтям дослідження стали діалектні тексти, записані в середньонаддніпрянських говірках упродовж 1993–2013 рр. і преставлені в збірниках (ГПК, ГЗП, ГЧ) та у вигляді електронної фонотеки на компакт-дисках. Це дає змогу репрезентувати нову в сучасній діалектології методику вивчення прислівників у зв’язному діалектному мовленні. Зважаючи на зональність середньонаддніпрянського діалекту, використовуємо тексти, що репрезентують говірки різного типу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, прислівники – це периферійна самостійна частина мови, що сформувалася шляхом транспозиції іменників, прикметників, займенників, числівників і дієслів унаслідок виконання ними обставинної функції. Дослідники вважають, що лексичне значення цього лексико-граматичного класу слів синтаксично зумовлене категорійною семантикою інших лексико-семантичних розрядів, у структурі речення він функціонує в позиції детермінанта і в придієслівній позиції другорядного члена речення; поєднується з опорним словом зв’язком прилягання; для нього характерна морфологічна безкатегорійність і незмінність [4, с. 153–156, 185; 5, с. 298–300; 3, с. 18–21].

Аналіз діалектних текстів показує, що прислівник перебуває на периферії морфологічної системи досліджуваного говору, зокрема у зв’язному тексті, де в середньому понад 2300 слів, налічуємо тільки 92 прислівники (із 100 морфологічних одиниць 7–12 прислівників, тобто 7–12 %), причому оскільки в текстах переважають розповіді про життя, різні трудові процеси, то часто інформанти повторюють первинні прислівники *тод’ї, так, отак, с’уди, ос’удиво, тут, тутово, там: Косил’и косами / вй’азал’и д’івчата снопи / носил’и в’ копи / поскладал’и в’ копи / а тод’ї возил’и підводами у стоги / кл’ал’и стоги / а тод’ї вже ж мол’отил’а мол’отарка / о’дин с’н’ип / отак нака’чайе / а тод’ї із того ж в’із’ме скрутит’ не’ре’вєсл’о / і з’йаже / і одки’дайє’м / одки’дайим на боки / а тод’ї носимо косар’і і вй’азал’ниц’і (Дв); Так бул’о // а с’уди д’вер’і бул’и в хату / і оце тутово о’дин стол’ик сто’йав / тут та’ке / то хл’їб там скл’адал’и / і тод’ї та’ко л’ава / і та’ко л’ава / на’прот’аз’і / а ос’удиво отак н’їл’ в основ’ному / а бул’о п’їч’ і п’рип’їчок / пл’їта так виступал’а тут (Кн) та ін. Серед засвідчених у діалектних текстах відзайменникові похідні (*туди, тудоу, с’уди, с’удоу, куди, куда, кудоу, де, отутово, тутички, тутичка, отамичка, ос’уди, ос’удиво, ос’удиго, отут, отуто, отутово, зв’їдт’ї, пот’їм, пот’ом, то(у)д’ї, так, ота’ко, ота’кого, ус’ак, вс’ако, йак’небуд’, нашчо, чом тощо*) та одиниці, утворені від номінативних частин мови: іменника (*знизу, зверху, вгор’ї, до’дому, дома, гур’том, кру’жалками, кру’гом, замуж, на’зад, в’ечер, в’ечором, з’ї’моу, л’їтом, вис’ноу, навхрист*), прикметника (*глибоко, з’мал’очку, л’овко, ско’рен’ко, знов, надзе’л’ин’*), числівників (*вос’м’ороч’коу, надвоє, наба’гац’ко*), дієслів (*нав’битки, у’помку, ход’а*). Здебільшого прислівники поєднуються з дієсловами, виражаючи значення ознаки іншої динамічної ознаки: *Ходил’и христ’и писат’ / по д’вер’ах / по в’їкнах / і на постр’ойках / кру’гом (Кн); Та т’їки стал’а в’ечором / думай’у / н’їду тод’ї до ней’ї спат’ (Зл); рідше прикметниками чи іншими прислівниками, позначаючи кількісну характеристику статичної ознаки: Наба’гац’ко весел’їше було // то’го шо тод’ї л’удей же було ба’гато (Кл); Йак’шо сил’но трав’їане по’кошине / шо зил’єне / кл’ал’и в**

п'ятки (Кн). Слова цього лексико-граматичного розряду виконують формально-синтаксичну функцію детермінантного другорядного члена речення, який передає різні обставинні семантико-синтаксичні відношення (*А йа йаг'би бул'а і ска'зал'а / прий'ж'ай да'будимо жит' о'тамичка* (Зл); *Це коли там йа'кий п'разник / шо трошки' випійут' / а п'йан'іх не було* (Кл); *А вже п'із'н'іше стал'и роскош'н'іше жит'* (Кн); *Чолов'ік сто'їт' розби'ра напополам' / (Нх); Д'ї'жа називал'ас' / то'жи' наче пири'р'із' / т'іки во'на та'ка наче на'їскос' сто'їал'а все / конусом' наче на низ* (Кн) та ін.).

У діалектних текстах засвідчено синтетичні, або морфологізовані (*з'верху, уни'зу, кру'гом, в'попирик, на'їскос', близ'ко, з'роду, з'в'іку*), й аналітичні, чи прийменниково-відмінкові прислівники (*ден' при ден', один на о'дин, по за'казу, вс'о'го навс'ого, на хо'ду, з'д'іда п'рад'іда*).

У посібниках для вищої школи прислівники класифікують за семантико-синтаксичними відношеннями здебільшого на два розряди: обставинні (місця, часу, причини, мети) й означальні (якісно-означальні, кількісно-означальні чи міри і ступеня, способу дії), тоді як в академічних граматиках ще вирізняють модальні й предикативні прислівники [13, с. 432–444; 5, с. 302–308; 3, с. 68–81]. А. В. Висоцький, спираючись на напрацювання функціональної граматики української мови, поглибив і удокладнив класифікацію прислівників: виділив ядерний і периферійні розряди прислівників, увиразнив семантичні відтінки кожної групи й підгрупи [Вис, с. 32–68].

Ядерним семантико-синтаксичним розрядом прислівників у діалектних текстах, як і в сучасній літературній мові, є обставинні, серед яких найчастотніші прислівники місця й напрямку та часу. Специфіка розповідного тексту, у якому необхідно повідомити, де й коли відбувалися події, зумовлена особливостями пізнавальної діяльності людини, яка, структуруючи дійсність, пов'язує її об'єкти з простором і часом: *А в'ечер вит'а'гайим і йди'мо прат' на став'ок / виби'вайим / а то'д'і до'дому при'носимо* (Нх); *Тамичка ш'кол'а / то'д'і за ш'кол'у дали'чен'ко* (Злш); *Воно мото'вило з'вец'а / мото'вило // п'ів'м'іток / то'д'і в'ін ски'дайш'а оту'тово / отут' пире'в'язуйш'а / де о'ц'і ро'жки / отут' воно пири'в'язуйш'а мотуз'ком / шоб воно ни за'п'уталос'а / отут' зн'і'майш'а на о'ц'ому ж п'ереч'ку* (Пд).

Прислівники місця й напрямку слугують для вираження просторових семантико-синтаксичних відношень, зокрема серед них розрізняємо сім семантичних підгруп залежно від способу визначення локалізації дії чи стану:

1) прислівники, що визначають власне місце (*дома, заму'жем, зам'іж':у, дол'і, по сус'ідс'к'ій*): *Сист'ра мо'йа / бул'а там у замул'івц'і / заму'жем* (Уст); *А / так во'на то'д'і ше ни зам'іж':у була* (Бгд); *Бат'ка дома'ни'ма* (Дв); *І ви будите'дома / і йа* (Лн); *Йа'дома жи'ву / бо ко'му йа'нужна* (Гн); *І ми о'це дол'і вс'і спи'мо* (Дрз); *Там по сус'ідс'к'ій бул'а Мар'хва* (Уст);

2) прислівники, що визначають місце за розташуванням відносно вертикальної осі (*з'низу, вни'зу, уни'зу, з'верху, із'верху, вгор'і*): *А то'д'і те вже ж полот'но стели'мо на став'ку / так тра'вичка з'верху / шчоб нигли'боко бул'о* (Нх); *Копи ка'зал'и / з'верху'шапку і воно со'б'і сто'їало* (Скр); *Гше а'би тра'вич'ка так бул'а / шоб о'це пол'от'но на во'диц'і / і шоб із'верху'на тра'виц'і* (Іск); *Вни'зу і вгор'і п'ереч'ки* (Пд); *То'д'і у ц'іх ш'чоглах уни'зу так на п'ереч'ку* (Пд);

3) прислівники, що характеризують місце за розташуванням на горизонтальній осі (*с'периду, посе'редин'і, з'аду, з'ад'і, із'аду, кру'гом*): *О'це з'елин'і у мене кру'гом сп'ідниц'і кв'іт'ки / а хот' отут'о'це с'периду* (Мс); *Ше на стол'і кл'адут' по угл'ах хл'іб і посир'един'і під хл'іб кл'адут' г'рош'і* (СП); *Вис'нойу го'род о'рат' то брига'д'ір пошчи'тайе / та од'а'їе в'першу'чергу чолов'ікам / а ми осталис'а з'аду* (Лн); *Ком'ір // і в'ін полук'ругом / із'аду'довше* (Пгр); *А гузи'р'і о'так кру'гом / кру'гом / кру'гом / за'ходил'и* (Уст);

4) прислівники, що визначають або вказують на локалізацію за віддаленням від просторового орієнтира (*п'а'дом, тут, о'тут, оту'то, оту'тово, тут'ички, тут'ичка, о'там,*

тамичка, отамичка): *Йакоби ж во ни жил и ж р'адом* (Дрз); *Йа на од н'ій гор'і жи'ла / а в'ін на друг'ій жив / р'адом пош'ти* (См); *А воно нир'івне / бо корови ступн'ами тут походили* (Кл); *Дак ото йа знайу / шо кол'о двирей зверху така пол'иц'а / оце отутово дири'вана / ну наче доска* (Кн); *Тод'і в'ін (п'івм'іток) скидайш'а: отутово / отут пире'в'йазуйш'а / де оц'і рожки / отут воно пири'вазуйш'а: мотузком / шоб воно ни запуталос'а / отуто зн'імайш'а на оц'ому ж не'реч'ку* (Пд); *Так во'на уз'ал'а да забрал'а ми'не с'уди / каже будите луч'и тутички; Сонце с'ходе отам* (Дрз); *Так йа б / каже / тутичка жив / а йа йа'би бул'а і ска'зал'а / прий'ж'ай да будимо жит' отамичка* (Зл); у говірках південної зони середньоадніпрянських говірок засвідчено варіант *отуто'го*: *С'кажимо йаиш'ик / та отуто'го дир'жат' його оц'і криж'івниц'і* (Пгр);

5) прислівники, що характеризують місце відносно певного закритого простору (*над'вор'і, всиредин'і*): *Позастил'айим у хатах скр'із' / ше і над'вор'і кру'гом було* (Дрз); *До при'їдиш у степ / а начина т'іки розвидн'ац'а над'вор'і* (Лп); *В зимл'і копайш'а і ни вил'ожине воно всиредин'і тим / камені'м* (Грб);

6) займенникові прислівники, які вказують на місце, його нечітку окресленість або всезагальність локалізації (*де, н'іде, н'ігде, н'ігде, десь*): *Де ви д'іточки бул'и / кажут' до нас* (Дрз); *А ти'пер / мо'йа дитино / ми'ні н'іх'то ни по'може / н'іде н'ічого* (Гн); *Та ше ж і в роб'от'і дур'на / ни прогул'айу ж н'іде* (Пгр); *Н'ігде н'ічого / н'і гроше'ї ни'ма / н'іде н'ічого ни'має* (Лн); *А двоє д'ітей ходил'и в ш'колу / то / шчо н'ігде жит' / то тре ст'ройш'а* (ВБ); *Ну другий раз ни всп'іну йа зайти з'дому / і дес' захо'вац'а // йак ми'не вже в'їят' пой'мал'и і повизл'и* (Вл);

7) узагальнювальні відзайменникові прислівники із семантикою поширення дії або стану в усіх місцях (*скр'із', кру'гом*): *Ходил'и хри'сти писат' / по д'вер'ах / по в'ікнах / і на постр'ойках / кру'гом* (Кн); *А хата була на бол'от'і / і скр'із' та'к і д'ирки* (Дрз); *То вже поробив та'к і л'ави од двирей кру'гом / аж на п'іч'отуди скр'із'* (Мус).

Серед прислівників зі значенням напрямку дії вирізняють чотири підгрупи:

1) прислівники, що визначають власне напрямок (*до'дому, зам'іж, заму'ж, напи'ред, всир'ідину, в'ерх, до'долу, на'зад, над'в'ір*): *Виби'вайим / а тод'і до'дому при'носимо* (Нх); *І тод'і до'дому вже ж б'рали та'ке жи'л'із'нен'ке було по'суда* (Кл); *Йа п'ішла со'бі зам'іж* (Дрз); *Ну на Мархву кажут' / йак вийде во'на заму'ж / дак не'буде'м брат'* (Дв); *Йа от'і л'енти та все ч'исто напи'ред с'уди забрал'а / і за тими со'баками / йак ухну* (СП); *У с'т'іж'ки / і скл'адал'и так / шоб колос'ки всир'ідину* (Уст); *Ну шос' воно там стано'вилос'а / а в'ерх в'оту кабл'уч'ку / ото шоб во'на дир'жалас'а* (Пд); *Ну йак у'же з'і'мо'ю / то л'уш'ат' до'дол'у* (Лп); *До год с'к'іки жил'и / і вир'нул'ис'а на'зад у сво'є кубл'о* (Дв); *Ви'в'ішуйут' над'в'ір на мороз / воно виме'р'зайе* (Лп);

2) прислівники, що встановлюють вихідний пункт руху (*з'тудова, с'тудова, з оц'удова, с'удова, з'ц'удова, з'в'ідт'і, з'в'ідти, з'в'ідтил'а, з'в'ідус'іл', з'низу*): *Вийшла мати з'тудова / поздор'овкалас'* (Тш); *Мати йїздила у Кий'ів і б'рала дитину / сво'є одлуче' / наче приве'зе дитину с'тудова* (Лн); *В'іночок ота'ко бул'о з оц'удова плитеш і с'удова / пліл'и і з'ц'удова* (Бобр); *Треба вс'у ж розбит' / шоб вит'агти з'в'ідт'і мед* (Кн); *У'же нас з'в'ідти увол'нил'и* (Дрз); *Воно ки'пит' / аж п'іна вис'какує з'в'ідтил'а* (Дрз); *При'воз'ат' з'в'ідус'іл' до ц'еркви та с'в'ат'ат'* (Уст); *А тод'і з'низу д'ірочку вир'іжут' і то і би'рут' по ку'сочку* (Нх);

3) прислівники, що передають траєкторію руху (*кру'гом, куд'ойу, с'удойу, туд'ойу, низом, гор'ойу*): *Ножниц'і держит' і воно так кру'гом / кру'гом / кру'гом / кру'гом і сну'йец'а аж до вер'ха* (Пд); *Куд'ойу ж во'ни п'ідут' / низом чи гор'ойу* (Пш); *Та'к і ма'шини бул'и / шо мол'отил'и / с'удойу сол'ома ви'ходить' / а туд'ойу зерно ви'ходить'* (Лтв); *Бе'ре мол'одий за носов'ічок / і ни туд'ойу ж за'ходить' / а с'удойу за'ходить'* (Хц);

4) займенникові прислівники, що вказують на напрямок за віддаленням від просторового орієнтира чи відсутність місця, куди можна піти, дітись, відправити когонебудь, що-небудь (*туди, туди'во, туда, с'уди, с'уда, ос'уди, ос'уди'во, н'ікуди*): *Йїздили і прода'вал'и гл'ечики / і ото купл'ал'и і мол'око туди ц'ідил'и; Такий ч'і малий на*

шони|буд' / шоб **туда** шос' |сипат' / це сол'оміаник був (БП); Гет' |вигни|о оту|то т'іл'о / бо в'ін с'уда був |ран'аний // іме"н:о с'уда і с'уда (БП); І нас це вс'іх с'уда (Дрз); **Ос'уди**во / де о'дин ш'пенник / моту|зоч'ок то|д'і пире"к'руте там вос'м'ороч'ко|у (Пд); Пидож|ди / н'і|куди ни йди / н'і|чого ни ро|би (Лн); Наби|райте |воду / і ота'ко / н'і|куди ни ди|в'іц'а (Пгр);

5) займенникові прислівники, що вказують на невідомий або чітко не визначений напрямок руху (ку|дис', ку|да, дес'): Йак нали"т'іл'и н'і|мец'к'і само|л'оти / шоб ви |бачил'и / шо там ро|бил'ос'а / хто **ку|да** (Дрз); Шоб д'ів'ч'ата хо|дил'и **ку|дис'** // це страш'не (Бг); **Дес'** (=кудись) йі|йі |визвали / шо йі|йі ни було |наче в с'іл'і|рад'і (Тш).

Прислівники місця й напрямку можуть функціонувати в значенні інших розрядів, зокрема обставинний прислівник н'і|куди може набувати значення міри і ступеня: І живи|мо й ти|пер у|же ни|годн'і н'і|куди (Уст), сполучаючись при цьому з прикметником; засвідчено також вживання прислівника **до|переду** із семантикою способу дії: Пол'от'н'ана |кохта **до|переду** заст'і|бал'ас'а / о'так (Стц).

Численною в досліджуваних текстах є також семантична група прислівників часу, які вслід за А. В. Висоцьким, класифікуємо за початком часового відліку, зокрема:

1) відносно пори року (з'і|мойу, л'і|том, ве"сно|ю, навис'н'і, вос'ни, ос'ін':у): А л'і|том пра|чем / а з'і|мойу дак |ковзайт' же / а л'і|том пра|чем / прац / виби|вайут (Зл); А |потім уз'али **ве"сно|ю** |бат'ка (Лн); Ни|ма й одно|го ч'аву|на / о|це аж цей / аж л'і|том / л'і|том ка|жу / **ве"сно|ю** заб|рал'о (БП); А во|но вже так **навис'н'і** розта|вал'о / (О); А **навис'н'і** |ч':ут' (Іск); **З'і|мойу** на л'о|ду |ковзайт' / а л'і|том кл'адка та|ка ло|жиц'а на то|му / коло |кожного го|рода |копанка |вико|пана (Дрз); То й |разом у|же йо|го **вос'ни** чи з'і|мойу пр'али (Скр); |Поки мол'о|тарка йо|го мол'о|титиме / дес' **ос'ін':у** чи кол'и (Лц);

2) відносно дня (с'о|годн'і, с'о|д'н'а, |завтра, на|завтра, у|чора): І ку|ма с'о|годн'і йдуть (Дрз); А т'рет'у спи|л'ал'и йак|раз на |його і вс'о / це |с'о|д'н'а хо|вайут' (Гн); Ну йа там |шото при|готовил'а на |завтра (Гн); Так |завтра во|на ни |п'іде / бо йі|йі ни|ма в ч'ім і|ти (Гн); До |тебе |завтра чи в су|боту / чи в ни|д'іл'у п'рийдуть (СП); А ми вже то"д'і ни йди|мо / |наше одбу|л'ос'а |у|чора (Он);

3) відносно частини доби (в|досв'іта, в|ранці'і, |утром, |рано, у|ден', до|об'ід, в|об'іди, п'іс'л'а|об'ід, с|полудн'а, |вечер, |вечором, у|вече"р'і, з|вечора, уно|ч'і): Це вже було вста|йу **в|досв'іта** і див'л'ус' (Дрз); І то|д'і у|же **у|тром** / шоб с'і|рни|ки ико|номили ж / дак лучини бу|ли (Кн); **В|ранці'і** |рано сх'вачуй|ус' в г'р|адц'і (Клщ); До|дому **в|ранці'і** дру|гу ж о|дежу на|д'іт' т'реба (СП); Ну |пал'ат' **у|ранці'і** на |новий год (Дн); **Уно|ч'і** / кол'ис' було **у|ден'** / у|сей ку|ток с|ходиц':а (Дрз); Ми долж'н'і по |їят' к'іп **до|об'ід** навй|зат' (СП); Це ж |рано дай |йісти / в **об'іди** дай і **в:ече"р'і** дай (Лст); А по|том у|же **п'іс'л'а|об'ід** / вже йак во|но го|тове / с|ходиц':а ц'а вс'а с|вайба (Тш); Йо|го п'ідчи|н'айиши там **с|полудн'а** (Трд); А **в:ечер** вит'а|гайим і йде"мо прат' на ста|вок / виби|вайим (Лп); Та т'іки с|тал'а **вечором** / думай|у / п'іду то|д'і до |нейі спат' (Зл); А т'іж ж'інки йак і|дут' / о|це **у|вече"р'і** до|дому (Лн); **З|вечора** с'і|йу му|ку (Дрз); Ми **уно|ч'і** пол'а|гал'и спат' / кол'и при|ход'ат' (Нх); Одно |пл'ат':а старе дал'а йім дво|йур'ідна сист|ра та о|то |виперут' **ноч':у** та на |комин'і |висушат' (Нз); у південній зоні середньонаддніпряньських говірок фіксуємо варіанти |ночу та |ноч'у без подовження й відсутністю / наявністю м'якшення шиплячого приголосного: В'ін вит'л'іка|рим / ден' при|дн'і на ро|бот'і ден' і |ночу (Пгр); І так нас три |рази при|ходил'и **ноч'у** / за|бирали в нас во|ни це ко|рову (Лб);

4) у контексті вічності (з|роду, з|в'іку, вс'і|гда, всиг'да, вс'і|да, ус'і|да, із пре"жде|в'іку, з |д'іда п'рад'іда): І са|дит' до Пок'рови // **з|роду** бул'о ста|ри |л'уди |кажуть (Дв); Це ж чоло|в'ік ми|н'і **з|роду** ни да|с'т' (Трд); Чи в |тебе шо йе / чи / |можі / то|б'і чим до|помог'ти / **з|роду** й з|в'іку н'і|х'то ни спи|тав / а ро|била йак кат (Клщ); Во|но **вс'і|гда** оста|вл'айиц':а (Трд); Йак ми|н'і ни йе / шоб поро|с'а зако|лот' і ок Розд|ву / й од |Пасц'і / шоб у |мени бул'о **всиг'да** с|в'іже / **всиг'да** бул'о (СП); А тут о|дин то|вариш м'і|й / так ми **вс'і|да** з ним п'лач'им (Трд); До под|ружки хо|дил'а |ночу|ват' **ус'і|да** (Зл); Ни

знайу / дитино / ни знайу / **із пре"ждев'іку** воно так'е / **із пре"ждев'іку** / і бат'ки наш'і були / то було так'е / так'а с'вайба (Мл); ... але ж л'уди / як кажут' **із д'іда прад'іда** воно пирида'йец': а з кров'ю // і л'уди по хатах молилис'а / чи сам'і соб'і (Вр);

5) щодо етапів людського життя (змалку, змал'очку, змал'ичку): *Бо змал'очку* йа його почал'а робит' (Дв); **Змалку** / шо ж / бо [...] у семи год п'ішов у ш'кол у (Хд); **Змалку** шче носили ве"ч'ер'у до свої'х (Грн);

6) щодо регулярно повторюваного періоду (*шчо*году, *шчосу*боти, *шчоп'ятниц'і*): *На гн'іздо* во на на те саме м'істо во на **шчо**году прил'ітайе (Іск); *Ну тод'і* / як о'це ж м'ін'ал'и муку / то це вс'ігда бул'о **шчоп'ятниц'і** / **шчосу**боти пичу / пикл'а / о-о / йа ше пикл'а хл'іб (Грб);

7) відносні інших дій (*ти*пер, *та*пер, *пот'ім*, *потім*, *потом*, *тод'і*, *тид'і*, *ранше*, *ран'іше*, *ранче*, *уперед*, *зразу*, *зараз*, *зара*, *доп'іру*, *дос'і*, *сейгод*, *пос'л'і*, *наприконц'і*): *А це типер* поза'совували в т'і кри'ниц'і (Дв); **Тапер** прийш'ли ми додому (Дрз); *А пот'ім* у'же ко'на / по ш'ісди'с'ат с'ноп'ів / ну а **потом** у'же в сто'жок (Кн); *А потім* уз'али ве"сно'ю бат'ка (Лн); *Виби'вайим* / а **тод'і** додому приносимо (Нх); *То тид'і* бат'ко под'т'агував / каже / шоб ми'не у тай'гу ни завизли (Лн); **Ранче** ж ни було та'ких музик (Тш); *Як об'верниц'а* за н'іч л'ожка / значит' ти **сейгод** умреш (Дн); *Ну це зразу* зас'ватуйут' / о / дого'вор'айуц': а у мол'одойі **зразу** (Кн); *Дак бул'о* на'пише / шо бат'ка ни має в нас **зараз** (Зл); **Зара** др'іш'чами / а тод'і було к'істо / як о'це с'одн'і спикла йа хл'іба (Дрз); **Доп'іру** ж бачте одки да'ют' / шоб так'е м'яс'це (Дрз); *Тис'ач'а* бул'а в нейі гро'ший / рубл'ів / то йа ж о'це й **дос'і** / ни можу витрибуват' о'ц'і сто п'ій'с'ат рубл'ів (Іск); *Ну йа* роска'зал'а все чисто / а тод'і **наприконц'і** кажу (О); **Пос'л'і** попоз'гадували ц'і д'ів'ч'ата (Трд); також засвідчено вживання обставинного прислівника місця з часовим значенням: *І к'істич'ко* / і о'парку / **це ж** **уперед** (=спочатку) / т'рохи та'ки й дро'ж:ей / і розви'деш і зав'яжи'ш (Трд);

8) відносно частотності, постійності / непостійності виконання дії (*тим* часом): *І у пич'і тим* часом к'ипит' окр'ін / (Хдк);

9) відзайменникові прислівники, що вказують на час або виражають його невизначеність чи всезагальність (*ко*л'и, *ко*л'ис', *буд'*ко'л'и, *н'і*ко'л'и): *Як дого'ворил'ис'а* на **ко**л'и вже (СП); **Ко**л'ис' жи дома ни п'рали (Дрз); *О'це* як в ни'д'іл'у на'д'іну / то ми'н'і ни да'ют' **буд'**ко'л'и (Гн); *Ни* ка'ждий ден' жи гул'ал'и / **це** **ко**л'и (= коли-небудь) у ни'д'іл'у та в суб'оту (Крж); *Йа* н'іко'л'и ни купувал'а (СП).

Слід зазначити, що прислівники цієї підгрупи виявляють фонетичну варіативність у різних зонах середньонаддніпряньського діалекту: варіанти *потім*, *тапер*, *тид'і*, *зара*, *доп'іру* функціонують переважно в правобережних північних і південних середньонаддніпряньських говірках, а *пот'ім*, *потом*, *тод'і*, *ти(а)пер*, *зараз*, *зразу* – у говірках центральної зони пообіч Дніпра; у південній засвідчено *потом*, *потомичка*: *Нафотограф'ірувал'и* к'іно // а **потомичка** / ми до вас ше прий'їдимо (Пгр).

Обставинні прислівники причини становлять обмежену групу слів, оскільки причинові семантико-синтаксичні відношення здебільшого реалізовані прийменниково-іменниковими конструкціями: *І д'ітки з гол'оду* по'мерл'и //; *По'мерл'и* вс'і / ни'ма н'ікого / о'це од **гол'оду**; *І по'мерл'и* ж **із гол'оду** ба'гато / і бат'ко вмер / та'кий здо'ровий був бат'ко л'овкий / мати / п'рава / так **із гор'а** / серце (О). Дослідники вважають, що категорія причини сформувалася відносно пізно й потребує використання насамперед синтаксичних конструкцій задля вичерпності передавання причинових відношень [див. докладно: 3, с. 39].

У діалектних текстах засвідчено тільки відзайменникові прислівники, що вказують на невідому причину дії або модальне значення невідомості, незрозумілості (*чо*м, *ч'о*, *ч'ого*, *ч'ото*): **Чо**м ти ме"не й о'д:айеш ми'ж чу'жи'йі л'уди (Дв); **Ч'ото** воно ми'н'і так у'помку (Трд); **Ч'о**го в'ін ми'не пови'де / йа ни п'іду (СП); *А ч'о* во'ни гавка'ют' на нас / **ч'о**го? (СП); **Ч'о** ж ми ко'л'ис' гул'ал'и по д'ва'дц'ат' год і по б'іл'иш / і н'іх'то ж ни при'водив ди'тину (О); *А це ж ч'о*го йшлос' / **це** ж бат'к'ів друг (Трд); *Йабл'ука* й груш'і сто'йали до

самої висни / вит'агайм / а вони шче добр'иш і / а ти пер ч'ото воно ни пол'учайиц'а таке (Трд); *І чос' ти пер стали хот' оце й зруш'і / р'аб'і / да / йа'к'іс' воно гни'ют'* (Трд).

Прислівники мети також представлені в текстах зрідка, що зумовлено складністю цільових семантико-синтаксичних відношень, а тому їх здебільшого виражають прийменниково-відмінкові конструкції чи підрядні частини складного речення: *А в'ін каже таке й таке / т'іки Божє сохр'ан'і / шоб н'іхто ни знав* (Вр); *Ш'л'іхту робим та шл'іх'туйим т'і нитки / шоб воно бул'и м'іц'нен'к'і і тод'і т'кал'и* (Стр). У текстах виявлено два прислівники мети відіменникового й відприкметникового походження (*напам'ят'*, *спе"ц'іально*): *Один пак с'катирт' / Л'іда забрал'а наша напам'ят'* // *ше новий був* (Дн); *Оце ж спе"ц'іально зроблине дл'а борошна / дл'а вис'івок / дл'а проса* (Нх) та здебільшого відзайменникові (*нашчо, ч'о'го, ч'о*): *Нашчо ти н'ідиш по йіх // да н'іду / мамо // да при'н'іс та'ких гриб'ів / да йа йіх виве"зл'а // нашчо вмират'* (Дв); *Оце йа са'ма ж'у'ву ч'о'го* (О); *А ч'о ми'н'і сп'ішит'* (Трд).

Засвідчено також випадки, коли прислівники виражають причиново-цільові семантико-синтаксичні відношення: *Шоб ти ж ми'н'і отой'і кохти ни над'івал'а / шо ти кажши* ^(з якою метою? з якої причини?) *на смерт'* // *у мене йе жикетик* (Пгр); *То чо'го ж ти там лазиш* (Пгр).

А. В. Висоцький виокремив у сучасній українській літературній мові ще й прислівники умови та допустовості [3, с. 44–46], проте в діалектних текстах умовні та допустові семантико-синтаксичні відношення репрезентують підрядні частини складного речення, тому їх не виявлено.

Висновки. Найбільш частотними в діалектних текстах із середньонаддніпрянських говірок є прислівники місця, напрямку та часу, тоді як причинові й цільові семантико-синтаксичні відношення представлені переважно прийменниково-відмінковими конструкціями та підрядними частинами складних речень. Відзначимо також, що більшість засвідчених у діалектних текстах адвербіальних лексем із обставинною семантикою стали літературно-нормативними, підтверджуючи тим самим середньонаддніпрянську діалектну основу української літературної мови. Специфіку досліджуваних говірок виявляють архаїчні відзайменникові прислівники (*с'уда, туд, кудойу, с'удойу, тудойу, ч'ото, тид'і, вс'іда, по'томичка, ос'уди'во, с'тудова, с'ц'удова, н'ігде, отуто'го*), а також окремі відіменникові (*замужем, ве"сноу, л'ітом, з'і'мойу, с'од'н'а, в об'іди, із пре"жде'в'іку*), відприкметникові (*по с'у'с'ідс'к'ій*) похідні, а також словотвірні та фонетичні варіанти прислівників, характерні для різних зон середньонаддніпрянського діалекту.

Перспективу дослідження становить репрезентація й докладний аналіз інших розрядів прислівників, засвідчених у діалектних текстах із середньонаддніпрянських говірок.

Умовні позначення говірок

Дв – Дівички, Лц – Лецьки Переяслав-Хмельницького р-ну, Дрз – Дрозди Білоцерківського р-ну, Лн – Леонівка Кагарлицького р-ну, Ос – Острів Рокитнінського р-ну, Скр – Скребиші Білоцерківського р-ну, БП – Бране Поле, См – Семигори Богуславського р-ну **Київської обл.;**

Вл – Великоселецьке, Дн – Денисівка, Он – Онішки Оржицького р-ну, Гн – Гінці, Іск – Іскрівці, Нз – Назарівка, Трд – Тарандиці Лубенського р-ну, Лп – Глобинського р-ну, Крж – Крижанівка, Мс – Мусіївка Хорольського р-ну, О – Олексіївка, СП – Слобода-Петрівка Гребінківського р-ну, Хд – Худоліївка, Уст – Устимівка Семенівського р-ну, **Полтавської обл.**

Вр – Воронівка, Мл – Мліїв, Стр – Старосілля Городищенського р-ну, Грб – Гарбузин, Лст – Листвина Корсунь-Шевченківського р-ну, Лтв – Литвинець Канівського р-ну, Кн – Кононівка, Нх – Нехайки Драбівського р-ну, Бг – Богуславець, Зл – Золотоношка, Кл – Каленики, Пд – Підставки, Пщ – Піщане Золотоніського р-ну, Тш – Ташлик Смілянського р-ну, Грн – Геронимівка, Хдк – Худяки, Хц – Хацьки Черкаського р-ну, Пгр – Погоріліці Чигиринського р-ну, Бгд – Богодухівка, ВБ – Велика Бурімка, Вр – Воронинці, Клц – Кліщенці Чернобаївського р-ну, Лб – Лебедин Шполянського р-ну **Черкаської обл.**

Умовні позначення джерел

ГПК – Говірки Південної Київщини : Збірник діалектних текстів / Упорядники Г. І. Мартинова, З. М. Денисенко, Т. В. Щербина. – Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2008. – 370 с.

ГЗП – Говірки Західної Полтавщини : Збірник діалектних текстів / Упорядник Г. І. Мартинова. – Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2012. – 325 с.

ГЧ – Говірки Черкащини : Збірник діалектних текстів / Упорядники Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. – Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2013. – 870 с.

Список використаної літератури

1. Атлас української мови. – В 3-х т. – Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 1984.
2. Вінтоняк О. В. Фонологічна, морфологічна і лексико-семантична система говірки села Баня-Березів Косівського району : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Вінтоняк. – Івано-Франківськ, 2011. – 19 с.
3. Висоцький А. В. Синтаксична сфера прислівника в українській літературній мові : монографія / А. В. Висоцький. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 328 с.
4. Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.
5. Городенська К. Прислівник / Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – С. 298–313.
6. Делюсто М. С. Граматика говірки у світлі тексту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. С. Делюсто. – К., 2010. – 20 с.
7. Захарків О. Т. Семантична структура прислівників часу в бойківських говірках // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах. – К., 1991. – С. 127–133.
8. Німчук В. В. Словотвір прислівників іменникового (без прийменників) походження в закарпатських говірках // Праці XII республіканської діалектологічної наради. – К. : Наукова думка, 1971. – С. 263–273.
9. Німчук В. В. Українські прислівники двічі, тричі / Праці XIII республіканської діалектологічної наради. – К. : Наукова думка, 1970. – С. 122–133.
10. Розумик Т. М. Прислівникова лексика в українських говорах району Карпат // Дослідження лексики і фразеології говорів українських Карпат. – Ужгород, 1982. – С. 188–189.
11. Прилипко Н. П. Структура і генеза прислівників // Говірки Чорнобильської зони : Системний опис / П. Ю. Гриценко, Г. В. Воронич, Л. І. Дорошенко та ін. – К. : Довіра, 1999. – С. 51–60.
12. Прилипко Н. П. Прислівникове вираження часових значень в українських говорах // Український діалектологічний збірник. – Кн. 3 Пам'яті Тетяни Назарової. – К. : Довіра, 1997. – С. 52–56.
13. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 432–444.

Одержано редакцією 28.02.14

Прийнято до публікації 08.04.14

А. І. Мартынова

Функционирование обстоятельственных наречий в среднеподнепровских говорах

В статье представлено наречие как лексико-грамматический класс слов в диалектных текстах с среднеподнепровских говоров, проанализированы обстоятельственные наречия разных семантико-синтаксических групп и подгрупп, выявлена специфика их функционирования в различных формально-синтаксических позициях и использование отдельных обстоятельственных наречий в смысле других разрядов.

В процессе исследования установлено, что наречия составляют по количеству единиц всего 7–12 %, причем численность может расти за счет повторения наречий, образованных исторически от местоимений. Наиболее частотными являются наречия места, направления и времени, тогда как причинные и целевые семантико-синтаксические отношения представлены преимущественно предложно-надежными конструкциями и подрядными частями сложных предложений. Большинство адвербиальных единиц стали литературно-нормативными, подтверждая тем самым среднеподнепровскую диалектную основу украинского литературного языка, однако часть наречий обнаруживает своеобразие изучаемого диалекта, имеет специфику

лексического, словообразовательного и фонетического оформления в разных диалектных зонах этой территориальной единицы.

Ключевые слова: среднеподнепровский диалект, диалектный текст, зональность, наречие, лексико-грамматический класс слов, обстоятельственные наречия места, направления, времени, причины, цели.

A. I. Martynova

Functioning of adverbial modifies in the Mid Upper Dnieper patios

The article regards the adverb as a lexical-grammatical class of words in dialectal texts of the Mid Upper Dnieper dialects. Also the paper analyzes the adverb belonging to the various semantic-syntactic groups and subgroups, and reveals the peculiarities of its functioning in different formal syntactic positions, as well as usage of some modifying adverbs in the meaning of the subclasses.

The investigation has stated that the adverb form up the portion of 7-12% only, and their number can possibly increase due to reduplication of the adverbs, originated from the pronouns.

Most frequent are the adverbs of place, direction and time, whereas the modifies of cause and consequence in their semantic-syntactic relations are mainly represented by prepositional-flectional constructions and subordinate clauses of compound sentences.

Most adverbial units have become the literary-conventional ones, that accounts for the Mid Upper Dnieper dialect basis of the Ukrainian language, though some adverbs are revealing the specific features of the dialect under consideration being lexically, formally and phonetically shaped in different dialectal zones of this patois territorial unit.

Key words: Mid Upper Dnieper patios, text in patios, zone division, adverb, lexical-grammatical class of words, adverbial modifiers of place, direction, time, cause, purpose.

УДК 811.161.2'

Т. В. Щербина

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЇ КІЛЬКОСТІ В ГОВІРКАХ СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКО-СТЕПОВОГО ПОРУБІЖЖЯ

У статті на матеріалі діалектних текстів досліджені особливості вербального вираження кількості в говірках середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя. На відміну від літературної мови, у якій категорія кількості реалізована за допомогою квантитативності й нумеративності, у зв'язних діалектних текстах представлений лише квантитативний її вияв на лексичному, морфологічному, словотвірному, синтаксичному мовних рівнях. У розвідці здійснено аналіз способів і засобів вияву категорії кількості в говірках середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя, описано структуру найменувань із кількісним значенням, указано на їхню продуктивність. Центр функціонально-семантичного поля кількості в аналізованому ареалі становлять лексеми зі значенням точно окресленої кількості (числівники, іменники й прислівники). Особливу увагу звернено на вимірювальні (параметричні) лінгвістичні одиниці, що реалізують семантику неточної квантитативної оцінки, репрезентовану мікрополями неозначено малої, неозначено великої, невизначеної й приблизної кількості.

Ключові слова: категорія кількості, означена кількість, неточна кількість, неозначено мала кількість, неозначено велика кількість, невизначена кількість, приблизна кількість, діалектний текст, говірки середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя.

Постановка проблеми. Одним із виявів буття людини є цілий комплекс кількісних уявлень. Результатом пізнання та осмислення квантитативних характеристик об'єктивної реальності стала диференціація людиною точної (визначеної) та неточної (невизначеної й приблизної) кількості. Зміст категорії квантитативності формувався протягом усієї історії людства й став об'єктом уваги представників різних галузей наук – філософів, логіків, лінгвістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поліаспектна категорія кількості була предметом зацікавлень багатьох учених. У сучасних мовознавчих працях представлено

граматичну специфіку вияву кількості (Л. Ж. Норкіна [8], І. В. Слободцова [12]), її семантичні особливості (Ж. Г. Маглакелідзе [7], Т. В. Бобкова [1]), засоби вираження (С. О. Швачко [15], О. Л. Ричкова [9], О. А. Самочорнова [10]), когнітивні, соціолінгвістичні та номінативні аспекти (С. А. Жаботинська [6], О. І. Єгорова [4, 5]), однак здійснені ці дослідження на матеріалі російської, англійської, німецької мов. Особливості функціонування номенів неозначеної квантитативності в українських казках проаналізувала С. В. Шабі [14], в українському поетичному дискурсі – О. Ю. Семененко [11]. Спорадично представлена категорія кількості на діалектному матеріалі, причому звернено увагу здебільшого на специфіку словозміни числівника в українських говірках Північної Буковини (Л. Гажук-Котик [2]), у говірці Північного Приазов'я (І. Ходикіна [13]). Лексико-граматичні розряди, граматичні категорії й парадигматичні характеристики іменних частин мови, зокрема й числівника, у наддунайській говірці на матеріалі діалектних текстів описала М. С. Делюсто [3].

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми. Сучасні лінгвістичні дослідження переконують у тому, що засоби омовлення кількості детерміновані специфікою позначуваних предметів, типом мислення носіїв мови, інгерентними ознаками конкретної мови. У діалектних текстах відображено ментальність нації, тому вивчити структуру функціонально-семантичного поля кількості можна за умови використання записів зв'язного мовлення діалектоносіїв, що створить підґрунтя для повного й об'єктивного системного опису засвідченого мовного матеріалу. Актуальним є дослідження репрезентації категорії кількості в говірках середньонаддніпряньсько-степового порубіжжя з огляду на специфічність названого ареалу¹ й на відсутність наукових розвідок, присвячених вивченню цієї проблеми на матеріалі діалектних текстів.

Метою статті є докладний аналіз способів і засобів змістового вираження категорії кількості в говірках середньонаддніпряньсько-степового порубіжжя. Матеріалом дослідження послуговували зв'язні діалектні тексти, записані автором та представлені на електронних і паперових носіях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Більшість лінгвістів розглядають кількість як широке поняття, що об'єднує різні складники, серед яких найрелевантніші – число, розмір, множинність. У межах функціонально-семантичного поля кількості виокремлюють мікрополя означеної (точної) й неточної (невизначеної, неозначено великої, неозначено малої й приблизної) кількості. На відміну від літературної мови, у якій категорія кількості реалізована за допомогою квантитативності й нумеративності, у зв'язних діалектних текстах представлений лише квантитативний її вияв, притаманний мовним одиницям морфологічного, лексичного, словотвірного, синтаксичного рівнів.

Аналіз діалектних текстів засвідчив, що в говірках середньонаддніпряньсько-степового порубіжжя центр мікрополя означеної (конкретизованої) кількості репрезентують числівники, що в поєднанні з іменниками вказують на кількісно-предметні чи кількісно-часові характеристики: *купили два^{нац'}ат тис^{ач} кирпи^{ча} / та зробили хату / ми^{н'}і було с^{'емдис'}ат год / йак йа в хату тирийш^{ла} (Дбр); ^{на}миста було обов'яз^{ково} два^{нац'}ат раз^{к'ів} (Глн); з йі^{'й} сп^{'ідниці} ми^{н'}і ви^{ходило} дво^{йе} плат['] (Вш); ^{п'ід'йи}ли д^{рожд'}і два ^{рази} / у чо^{тир'}і ча^{са} / ^{каже} / в^{стану} п^{'ідоб'ю} (Млн); у хату вки^{дають} ко^{та} на тро^{йе} су^{ток} (Ств). Значення точно визначеної кількості вербалізують інформанти, називаючи свої метричні дані, пригадуючи дати важливих подій: во^{на} дво^{ац'}ат ^{вос'}мого ^{году} / а йа п^{'ят'}нац[']а^{того} (Свр); ^{це} було в с^{'ім}нац[']а^{т'ім} ^{год'}і / бо йа са^{ма} ш^{'іс'}нац[']а^{того} / то пам^{'ята}й^у (Пв); ^{оце} в ^{сорок} чит^{'верт'}ім ^{год'}і нас го^{нили} (Ус); був ^{голод} ^{сорок} ш^{'остий} / ^{сорок} с^{'омий} год (Ус); ^{т'ри}дц[']а^{т'} ^{дру}гому ^{ше} й ^{го}лоду ^{ни} було (Лст).*

¹ Докладніше див. працю: Щербина Т. В. Ареалогія середньонаддніпряньсько-степового порубіжжя : монографія / Т. В. Щербина. – Черкаси : Видавець Андрюшук П. С., 2009. – 348 с.

На окрему увагу заслуговують слова інших лексико-граматичних класів, що становлять периферію конкретизованої кількості. Зокрема, це іменники, що мають значення точно окресленої опредмеченої кількості (*десяток, сотня, трійка, п'ятірка*): *уторгувала мати п'ятсот рублів / а сотня хлібина була* (Лст); *йак ідут' за молодойу / запр'агають' коней тройку* (Лкр); *дала їм дис'аток йа'йец' / хай йід'ат' / йа ни забагат'їю на ту п'ят'орку* (Жр). У діалектних текстах засвідчено денумеративи, що позначають якісно-числові характеристики предметів: *одинац'атка / д'іс'атка / дв'їнац'атка / так сороч'ки називалис'* (Жр); *йакшо б'їлили дис'атку або тринац'атку / то виробл'али його п'ідр'ад тоже* (Вх); *було полот'но д'іс'атка і дв'їнац'атка* (Ндл); *пил'уш'ки були з дис'атки* (Рж). Квантитативна семантика притаманна й іншим іменникам, в основі яких – кількісний числівник: *то ж був п'яте"ричок лампочка / ше й вос"ме"рика ни було* (Стц); *один син оди'нак / а доч'ка одна / йак хто скаже* (Бр); *близн'ата і двойн'ата це разниц'а / во'ни разом ни род'ац'а* (Бр).

Якісна характеристика означеної кількості реалізована в прикметниках: *на'мисто було у п'ят' ниток / робилос'а з дис'ач:аних ниток / шоб ни пор'валос'а* (Нрб), *мужик'и ходили / дис'ач:ана сороч'ка / дис'атчан'ї штани* (Кл); *були косин'ки крипда'шинов'ї / ше ото так пов'биват'ї / ну / оди'нарн'ї* (Лст); *йа дитину в двойне од'їяло мотала* (Кр); *с'уди комната ни дуже велика / а с'уди тр'охвугол'ний ст'олик був* (Жр); властиве квантитативне значення й прислівникам, основа яких містить означено-кількісний числівник: *ну так ото марл'а уд'воє збирайїц'а / а тод'ї з'йаже"ц':а* (Млн); *с'тароста по'переду йде / і трич'ї кругом ст'олу* (Мрв); *то хустка уд'воє / а то в одне поло'тенце / то ко'синка* (Скл); *с'їялися ко'нопл'ї / над'воє розд'їл'алис'а / п'лоск'ін' і мат'їрка* (Глн).

Семантика точно окресленої кількості характерна для термінів на позначення мір ваги, довжини, часу, які в мовленні діалектоносіїв функціонують як самостійно (*йа вс'їгда робила к'вашу / оце однаково / шо л'їтра кип'ячойї води / шо л'їтра холодноїї води* (Кл); *с'вал'ба тиждин' гу'лалас'а* (Мрв); *треба шоб сут'ки во'но сто'яло солодало* (Млн)), так і в поєднанні з числівниками (*ку'ма по'вин:а полот'но два метри брат'* (Лкр); *гу'л'али по тижн'у і по дв'ї нид'їл'ї* (Івн); *у нас зимл'ї було п'ївтора гик'тара / а коли д'їд умир'ав / то пирип'сав на нас земл'у / та в нас стало дес'ат' з поло'винойу гик'тар'ів* (Івн); *молода йак зас'ватайїц'а / во'на ш'їс'т' нид'їл' іде в ц'ому цв'їтку* (Тмш); *йак родит' дитину / ш'їс'т' нид'їл' во'на ни п'їде до кри'ниц'ї по воду* (Тмш)) або ж із частками (*н'їв'єста ходит' / даже м'їс'ац' у в'їнку було* (Пдл)).

Конкретні числові значення в говірках середньонаддніпряньсько-степового порубіжжя мають слова-історизми на позначення різних мір (*у нас ко'рова була / с'їм фунт'ів з'били масла* (Дм), де *фунт* «міра ваги, що дорівнює 409, 5 г» (ВТССУМ, с. 1552)), причому частина цих найменувань у словниках літературної мови представлена з іншою, невимірною семантикою. Наприклад, номен *пасмо* у Великому тлумачному словникові української мови подано зі значенням «одна з частин, на які поділена кількість ниток» (ВТССУМ, с. 892), лексема *мотовильник* – «той, хто працює біля мотовила» (ВТССУМ, с. 692), а в говірці с. Лікарівка Олександрійського р-ну Кіровоградської обл. засвідчено використання цих слів як одиниць вимірювання: *мо'їа сист'ра по'к'їйна Гал'а / ц'а було ни в'стане / пока ни напр'аде мот'овил'ник / це дес'ат' пасм / оце йак ц'ївку повну напр'аде / то в неїї вже мот'овил'ник*.

Одним зі складників макрополя кількості є функціонально-семантичне поле неточної кількості. До його структури належать чотири мікрополя кількісної оцінки: неозначено великої (НВК), неозначено малої кількості (НМК), невизначеної й приблизної кількості. Кожне з них має домінанту й периферію. Центральне місце мікрополів НВК й НМК посідають лексичні засоби мовної реалізації цієї категорії, периферію – словотвірні, фразеологічні й синтаксичні засоби; мікрополе невизначеної кількості репрезентують лексичні й синтаксичні засоби, мікрополе приблизної кількості представлено в основному словосполученнями.

Центр мікрополя НВК формує гіперонім «багато» і такі засоби номінації, для яких це значення є єдиним або основним (неозначено-кількісні числівники й прислівники): *л'ент багато* / *хто ск'іл'ки по'чепит'* (Мрв); *та то дл'а ба'б'ів ба'гац'ко ро'боти* (Тмш); *ч'оботи шили / і ми ни'мало їх пири'шили* (Пдв); *чи'мало мо'лод'аж'і йшло на с'вайбу* (Лб). Кількісні характеристики можуть бути підсилені числівниково-прислівниковими поєднаннями: *б'іл'а в'ін'ка д'уже ба'гато л'ент* (Кцв); *йа посл'і вої'ни по сваї'бах л'убила сил'но поба'гато гу'л'ат* (Тмш); *ма'тер'й'а доро'га була / а од'наково сил'но поба'гато сп'ідни'ц'ів но'сили* (Тмш). Значний ступінь вияву кількісної ознаки (якісної, процесуальної) властивий для слів *гарно, повно, страшно*: *на са'чок в'ата ст'рочиц'а гарно тов'ста* (Пст); *п'рийд'е'ш р'ано гет' / на по'косах повно лист'івок* (Вх); *на'миста було повно* (Плв); *в'ін так страшно ту'жив / і ме'не ж те'р'зайе* (Глн). Дещо слабший вияв неозначено великої кількості репрезентовано за допомогою словотвірних засобів (суфікса *-еньк-*): *о'то стел'ат' на ка'пусту / і ложит' хл'і'бину / з'і'мою / то п'ідси'пайут' густен'ко* (Крсп); *му'жик / то йіс'т' гар'нен'ко* (Мт).

Варіативними (фонетичними і словотвірними) найменуваннями-прислівниками в говірках середньонадніпряньсько-степового порубіжжя представлено значення «здебільшого»: *вд'івала шо було / ну б'іл'ш плат'а* (Вш); *там по'п'іл б'іл'ше гри'чаний* (Плв); *сто'йіт' тут чи се'стра / чи под'руга там й'а'ка / ну / б'іл'ше р'ідн'а* (Мрв); *но'сили постол'и б'іл'ше вс'ого рус'к'і* (Прт); *ко'ли буде с'вайба / на й'а'ке там / б'і'шис'т' на Р'із'до с'ходилис' та балакали* (Ус); *ч'оботи були хар'ош'і / а нам бо'т'інки / на каблук'у б'іл'шин'ко* (Блц); *с'і'р'ак зде'б'іл'шого був бе'з п'ідкладки / шап'ки зде'б'і'шого / в'б'іл'шос'т' с'уж'на* (Глн); *с'вита / це поб'іл'шинств'о мужи'ки но'сили / вал'анки б'і'шинств'о були бит'і* (Ол); *ж'інки бол'ш інств'о б'ос'і хо'дили* (Івц); *до в'ін'ка л'енти ч'і'л'алис'а разо'ц'в'етн'і / бол'шинств'о крас'і* (Кл); *то'д'і поб'іл'ше рука'ми шили* (Дбр).

До периферійних засобів вираження НВК належать прикметники, що називають параметри предметів з огляду на їхню квантитативну семантику: *у нас с'ім'я ви'лика була* (Нрб); *ви'ликий платок / той шо на'зад кра'йами* (Лкр); *с'тавили стовп та'кий сил'ний* (Жр); *й'ак сушит' плат'ки / то повин дв'ір* (Стц); *друж'ко р'іже ота'кий же книш здоровий / і в'ін й'ого р'іже* (Кт); *в'ставл'али клі'нц'а с'уд'и / шоб шири'і були рука'ва* (Прг); *на каблук'у ни було / а та'кий широчен'кий п'ідбор був* (Прг); *та'ка шоб гарно дов'га со'лома була* (Тшк). Маркування кількісно великої ознаки властиве й для іменника *маса*: *л'ент багато було / й'ак'і хоч / маса / в од'но'ї п'ят'на'ц'ат' / а в дру'го'ї дес'ат' / а в т'рет'ойі ше б'іл'ше / й'ак'і в'кого йе* (Ус), а також для давнього числівника *тьма* з конкретним числовим значенням (десять тисяч), який пізніше став іменником на позначення неозначено великої кількості: *т'ма на'роду с'ходилас' на с'вал'бу* (Тр).

Для діалектного мовлення носіїв говірок середньонадніпряньсько-степового порубіжжя характерне використання займенників як одного з периферійних засобів вираження НВК. Зокрема, з категорією кількості пов'язані займенники *всі, кожний, будь-який*, оскільки позначають всю сукупність елементів якогось класу (*всі*) чи один із елементів цієї сукупності (*кожний, будь-який*): *то р'анче все сво'є / а те'пер ус'о купл'айут'* (Дбр); *бат'ко заб'рав ус'і плат'ки та од'в'із у Біл'орус'й'у* (Пдр); *дол'ізла до того с'толика / шап'нула за но'жку і по'билас' чисто вс'а по'суда* (Жр); *в ка'жд'у хату мо'лода йде* (Дібр). Семантика невизначено великої кількості притаманна займеннику *такий (отакий)*, який інформанти використовують з метою підсилення: *ни готували та'кого зараз бл'уд'ів / й'ак ко'лис'* (Прг); *та'к'і зав'і'р'ухи / шо с'н'ізу того / ох* (Хт); *ж'ито було дов'ге / от'а'ке* (Крсп).

Лексичне вираження НВК характерне й для дієслів. Слова цього лексико-граматичного класу номінують не саму кількість, а відображають динаміку кількісних відношень у бік збільшення: *п'риход'у з ро'боти / і мазат' / і с'т'ірат' / й'істи т'іки ни ва'рила / а то все / все / наро'билас'а* (Плв); *а ба'б'ів же нас'ходилас'а* (Кр); *заставили у'же стол'и / то'д'і с'ідат' об'ідат'* (Прт); *то'д'і багато д'ітей во'дили / бо роз'водили їх* (Дбр).

Як периферійний засіб вираження НВК розглядаємо фразеологічні одиниці зі значенням великої необчислюваної кількості просторових і часових характеристик: *п'їшла св'їт заоч'ї / шоб і ни бачит' йо'го* (Лз); *нос'ки / чулки / це спокон в'їков і було* (Івн); *к'вашу йа часто й густо робила / а ти'пер ни робл'у* (Лкр); *в'їн ве"тл'їкаре"м ден' при дн'ї / на робот'ї ден' і'ночу* (Стц).

Репрезентанти мікрополя неозначено малої кількості так само розподілено на центр і периферію. Щоправда, лексичних засобів вираження НМК, на відміну від НВК, у говірках середньонаддніпряньсько-степового порубіжжя менше. Зокрема, в аналізованих діалектних текстах не засвідчено займенників, дієслів, фразеологічних одиниць із зазначеною кількісною семантикою, що, ймовірно, пов'язано зі специфікою оповіді, прагненням інформанта привернути увагу слухача, увиразнити, вияскравити головні моменти у своїх спогадах, використовуючи збільшувальні квантитативні оцінки.

Осередок мікрополя НМК формує гіперонім «мало», значення якого представлене неозначено-кількісними числівниками, рідше – прислівниками *мало*, *трохи*: *зараз йак свай'би / так там і столу мало* (Блц); *з'вар'ат' картопл'у з м'їасом / там ше й м'їаса мало* (Блц); *те"пер там л'удей гет' мало* (Хт); *ше йак менше сти'ран':а / то н'їчого* (Блц); *йак пикли хл'їб / то лишали трохи т'їста / і то'д'ї завда'вали* (Нрб); *хто ба'гатий / то ба'гато ч'їл'али разк'їв / а хто б'їдн'їший / то менче* було (Пв). Словотвірні засоби можуть підсилювати семантику неозначено малої кількості: *те грош'ї / те ко'ноплів трохи / а те полот'на трошки* (Дбр); *трошки соли / борошна / і салом за'жарит'* (Пнч); *за'парку в'їят' зроби / тр'їшки сахар'ц'у* (Пгр); *на'терти картопл'ї / а то'д'ї туди троше"чки / грамул'ку соди* (Івц); *було все пот'рошку п'їсл'а вой'ни* (Пнк); *зубц'ї так'ї / р'їзала пот'рошки* (Дбр); *це ж каблук'чок чуточку так випуклий* (Івц); *були ширст'ан'ї платочки / але р'їден'ко в'кого* (Пдр).

Периферійними засобами вираження НМК є прикметники, квантитативну семантику яких увиразнюють суфікси здрібності: *була в нас ма'нен'ка ко'ровка* (Крсп); *так'ї були каралики малесин'к'ї* (Прг); *ни пили так / колис' так'ї ма'н'їн'к'ї чароч'ки були* (Прг), а також іменники *крапля*, *ковток*: *там крапл'у того сахар'ц'у / а то й так йїли ту к'вашу* (Снк); *хоч ковток води пий'неш / і знов до моло'тарки / ох і робили* (Сб).

Мікрополе невизначеної кількості в говірках середньонаддніпряньсько-степового порубіжжя репрезентують іменники, які виражають кількісні відношення поліаспектно та різнонаправлено. Зокрема, засвідчено лексеми, що екстеріоризують невизначену кількість у «чистому» вигляді, безвідносно до квантитативних оцінок: *були так'ї год'а / шо в пост'олах ходили* (Снк); *о'це у мене у мене отак'ї год'и* (Прт); *м'їса'ц'ї там ми'н'ї ни заш'читали в стаж* (Лб). Семантика невизначеної кількості реалізована й на синтаксичному рівні – словосполученнями, утвореними за моделлю *род. відм. ім. + займ.*: *чир'воне на'мисто разк'їв с'т'їки* (Стц); *йа ходила й на 'хори / й на к'рилас год'їв с'т'їки* (Стц); *ти'пер о'це год'їв с'т'їки ни ч'у* (Івн); частинами складного речення: *йа вже розч'їнила / с'к'їл'ки ми'н'ї ну'жно* (Дм); *п'їдкла'дайїш ко'нопл'ї / с'т'їки ти воз'миш / і б'їєш* (Лкр). Інколи такі синтаксичні одиниці сприймають із семантикою невизначеної кількості лише респонденти, а для інформанта вони мають значення точно окресленої кількості: *о'це с'к'їл'ки до'ц':ї год' / с'т'їл'ки й ма'к'їтр'ї* (Ндл).

Функціонально-семантичне мікрополе приблизної кількості в говірках середньонаддніпряньсько-степового порубіжжя репрезентоване на синтаксичному рівні. Його реалізують словосполучення кількох структурних різновидів. Найпоширеніша в діалектних текстах конструкція *род. відм. ім. + власне кількісний числівник*: *на'ч'у то'нен'ко валу / та прост'елимо / моташок дес'ам' / чи й б'їл'ше* (Івн); *ту за'парку завдай / то раз'їв три з'їйде / або й чо'тир'ї* (Пгр); *у мене в жа'кет'ї рубл'їв двадц'ят'* (Цб); *ол'їїї трошки л':ем / буває і смал'ц'у трошки / і во'но ча'с'їв три пост'ойт' / с'ходить* (Лб); *п'їдиш туди на дн'їв три та пири'робиш* (Ос); *та'ке на'мисто аж с'уди / разк'їв ш'їс'т'* (Кв); *на об'їд кличе об'їдат' / прийшло душ дес'ам' / а 'ранче при'ходило густо* (ВЯ); *валок / во'но метр'їв ш'їс'т' в'їс'їм* (Пдв); *раз'їв три з'їйде /*

або й **чо́тир'і** ни м'іша (Пгр); йак на́кидали **р'а́д'ів д'вац':ам** / жатка |ходе (Івн); в'сипл'у **ложичк'ів дв'і** / с'к'іл'ки ми́ні т'реба (ТБ); це шчи́талас' толо́ка |топтана / простойала во́на **нид'іл'і дв'і** / по́том во́но за́сохло (Тшк); йа п'ішла у **год'ів чо́тирнац'ам** / ни бу́ло йак си́д'іт' (Крсп); 'йідут' в'інчац'а / 'йіде п'ід'ід **п'іат'нац':ам** (Мрв). Різновидом названої конструкції є іменниково-числівникові сполучення з прийменниками *на, з, до*: в'ін ста́р'ішчий бу́в **год'ів на п'іат'** (Дбр); та́ке коро́тен'ке / а то́д'і з **на три пал'ц'і** накла́далос' / **пасок** чи йак (Вх); **пал'ц'ів на два** по́йа'сок (Івн); на́мисто бу́ло з баб'ками / **ра'зочк'ів с':ім** (Кнж); в'і́р'овки **метр'ів з п'іат'** / об'мотки це трико́тажне / **сант'іметр'ів з дв'інац':ам** шири́ни (Пдв); та́ка в мене бу́ла ма́к'іте'рка з **на чо́тир'і л'ітри** (Дм); хло́пц'і хо́дили **год до ш'існац'ати** биз **шта́н'ів** (Ндл). Значення приблизності в таких словосполученнях можуть підсилювати службові слова *десь, мабуть*: **полот'но та́ке до́вге ро́били / метр'ів дес' з дес'ам** (Ос); **о́це дес' на пал'ц'і два** со́рочку **видно** (Рж); **при ми́н'і це во́на дес' із м'іс'ац'** ма́бут прожи́ла (Жр); са́пали ми / са́пали / **нид'іл'і дв'і ма́бут'** там **пробу́ли** (Жр); та́кий **ви́шитий руш'ник** / бу́в **ма́т' метр'ів з три** (Кн).

Представлені в мовленні діалектоносіїв і порівняльні конструкції *як + на + знах. відм. ім. (числ.)*: **очку́р'і бу́ли товст'і / та́к'і йак на пали́ц'** (Плв); **йак на два пал'ц'і / ота́кий шнур** (Плв); **л'енти плі́ту / ши́року та́ку / йак на три пал'ц'і** (ТБ).

Інший різновид словосполучень зі значенням приблизної кількості репрезентують поєднання числівників зі сполучником *чи (чи ... чи)*: **зараз за́р'іже би́ка та́кого / чи сви́н'у чи дв'і** (Ос); **кип'ячо́ною** во́дою / уз'а́ла **приг'ірич чи дв'і** (Лкр); с'к'іл'ки ми́н'і т'реба п'ід'бит' о́парку / **шоб** **полу́чилис'а** у мене **чи п'іат чи ш'іс'т' чи с'ім хл'ібин** (Дм); с'тавл'а́йт' на сто́ли **чи по дв'і чи по три чи по чо́тир'і миски** / і 'йіли **гур'том** (Пл); **та** **пожи́ли два чи три м'іс'ац'і** (Сс); або без службових слів: **гу́л'али два три дн'і** **са́ме б'іл'ше** (Пл); **о́це ма́к'ітра / а в мене дев'я́тиро дес'ати́ро** із ма́к'ітри **ви́ходит'** **га́рн'іх** (Свр).

Висновки. Специфіку вияву формально-семантичного поля кількості в говірках середньонаддніпряньсько-степового порубіжжя репрезентує його розподіл на мікрополя означеної (точно окресленої), неточної (невизначеної, неозначено великої, неозначено малої, приблизної кількості). Кожне з них має ядро й периферію. Центр категорії кількості формують лексичні засоби вираження, зокрема числівники (означено-кількісні й неозначено-кількісні), кількісно-означальні прислівники, іменники. Периферійні – прикметники, займенники, дієслова, а також словотвірні, фразеологічні, синтаксичні одиниці. Особливостями вербального вираження категорії кількості в досліджуваному ареалі є переважання гіпероніма «багато», використання в значенні слів з вимірною семантикою тих мовних одиниць, які в літературній мові не мають квантитативних характеристик; функціонування фонетичних і словотвірних варіантів кількісних найменувань. Перспективою подальших досліджень стане вивчення формального аспекту категорії кількості в говірках середньонаддніпряньсько-степового порубіжжя.

Умовні позначення говірок

ВЯ – Велика Яблунівка, Тш – Ташлик, См – Самгородок, Мк – Макіївка, БМ – Будо-Макіївка, Пст – Пастирське Смілянського р-ну; Лз – Лозоватка, Сг – Сигнаївка, Мт – Матусів, Лб – Лебедин, Кр – Кримки, Жр – Журавка, Сб – Соболівка, Кв – Кавунівка Шполянського р-ну; Кн – Княжа Звенигородського р-ну; Рг – Райгород, Мх – Михайлівка, Рб – Ребедайлівка, Бл – Баландине, Тм – Тимошівка Кам'янського р-ну; Пг – Погорільці, Рз – Розсошинці, Ів – Іванівка, Ст – Стецівка Чигиринського р-ну; Вк – Вікніне, Пч – Пальчик, Яр – Ярошівка, Птр – Петраківка Катеринопільського р-ну; Ос – Острівець, Лд – Ладжинка, Дбр – Доброводи, Дб – Дубова Уманського р-ну **Черкаської обл.**; Ск – Скаліва, Нр – Нерубайка, Пдв – Підвисоке, Нд – Надлак, Клн – Калинівка, Вш – Вільшанка Новоархангельського р-ну; Прг – Перегонівка Голованівського р-ну; Вх – Вільхове, Сн – Синьки Ульяновського р-ну; Пнк – Пенькіне, Кпт – Капітанівка, Тр – Турія, Тшк – Тишківка, Ос – Оситняжка, Бр – Бурти, Дбр – Дібрівка, Мр – Мартоноша, Лст – Листопадове, Шп – Шпакове, Пч – Панчеве Новомиргородського р-ну; Ус –

Успенівка, Пл – Паліївка, Крсп – Краснопілка Маловисківського р-ну; Тр – Триліси, Ств – Ставидла, НО – Нова Осота, НВ – Нижчі Верещаки, Івг – Івангород, Сс – Соснівка, Хн – Хайнівка, Свр – Северинівка, Кт – Китайгород Олександрівського р-ну; ТБ – Талова Балка, Гл – Глинськ, Пд – Подорожнє, Бл – Білецьківка Світловодського р-ну; Крс – Красносілля, Івц – Іванківці, Цб – Цибулеве, Дм – Дмитрівка Знам'янського р-ну; Кцв – Куцеволівка, Мл – Млинок, Мр – Мар'ївка, Вщц – Вишневіці Онуфрійського р-ну; Кс – Косівка, Лкр – Лікарівка, Ндг – Недогарки, Ол – Олександрівка, Прт – Протопопівка Олександрійського р-ну **Кіровоградської обл.**; Пв – Павлівка Верхньодніпровського р-ну **Дніпропетровської обл.**

Умовні позначення джерел

ВТССУМ – Великий тлумачний словник української мови (з додатками і доповненнями) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

Список використаної літератури

1. Бобкова Т. В. Структура семантичного поля поняття QUANTITY / Т. В. Бобкова // eprints.zu.edu.ua/4186/1/vip51_5.pdf.
2. Гажук-Котик Л. Г. Словозміна іменних частин мови в українських говірках Північної Буковини : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. Г. Котик. – Чернівці, 2009. – 14 с.
3. Делюсто М. С. Граматика говірки у світлі тексту : автореф. дис. ... канд. філол. наук / М. С. Делюсто. – К., 2010. – 20 с.
4. Єгорова О. І. Лінгвокогнітивні аспекти актуалізації невизначеної кількості в англomовному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. І. Єгорова. – Херсон, 2012. – 20 с.
5. Єгорова О. І. Морфемні засоби вираження визначеної / невизначеної кількості / О. І. Єгорова // Матеріали VII Міжвузівської конференції молодих учених (27–28 квітня 2009 р.). – Донецьк : ДонНУ. – Т. 1. – 2009. – С. 74–76.
6. Жаботинская С. А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных : на материале современного английского языка. – М. : ИЯ РАН, 1992. – 216 с.
7. Маглакелидзе Ж. Г. Семантика высказываний с числительными / Ж. Г. Маглакелидзе // Сб. науч. тр. – Моск. пед. инст. иностр. язык. – 1989. – Вып. 339. – С. 32–40.
8. Норкина Л. Ж. Языковые средства выражения качественных характеристик в контексте : автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1984. – 24 с.
9. Рычкова Е. Л. К вопросу о лексико-семантическом выражении количественности в современном русском языке [Текст] / Е. Л. Рычкова. – Казань : Высшая школа, 2003. – С. 25–26.
10. Самочорнова О. А. Логіко-граматична категорія кількості та лексичні засоби її вираження в сучасній англійській мові / О. А. Самочорнова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2007. – № 56. – С. 185–188.
11. Семененко О. Ю. Функціонально-семантичне поле неозначеної кількості в українському поетичному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. Ю. Семененко. – Одеса, 2011. – 20 с.
12. Слободцова І. В. Лексико-граматична група слів, яка виражає поняття viel «багато» / wenig «мало» в німецькій мові (діахронічне дослідження) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / І. В. Слободцова. – Одеса, 2001. – 19 с.
13. Ходикіна І. Особливості словозміни числівника у говірці Північного Приазов'я / І. Ходикіна // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2012. – Вип. 56. – Ч. 1. – С. 148–143.
14. Шабі С. Номени неконкретизованої квантитативності у структурі лексико-семантичного поля кількості української казки / С. Шабі // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк. – 2011. – С. 137–140.
15. Швачко С. О. Семантичне навантаження денумеральних одиниць / С. О. Швачко // Зб. наук. праць : мовні концептуальні картини світу. – К., 2002. – № 7. – С. 522–527.

Одержано редакцією 03.03.14

Прийнято до публікації 04.03.14

**Вербализация категории количества в говорах
среднеподнепровско-степного пограничья**

В статье на материале диалектных текстов исследованы особенности вербального выражения количества в говоре среднеподнепровско-степного пограничья. В отличие от литературного языка, в котором категория количества реализована с помощью количественности и нумеративности, в связных диалектных текстах представлено лишь количественное ее проявление на лексическом, морфологическом, словообразовательном, синтаксическом языковых уровнях. В разведке осуществлен анализ способов и средств проявления категории количества в говоре среднеподнепровско-степного пограничья, описана структура наименований с количественным значением, исследована их производительность. Центр функционально-семантического поля количества в анализируемом ареале представляют лексемы со значением точно очерченного количества (числительные, существительные и наречия). Особое внимание обращено на измерительные (параметрические) лингвистические единицы, которые реализуют семантику неточного количества, представленную микрополями неопределенно малого, неопределенно большого, неопределенного и приблизительного количества.

Ключевые слова: категория количества, точное, определённое количество, неточное количество, неопределенно малое количество, неопределенно большое количество, неопределенное количество, приблизительное количество, среднеподнепровско-степное погранижье.

T. V. Scherbina

**Verbalization of category of number in the dialects
of mid-upper –Dnieper and Steppe border**

The peculiarities of verbal expression of number in the dialects of mid-upper –Dnieper and Steppe border based on the dialectic texts are researched in the article. Contrary to the literal language, where the category of number is realized by means of number and numeration, in coherent dialectic texts only its quantitative expression is performed which is based on the lexical, morphological, syntactical and word formative levels. The analysis of methods and means of revealing the category of number in the dialects of mid-upper-Dnieper and Steppe border is researched, the structure of denominations with quantitative meaning is described and their productivity is indicated. The center of functional and semantic field of number in analysed area is lexemes with the meaning of precisely determined number (numerals, nouns and adverbs). Measuring linguistic units that realize semantics of inaccurate number represented by microfields of indefinite small, indefinite large, unfixed and approximate number are paid attention to in the article.

Key words: category of number, definite number, inaccurate number, indefinite small number, indefinite large number, unfixed number, approximate number, dialectic text, dialects of mid-upper-Dnieper and Steppe border.

УДК 811. 161. 2'282

Т. П. Кукса

**НАЗВИ ГАРБУЗОВИХ РОСЛИН
В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ КРИМУ**

У статті здійснено системний опис назв гарбузових рослин в українських говірках Криму. У ній проаналізовано репертуар, структурну організацію флорономенів у межах мікропарадигм. Встановлено лексичну, граматичну та словотвірну варіативність, зумовлену гетерогенністю українських говірок Криму і контактами діалектоносіїв з іншомовним оточенням. Виявлені системні зв'язки компонентів, зумовлені наявністю зон семантичного синкретизму лексем, словотворчими зв'язками; полісемія окремих лексем та семантичні зрушення. Розкрито специфіку поширення і функціонування засвідчених назв. Серед зафіксованих репрезентантів – однослівні назви, атрибутивні та субстантивні словосполучення і пропозитивні структури, що свідчать про незавершеність процесів номінації.

Ключові слова: українські говірки Криму, гетерогенні говірки, лексико-семантична парадигма, диференційна ознака, сільськогосподарська лексика, флорономен, системні зв'язки, полісемія, зона семантичного синкретизму.

Постановка проблеми. Українські говірки Криму досі не були об'єктом докладного вивчення. Особливість цього діалектного континууму полягає в тому, що він представляє новостворений масив, який сформувався внаслідок заселення території вихідцями з різних діалектів і становить зону контактування генетично неоднакових говорів і говірок: українських, що відрізняються часом і місцем постання, та іншомовних. З огляду на це збирання й системний опис діалектного матеріалу, який би повно відбивав склад лексики українських говірок Криму, зокрема назви гарбузових рослин, є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Репертуар і лексико-семантичну структуру назв гарбузових рослин у складі городніх культур в українських говірках досліджували І. В. Гороф'янюк [4], Ю. А. Карпенко [6], Г. О. Козачук [7], О. А. Малахівська [3], А. О. Скорофатова [9], Т. М. Тищенко [11], М. М. Ткачук [12] та ін. Аналіз наукової літератури засвідчує, що українські говірки Криму ще не були об'єктом спеціальних наукових пошуків. Єдиною сторінкою їхньої лінгвістичної репрезентації став III том Атласу української мови [1]. Однак сільськогосподарська лексика представлена лише на 4 картах [1, ч. 2, к. 110–113], серед яких не репрезентовано назви гарбузових рослин.

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми. Фітономени на позначення сільськогосподарських рослин Криму, зокрема назви гарбузових, ще не були об'єктом докладного вивчення. Специфіку нашого дослідження становлять не тільки назви гарбузових рослин, а й обраний регіон, говірки якого сформувалися в результаті переселення й дозаселення Кримського півострова.

Мета статті – з'ясувати склад, особливості системної організації, функціонування назв гарбузових рослин в українських говірках Криму. Об'єктом дослідження стала лексика на позначення гарбузових рослин, зібрана за спеціально укладеною автором програмою в 51 українській говірці Криму впродовж 2004 – 2010 років.

Виклад основного матеріалу дослідження. Встановлено, що родина гарбузових Cucurbitaceae налічує близько 1000 видів харчових, технічних і лікарських рослин. Це однорічні трав'янисті ліани. Плоди – гарбузики з сильно розрослими їстівними і неїстівними плацентами [2, с. 297].

Група назв на позначення гарбузових рослин має складну структурну організацію, вона об'єднує кілька мікрогруп лексем, що репрезентують семи 'гарбуз звичайний', 'кавун', 'диня', 'огірок', 'горлянка (тиква посудна)', 'люффа циліндрична'. Усі компоненти лексико-семантичної групи (ЛСГ) на понятійному рівні об'єднані за особливостями зовнішньої будови рослини: будови стебла, листя, квітів, плода.

Найбільшу мікрогрупу утворюють репрезентанти семми 'гарбуз звичайний, Cucurbita pepo L.'. На її формування вплинули різні диференційні ознаки (ДО) рослини: "форма стебла", "форма плода", "колір плода", "призначення плода", "смак плода".

Семі 'гарбуз' репрезентують лексеми *гарбуз* (8.1, 13–15, 18, 19, 31, 33.1, 38, 41, 45, 47) і граматичні *гарбузи* (1, 2, 5–7, 9.1, 10, 20), *гарбуза* (8.2, 22, 46) та акцентний *гарбузи* (3, 11, 48) варіанти; *кабак* (24, 25, 33.2) і граматичний варіант *кабаки* (30); *тиква* (44) та дублети *гарбуз // тиква* (4), *гарбузи // тиква* (17), *гарбуз // кабак* (12, 21, 42), *тиква // кабак* (9.2, 27), *тиква // гарбуз* (16, 39, 40, 43, 50, 51). Хоча назва *гарбуз* відома усім опитаним, в окремих говірках (і навіть ідіолектах родин) вона має різну семантику. Для більшості мовців *гарбуз* – це плетиста рослина з великими круглими плодами; а куциста рослина з продовгуватими плодами – це *кабачок*. Тож за двома ДО "форма стебла", і "форма плода" виділяємо опозицію сем 'круглий гарбуз із витким стеблом': 'продовгуватий гарбуз із куцистим стеблом' – *гарбуз : каба́чок* (у більшості говірок). У двох говірках зафіксовано протиставні назви *гарбуз // кабак к'руглий : гарбуз // кабак д'л'ін:ий* (33), *тиква // к'руглий гарбуз : каба́ки // кабачки* (9.2). Ще у двох

говірках за формою плода вирізняють тільки одну назву: *ус'ї гарбузи к'ругл'ї* (1, 46). В одній говірці за цією ознакою зафіксовано назву *гарбуз дл'їн:ий* (42.1), в іншій – *кабачки / на кабанчика схожий / круглен'кий / товстен'кий* (9.1). У кількох говірках сему 'гарбуз із кущистим стеблом' маніфестує лексема *пат'їсон* (24, 28, 44, 45, 50, 51) та дублет *пат'їсон // пат'їфон* (40).

Окремі лексико-семантичні парадигми виокремлено за ДО "колір плода"; її утворюють лексеми на позначення різновидів опозиції сем 'білі гарбузи' : 'жовті гарбузи' : 'зелені гарбузи' – *гарбуз б'їлий : гарбуз жовтий : гарбуз зе'лений* (9.2), *кабачки б'єлийє : кабачки жолтийє : кабачки зе'ленийє* (45); 'рябі гарбузи' : 'жовті гарбузи' : 'оранжеві гарбузи' – *гарбуз // кабак р'абий : гарбуз // кабак жовтий : гарбуз // кабак о'ранжевий* (33); 'білі гарбузи' : 'рябі гарбузи' – *кабачки б'єлийє : кабачки р'абин'к'їє* (24); в одній говірці мовці вирізняють назву лише за однією з ознак – *кабачки зе'лен'ї* (46).

За ДО "призначення рослини" виділено лексико-семантичну парадигму на позначення опозиції сем 'гарбузи, призначені для їжі' : 'гарбузи, призначені на корм худобі'. Її реалізують протиставні назви *гарбузи / кашу вар'ат' : кабаки кормов'ї* (3), *гарбуз / шо на кашу варити : гарбуз / шо дл'а худоби* (31), *гарбуз // кабак столовий дл'а каш'ї : гарбуз // кабак кормов'ї* (33), *гарбуз // тиква столовий : гарбуз // тиква кормовий* (9.1), *кабаки їедовийє : кабаки кормовийє* (42.2); у кількох говірках засвідчено тільки одну з назв: *гарбуз дл'а каш'ї* (13, 34), *кабачки соуснийє* (24). Засвідчено граматичні особливості вживання іменників жіночого роду у формі чоловічого *тиква кормовий*, що, напевне, зумовлено збереженням у свідомості діалектоносіїв граматичних зв'язків із лексемою *гарбуз*, хоч у мовленні її субституювала російськомовна назва *тиква*.

За ДО "смак плода" в одній із говірок зафіксовано назву *кабак сахарний* (10). У двох говірках засвідчено назви, засвоєні мовцями з агрономічної лексики *тиква // кабак волос'кий* (27), *кабачки грибоїедовскийє, кабачки б'єлоп'лоднийє* (42.2).

Серед засвідчених у досліджуваних говірках назв гарбуза номен *гарбуз* – тюркізм, що сьогодні є літературною нормою, відомий усім мовцям, у більшості говірок належить до активного шару лексики, як антропонім став відомим з XVI ст., а як фітонім тільки з XVIII ст. [8, с. 107]; успадковану зі слов'янської мови назву *тиква*, що позначала рослину *Cucurbita pepo*, у сучасній літературній мові вживають у вторинному значенні – *Legenaria vulgaris*; в українських говірках Криму ця лексема з'явилася, на нашу думку, під впливом російської мови, де є номенклатурною назвою на позначення *Cucurbita pepo*. Найменування *кабак* вважають запозиченням із турецької мови: тур. *kabak* "гарбуз", споріднене з *кабак "тс"* [5, т. I, с. 472];

З мікрогрупою найменувань гарбуза пов'язані назви частин рослини. Сему 'насіння гарбуза' в досліджуваних говірках репрезентують лексеми *на'с'їн':а* (33.1), *с'ем'єна* (13), *с'ємочки* (24), синонімічні назви *на'с'їн':а // дин'ки* (1), *кабачки // на'с'їн':а кабачка* (3), атрибутивні назви *гарбузове на'с'їн':а* (10, 16), *гарбузов'ї зерн'ата* (33.2), *гарбузов'ї зерн'ата* (4). В одній говірці засвідчено опозицію *с'ємочки у гарбуза* 'насіння гарбуза' : *кабачки у кабака* 'насіння кабачка' (46).

На позначення семи 'листя і стебла гарбуза' в українських говірках Криму засвідчено лексеми: *гарбузин':а* (9.1), *гарбузен':а* (21, 33, 45), *бадил':а* (13), дублетні назви: *гарбузин':а // батоги гарбуза* (9.2), *огудина // гарбузове лист'а* (46), *бот'ва // лис'т'а* (4) та іменникові словосполучення *бот'ва кабаку* (27), *бадил'ї з гарбуз'ів* (31).

В одній говірці мовець диференціює назву на позначення вусиків гарбуза *ба'ранчики* (9.1). На жаль, в інших говірках номенів на позначення цієї реалії не засвідчено, оскільки не велося планового опитування з цього питання.

Невелику мікрогрупу назв утворюють репрезентанти семи 'тиква посудна (*Legenaria vulgaris* L.)'. У кількох досліджуваних говірках її маніфестують лексеми *тиква* (46), *гарбабки* (33.1), *карацуцки* (33.2) і синонімічні назви *тиква // гарбузи* (45).

Назва *карацуцки* є фонетичним варіантом лексеми *каракуцьки*, зафіксована багатьма дослідниками українських говорів [10, с. 148]; номен *гарбабки*, на нашу думку, утворено

шляхом контамінації слів *гарбуз* і *бабки*, оскільки рослина належить до родини гарбузових і має округлу форму (“товстенька”, як бабка).

Назву овочевої й технічної рослини люфа циліндрична, *Luffa cylindrica* L. засвідчено лише в трьох українських говірках Криму: *мо¹чалка* (50) і синонімічні назви *кара¹кул'а* // *мо¹чалка* (10.2), *ку¹бишка* // *мо¹чалка* (33). Номен *мо¹чалка* утворено шляхом метафоричного перенесення назви предмета побуту, який виготовляють із плодів цієї рослини. Семантика лексем *кара¹кул'а* і *ку¹бишка* неясна, у говірках української мови їх уживають, відповідно, на позначення сосни гірської *Pinus mugo* [10, с. 314], картоплі, *Solanum tuberosum* [10, с. 386] і глечиків жовтих, *Nuphar lutea* [10, с. 287].

Одну з найважливіших харчових рослин – диню, *Melo sativus* Sager. в усіх українських говірках Криму репрезентовано лексемою *дин'а* (у більшості говірок) і граматичним *дин'і* (1, 2, 7, 10, 20, 26, 28, 35, 49) та словотвірним *дин'ка* (40) варіантами, а також лексичними дублетами *дин'і* // *гарбузи* (2). Розширюють мікрогрупу лексеми й атрибутивні словосполучення, що реалізують ДО ‘форма плода’: *ка¹чанка* (27), *дл'ін'і* *дин'і* (1), агролексема *кол'хозн'ица* (27). Важливо відзначити, що використання лексеми *гарбузи* на позначення дині могло виникнути під впливом татарської мови (пор.: крим.татар. кьарпуз “кавун” < перс. *harbūza*, *harbuza* “диня” [5, т. III, с. 472]).

Численну мікрогрупу назв родини гарбузових утворюють репрезентанти семи ‘кавун, *Citrullus vulgaris* Schrad.'. На її формування вплинули ДО ‘час досягання плода’, ‘колір плода’, ‘форма плода’ та їхнє поєднання ‘час досягання плода’ і ‘колір плода’.

Загальну назву рослини в досліджуваних говірках представляють номени *кавун* і *арбуз*. Найпоширенішою є лексема *ка¹вун* і граматичний варіант *каву¹ни*. У декількох говірках зафіксовано лексему *арбуз* і фонетичні *арбус*, *гарбуз* та акцентно-граматичний варіант *гарбузи*, що, ймовірно, є наслідком впливу на російськомовну лексему *арбуз* характерної для української мови тенденції до наявності приставного [г] перед [а] *гарбуз*. Як зазначають самі інформанти, у материнських (поліських) говірках назв *кавуна* не знали, бо була відсутня реалія: *там кавуна не було / а тут довго не йшла / бо воно во¹н'айе* (16). У багатьох говірках зафіксовано синонімічні назви, елементами яких є лексеми *кавун* і *арбуз*: *ка¹вун* // *арбуз* (21), *ка¹вун* // *гарбуз* (9.1, 34), *ка¹вун* // *арбузи* (46), *арбуз* // *ка¹вун* (4, 45, 51), *арбуз* // *ка¹вун* (24, 40, 41), *арбузи* // *ка¹вун* (13). Можливий вплив також і кримськотатарської мови, де слово *кьарпуз* має значення “кавун” [5, т. III, с. 472].

Окрему мікропарадигму утворюють репрезентанти опозиції сем ‘ранній кавун’ : ‘пізній кавун’ – *арбуз* *ран'іі* : *арбуз* *п'із'н'іі* (27), *гарбузи* *ран'і* : *гарбузи* *п'із'н'і* (31). У декількох говірках мовці диференціюють назви *кавуна* лише за однією з ознак: *арбуз* // *ка¹вун* *ран'іі* (45), *арбуз* // *ка¹вун* *ран'ііе* (4), *ка¹вун* // *гарбуз* *скоросп'ілий* (9.1), *ка¹вун* *ран'іі* (10).

За ДО ‘колір плода’ вирізнені дублетні назви: *ого¹н'ок* // *зелений кавун* // *гарбуз* (9.1), *р'абийе* *арбузи* // *кавуни* // *чорнийе* *арбузи* // *кавуни* (45). ДО ‘форма плода’ зумовила опозицію сем ‘круглий кавун’ : ‘продовгуватий кавун’ : ‘довгий кавун’, яку реалізують назви-протиставлення *кругл'і кавуни* : *продовгуват'і кавуни* : *дл'ін'і кавуни* (33). Час досягання й колір плода спричинили виникнення назв *ка¹вун* *р'абий* *ого¹н'ок*, *ран'і* *чорн'і кавуни* (33).

З мікрогрупою назв *кавуна* пов’язані репрезентанти на позначення частин рослини. Сему ‘середина розрізаного кавуна’ в українських говірках Криму маніфестують лексеми: *середина* (3, 9.2, 45) і акцентний варіант *се¹редина* (10.2, 24); *серце¹вина* (2, 9.1) і словотвірний варіант *с'ерд'еч'н'ік* (27); *м'йакот'* (21) і фонетичний варіант *м'н'акот'* (4); *ба¹ран* (10.1); *душа* (14) і акцентний варіант *душа* (28) та синонімічні назви: *сер'одка* // *вовк* (33), *се¹редина* // *м'йакот'* (37).

Репрезентанти семи ‘огірок, *Cucumis sativus* L.’ утворюють мікрогрупу назв, на формування якої вплинули ДО “час досягання плода” та “походження рослини”, що стали мотиваційними ознаками для творення номенів.

Сему ‘огірок, *Cucumis sativus* L., загальна назва’ у більшості українських говірок Криму репрезентують лексема *ог'ірок*, її фонетичні *огирок*, *гурок* і граматичні варіанти

огірки, огірки, гогірки та запозичені з російської мови *огурець*, *огурці*, *огурци*, *огурчики*. Засвідчено паралельне вживання лексем *огурець* // *огірок*, *огурци* // *гурки*, *огурци* // *гірок* // *гірки*, *огурци* // *огур'єц* // *огірки* (див: карта). Перший елемент кожного дублета сформувався, напевне, під впливом російської мови, а другий елемент, навпаки, зберігся з материнської говірки. Літературно-нормативна назва *огірок* є запозиченням з грецької мови; хоч загальноприйнятої етимології немає; тлумачать як “несвоєчасний, передчасний, незрілий” (оскільки огірки їдять зеленими) [5, т. V, с. 153].

ДО “час досягання плодів” релевантна для реалізації опозиції сем ‘ранній огірок’ : ‘пізній огірок’ – *ран':і огурци* : *п'із'н'і огурци* (45), *огурци ран':іє* : *огурци п'із'н':іє* (4). В одній із говірок зафіксовано назву, засвоєну з агрономічної лексики *н'єженс'к'і огурци* (3).

Окрему мікрогрупу назв огірка утворюють репрезентанти семи ‘переспілий огірок, залишений на насіння’: *жовт'ак* (1, 9.1, 42, 50) і фонетичні варіанти *жовт'л'ак* (3, 21, 33.2); *с'іме'н:ик* (28) і фонетичні *семен:ик* (51), *с'ем'ен'ак* (27) та граматичні *семен:ий* (37), *с'ем'ен:и'ки* (13); *на'с'ін:ик* (33.1); синонімічні назви *жовтлийак* // *с'ем'ен':і'ки* (4), *на'с'ін:ик* // *семи'л'уб* (9.1), *ка'бак* // *жовт'л'ак* (24), а також атрибутивні *на'с'ін:ий огурець* (10), *старий огурець* (10) та іменникові *огірки на на'с'ін':а* (16), *вогірки на с'імена* (31) словосполучення. Полімотивований, на думку О. А. Малахівської, номен *жовтляк* утворено від прикметника *жовтий* за допомогою суфікса *-(л)як* за двома мотиваційними ознаками – кольором і стиглістю [3, с. 127]; назви *сіменник* і *насінник* мотивовані за ознакою “призначення рослини”; найменування *семилюб* мовці пов’язують із здатністю до розмноження; номен *кабак* утворено шляхом семантичної деривації за подібністю форми.

Висновки дослідження. Особливістю групи лексики на позначення назв гарбузових є значна лексична, фонетична, граматична і словотвірна варіативність, зумовлена гетерогенністю українських говірок Криму. Системні зв’язки компонентів ЛСГ зумовлені наявністю зон семантичного синкретизму лексем *гарбуз* ‘гарбуз звичайний, Cucurbita pepo L.’, ‘кавун, Citrullus vulgaris Schrad.’; *кабак* ‘гарбуз звичайний, Cucurbita pepo L.’, ‘переспілий огірок, залишений на насіння’, словотвірними зв’язками *ка'бак* – *каба'чок*, *гар'буз* – *гарбу'зин':а*, *на'с'ін':а* – *на'с'ін:ик*. Полісемія окремих лексем (*ба'дил':а* ‘листя і стебла гарбуза’, ‘листя і стебла кукурудзи’, ‘листя і стебла буряка’; *ду'ша* ‘середина розрізаного кавуна’, ‘внутрішній психічний світ людини’; *вовк* ‘середина розрізаного кавуна’, ‘хижак родини собачих’; *ба'ран* ‘середина розрізаного кавуна’, ‘самець вівці’, ‘дика трав’яна тварина’) зумовлює внутрішньотематичні й міжтематичні зв’язки з тематичними групами лексики назв людини та тварин. У номінації гарбузових рослин спостережені семантичні зрушення: назва однієї рослини позначає іншу – *гарбузи* зі значенням ‘кавун, Citrullus vulgaris Schrad.’, *гар'бузи* зі значенням ‘диня, Melo sativus Sager’, що, очевидно, зумовлено міжмовними контактами.

Перспективи подальших наукових розвідок. Перспективою подальших досліджень вважаємо системне вивчення інших ЛСГ сільськогосподарської лексики.

Список використаної літератури

1. Атлас української мови : у 3 т. – К. : Наук. думка, 1984 – Т. 3: Слобожанщина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор’я і суміжні землі / [НАН України, Наук. тов-во ім. Т. Шевченка в Америці; редкол. : А. М. Залеський, І. Г. Матвіяс (ред. тому)]. – 2001 – 267 с., карт.
2. Вехов В. Н. и др. Культурные растения СССР. – [Отв. ред. Т. А. Работнов] / В. Н. Вехов, И. А. Губанов, Г. Ф. Лебедева. – М. : Мысль, 1978 – 336 с.
3. Говірки Чорнобильської зони : Системний опис / [відп. ред. П. Ю. Гриценко]. – К. : Довіра, 1999. – 271 с.
4. Гороф’янюк І. В. Структурна організація та ареалогія флорономів центральноподільських говірок : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Гороф’янюк Інна Валентинівна. – К., 2010. – 214 с.
5. Етимологічний словник української мови : [в 7 т.] / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–6.

6. Карпенко Ю. О. Деякі назви культурних рослин у буковинських говірках // Наукові записки Чернівецького університету. Серія філологічних наук. – Чернівці, 1958. – Т. 31. – Вип. 7. – С. 105–120.

7. Козачук Г. О. Сільськогосподарська лексика говірок Волині : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Ганна Олександрівна Козачук. – К., 1971. – 20 с.

8. Сабадош І. В. Формування української ботанічної номенклатури / І. В. Сабадош. – Ужгород : Ужгород. держ. ун-т, 1996. – 192 с.

9. Скорофатова О. А. Ономасіологія та лінгвогеографія фітономенів в українських східнослов'янських говірках : [монографія] / О. А. Скорофатова. – Луганськ : Елтон-2, 2009. – 369 с.

10. Словник українських наукових і народних назв судинних рослин / [укл. Ю. Кобів]. – К. : Наук. думка, 2004. – 800 с. – (Словники України).

11. Тищенко Т. М. Подільсько-середньонадніпрянське суміжжя в світлі ізоглос : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Тищенко Тетяна Миколаївна. – К., 2003. – 194 с.

12. Ткачук М. М. Ботанічна лексика говірок Чорнобильської зони : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Ткачук Марина Миколаївна. – К., 2011. – 492 с.

Умовні позначення говірок Криму та їхня діалектна належність

1. Ішунь, Красноперекопський (бойк.), 2. Магазинка, Красноперекопський (волин.), 3. Тургенєве, Джанкойський (српл.), 4. Медведівка, Джанкойський (српл), 5. Воронцовка, Красноперекопський (поділ.), 6. Славне, Роздольненський (поділ.), 7. Комишне, Роздольненський (поділ.), 8. Дніпровка, Джанкойський (1 – полт., 2 – српл.), 9. Слов'янське, Джанкойський (1 – српл., 2 – схпл.), 10. Водопійне, Чорноморський (1 – полт., 2 – сринадніпр.), 11. Гришине, Первомайський (наддністр.), 12. Калініне, Красногвардійський (сринадніпр.), 13. Новосільцеве, Джанкойський (схпл.), 14. Чорноморське, Чорноморський (степ.), 15. Панфілове, Первомайський (гуцул.), 16. Олександрівка, Красногвардійський (гуцул.), 17. Петрівка, Красногвардійський (наддністр.), 18. Митрофанівка, Нижньогірський (волин.), 19. Дмитрівка, Советський (наддністр.), 20. Оленівка, Чорноморський (полт.), 21. Велике, Сакський (полт.), 22. Лебединка, Советський (волин.), 23. Краснофлотське, Советський (сринадніпр.), 24. Калинівка, Ленінський (схпл.), 25. Новомиколаївка, Ленінський (1 – наддністр., 2 – схпл.), 26. Багерове, Ленінський (слобож.), 27. Осовини, Ленінський (сринадніпр.), 28. Молочне, Сакський (слобож.), 29. Шовковичне, Сакський (сринадніпр.), 30. Мельники, Білогорський (поділ.), 31. Пушкіне, Советський (наддністр.), 32. Красногорка, Ленінський (1 – поділ., 2 – словож.), 33. Ленінське, Ленінський (1 – схпл., 2 – сринадніпр.), 34. Марфівка, Ленінський (наддністр.), 35. Шкільне, Симферопольський (сринадністр.), 36. Мазанка, Симферопольський (сринадністр.), 37. Біла Скеля, Білогорський (поділ.), 38. Василівка, Білогорський (сринадністр.), 39. Видне, Кіровський (1 – наддністр., 2 – схподіл.), 40. Завітне, Ленінський (схпл.), 41. Миколаївка, Симферопольський (полт.), 42. Багате, Білогірський (1 – поділ., 2 – сринадніпр.), 43. Грушівка, Судацький (схподіл.), 44. Самохвалове, Бахчисарайський (наддністр.), 45. Веселе, Судацький (слобож.), 46. Красний Мак, Бахчисарайський (српл.), 47. Лучисте, Алуштинська м-рада (схпл.), 48. Кудрине, Бахчисарайський (схпл.), 49. Малий Мак, Алуштинська м-рада (слобож.), 50. Соколине, Бахчисарайський (слобож.), 51. Орлине, Севастопольська м-р (слобож.).

Перелік умовних скорочень

Бойків. – бойківська, волин. – волинська, гуцул. – гуцульська, наддністр. – наддніпрянська, поділ. – подільська, полт. – полтавська, словож. – словожанська, сринадніпр. – середньонадніпрянська, српл. – середньополіська, степ. – степова, схпл. – східнополіська, схподіл. – східноподільська.

Одержано редакцією 10.02.14

Прийнято до публікації 20.02.14

Названия тыквенных растений в украинских говорах Крыма

В статье осуществлено системное описание названий тыквенных растений в украинских говорах Крыма. В ней проанализированы репертуар, структурная организация флорономенов в пределах микропарадигм. Установлены лексическая, грамматическая и словообразовательная вариативность, обусловленные гетерогенностью украинских говоров Крыма и контактами диалектоносителей с иноязычным окружением. Выявлены системные связи компонентов, обусловленные наявностью зон семантического синкретизма лексем, словообразовательными связями; полисемия отдельных лексем и семантические сдвиги. Раскрыта специфика распространения и функционирования засвидетельствованных названий. Среди зафиксированных репрезентантов – однословные названия, атрибутивные и субстантивные словосочетания и пропозитивные структуры, свидетельствующие о незавершенности процессов номинации.

Ключевые слова: украинские говоры Крыма, гетерогенные говоры, лексико-семантическая парадигма, дифференционный признак, сельскохозяйственная лексика, флорономен, системные связи, полисемия названий растений, зона семантического синкретизма.

Pumpkin plants names in the Crimean Ukrainian dialects

The article represents the systematic description of the pumpkin plants names of the Crimean Ukrainian dialects. It analyzes the repertoire and structural organization of floronomenes within possible microparadigms. Lexical, grammatical and word-forming variety determined by the heterogeneity of the Crimean Ukrainian dialects and contacts of dialect speakers with different language environment has been set. The polysemy of some lexeme and semantic shifts, the component system connection determined by the lexeme semantic syncretism zones and word formative connection have been identified. The specificity of distribution and functioning of the verified names has been revealed. There are one word names, attributive and substantive word combinations and propositional structures among stated representatives that testifies nomination processes incompleteness.

Key words: Crimean Ukrainian dialects, heterogeneous dialects, lexical-semantic paradigms, differential feature, agricultural lexis, floronomen, system connection, plants names polysemy, semantic syncretism zone.

УДК: 811.161.2'282.2:27-475.5''15/16''(477.87)

ВИЯВИ ГОВІРКОВИХ РИС У ФРАГМЕНТІ УЧИТЕЛЬНОГО ЄВАНГЕЛІЯ XVII СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено аналізу діалектних особливостей мови фрагменту учительного Євангелія першої третини XVII ст. з Відділу рукописів Львівської національної бібліотеки імені В. Стефаника, який раніше не був об'єктом мовознавчого дослідження. Уривок написаний книжною українською мовою, при тому значну кількість рис у ньому можна кваліфікувати як діалектні, зіставивши їх із особливостями сучасних південно-західних, зокрема карпатських говорів. Наприклад, у фонетиці південно-західними діалектними рисами можна вважати співіснування форм з е та о в позиції після шиплячого перед наступним твердим приголосним, збереження сполуки [je] на початку слів, карпатськими – вияв африкати [дж]. У морфології багато форм кваліфікуємо як карпатські, а саме: форми називного відмінка множини іменників з флексією -ове, форми орудного відмінка множини з -ы, займенники што, тоты, форма дієслова в третій особі множини теперішнього часу бути, суть, а також префікс ву-, дієслівний суфікс -ова-, вільна позиція частки ся тощо. Виявлені в учительному Євангелії говіркові риси переконливо вказують на її походження з території Карпат. На жаль, текст дає недостатньо інформації для того, щоб здійснити точнішу локалізацію.

Ключові слова: учительне Євангеліє, діалектизм, діалектна риса, історична діалектологія.

Постановка проблеми. Учительні Євангелія (далі УЄ) – унікальні пам'ятки XVI–XVII ст. із західноукраїнських земель. Це збірники проповідей на недільні та святкові дні протягом року, які, окрім того, часто містили ще й перекладені відповідні уривки євангельських читань. Ці пам'ятки постали практично в тому самому контексті, що й Пересопницьке Євангеліє, Крехівський Апостол та інші відомі переклади церковних книг українською мовою. Проте, порівняно зі згаданими текстами, УЄ поки що мало досліджені, особливо якщо врахувати велику кількість збережених рукописів цього жанру (приблизно сто).

Аналіз досліджень і публікацій. УЄ викликали особливе зацікавлення мовознавців, адже їхні тексти містять велику кількість народнорозмовних елементів. Ці пам'ятки побутували переважно в Західній Україні, найбільше в Карпатському регіоні – на теренах поширення давніх говорів. В УЄ виявлено багато специфічно діалектних рис. На говіркові особливості мови цих текстів звертали увагу більшість дослідників цих пам'яток, зокрема І. Панькевич, Л. Деже, І. Керницький, О. Горбач, Г. Чуба. Говіркові риси в УЄ вивчали В. Німчук [8], Д. Гринчишин [4], У. Добосевич [5] та ін.

У книгозбірнях Львова збережені УЄ, які ще не були предметом мовознавчого вивчення, проте їх дослідження може додати нову інформацію до історії української мови, а особливо – історичної діалектології.

Серед таких пам'яток – фрагмент учительного Євангелія з Відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка (шифр АСП 409). Уривок становить один аркуш із книги (частково пошкоджений), походить, імовірно, з першої третини XVII ст. і містить уривок проповіді в Неділю митаря та фарисея. Цей фрагмент (чи ціла книга) був у власності М. Шашкевича, про що довідуємося із запису на звороті аркуша: *«Изъ Енліа поучительнаго рускаго (нзъ) съ (нз-еер) первой половины XVI. взка. Рукопись находилась у покойнаго Маркіяна Шашкевича въ Новоселкахъ».*

Упадає в око специфічний зміст уривка – це фрагмент проповіді, спрямованої проти протестантських течій (так званих «нових євангеликів»), які нібито є гіршими за лицемірників і фарисеїв, бо хочуть спастися без сповіді, покути й добрих вчинків, самою тільки вірою.

В орфографії пам'ятки відбито риси другого південнослов'янського впливу. Це, зокрема, написання сполуки плавного із редукованим: *гръшии* (1), дуже часте вживання *ѣ*, *ь* в кінці слів: *црѣтвь* (2); *о* і *е* в закритому складі зберігаються. Хоча традиційний правопис дещо затемнює фонетику, проте на основі деяких написань можна робити висновки про деякі звукові особливості говору переписувача.

Фрагмент написаний книжною українською мовою, при тому значну кількість елементів у ньому кваліфікуємо як діалектні, зіставивши їх із рисами сучасних південно-західних, зокрема карпатських говорів.

Мета розвідки – простежити у мові уривка УЄ вияви рис, які вказують на говіркове мовлення, та встановити ймовірне походження пам'ятки.

Зосередимо увагу на деяких специфічних фонетичних рисах:

1) про наявність у мові переписувача переходу етимологічного [e] в [o] після шиплячого перед наступним твердим приголосним свідчить написання *чѣ^ожоло³тва* (1), але є й інший випадок: *чѣ^м сѣ не оустыда¹* (2). Часткове збереження [e] в цій позиції – характерна риса практично всіх південно-західних говорів [1, № 38], а загалом для цього наріччя типове співіснування форм з [o] та [e]. Подвійні форми – з *о* та з *е* – засвідчені у пам'ятках з карпатського регіону [7, с. 94–95].

2) початкову *є* ([je]) бачимо в займеннику *єго* (1). Хоч це і одиничне написання, але припускаємо, що в говірці писаря [je] на початку слів зберігалася, як і досі в багатьох говорах заходу України, зокрема карпатських [1, № 225]. Схожі приклади *є* і в текстах з карпатської території [7, с. 94].

3) двічі засвідчено сплутування позицій *ы* та *и*: *ты^{жс}* і *ти^{жс}* (1), *проты^с* і *проти^с* (1), що може вказувати на змішування цих звуків у мовленні переписувача, можливо, про

відсутність у ній давнього [ы], який ще до сьогодні в етимологічній позиції збережений у карпатських говорах [1, № 16, 17; 2, с. 224] (хоч у деяких говірках, зокрема в ужанських, він уже зник [2, с. 227]). Немає послідовності і у вживанні *ы/и* після задньоязикових: *пре^о виш^мкы^м*, *без скрухы* (2) поряд з *оучи^нки*, *ласки бжѣи* (2), у чому теж можна вбачати суперечність між традиційними написаннями та народною вимовою.

4) написання *чѣ^ожоло^зтва* (1), імовірно, виявляє на письмі африкат [дж], дуже типовий для південно-західних говірок [1, № 109], особливо для бойківських [2, с. 226; 6, с. 209] і лемківських, надсянських [3, с. 4, 67], а також наддністрянських [6, с. 198]. Вияви [дж] на письмі Д. Гринчишин вважав рисою, що притаманна передовсім пам'яткам з Бойківщини [4, с. 177], засвідчена вона і в лемківському Псалтирі [9, с. 108].

Отож, у фонетиці декілька рис вказують на південно-західне діалектне підгрунтя, можливий вияв африкати [дж] – на карпатські говори.

Більше вказівок на регіональні особливості мови автора дають окремі з-поміж морфологічних рис, які подаємо нижче:

1) в уривку засвідчені лише форми давального відмінка однини іменників ч. р. на *-у*: *бѣгу* (1), *бѣ сѧ мѣи^н* (2). У південно-західному наріччі української мови флексія *-у* в цьому відмінку співіснує з флексією *-ові(-ови)*, при тому *-у* поширена переважно в карпатських говірках [1, № 177–179];

2) у тексті засвідчено кілька давніх форм називного відмінка множини іменників ч. р. на *-ове*: *Єн^ликовѣ* (1), *тїи цмил^нниковѣ* (2). Це закінчення зберігають окремі закарпатські, бойківські, лемківські, галицько-буковинські говірки [1, № 190–191; 2, с. 219, 225; 10, с. 189; 3, с. 118]. Воно часте і в писемних пам'ятках з карпатської території [9, с. 110; 4, с. 175–176];

3) іменник *люди* в родовому відмінку має форму *люд^н* (1), яка зараз є панівною для південно-західних говорів [1, № 187; 2, с. 210]. Вона характерна для текстів XVI–XVII ст. з Бойківщини [4, с. 177];

4) давня форма орудного відмінка *посты* (1) теж виявляє зв'язок з карпатськими говорами, які й до сьогодні подекуди зберігають архаїчну флексію *-ы* [1, с. 219, 225; 3, с. 115];

5) яскравим діалектизмом можна вважати вияв префікса *ви-* як *ву-*: *вѣмышляю^м* (1), саме таке звучання він має у багатьох закарпатських говірках [1, № 18]. Також його засвідчено в пам'ятках із Бойківщини [4, с. 177];

6) для прикметників характерні нестягнені форми середнього роду та множини: *чѣжсѣ беру^м*, *цркви стїи*, *онбири спросныи* (1) тощо. Нестягнені форми середнього роду переважають у закарпатському діалекті [1, № 217; 2, с. 225; 6, с. 184], а також у множині нестягнені форми трапляються в окремих надсянських говірках [6, с. 206];

7) займенник *що* двічі засвідчений як *што* (2), а така форма не є чужою для карпатського говіркового масиву, головню для закарпатського та лемківського діалектів [2, с. 225; 1, № 215; 6, с. 184; 3, с. 128];

8) поряд із вказівним займенником *тїи* (2) вживаний і редуплікований *тоты* (1). Ці займенники типові для південно-західних, особливо карпатських говорів [6, с. 184; 2, с. 211; 3, с. 127]. Д. Гринчишин трактує їх як типову рису пам'яток із Закарпаття [4, с. 175];

9) в основі дієслова *хотіти* немає чергування: *хотѧ^м сѧ избавити* (2). Такі форми засвідчені, зокрема, на Лемківщині [3, с. 133];

10) дієслово *быти* у третій особі множини має форму *суть*: *сѣ^м проти^ѣ бѣу*; *они сѣ^м далеко грѣшии* (1). Цю давню форму зберігають карпатські говори [3, с. 139];

11) афікс займенникового походження *сѧ* в усіх випадках перебуває перед дієсловом і, очевидно, може займати в реченні довільну позицію: *хотѧ^м сѧ избавити*; *якѣ сѧ оустыда^н*; *бѣ сѧ мѣи^н* (2). Зараз його функціонування властиве для південно-західних діалектів [6, с. 188], причому звукове оформлення *ся* (з [а]) він має не всюди, компактний ареал *ся* – це зона поширення карпатських говірок [1, № 248];

12) у пам'ятці зафіксований дієслівний суфікс *-ова-*: *джакова*¹ (1). Цей суфікс в українській мові є давнім, а *-ува-* почав витісняти його приблизно в XVI–XVIII ст. Вживання *-ова-* все ж вважаємо виявом діалектного мовлення з огляду на систему засвідчених у тексті південно-західних діалектних рис. На території поширення карпатських говорів суфікс [ова] функціонує суцільним ареалом [1, № 166; 2, с. 212, 215].

Як видно, найбільше морфологічних особливостей в УЄ пов'язані з карпатським діалектним масивом.

Висновки. Виявлені в пам'ятці говіркові риси переконливо вказують на її походження з території Карпат. На жаль, текст дає недостатньо інформації для того, щоб здійснити точнішу локалізацію.

Перспективи подальших досліджень. Вивчення діалектного складника мови УЄ – одне з важливих та перспективних завдань історичної діалектології, адже ці пам'ятки фіксують значну кількість рис, що виявляють територіальні особливості мови їхніх переписувачів, носіїв західноукраїнських (переважно карпатських) говірок. Окрім того, дослідження текстів УЄ в цьому аспекті дасть змогу вказати на їх імовірне походження, адже ці пам'ятки здебільшого є нелокалізованими.

Список використаної літератури

1. Атлас української мови : У 3 т. – Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 1988. – 520 с.
2. Бевзенко С. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 246 с.
3. Верхратський І. Про говор галицьких лемків / Іван Верхратський // Збірник філологічної секції НТШ. – Львів, 1902. – Т. 5. – 489 с.
4. Гринчишин Д. Писемні пам'ятки XVI – п. XVII ст. як джерело вивчення українських діалектів / Дмитро Гринчишин // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : Зб. наук. праць. – Ужгород, 2001. – Вип. 4. – С. 175–181.
5. Добосевич У. Українська мова в учительному Євангелії середини XVII століття / Уляна Добосевич // Діалектологічні студії. Мова в часі і просторі. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – С. 45–63.
6. Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Радянська школа, 1966. – 215 с.
7. Керницький І. Фонетичні особливості в'їтівських книг XVI–XVII ст. с. Одрехови у порівнянні з сучасними лемківськими говорами / І. Керницький // Дослідження і матеріали з української мови. – К., 1961. – Т. 4. – С. 83–106.
8. Німчук В. В. Передмова // Скотарське учительне Євангеліє – український гоміліяр 1588 року / текст рукопису підгот. і видав М. Кочіш ; передм. В. Німчука. – Сомбатгей, 1997. – С. 5–17.
9. Огієнко І. Псалтир половини XVIII в. в лемківському перекладі / Іван Огієнко // ЗНТШ. Ювіл. зб. на пошану акад. Кирила Студинського. – Ч. 1. : Праці філол. – Львів, 1930.
10. Панькевич І. Українські говори підкарпатської Русі і сумежних областей. Частина I / Др. Іван Панькевич. – Прага, 1938. – 550 с.

Одержано редакцією 04.02.14

Прийнято до публікації 11.03.14

Х. Я. Макович

Проявления диалектных особенностей в фрагменте учительного евангелия XVII века

Статья посвящена анализу диалектных особенностей языка фрагмента учительного Евангелия первой трети XVII века из Отдела рукописей Львовской национальной библиотеки имени В. Стефанька, который ранее не был объектом языковедческого изучения. Отрывок написан книжным украинским языком, при этом значительное количество черт в нем можно квалифицировать как диалектные, сопоставив их из особенностями современных юго-западных, в частности карпатских говоров. Например, в фонетике юго-западными диалектными чертами можно считать сосуществование форм с о и е в позиции после шипящего перед следующим твердым согласным, сохранение [je] в начале слов, карпатскими – проявление аффриката [дж]. В морфологии значительное количество форм можно квалифицировать как карпатские, а именно:

форми именительного падежа множественного числа имен существительных с флексией -ове, формы творительного падежа с -ы, местоимения што, тоты, форма третьего лица множественного числа глагола быти сут, а также префикс ву-, суфикс -ова и др. Диалектные особенности учительного Евангелия убедительно указывают на его происхождение с территории Карпат. К сожалению, в тексте недостаточно информации для того, чтобы осуществить более точную локализацию.

Ключевые слова: историческая диалектология, учительное Евангелие, диалектизм.

К. J. Makovych

Manifestation of dialectal features in the fragment of seventeenth century didactic gospel

The paper analyses the dialectal features manifestation in the fragment of seventeenth century didactic Gospel which is stored in Manuscripts department of L'viv National Scientific Library named after V. Stefanyk. The language of this text has never been an object of linguistic studies. The fragment is written in Ukrainian language, moreover a large number of features in there can be described as dialectal. It is possible to reveal by comparing them with modern south-western (particularly Carpathian) dialects. For instance, on phonetic level such features can be considered as south-western dialectal: coexistence of the forms with o and e in position after hissing before the next hard consonant, preservation of cluster [je] in the beginning of words; as carpathian – the manifestation of affricate [dzh]. In many morphological forms can be described as carpathian, namely nominative plural form of nouns ending with -ove, ablative plural forms of nouns ending with -y, pronouns што, тоты, form of the third person plural of the present time verb быти сут, and prefix ву-, verbal suffix -ова-, free position of particle s'a and others. Dialectal features revealed in the didactic Gospel clearly indicate its origin from the Carpathians. Unfortunately, the text does not provide enough information to make a more precise localization.

Key words: historical dialectology, didactic Gospel, dialectal element.

УДК 811.161.2'36 – 112"15/16"

Т. Й. Висоцька

СПОЛУЧНЕ СЛОВО І СПОЛУЧНИК ИЖ(Е) В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVI–XVII СТ.

*У статті на широкому фактичному матеріалі з залученням пам'яток різних стилів і жанрів української мови XVI–XVII ст. простежено особливості використання слова **иж(е)**. Розглянуто шляхи його виникнення в українській, а також в інших слов'янських мовах. Досліджено функціонування **иж(е)** як сполучного слова і сполучника. Встановлено, що сполучне слово **иж(е)**, виражене відносним займенником, характерне для нерозчленованих речень, складнопідрядних із підрядними означальними, головна частина яких містить співвідносні слова. З'ясовано, що сполучник **иж(е)** найчастіше виконує з'ясувальну й причинову функції, а мени уживаний у складнопідрядних реченнях із підрядними означальними, наслідку, умови, часу тощо. У роботі також простежено жанрово-стильову специфіку використання сполучного засобу **иж(е)** в українських пам'ятках справочництва, конфесійної, полемічної літератури від XI ст. і до сьогодні; зіставлено й схарактеризовано його вживання на тлі інших слов'янських мов окресленого періоду.*

Ключові слова: пам'ятка, давньоукраїнська мова, староукраїнська мова, церковнослов'янська мова; займенник, еклітика, сполучник, сполучне слово, семантико-синтаксичні відношення, функції сполучників, співвідносне слово, складнопідрядне речення; ампліфікація, кодифікація, лексикалізація.

Постановка проблеми. У давніх українських текстах презентовано „мікросвіт” минулого із традиціями, побутом, матеріальним життям народу, суспільно-культурними „перетвореннями”. Особливо такі трансформації спостерігаємо на порубіжжі XVI–XVII ст., для якого характерне „розмаїття мовних практик” [20, с. 285]. З одного боку, зростає авторитет „простої” (руської) мови, що усталилася в усіх видах писемності, а з

іншого, – церковнослов'янської, яку кодифікують українські книжники в словниках і лексикографічних працях. Таке співіснування двох літературних мов (І. Фаріон стверджує, що в час розквіту „українського Ренесансу” в мовній площині співіснувало чотири літературні мови – „проста”, церковнослов'янська, польська, латинська [18, с. 55]) не могло не позначитися й на лексиконі аналізованих пам'яток.

В українських текстах XVI–XVII ст. презентовано чималу кількість сполучних засобів¹, одним із найчастіше вживаних є **иж(е)**.

Мета статті – дослідити шляхи виникнення слова **иж(е)**, з'ясувати його функціонування як сполучного слова й сполучника в українській мові XVI–XVII ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використанню слова **иж(е)** в українській мові окресленої доби не було присвячено окремих досліджень, що й зумовило актуальність цієї роботи.

Л. Булаховський, О. Блик, О. Скоропада, В. Сич, Л. Гумецька та ін. у своїх студіях простежували вживання **иж(е)** на тлі інших сполучних засобів в українській мові різних періодів [3, 2, 13, 12, 4]. Прикметно, що слово **иж(е)** вивчали і в давніх російських текстах (А. Сумкіна [15], Н. Широкова [19]), у білоруських – Ю. Карський [7]. Окремо як об'єкт наукового зацікавлення слово **иж(е)** найповніше презентовано в працях О. Мельничука – про виникання відносних слів у слов'янських мовах загалом; О. Ткаченка – про історію сполучників у польській мові II половини XVI ст., так званого Золотого віку; С. Кавин-Курц – про групу сполучників у польській мові XV ст. [9, 16, 22].

Виклад основного матеріалу дослідження. У мовознавстві натрапляємо на протилежні міркування про генезу слова **иж(е)**.

Прикметно, що з'ясування шляхів його виникання порушує низку інших питань:

- фонетичного оформлення – **иже** та **иж**;
- різного функціонування **иж(е)** – як сполучного слова і сполучника;
- семантико-синтаксичних відношень, які виражає **иж(е)**;
- динаміки вживання **иж(е)** як сполучного слова і сполучника в тих чи тих жанрово-стильових текстах української мови XVI–XVII ст.

Загалом етимологія підрядних сполучників на голосний **а-**, **е-**, **о-**, **і-** залишається нез'ясованою. На думку О. Мельничука, до таких „темних слів” належать *аку, аѣе, ако, ато, аѣе, еѣе//оѣе, ели//оли, іѣе* тощо. [9, с. 14–15]. Лінгвіст зазначає, якщо слово **иж(е)** – сполучник, то воно запозичене з польської мови (*іѣе*>*іѣ*) і сформоване на основі вказівних слів із займенниковим коренем на ларингальний, а якщо сполучне слово (< відносний займенник), то запозичене зі старослов'янської і сформоване на основі вказівного слова з займенниковим коренем на -j [9, с. 81]. Очевидно, слід говорити про гетерогенні омоніми².

Однак існує й інший погляд на „природу” і функціонування слова **иж(е)**. У працях А. Мейє, М. Станівського, А. Баньковського зазначено, що слово **иж(е)** (зрощення вказівного займенника *и*, колишня форма називного / знахідного відмінка однини і множини чоловічого роду, та частки *же* <* jь-ѣе) [8, с. 351; 14, с. 246; 21, с. 565] первинно використовували як відносне³ [21, с. 565], проте в цій функції воно не збереглося в слов'янських мовах, окрім польської, у якій усталилося у формі **іѣ** і перейшло в підрядний сполучник для вираження з'ясувальних семантико-синтаксичних відношень [8, с. 390], (Nsł, с. 298).

Влучно говорить О. Скоропада, що на прикладі вживання слова **иж(е)** найкраще простежити зміни його лексичного навантаження й синтаксичної ролі та перехід від

¹ Джерельним підґрунтям дослідження слугували пам'ятки української мови XVI–XVII ст., що зберігаються у відділі рукописів ЛНБ імені В. Стефаника, та „Словник української мови XVI – I половина XVII ст.”, в. 13.

² Такий погляд підтримують й інші дослідники, які вважають, що сполучник **иж(е)** „не становить генетичного продовження відповідного давньоукраїнського синтаксичного елемента, сформованого на основі займенникового кореня * j-” [6, с. 369–370].

³ Слово **иж(е)** як відносний займенник функціонує в старослов'янській мові, у якій уже фіксують його перехід від займенника у сполучник підрядності, що спричинене, очевидно, помилковим використанням його родових форм [14, с. 246].

повнозначного слова в напівслужбові – сполучне слово, а згодом у службові – сполучник **иж(е)** [13, с. 97].

Дотримуємося міркування тих дослідників, які стверджують про виникання **иж(е)** від поєднання вказівного займенника **и** з часткою **же** > **иже** (відносний займенник) > **иже** (сполучник).

Щодо форм **иже** й **иж**, то їх розглядаємо як фонетичні варіанти⁴.

Різне функційне навантаження слова **иж(е)**, фонетичне оформлення пов'язані і з його жанрово-стильовим уживанням. Мовознавці звертають увагу на те, що **иж(е)** як сполучне слово (відносний займенник) притаманне текстам конфесійного характеру, а як підрядний сполучник – пам'яткам, писаним „простою” мовою – справочинству, художній, полемічній літературі⁵.

В українському письменстві з XI ст. використання сполучного слова **иж(е)** в означальній функції підтримане, головню, книжною традицією, хоча категорично стверджувати, що його вживання було відоме текстам виключно релігійного спрямування, помилково. Зокрема сполучне слово **иж(е)** побутує не лише в оригінальній і літописній літературі, а також в українських пам'ятках XI–XIII ст., близьких до живої мови, – Руська Правда, Повість минулих літ, Слово о полку Ігоревім та ін. [9, с. 85] (Срезн., т. I, с. 1027–1028).

У текстах української мови XI–XII ст. паралельно функціонує й сполучник **иж(е)**: у Руській Правді зафіксований у функції означальній та умови; у Повчанні Володимира Мономаха – у функції єднальній і наративній, подібно до сполучників **а**, **и**, а також умови, причини й мети [10, с. 23, 64–68] (Срезн., т. I, с. 1027–1029).

„Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.” фіксує **иж(е)** як сполучне слово в складнопідрядних реченнях із підрядними означальними і як сполучник у функції з'ясувальній, причини, способу дії, означальній, наслідку, умови (ССУМ, т. I, с. 423–425). Згодом **иж(е)** закодифіковано в граматиці І. Ужевича як сполучник у функції причини [17, с. 50]; у лексикографічних працях – у „Лексиконі” П. Беринди як сполучне слово на позначення „каторій” [1], в анонімному словнику „Синоніма славеноросская” як сполучник у функції причини [11].

В українській мові XVI–XVII ст. **иж(е)** здебільшого використано як сполучник, що виражає семантико-синтаксичні відношення означальні, з'ясувальні, причини, умови, міри і ступеня, наслідку тощо (СУМ XVI – I пол. XVII ст., в. 13, с. 28–32). Натомість складні синтаксичні конструкції, у яких **иж(е)** як сполучне слово поєднує підрядну частину означальну з головною, засвідчують спорадично, що спричинене „не живими мовними фактами, а скоріше потребами стилізації” [6, с. 343].

Сполучник **иж(е)** приєднує підрядну **означальну** частину до головної складнопідрядного речення. Головна частина містить вказівний займенник **таковий** + означуваний іменник, останній у підрядній означальній частині не повторюється: „*Але кды моцне ѿвзришь. Тог(д)а немоць твоа бѣде(т) тебѣ оздоровлена. И грѣхы твои тебѣ ш(т)пѣщени бѣдѣ(т). та(к) ѿпа(т) приїдешь къ таковой ласцѣ. И(ж) на то(м) и ѿно(м) свѣтъ бѣдешь ш(т)далень ш(т) гнзвѣ*” (УЄ № 31, 11 зв.); „*И взру показаль на(м) таковойо. иже снѣ блїй слово(м) иступиль на землю и родильса ш(т) дѣы котораа была ѿ рода авраамова*” (УЄ № 62, 31 зв.).

Після сполучника **иж(е)** стоять анафоричні займенники **він**, **вони**, що компенсують невиразність сполучного засобу: „*А так мои наймильшіи хр(р)тіане. знаючи такѣю ла(с)коу За Га избавителя нашего. Иже ш(н) выбравші собѣ гла(с) споганѣнь, так на(с)*

⁴ О. Ткаченко в польській мові розглядає дві форми **иж** (*iz*) та **иже** (*ize*) і з'ясовує, що в давніх польських текстах вони вживалися паралельно, а з II пол. 16 ст. переважає скорочена форма, а **иже** (*ize*) трапляється спорадично [16, с. 201].

⁵ В українській мові аналізованого періоду використання **иж(е)** як сполучного слова, вираженого відносним займенником, очевидно, було підтримане церковнослов'янською традицією, а як сполучника, особливо його редукованої форми **иж**, – польською [3, 12, 2].

оумилова(л)”(УЄ № 62, 35 зв.); „*Нижли Борзобогатые дають тою справу, ижъ они не за жаднымъ дарованьемъ тые имзнья отъ владики Володимирского держать, але арендою...*” (АЗР, т. 3, 1555, с. 67).

О. Скоропада в дослідженнях про історію розвитку підрядних сполучників в означальних реченнях зазначає, що подібні конструкції (сполучник + особовий займенник) засвідчують тяглість синтаксичних традицій, адже є „відгомонам неповної (ще доісторичної) відносності (у нашому випадку – **иж(е)** – Т. В.), яке вимагало якщо не дослівного, то хоч займенникового повторення означуваного імені головного, і зумовлені або ритмікою мови, або змістовно – стильовими особливостями мови автора” [13, с. 105].

В українській мові XVI–XVII ст. малочисельними є речення, у яких підрядна означальна частина поєднана з головною за допомогою сполучного слова **иж(е)** (відносного займенника). У цих конструкціях відносний займенник узгоджений з означуваним словом у головній частині, уживаний у таких формах:

– у н. в. одн. ч. р.: „*Прійдзте и видзте члка. И(ж) повидзльми вши(т)ко. што а(м) чинила*” (УЄ № 62, 34 зв.);

– у н. в. мн.: „*Та(м) же на... в насханю кгва(л)то(в)но(м) в име(н)ю моемъ Шу(м)ску у по(д)даны(х) мои(х), иже воло(в) се(м) деся(т), ...а (в)сякую мае(т)но(ст) рухомуу побрали и пограбили...*” (АЖГУ 1590, с. 45);

– у н. в. мн. (головна частина містить співвідносне слово, виражене займенником такий): „*W (т)ць таки(х) ище(т) покланающи(х)са емѸ. дхъ есть гъ. иже кланаю(т)са емѸ дхо(м) истинного*” (УЄ № 62, с. 34).

У складнопідрядному реченні з підрядним означальним „*И припоменул ему першие прозбы свои, иж ему w то непоуднокрот прозбами своими просил*” (ЛЗК, 1561, 120 зв.) **иж** функціонує як сполучне слово. Такі конструкції з анафоричним опорним словом у підрядній частині здебільшого фіксують у текстах давньоукраїнської мови [13, с. 95]: „**иже** ...в цій синтаксичній функції часто вимагало повторення в підрядному означальному реченні означуваного цим реченням іменника головного речення, що засвідчує неповну ще відносність слів (наприклад, **иже** – Т. В.) ... Доки свідомість мовців вимагала повторення при відносному займеннику (**иже** – Т. В.) означуваного іменника головного речення, доти це відносне слово за потребою було означенням” [там само, с. 95].

В українській мові XVI–XVII ст. складні конструкції, у яких **иж(е)** використане як сполучне слово й узгоджується відповідно з опорним у головній частині, виходять з ужитку. До прикладу, у давньоукраїнській мові сполучне слово **иж(е)** є частовживаним, у староукраїнській мові XIV–XV ст. його заступають сполучні слова **што** і **который (иж(е))** як сполучне слово, що виражало означальні семантико-синтаксичні відношення, наявне в більш ніж 100 прикладах, а як сполучник – у 10, натомість речень з **который** засвідчено у 263 прикладах (ССУМ, т. I, с. 423–425, 505).

Уважаємо слушним міркування про те, що в давніх текстах щоразу помітним є віддалення відносного займенника (сполучного слова) **иж(е)** від опорного компонента в головній частині і його неузгодженість з останнім в числі, роді [5, с. 101–102].

Щодо хронологічних рамок переходу від займенника в сполучник, то існує думка, що цей процес розпочався ще в XI ст., а неузгодженість форм займенника з опорним компонентом зростає в пам’ятках XV–XVII ст. [5, с. 102].

Сполучник **иж(е)** як виразник означальних семантико-синтаксичних відношень засвідчують пам’ятки російської мови. А. Сумкіна стверджує, що в російській мові XIII–XVII ст. у текстах справочинства його вживали рідко: „Мова викладу актів і ділової переписки не має зовсім речень з „**иже**” [15, с. 95]. Натомість сполучне слово **иж(е)** використовували радше зі стилістичною метою [15, с. 89].

Найдавніші білоруські пам’ятки, як указує Ю. Карський, фіксують відносний займенник **иж(е)**, на місці якого згодом постала форма **иж**, однак складнопідрядні речення з підрядними означальними з **иж(е)** не були відомі живій білоруській мові, а швидше книжній [7, с. 469].

Отже, в українській мові слово **иж(е)** проходить певні етапи становлення – від лексикалізації до повної утрати займенника як самостійної частини мови і перетворення його в службову – сполучник.

В українських писемних текстах XVI–XVII ст. збереглася реліктова форма **иж(е)**, що узгоджувалася з означуваним словом у головній частині складнопідрядного означального речення, і функціонувала як сполучне слово, і неузгоджена форма, у яку перейшов відносний займенник і перетворився на сполучник.

Проаналізовані речення дають підстави стверджувати, що обидва сполучні засоби для вираження означальних семантико-синтаксичних відношень здебільшого наявні в канонічних текстах і спорадично в пам'ятках народнорозмовної мови.

В українській мові XVI–XVII ст. найбільш чисельною є група складнопідрядних речень із підрядними **з'ясувальними**, частини якого з'єднуються за допомогою сполучника **иж(е)**.

Головна частина складної конструкції містить такі семантичні групи опорних слів, від яких залежить підрядна частина зі сполучником **иж(е)**:

а) слова зі значенням мовлення, повідомлення, передачі інформації:

„Ено та(к) пише(т). **иж** оузрзвши зь взрѣ ѿны(х) людїи ... тог(д)ы хс рзкъ...” (УЄ № 31, 11); „Тогда старзшины жидо(в)скїи почали мовити. **иже** то(т) члкъ не е(с) ш(т) Іа” (УЄ № 62, 37); „Тогда и подля ведомости сыномъ моимъ ознаймую, **ижемь** у него ни одного пенезя не пожычаль...” (АрхЮозр, ч. 6, т.1, 1609, с. 395). В останній конструкції сполучник **иж(е)** використовується з особовими формами-енклітиками > **ижемь** – рефлексами колишнього перфекта; показниками особовості є форми колишнього допоміжного дієлова **быти**,

б) слова зі значенням сприймання, одержання інформації:

„Выдати и визна(и)мити в немъ, **и(ж)** вольно каждому шла(х)тичу имене, люди и земьлю, – все заразъ пустити и продати” (Вол.гр., 1569, с. 46); „Вздайте **ш** тѣ(т) **иже** ни сребро(м) ани злато(м) которое са сказити може(т) есте ш(т)кѣплени. але ч(с)тнои кровїю...” (УЄ № 62, 24).

В українській писемності XVI–XVII ст. засвідчено речення, головна частина яких містить співвідносні слова – вказівний займенник *той*, *те* з прийменником *ш*. „Жалуючи и шповедаючи **ш** том, **и(ж)** дей, дня вчора(ш)не(го)... нет ведома, што за люде и чии бы по(д)даные были...” (АЖГУ, 1635, с. 78); „На вряде...пань Миколаи Вилямовьским солените(р) све(д)чиль... **ш** то, **и(ж)** тые Попла(в)ские ничего не ре(с)пектуючи не ш(г)ледаючи се на право по(с)политое...” (АЖГУ, 1635, с. 99).

Після сполучника **иж(е)** використано й інші сполучники в тій самій функції; виявлене явище ампліфікації засвідчує радше підсилення **иж(е)**, що був поліфункційний і послідовно заміщувався іншими сполучниками аж до повного його витіснення. „Слухай же що тѣ(т) далзи єчлиста сСыйи пише(т). **иж** коли хR оуздоровиль юного младенца...” (УЄ № 31, 20 зв.); „Абовз(м) свздча(т) докторове сСыйи, **и(ж)** **яко** хRъ пришо(л) другїй ра(з) въ осмый днѣ по въскресенїи и(з) мертвы(х) до оучениковъ свои(х)...” (Подем. л-ра, 1596, с. 44).

Сполучник **иж(е)** у з'ясувальній функції фіксуємо в трафаретних реченнях, які здебільшого побутують у діловій мові окресленого періоду. Наприклад, „Акти житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р.” містять документи з повторюваними канцелярськими штампами, властивими мові справочинства: „... жалуючи и шповедаючи ш то(м), **иж**, де(и), в року тепе(р) идучо(м) ... па(н) Алекса(н)дро Тиша Быко(в)ски(и) ... служе(б)ника ... моего заби(л)...” (АЖГУ, 1590, с. 50). Однак замість **иж(е)** у подібних реченнях можуть використовуватись й інші сполучники, зокрема **што**: „еи мл(с)ть кгн я Кириковая Ружи(н)ская кгн я Я(д)викга Фро(н)цьковъна Фа(л)севьского ш(б)те(ж)ливе жалуючи и шповедаючи ш томъ, **што(ж)**, де(и)...” (там само, с. 52). Таке використання радше вказує на поступове заміщення **иж(е)** сполучником **што**.

У польській мові XVI ст. сполучник **иж(е)** найчастіше виконує з'ясувальну функцію (Sł, IX, с. 65–66), однак його поступово витісняє інший сполучник – **że**, що був пізнішого походження. О. Ткаченко пише: „Сполучник **іж** сприймається тепер як стилістичний варіант основного з'ясувального сполучника **że**, порівняно з яким він має виразний відтінок книжності” [16, с. 201].

У пам'ятках української мови XVI–XVII ст. сполучник **иж(е)** приєднує підрядну частину **причини** до головної в складнопідрядному реченні: „але а(ж) поїде(т) ноздрами вашим(и), и боуде(т) въ мръзо(ст) ва(м), и(ж) есте не покорили са Здѣ...” (Подем. л-ра, 1597, с. 216); „w **А**ко же то было зацное ѿвзханіє въ ієр(Р)ли(м) га нашего Івха. **иже** еха(л) на wслици” (УЄ № 62, 21).

В аналізованих текстах виявлено речення, у якому підрядна **причинова** частина зі сполучником **иж(е)** розміщена в інтерпозиції: „И на по(т)ве(р)жене то(г)о те(с)таменьту мое(г)о при печати мое(и), **и(ж)** са(м) писати не умию, просило(м) брата мое(г)о...” (ДМВН, XVII ст., с.213); у препозиції: „Але **иж** на тот часъ пана Гаврила Бокзя, суди повету Луцкого, за іншими справами не было, а я, подстаростии, того самъ на себѣ брати и судити ихъ не хотель” (ЛЗК, 1561, 220 зв.).

У складнопідрядних реченнях із підрядними **причини** сполучнику **иж(е)** відповідає в головній частині співвідносна словосполука – вказівний займенник **той** + прийменник **для**: „то(т) члкъ не є(с) w(т) Іа. **для** того. **иже** w(т) сѣботы не храни(т)” (УЄ № 62, 37 (канон.текст)).

В українській мові XVI–XVII ст. спорадичним є використання сполучника **иж(е)** у функції **умови**. Підрядна частина з **иж(е)** здебільшого стоїть у препозиції, а в головній ужито співвідносне слово **теды** (прислівник часу), що надає відтінку часовості: „**А ижесьмы** то показали, **теды** вже сторона того листу змышленого, скасованого уживати и имъ ся боронити не можетъ” (АрхЮЗР, 1/1, 1583, с. 35) – сполучник ужитий з особовими енклітиками, zdeформованими формами колишнього перфекта; „**А ижъ** готовыхъ гроше(и) на се(с) ча(с) не маю, **теды** мае(т) и пови(н)на буде(т) мальжонька моя менованая и(х) м(л)” (ДМВН XVII ст., с. 212). Обидві підрядні частини складної конструкції починаються наративним сполучником **а**; така побудова складнопідрядних речень із підрядними **умови** характерна живій розмовній мові.

В українському письменстві XVI–XVII ст. виявлено меншу частотність функціонування сполучника **иж(е)** як виразника семантико-синтаксичних відношень:

– **наслідкових**: „А мы сталихмоса не дбалими. а ср(д)ца нашз затве(р)дзлыи **А**(к) каменѣ. **иже** такъ негамжемоса w(т) злостуй свои(х)” (УЄ № 62, 39);

– **міри і ступеня**: „Та(к) же зомззли и оупали сѣть ногы твои. И(ж) жа(д)наго поступкѣ вчинити не могѣ(т)” (УЄ № 31, 12). Головна частина містить співвідносне слово **так** (виражене прислівником);

– **мети** : „**Для** того(ж) за ѣме(р)лы(х) моли(м) са и мл(с)тию чини(м) и(ж) еще и малы(х) грzxw(в) не сѣжено. абы ты(м) пре(ж) декрето(м) сѣдію оублагати” (Подем. л-ра, 1596, с. 55). Головна частина складнопідрядного речення містить співвідносну сполуку – займенник **той** + прийменник **для**;

– **часу**: „А **ижъ** се того дня ку вечерови склонило, **теды** (м) тую справу до дня завтрашне(г)о,.. о(б)вола(т) ро(с)каза(л)” (ДМВН XVII ст., с. 221).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. У пам'ятках української мови XVI–XVII ст. **иж(е)** функціонує як сполучне слово (виражене відносним займенником) і сполучник підрядності.

Як сполучне слово **иж(е)** приєднує до головної частини підрядну означальну, а як підрядний сполучник – означальну, з'ясувальну, причинову, умови, наслідкову, міри і ступеня, мети, часу. Найбільш чисельним виявлено використання сполучника **иж(е)** у складнопідрядних реченнях із підрядними з'ясувальними, причиновими.

Сполучнику **иж(е)** в підрядних реченнях із підрядними причини, умови, міри і ступеня у головній частині відповідають співвідносні слова: займенник із прийменником **для того**, прислівники **так**, **теды**.

Як сполучне слово **иж(е)** домінує, головню, у сакральному письменстві, а як сполучник, здебільшого в редукованій формі **иж**, презентований у діловій мові, полемічній літературі.

Щодо вживання сполучника **иж(е)** в інших слов'янських мовах, то він засвідчений у білоруській та російській мовах XVI–XVII ст., згодом заміщений іншими сполучними засобами – **што**, **что**, **который**, у польській мові найтиповішою функцією **иж(е)** (**iż**) уважають з'ясувальну, яку поступово перебрав на себе підрядний сполучник пізнішого творення **же** (**że**), що й донині нормативний у польській мові, натомість **иж(е)** функціонує радше як книжний, зі стилістичною метою.

У сучасній українській мові **иж(е)** не вживають.

У майбутньому зосередимо увагу на дослідженні інших службових слів у пам'ятках української мови XVI–XVII ст.

Список використаної літератури

1. Беринда П. Лексиконъ славенорвсскій, и именъ тлькованіе [Електронний ресурс] / Памво Беринда. – К., 1627. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua>.
2. Блик О. П. З історії сполучників підрядності в українській мові (на матеріалах канцелярії Б. Хмельницького) / О. П. Блик // Наук. записки Київського пед. ін-ту ім. О. Горького – К., 1958. – Т. XXIX. – С. 15–29.
3. Булаховський Л. А. З історичних коментаріїв до української мови: сполучники і сполучні групи (речення). Синтаксичні особливості при них / Л. А. Булаховський // Наук. записки КДУ. – К., 1946. – Т. V. – Вип. 2. – С. 31–71.
4. Гумецька Л. Л. Вторинні сполучники і їх синтаксичні функції в українських грамотах XIV–XV ст. / Л. Л. Гумецька // Дослідження і матеріали з української мови. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – Т. II. – С. 31–44.
5. Историческая грамматика русского языка: Синтаксис. Сложное предложение / [под ред. В. И. Борковского]. – М. : Наука, 1979. – 464 с.
6. Історія української мови: синтаксис / [редкол. : А. П. Грищенко (відп. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1983. – 503 с.
7. Карский Е. Ф. Белорусы. Язык белорусского народа / Е. Ф. Карский. – М. : Изд-во АН СССР, 1956. – Вып. 2–3. – 520 с.
8. Мейе А. Общеславянский язык / Антуан Мейе. – М. : Изд-во ин. л-ры, 1951. – 491 с.
9. Мельничук О. С. Основні лінії розвитку складнопідрядних речень у слов'янських мовах / О. С. Мельничук // V Міжнар. з'їзд славістів : допов. рад. делег., (Софія, верес. 1963 р.). – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 6 с.
10. Обнорский С. П. Очерки по истории русского литературного языка старшего периода / С. П. Обнорский. – Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1946. – 200 с.
11. Синоніма славенороскаа [Електронний ресурс] // П. Житецький. Нарис літературної історії української мови XVII в. З додатком словника книжної української мови за рукописом XVII віку / Павло Житецький. – Львів : Українське видавництво, 1941. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua>
12. Сич В. Ф. Підрядні речення причини у пам'ятках українського полемічного письменства к. XVI – поч. XVII ст. / В. Ф. Сич // Наукові записки ЧДП ім. 300-річчя возз'єднання України з Росією. Серія філол. наук. – Черкаси, 1960. – Т. XV. – Вип. 5. – С. 179–188.
13. Скоропада О. А. До історії розвитку підрядних сполучників в означальних реченнях / О. А. Скоропада // Питання українського мовознавства. – Кн. 2. – Львів : ЛДУ імені Івана Франка, 1957. – С. 94–111.
14. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова / Михайло Федорович Станівський. – Львів : Вид-во Львівського університету, 1964. – 469 с.
15. Сумкина А. И. К истории относительного подчинения в русском языке XIII–XVII вв. / А. И. Сумкина // Труды института языкознания. – Москва : Изд-во Академии наук СССР. – 1954. – Т. 5. – С. 141–203.

16. Ткаченко О. Б. З історії польських з'ясувальних сполучників (з'ясувальні сполучники *iż, że, iże*) / О. Б. Ткаченко // Слов'янське мовознавство : [зб. статей]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – Т. III. – С. 196–221.
17. Ужєвич І. Граматика слов'янська. Паризький рукопис (1643) [Електронний ресурс] / Іван Ужєвич. – К. : Наук. думка, 1970. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/uzhgram/uz.htm>
18. Фаріон І. Мова – краса і сила. Суспільно-креативна роль української мови в XI – середині XIX ст. / Ірина Фаріон. – Львів : Вид-во Нац. у-ту „Львівська Політехніка”, 2007. – 168 с.
19. Широкова Н. А. Относительное подчинение в русском литературном языке XVII века / Н. А. Широкова. – Уч. записки Казанского гос. ун-та. – Казань : Изд-во КГУ. – Т. 112. – Кн. 6. – С. 66–108.
20. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Наталя Яковенко. – Київ : Критика, 2005. – 584 с.
21. Bańkowski A. Etymologiczny słownik języka polskiego : w 3 t. / Andrzej Bańkowski. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2000. – Т. I. – 980 str.
22. Kawyn-Kurz Z. O funkcjach spójników *że, żeby, iż* w Pamiętnikach Paska (na marginesie prac nad słownikiem Pamiętników) / Zofia Kawyn-Kurz. – Poradnik językowy. – 1958. – Z. 5. – Str. 221–232.

Умовні скорочення

- АЖГУ – Акти житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. / Упоряд. В. М. Мойсієнко. – Житомир : ЖДУ, вид-во вид-во „Полісся”, 2004. – 256 с.
- АрхЮЗР – Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1859. – Ч. 1, Т. I; 1876. – Ч. 6, Т. I. – Зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України.
- АЗР – Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. – Спб., 1848. – Т. III (1544–1587).
- Вол. гр. – Волинські грамоти XVI ст. / Уклад. : Василь Богданович Задорожний. Антоніна Михайлівна Матвієнко; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Ін-т археології. – К. : Наук. думка, 1995. – 245 с.
- ДМВН – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (збірник актових документів) / Підгот. до вид. В. В. Німчук та ін. – К. : Наук. думка, 1981.
- ЛЗК – Луцька замкова книга 1560–1561 рр. / Підготували В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. – Луцьк, 2013. – 733 с.
- Полем. л-ра – Студинський К. Пам'ятки полемічного письменства кінця XVI і початку XVII в. / Кирило Студинський. – Львів : Вид-во НТШ, 1906. – Т. I.
- Срезн. – Срезневский И. И. Материалы для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам / Измаил Иванович Срезневский. – СПб. : Типограф. Императ. акад. наук, 1893–1911. – Т. I–III.
- ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. / [за ред. Л. Л. Гумецької]. – К. : Наук. думка, 1977–1978. – Т. I–II.
- СУМ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28-ми вип. / НАН України Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; гол. ред. Д. Гринчишин. – Львів, 1994–2006. – Вип. 1–13.
- УЄ № 31 – Учительне євангеліє, к. XVI ст. – Зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України, ф. 77.
- УЄ № 62 – Учительне євангеліє, 1635 р. – Зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України, ф. 2.
- Nsł – Nowy słownik poprawnej polszczyzny / red. A. Markowskiego. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2002. – 1789 s.
- Sł – Słownik polszczyzny XVI wieku: tomy 1–33 / [Kom. red. Stanisław Bąkii], Instytut Badań Literackich PAN. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Wyd-wo PAN, 1975. – Т. IX. – 577 str.

Одержано редакцією 22.02.14
Прийнято до публікації 13.03.14

Т. Й. Высоцкая

Союзное слово и союз *иж(е)* в украинском языке XVI–XVII ст.

*В статье на большом фактическом материале с привлечением памятников разных стилей и жанров украинского языка XVI–XVII ст. отслеживаются особенности использования слова **иж(е)**. Рассматриваются пути его возникновения в украинском языке, а также в других славянских. Исследуется функционирование **иж(е)** в качестве союзного слова и союза. Установлено, что союзное слово **иж(е)**, выраженное относительным местоимением, свойственное для нерасчлененных предложений, сложноподчиненных с придаточными определительными, в главной части которых используются соотносительные слова. Выявлено, что союз **иж(е)** часто употребляемый в функции изъяснительной, причины, а менее – в определительной, следствия, условия, времени и др. В работе также отслеживается жанрово-стилевая специфика использования союзного средства **иж(е)** в украинских деловых памятниках, в конфессиональной, полемической литературе от XI ст. и до нашего времени; сопоставлено его функционирование на фоне других славянских языков анализируемого периода.*

Ключевые слова: *памятник, древнеукраинский язык, староукраинский язык, церковнославянский язык; местоимение, энклитика, союз, союзное слово, семантико-синтаксические отношения, функции союзов, соотносительное слово, сложноподчиненное предложение; амплификация, кодификация, лексикализация.*

T. J. Vysotska

The connective word and the conjunction “иж(е)” in the ukrainian language of the 16th-17th centuries

*In the article, the peculiarities of the word “**иж(е)**” usage were retraced on the basis of factual materials, monuments of different styles and genres of the Ukrainian language of the 16th-17th centuries being used. Its origins in the Ukrainian language as well as in other Slavic languages were examined. “**Иж(е)**” functioning as a conjunction and a connective word was considered. It is determined that the connective word “**иж(е)**” expressed by a relative pronoun is typical for non-segmented sentences, complex sentences with attributive subordinate clauses, with the main part containing correlative words. It is also concluded that the conjunction “**иж(е)**” is most often used in the function of an attribute or a reason and is used not so often in complex sentences with attributive subordinate clauses and subordinate clauses of consequence, condition, time, etc. Besides, the genre and style character of the connective word “**иж(е)**” usage in Ukrainian monuments of office work, confessional and polemic literature from the 11th century till now; its usage on the background of other Slavic languages of that period was compared and defined.*

Key words: *monument, Old Ukrainian language, Church Slavic language; pronoun, enclitic, conjunction, connective word, semantic and syntactic relations, conjunctions functions, correlative word, complex sentence; amplification, codification, lexicalization.*

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ОНОМАСТИКА

УДК 808.3-083-55

А. А. Таран

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ТЛО ЗМІН У СЕМАНТИЦІ КОЛЬОРОНАЗВ

У статті описано зміни в семантиці кольороназв, простежено їхні системотвірні ознаки (парадигматичні, синтагматичні й епідигматичні (дериваційні) відношення в мовній практиці). У мовознавстві існують різні терміни на позначення слів із новим значенням, зокрема: семантичні інновації, неосеми, неосемантизми, лексико-семантичні неологізми, семантичні деривати, семантичні неологізми, неологізми-значення.

Установлено, що змінність семантичного потенціалу слова – лише одна з виразних ілюстрацій до трансформації світоглядних конструктів пізнання світу, відображених у мові соціуму. Крім того, зміни в семантиці кольороназв мають виразне суспільне замовлення. Ідеологічних конотацій набула символіка кольорів атрибутики опозиційних політичних партій після Помаранчевої революції: Партії регіонів (біло-блакитні : синьо-білі : біло-голубі : сині) та народного союзу «Наша Україна – Народна Самооборона» (помаранчеві : помаранчі : помаранчист : «помаранчук» / оранжеві : оранжисти : псевдо-оранжисти). Відбулося формування нових значень і в інших прикметниках-кольороназвах, що спричинило конкурування лексем. Прикметники-кольороназви субстантивуються, а також утворюють розлогі синонімічні ряди, словосполучки, антоніми, омоніми.

Проаналізовано чинники збереження рівноваги між відкритістю українського лексикону до процесів глобалізації та збереженням його національної самобутності.

Ключові слова: мовна динаміка, лексикон, семантичні інновації, кольороназва, ідеологічна конотація.

Постановка проблеми. Однією з характерних тенденцій розвитку лексико-семантичної системи української мови останнього десятиріччя є активне утворення лексичних, словотвірних, орфографічних та семантичних інновацій, стимульованих сучасними суспільно-політичними процесами. Не можна не погодитися з В. В. Жайворонком, який, розглядаючи суспільно-політичний словник як одну з мікросистем загальномовного словника, що народжується самою історією, суспільним життям, стверджує, що такому словнику властиві «найнесподіваніші семантичні зрушення, саме він найактивніше реагує на різноманітні емотивно-оцінні характеристики предметів, явищ, ознак. Інакше кажучи, час інтенсивно змінює політичний словник, тим самим переосмислення вже існуючих у мові слів і висунення в їхній семантичній структурі на перший план соціально важливих (маркованих) значень демонструють об'єктивний розвиток політичного терміна» [3, с. 29].

Н. З. Котелова, акцентуючи на безпосередньому зв'язку суспільного життя і лексикону, динамізм і відкритість останнього, зазначає: «Виникнення нових номінацій як відповідь на соціальний запит, як результат пізнавально-прогресивного освоєння світу – основна рушійна сила неологізації в усіх мовах і на всіх етапах їхнього розвитку» [9, с. 4].

Нейтральні слова на позначення кольору в період соціальних змін також виявляють особливу активність, адже колір – потужний засіб маніпуляції суспільною свідомістю. Передусім спостерігаємо формування нових значень кольороназв, відбувається процес їх неосемантизації, унаслідок чого ускладнюється семантична структура цього розряду слів і вони починають співвідноситися з новим поняттям.

Мета пропонованого дослідження – описати зміни в семантиці українських кольороназв, простежити їхні системотвірні ознаки (парадигматичні, синтагматичні й епідигматичні (дериваційні) відношення в мовній практиці).

Матеріалом для дослідження слугував ідеографічний словник нової української лексики «Активні ресурси сучасної української номінації» колективу авторів за редакцією Є. А. Карпіловської (2013) та картотека нових номінацій, власноруч укладена за матеріалами українськомовних друкованих та інтернет-видань періоду незалежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми або напрямів дослідження.

Активні процеси неологізації зумовили посилену увагу не лише до нових слів, але й до їхніх значень. Семантична структура слова, з одного боку, є відносно сталою величиною, вона не зазнає раптових змін, завдяки чому різні покоління мовців розуміють одне одного, з іншого боку, спостерігається процес смислового наповнення слів [8, с. 5–6]. Проблеми аналізу семантики в різний час досліджували Ю. Д. Апресян, В. В. Виноградов, В. фон Гумбольдт, В. А. Звегінцев, Ю. М. Караулов, О. І. Смирницький, Д. М. Шмельов. Цінними для осмислення природи лексичного значення є праці українських учених М. П. Кочергана, О. Г. Муромцевої, М. М. Пилинського, В. М. Русанівського. Новим лексико-семантичним явищем в українській мові присвячено праці Є. А. Карпіловської, Т. А. Коць, Г. Б. Мінчак, Д. В. Мазурик, І. А. Самойлової, О. А. Стишова, Л. В. Струганець та інших дослідників.

Попри незаперечні теоретичні і практичні напрацювання лінгвістики у вивченні семантичної структури слова й смислових зрушень, проблема неосемантизації мовних одиниць до сьогодні не є остаточно розв'язаною. Крім того, нові обставини функціонування української мови як мови держави відкривають у ній нові аспекти, дослідження яких потребує розв'язання певних завдань.

Виклад основного матеріалу. Безпосередній вплив на ідеологізацію прикметників-кольороназв має європейське слововживання, де представлений, за спостереженням В. Н. Полуктова, «весь кольоровий спектр» [6, с. 14]: *червоні* – комуністи, *рожеві* – ліві соціалісти й анархісти, *жовті* – соціал-демократи, *голубі* – ліберальні консерватори, *сині* – праві консерватори, *фіолетові* – праві радикали й фундаменталісти.

Ідеологічних конотацій набула й символіка кольорів атрибутики опозиційних політичних партій після Помаранчевої революції. У свою політичну символіку кожна партія, за твердженням політолога В. Бондаренка, «намагається вкласти якнайбільше національного змісту» [2, с. 6]. Яскравим свідченням зазначеної думки є таке дотепне спостереження журналістів: *...наші політики, що пробують іменуватися «помаранчевими» (хоча насправді значною мірою вже рядяться у інші кольори – біло-червоні, малинові, а частина плавно переходить із помаранчевого у зелено-доларовий, прозоро-газовий чи шоколадно-карамельний)* (Українська правда, 8.06.2006).

За кольорами атрибутики Партії регіонів функціонують лексичні синоніми-субстантивовані прикметники у формі множини зі збірним, сукупним значенням для найменування членів партії: *біло-блакитні* : *синьо-білі* : *біло-голубі* : *сині*, напр.: *Виходило, що начебто в одному місці зібралися біло-блакитні православні, а в іншому – помаранчеві* (Нова доба, 7.08.2008); *Синьо-білі допоможуть помаранчевим формувати уряд* (Україна молода, 13.09.2005); *Тобто вони продовжують з'ясовувати: хто краці – помаранчеві чи біло-голубі і хто крацій у середині помаранчевих* (Вечірні Черкаси, 04.10.2008); *Якщо минулого тижня мітинг на Майдані був жалюгідним за чисельністю, то вчора «сині» піднатужились і звезли в Київ протестні маси з різних куточків України* (Україна молода, 04.04.2009). Синій колір – це загальноновизнаний символ влади.

Назви членів народного союзу «Наша Україна – Народна Самооборона» з іноді полярними оцінними конотаціями також створено від кольору атрибутики політичного союзу, напр.: *помаранчеві* : *помаранчі* : *помаранчист* : «*помаранчук*» / *оранжеві* : *оранжисти* : *псевдо-оранжисти*. *Надто ж із огляду на те, що «помаранчеві» у 2005 році вже мали найбільший об'єм влади й тому значно розгубили рейтинг* (Україна молода, 27.12.2007); *Помаранчі зацвітуть вдруге, і цілком можливо, що перед закликem «геть!» може стояти ваше прізвище* (Українська правда, 20.11.2008); *Українські*

*оранжисти-парламентарії звинувачують в цьому геноциді Росію і радянську владу (Україна молода, 15.06.2006); Якщо після цього чи «оранжеві», чи «біло-сині» спробують облаштувати Майдан, оцей саме метапарламент, то це закінчиться скандалом (Новинар, 19.11.2007). Однак у ЗМІ фіксуємо омонімічну назву *оранжеві* на позначення гравців футбольного клубу Голландії, щоправда, okazіональну: Можливо, в іншій грі *оранжеві* впоралися б і без Рууда (Високий замок, 27.06.2006).*

Колись звичайні, позбавлені відчутних конотацій колоративи *помаранчевий (оранжевий, жовтогарячий)* стали національно-прецедентними феноменами, органічними в національній когнітивній базі. За словами прихильників В. А. Ющенко, це колір сонця, тепла, радості, божественності, а за словами іміджмейкерів та прихильників В. Ф. Януковича – колір смерті, гниття, небезпеки [13, с. 78]. Говорячи про жовтогарячий колір, звичний для просторового й предметного континууму української лінгвокультури, треба мати на увазі його сигніфікативний аспект сенсорної семантики. На думку Л. О. Ставицької, *жовтогарячий* колір не належить до архетипних, як *чорний, білий* чи *червоний*, а отже, є до певної міри периферійним, чужим на глибинному психічному рівні [12]. Змістову аберацію *помаранчевого кольору* було застосовано в рекламі В. Ф. Януковича, яка звучала по радіо під звуки «Місячної сонати»: *Кожен з Вас бачив веселку. У ній сім кольорів. Комуś подобається помаранчевий. Але все мусить мати природний колір. Сніг має бути білим, небо – голубим, новорічні ялинки – зеленими. Не позбавляйте себе вибору. Подумайте* [12].

Проте кольороназва *помаранчевий* історично значуща. Як слушно зауважує Ліна Костенко: *«Помаранчевий – це вже не колір. Це стан душі, це вітраж майбутнього»* [4, с. 399]. Водночас письменниця додає: *«Зрештою, це гарний колір, у Нідерландах це королівський колір. Він як очисне помаранчеве полум'я, у якому має згоріти вся нечисть. Навіть щити омонів робляться помаранчеві у відсвітах прапорів»* [4, с. 405]. Це також колір нашого соняшника та гарбуза, що засвідчує природну національну основу.

У мові сучасних українських мас-медіа спостерігаємо активний обіг і розширення сполучуваності лексем. За образним визначенням М. П. Кочергана, «сполучуваність – це своєрідний барометр, який фіксує будь-які зрушення в семантиці слова» [5, с. 77]. Зокрема, значна кількість словосполук із прикметником *помаранчевий* становлять конкурентні синоніми: *помаранчевий Віктор Ющенко : помаранчевий президент, помаранчеві партії : помаранчеві фракції, помаранчева політична сила, помаранчева влада : помаранчева команда : помаранчева коаліція : помаранчева більшість : помаранчевий уряд : помаранчева адміністрація* та ін. Крім того, цей неосемантизм виявляє активний словотворчий потенціал, зафіксовано такі похідні від нього: *помаранчук, помаранчити, помаранчитися, помаранчист, помаранчевість, помаранчевіння, антипомаранчевий, протипомаранчевий, постпомаранчевий, розпомаранчевий, помаранчити, спомаранчити*.

До прикметника *чорний* у СУМі подано словосполуку *чорна біржа* – те саме, що *чорний ринок* [СУМ, XI, с. 353]. За словником Д. Мазурик, *чорний ринок* – «це неофіційний, нелегальний ринок із метою одержання і приховування прибутків від незаконної діяльності», а *чорний курс* – «неофіційний курс обміну валюти, курс валюти на чорному ринку» [СМ, с. 128]. Отже, тут спостерігаємо не появу значення, а його розвиток, залучення до такого означення нових об'єктів і формальних засобів вираження: *чорна міграція* (з похідним від прикметника *чорний* із таким значенням іменником *чорнота* як найменування нелегального бізнесу, пов'язаного з доставленням мігрантів через кордон), *чорна готівка*, *калька з російської чорний нал, платити по-чорному*. Помітно розширилися межі сполучуваності прикметника *чорний*, що зумовлено, на жаль, реаліями життя сучасної України, наприклад: *Прикро, але цей чорний кредит був підтриманий і головою облдержадміністрації, незважаючи на заперечення спецслужб* (Молодь

Черкащини, 28.05.2008); *Оскільки не обов'язково заходити на Google, Yandex, Yahoo, аби знайти «чорний сайт»* (Новинар, 31.07.2009).

Відбулося формування нових значень і в інших прикметниках-кольороназвах, що також призводить до конкурування лексем. Зокрема, лексема *зелений* уживається на позначення екологічних напрямів та рухів, мета яких – захист довкілля. За СУМом *зелений* «1. Один із основних кольорів спектра – середній між жовтим і блакитним; // Який має колір трави, листя, зелені; 2. Зробл. із зелені, рослинності; 3. Недозрілий, недоспілий (про злакові рослини, фрукти, овочі); 4. розм. Хворобливо блідий (про колір обличчя, шкіри людини); 5. перен. розм. Який не має життєвого досвіду; недосвідчений» [СУМ, III, с. 553–554]. Нове значення прикметника *зелений* зреалізовано в різних словосполученнях і вступає в синонімічні відношення зі словами *природоохоронний, екологічний, чистий (екологічно чистий)*, напр.: *«зелені» організації* (Україна молода, 22.06.2006); *новий «зелений» екологічний порядок* (Новинар, 26.06.2009); *зелений бізнес*, (Новинар, 7.08.2008); *«зелений» і екологічно «дружній» проект* (Новинар, 16.04.2008); *Як пише видання [Дело – АТ], в Італії прийняті державою заходи мають яскраво виражений «зелений» відтінок – премія залежить від того, наскільки забруднював атмосферу старий автомобіль і наскільки екологічний новий* (Новинар, 6.03.2009); *Зелений концерт, що пройшов 7-го липня, був організований американською компанією SOS за підтримки колишнього віце-президента США Альберта Гора* (Новинар, 30.08.2007).

На активність цього слова вказують передусім уже засвідчені у вищезгаданому ідеографічному словнику нової лексики «Активні ресурси сучасної української номінації» форми вищого й найвищого ступенів порівняння: *зеленіший – найзеленіший*, напр.: *Отже, основне питання: хто «зеленіший» – паперові книжки чи електронні рідери?* (Інформаційно-просвітницький блог для бібліотекарів – libinnovate.wordpress.com, 5.01.2011); *Експерти британського видання The Economist визначили десятку найчистіших і «найзеленіших» країн* (Сайт мандрівок – travel.tochka.net, 29.11.2010). Функціонують активно вже й похідні від прикметника *зелений* із таким його новим значенням: назва опредметненої ознаки *зеленість*, віддієслівні іменники із процесуальною семантикою *«озеленення», «позеленіння»*: *Майбутнє України – сталий розвиток та «озеленення» економіки* (Інтернет-видання «Полтавщина» – poltava.pl.ua, 29.10.2010); *Українці ще раз засвідчили належність до європейського вибору, що знаходить своє відображення і в «позеленінні» бізнесу як наслідку екологічної політики* (Електронна бібліотека Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка – journalib.univ.kiev.ua, 2012), прислівник *по-зеленому*: *Буковинців навчать думати «по-зеленому» ...тобто, щоб піклування про збереження природи стало способом їхнього життя»* (Новини Чернівців – vidido.ua, 21.07.2011). Спостерігаємо розвиток семантики таких похідних дієслів, як *озеленити, озеленювати*. За СУМом *озеленювати* – «створювати зелені насадження; насаджувати дерева, кущі, квіти і т. ін». Проте зафіксовані приклади засвідчують інший аспект значення «вжити заходи щодо охорони навколишнього середовища», напр.: *Чи здатна Україна озеленити власну енергетику?* (УНІАН – economics.unian.net, 13.08.2011).

На позначення доларів уживають жаргонізм – субстантивований прикметник *зелений – зелененький* (частіше – у формі множини *зелені*). У словнику української жаргонної лексики Л. О. Ставицької ці лексеми на позначення доларів зафіксовані з похідними *зеленка², зеленуха, зелень* [11, с.124–125].

У мові військових функціонує жаргонізм *зеленка* «арм. Маскувальна форма з зеленими розводами» [11, с. 125]. Проте останнім часом прикметник *зелений* уживається в словосполученні *зелені чоловічки* на позначення військових з Росії, одягнених у зелену маскувальну форму, напр.: *Гриценко не виключає, що «зелені чоловічки» вже в Києві* (ТСН, 15.03.2014). Крім того, для позначення військових підрозділів або родів військ у мові сучасної публіцистики часто вживаються перифрази – назви головних уборів у поєднанні з властивим такому військовому об'єднанню кольором. Наприклад, *зелені*

кашкети – прикордонники: Тільки від початку року зелені кашкети затримали 32 порушники і вилучили товарів на 125 тисяч 648 грн. (Високий замок, 25.07.2006); **чорні берети** – морські піхотинці, напр.: На полігоні російського Чорноморського флоту (ЧФ його в Україні орендує) наші «чорні берети» висаджувались комбінованим способом, тобто одночасно з моря і повітря, аби блокувати, оточити і роззброїти «бандформування й терористичні групи» у вигляді конкретних фанерних мішеней (Україна молода, 14.09.2008); **блакитні берети** – воїни-десантники, напр.: І справді: «блакитні берети» вирізняються серед інших міцним братерством, взаємопідтримкою і взаємовиручкою (Хрещатик, 29.08.2006). На думку І. А. Самойлової, подібні назви, що прийшли з розмовної мови, не мають яскравого емоційно-експресивного забарвлення. Їх можна розглядати, очевидно, як скорочені, зручніші в спілкуванні назви замість розгорнутих описових зворотів [8, с. 116]. Таке твердження видається нам занадто категоричним, адже подібні сталі спеціалізовані словосполучення вже набули статусу перифраз-замінників нейтральної номінації, а отже, й виразної образності.

Прикметник **сірий** найчастіше сполучається з іменником **імпорт** і конкурує з прикметниками *не цілком законний, фальшивий, неофіційний, підроблений*, напр.: – Де ви купували iPhone? Він **сірий**? (неофіційний?) (Новинар, 17.10.2008); Павло Слободянюк сказав, що зазначене нововведення покликане припинити «**сірий імпорт**» мобільних телефонів в Україну, втрати від якого, за оцінками УДЦР, становлять 1–1,5 млрд. гривень на рік тільки за рахунок несплати ПДВ при ввозі мобільних телефонів в Україну (Новинар, 6.04.2009). Із таким значенням уживається й похідний прислівник *по-сірому* (платити зарплату).

Прикметник **білий** за СУМом «1. Який має колір крейди, молока, снігу; протилежне ч о р н и й (біла хмара, біла сорочка, біла водяна ліля); // Безколірний, безбарвний, прозорий (біла горілка); білий двір – заст. не забруднений, чистий двір» [СУМ I, с. 181–182] синонімізується в переносному значенні зі словами *законний, чистий, правдивий, справжній*, напр.: ... наявність «**білої**» заробітної плати (День, 28.07.2006). На базі цього неосемантизму з'явилися вже й прислівники *по-білому, набіло* та дієслово *вибілити* (*імпорт техніки*), напр.: Це принаймні те, що виплачується «**набіло**» (Експрес, 14.02–21.02.2008).

У словнику «Активні ресурси сучасної української номінації» зафіксовано такі словосполучення *білий мобільник, білий піар, білий ринок, білий список, біла техніка, «біла технологія»*. Потужний функціональний потенціал лексеми *білий* із його новим значенням «законний, офіційний» доводить формування за його участю синонімічних та антонімічних об'єднань номінацій: «**білі технології**» (*роботи з виборцями*) : «тонкі технології», *позаправові політичні маніпулювання* : «брудні технології», *неправові (протизаконні) політичні маніпулювання; платити по-білому – платити по-сірому – платити по-чорному, по-темному* [1, с. 57–58].

До недавнього часу нормативні словники до прикметника *жовтий* подавали дефініцію «1. Який має забарвлення одного з основних кольорів спектра – середній між оранжевим і зеленим; який має колір золота, яєчного жовтка, соняшникового суцвіття» [СУМ, II, с. 540]. Нині він з'являється в текстах українських мас-медій із новим оцінним значенням «неправдивий, брудний, скандальний». Нове значення прикметника *жовтий* стало базою для неосемантизації не лише іменника *жовтизна*, а й форми вищого ступеня порівняння цього прикметника: *Мені прикро, але українські медіа стали жовтішими* (Новинар, 4–10.07.2008). Крім того, прикметник *жовтий* із новим значенням має здатність утворювати й нові номінативні словосполучення, залучаючи до такого означення нові об'єкти дійсності й поняття, напр.: *Жовта журналістика жовта не через інформацію, а через те, як вона її подає. У нас в новинах може бути інформація про скандали і сенсації, але «жовтих» прийомів, низької лексики і порпання в брудній білизні не буде* (приклади з однієї публікації в: Новинар, 4–10.07.2008); *Журналісти «жовтого» видання просто підгледіли, що фрау Шредер-Кенф у Ганновері ... прогулюється з коляскою...* (Україна молода, 18.08.2006); *...такими журналістів роблять не в останню*

чергу продюсери, які пропонують гроші чи створюють «жовті» приводи для матеріалів, епатують, таким чином про творчість уже і часу й місця немає поговорити (Україна молода, 19.08.2006); Хіба вас не примушували ставити «жовті» чи особисті питання, коли ви працювали віджеєм на Biz-TV? (Україна молода, 19.08.2006).

Історію появи терміна *жовта преса* й відповідного значення прикметника *жовтий* у LINGVO'12 подано так (у СУМі ця сполука відсутня): друковані видання, насичені вульгарними і сенсаційними матеріалами, дуже часто – неправдиві; бульварна преса, видання для юрби. Вислів з'явився в 1890-і роки з легкої руки американського журналіста Е. Уордмана, який назвав «жовтими» ЗМІ Нью-Йорка: газети «Нью-Йорк уорлд» та «Нью-Йорк джорнал». Безпосереднім поштовхом для метафори став популярний комікс Р. Аутколта про «Жовтого хлопчика», героя якого за допомогою нової технології кольорового друку зображували на сторінках газети в сорочці жовтого кольору. Комікс із 1896 р. постійно друкували в недільному додатку до газети «Нью-Йорк уорлд». Жовтий колір у такий спосіб пов'язували із якістю видання вміщених у ньому матеріалів, визначаючи їх як масове, дешеве, низькорозрядне читиво, розвагу для невибагливої публіки.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, розлогі групи номінацій засвідчують те, що в Україні відчутна мода на лексеми-кольороназви як особливо значущі символи певних політичних сил. У семантиці таких номінацій відображено національні традиції надання кольорам експресивно-оцінних значень. Перспективи подальших досліджень убачаємо в описі виявів термінологізації сучасної української суспільно-політичної лексики, визначенні передумов і чинників формування спеціалізованих значень загальноживаних слів.

Список використаної літератури

1. Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / [відп. ред. С. А. Карпіловська]. – К. : ТОВ «КММ», 2013. – 414 с.
2. Бондаренко В. Таємниці піару / В. Бондаренко // Українське слово. – 2000. – Ч. 40. – С. 6.
3. Жайворонок В. В. Сучасний суспільно-політичний словник: процес оновлення / В. В. Жайворонок // Історія, стан і перспективи розбудови української термінології. – К. : НМК ВО, 1992. – С. 29–35.
4. Костенко Л. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.
5. Кочерган М. П. Слово і контекст / М. П. Кочерган. – Львів : Вища школа. Вид-во при Львів. ун-ті, 1980. – 184 с.
6. Полуэктов В. Н. Экстралингвистические факторы отбора и функционирования единиц лексического поля «Внешняя политика» (на материале прессы СССР и Германии 1982–1991 годов) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19. – Саратов, 1991. – 17 с.
7. Російсько-український словник / [за ред. В. В. Жайворонка]. – К. : Абрис, 2003. – 1424 с.
8. Самойлова І. А. Процеси семантичної деривації в лексиці сучасної української літературної мови (на матеріалі неологізмів 70-90-х років ХХ ст.) : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Самойлова Ірина Анатоліївна. – К., 1999. – 165 с.
9. Словарь новых слов русского языка. 1950–1980 г. / [под ред. Н. З. Котеловой]. – Санкт-Петербург : Дмитрий Буланин, 1995. – 878 с.
10. Словник української мови : В 11-и т. / [ред. кол. : І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
11. Ставицька Л. Український жаргон / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 496 с.
12. Ставицька Л. О. Дискурс помаранчевої пристрасти / Л. О. Ставицька. – Критика. – 2005. – № 3. – С. 3–16.
13. Тищенко О. Мова Помаранчевої революції / О. Тищенко // Українська мова. – 2005. – № 4. – С. 77–93.

Одержано редакцією 14.03.14

Прийнято до публікації 16.03.14

Общественно-политический фон изменений в семантике цветообозначений

В статье описаны изменения в семантике цветообозначений, проанализированы их системообразующие особенности (парадигматические, синтагматические и эпидигматические (деривационные) отношения в языковой практике). В языкознании существуют различные термины для обозначения семантических инноваций, в частности: неосемы, неосемантизмы, лексико-семантические неологизмы, семантические дериваты, семантические неологизмы, неологизмы-значения. Установлено, что изменчивость семантического потенциала слова – лишь одна из ярких иллюстраций трансформации мировоззренческих конструктов познания мира, отраженных в языке социума. Кроме того, изменения в семантике цветообозначений имеют явный общественный заказ. Идеологические коннотации приобрела символика цветов атрибутики оппозиционных политических партий после Помаранчевой революции: Партии регионов (бело-голубые : сине-белые : бело-голубые : синие) и народного союза «Наша Украина – Народная Самооборона» (помаранчевые : помаранчи : помаранчист : «помаранчук» / оранжевые : оранжисты : псевдо-оранжисты). Произошло формирование новых значений в семантике и других прилагательных-цветообозначений, что приводит к конкуренции слов. Прилагательные-цветообозначения субстантивируются, а также образуют объемные синонимические ряды, словосочетания, антонимы, омонимы. Проанализированы факторы сохранения равновесия между открытостью украинского лексикона к процессам глобализации и сохранением его национальной самобытности.

Ключевые слова: языковая динамика, лексикон, семантические инновации, цветообозначение, идеологическая коннотация.

Social and political background in changes in the semantics of color

In this article changes in the semantics of color, traced their systemotvirni features (paradigmatic, syntagmatic and epidymatychni (derivational) relations in linguistic practice) are discribed. In linguistics there are different terms to refer to the words of the new value, such as: semantic innovation of neosem, neosemantyzms, lexical-semantic neologisms, semantic derivatives, semantic neologisms, neologisms value. It is established that the potential variability of semantic word – just one of the expressive illustrations to transform ideological constructions of knowledge of the world, reflected in the language of the society. In addition, changes in the semantics of color have a distinct social order. Symbols of color attributes of opposition political parties were acquired ideological connotations after the Orange Revolution: Party of Regions (white and blue : blue and white : white and blue : blue) and the People's Union «Our Ukraine – People's Self-Defense» (orange : orange : pomaranchyst : «pomaranchuk» / orange : Orangeman : pseudo-Orangeman). There was the formation of new values and other adjectives of color, that leads to competing tokens. Adjectives of color – substantyvuyutsya and form a vast series of synonyms, word-combination, antonyms, homonyms. The factors to maintain balance between the openness of Ukrainian lexicon in the process of globalization and the preservation of its national identity.

Keywords: language dynamics, vocabulary, semantic innovation, color term, ideological connotation.

УДК 81'373.611

ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКИЕ КЛАССЫ АТРИБУТИВНЫХ КОМПОЗИТОВ

Целью данной статьи является описание основных ономасиологических классов атрибутивных композитов. Рассматриваются проблемы формирования семантической структуры композитов, образованных на базе атрибутивных словосочетаний. Главной особенностью универбализационных композитов является их полное семантическое тождество

со словосочетаниями, на базе которых они образованы. Структура ономаσιологического класса универбализационных композитов является трехчленной и включает в себя ономаσιологический базис и ономаσιологический признак. Ономаσιологический базис должен соотноситься со значением главного компонента исходного словосочетания, а ономаσιологический признак является его семантическим множителем. Семантические особенности имени прилагательного детерминированы именем существительным, с которым оно сочетается. Это свойство определяет семантическую подвижность прилагательных. Анализ работ современных ученых позволяет разделить атрибутивные композиты на три ономаσιологических класса с последующим выделением ономаσιологических базисов и ономаσιологических признаков. Предлагается разделить все атрибутивные универбализационные композиты на три ономаσιологических класса – физический признак человека, социальный признак человека и признак предмета или явления. Далее выделяются девять ономаσιологических базисов – орган, физические свойства, физический параметр, темпоратив, действие, состояние, качественный статус, количественный статус, параметр.

Ключевые слова: атрибут, базис, имя прилагательное, композит, признак, ономаσιологический класс, семантика.

Постановка проблемы. Предметом нашей статьи являются ономаσιологические классы универбализационных композитов с атрибутивным значением. Многие лингвисты сходятся во мнении, что имена прилагательные, относясь к признаковым словам, выполняют функцию субституции по отношению к атрибутам, свойствам, чертам предмета и реализуют при этом сигнификативное (абстрактное, понятийное) содержание. В. В. Виноградов писал: «Имя прилагательное – это грамматическая категория, формирующая и объединяющая слова, которые означают признак предмета (качественный, относительный или указательно-определятельный) и которые являются определяющими имена существительные и обычно согласуемыми с ними в роде, числе и падеже частями речи. Семантической основой имени прилагательного является понятие качества» [3].

Прилагательное включается в сферу обозначения предметов и явлений через существительное, которое оно определяет, при этом денотативный аспект прилагательного варьируется в зависимости от семантики этого существительного. Е. В. Алексеева считает, что в этом проявляется семантическая несамостоятельность прилагательного, так как его семантические особенности детерминированы существительным, с которым оно сочетается. В то же время это свойство определяет чрезвычайную семантическую подвижность прилагательного, так как слова этой части речи легко приспособляются к существительным различной семантики, допуская самые разнообразные сдвиги в значении; они легко приобретают производные, вторичные значения, которые образуют семантическую сферу употребления [1, с. 11].

Анализ последних исследований и публикаций. В современном языкознании сложные слова являются предметом исследования многих ученых, которые преимущественно описывают структурные типы композитов и способы их образования, а также словообразовательный потенциал композитов и их взаимосвязь с исходной, производящей базой. Проблемы формирования внутренней, семантической структуры композитов, связанные с необходимостью определения границ ономаσιологических классов, нашли свое отражение в работах В. И. Теркулова и его последователей. Так, В. И. Теркулов разработал типологию композитов с точки зрения их ономаσιологического статуса. Структура ономаσιологического класса универбализационных композитов является трехчленной. К верхнему ярусу ученый относит общекатегориальное грамматическое значение, при этом отмечает только субстантивные и атрибутивные номинатемы. Второй ярус предполагает существование номинатемы в пределах определенной лексико-семантической группы (ЛСГ), которая в свою очередь является лексико-семантической группой одноструктурных единиц (ЛСТОЕ). Третий ярус предполагает распределение номинатем по ономаσιологическим моделям. По мнению

В. И. Теркулова, «ономасиологическая модель включает главный и уточняющий компоненты наименования, то есть его ономасиологический базис и ономасиологический признак» [5, с. 294]. Для универбализационных композитов ономасиологический базис должен быть соотношен со значением главного компонента исходного словосочетания, а ономасиологический признак равен «его семантическому множителю, который актуализируется в зависимом компоненте этого же словосочетания» [5, с. 294].

В диссертации О. В. Блюминой предлагается ономасиологическая классификация субстантивных композитов со значением процессуальности. По мнению ученого, «все типы субстантивных композитов со значением процессуальности имеют одинаковую структуру ономасиологической модели: ономасиологический базис, обычно связанный со значением исходного глагола, + ономасиологический признак, реализующий семантику зависимого компонента» [2, с. 175]. Считаю важным ее замечание о том, что выведение предиката (как третьего компонента модели – Л. С.), определяющего действие или состояние, связывающее базис с признаком, затруднено, поскольку ономасиологический базис здесь сам по себе уже указывает на состояние или действие [2, с. 174]. Таким образом, О. В. Блюмина выделяет шесть ономасиологических базисов для рассматриваемых композитов: «процесс», «мероприятие», «отрасль», «состояние», «действие» и «событие». Ономасиологические же признаки ученый выделяет на основе «аргументов диктума»: «финитив», «объект», «дистрибутив», «медиатив», «трансгрессив», «способ действия», «производитель действия», «статус», «локатив», «отрасль», «направление», «контрагент», «каузатив», «темпоратив», «пациентив», «качество», «эталон» и «дестинатив».

В работах Е. Г. Донцовой предпринята попытка классификации атрибутивных композитов, характеризующих физическое состояние и социальный статус людей. Она отмечает особый номинативный статус атрибутивных композитов и вводит понятие атрибутивный композитный комплекс, который является совокупностью композитных атрибутов с одинаковым ономасиологическим базисом. Они являются лишь формально взаимосвязанными однокоренными композитными словами, которые выступают в синтагмах актуализаторами определенных признаков номинатива, чаще всего субстантивных [4, с. 24].

Актуальность исследования состоит из следующих факторов: 1) отсутствие системного подхода к описанию ономасиологических классов атрибутивных композитов; 2) необходимость классификации композитов с учетом когнитивной природы языковых единиц.

Цель статьи. Целью данной статьи является описание основных ономасиологических классов универбализационных композитов с атрибутивным значением.

Изложение основного материала. Главной особенностью универбализационных композитов является их полное семантическое тождество со словосочетаниями, на базе которых они образованы. В современном языкознании встречаются универбализационные композиты двух лексико-грамматических классов – субстантивы, состоящие из субстантивного словосочетания и образованного на его базе композита-существительного, и атрибутивы, состоящие из атрибутивного словосочетания и образованного на его базе композита-прилагательного [5, с. 220]. В своем исследовании мы опираемся на основные положения теории В. И. Теркулова и считаем возможным выделить три основных ономасиологических класса – физический признак человека, социальный признак человека и признак предмета (объекта), лица или явления.

1. Физический признак человека

1.1. *Ономасиологический базис «орган»* реализуется в моделях:

1.1.1. *Орган + цвет – с черными бровями / чернобровый:* Маменькина дочка Марфушка, *чернобровая* и со свекольным румянцем во всю щеку, поразила воображение кинозрителей (ВИВА-Биография, № 11 (77). 2013); Эра Бауэр: 24 года, среднего роста,

нормального телосложения, симпатичная, можно даже сказать: красивая; голубоглазая, с чёрными бровями – тонкими полумесяцами, прямым носом, небольшим ртом, маленьким подбородком (<http://www.proza.ru/2007/05/04-08>);

1.1.2. *Орган + размер – с длинным носом / длинноносый*: Худой, высокий, длинноносый, он был мнителен, подвержен депрессиям и истерикам. А потому по прибытии в Копенгаген этот долговязый подросток с изящными девичьими запястьями, тонкой шеей и длинным носом, в смешной старомодной шляпе направился к дому танцовщицы по имени Шаль (ВИВА-Биография, № 11 (77), 2013);

1.1.3. *Орган + квалитатив – с гладкой кожей / гладкокожий*: Люди с гладкой кожей, без оспенных рубцов, встречались в те времена редко (<http://schools.keldysh.ru/school1413/bio/vilegzh/str6.htm>); Он висел, гибкий и гладкокожий, с набухшими узлами мышц, напоминая зверя в засаде (<http://www.gramotey.com/books/1269080968.htm>);

1.1.4. *Орган + форма – с круглыми щеками / круглощекий*: Этот улыбчивый круглощекий ирландец, давно знающий и любящий Россию, решил рассказать языком Пушкина, как он понимает то, что в ней происходит (<http://emironov.ru/>); Лицо с круглыми щеками совсем детское (http://bookz.ru/authors/d-samin/100-veli_367/page-14-100-veli_367.html);

1.1.5. *Орган + корелятив – с золотыми волосами/золотоволосый*: Качается на волне красавица с распущенными золотыми волосами (<http://www.hobbitaniya.ru/scottish/scottish28.php>); Поскольку до сих пор мы представляем его эдаким рафинированным, золотоволосым, кудрявым мальчиком с огромными глазами, который писал о березках, о девочках и так далее (<http://esenin.niv.ru/esenin/smert/imena-ubijc.htm>);

1.1.6. *Орган + нумератив – с двумя ногами / двуногий*: Двуногий чудо-кот научился залезать на кресло (<http://my.kp.ru/article/view.do?id=t6388>); Человек с двумя ногами стал кричать от злости (<http://www.proza.ru/2008/02/29/249>);

1.1.7. *Орган + интенсив – с быстрыми глазами / быстроглазый*: И он, глядя на вечно и всем недовольную жену, удивлялся: и куда девалась та быстроглазая девчужка, которая всего-то несколько лет назад смотрела на него влюбленно, ловя каждое его слово (<http://www.sochinitell.ru/node/2702>); В кабинет вошел живой, с быстрыми глазами мужчина в белом халате (http://www.biglib.com.ua/read.php?book_id=609&dir=0005&f=5_164);

1.1.8. *Орган + действие – с отвислыми ушами / вислоухий*: Все животные были с отвислыми ушами и толстыми складками кожи на шее (<http://2012year.ru/interesnye-stati/vse-zhivotnye-byli-s-otvislymi-ushami.html>); Многие шотландские вислоухие кошки боятся высоты (<http://glorypets.ru/ru/glossary/single/25/>);

1.2. Ономасиологический базис «физические свойства»

1.2.1. *Физические свойства + квалитатив – с низким голосом / низкоголосый*: Эксперимент дал любопытный результат: девушек действительно сильнее влекло к мужчинам с низким голосом (События недели, № 45 (127), 6.11.13); А если у женщины еще при этом и низкий голос, то о том, как обворожить мужчину она не должна задумываться, так как низкоголосые женщины всегда пользуются авторитетом у мужчин (<http://bbcont.ru/mzh/kak-obvorozhit-muzhchinu-golosom.html>);

1.3. Ономасиологический базис «физический параметр»

1.3.1. *Физический параметр + квалитатив – низкого роста / низкорослый*: Выяснилось, что люди выше среднего роста чувствуют себя куда более счастливыми по сравнению с низкорослыми участниками опроса (События недели, № 42 (124), 15.10.13); Мужчины низкого роста хорошие собеседники и харизматичные личности (<http://vmeste.mirtesen.ru/blog/43437240127/>);

1.4. Ономасиологический базис «темпоратив»

1.4.1. *Темпоратив + нумератив – восьми лет / восьмилетний*: Себя, восьмилетнего мальчишку, с глупой улыбкой кричащего в зал: «А вот и репка!» (ВИВА-Биография,

№ 12 (78), 2013); Развитые детишки *восьми лет* вполне способны по скорости опередить взрослых (<http://www.baby.ru/blogs/post/10906474>);

2. Социальный признак человека

2.1. Ономаσιологический базис «орган»

2.1.1. *Орган + квалитатив – с черной душой / чернодушный*: Может, потому, что за этот участок отвечал не героический Жуков или легендарный Будённый, а *чернодушный* Лаврентий Палыч Берия (<http://www.kinopoisk.ru/film/46078/>); Предполагали, что астролог, говоря так, имел в виду жестокого правителя с *черной душой* (События недели, № 42 (124), 15.10.13);

3. Признак предмета (объекта), субъекта, явления

3.1. Ономаσιологический базис «действие»

3.1.1. *Действие + объект – утоляющий боль / болеутоляющий (каузатив)* Они всю ночь бодрствуют; вслух, не торопясь и по частям читают Коран; при этом глубоко грустят, в этом чтении обретают спасительный бальзам, *утоляющий боль* (<http://www.halifat.info/>); Ученые оценивали *болеутоляющий* эффект от просмотра фотографий с любимыми людьми по степени нагрева термостимулятора, при которой боль становилась нестерпимой (<http://tramadola.net/interesnye-fakty/1144>);

3.1.2. *Действие + субъект – спасаемый богом / богоспасаемый*: Желая Вам достойно помолиться за своих ближних, за *Богом спасаемый* град Псков – Дом Святой Троицы, за нашу страну! (<http://pskov-palomnik.ru>); А *богоспасаемый* град Пенза так и остался богоспасаемым (<http://protest.ru/content/>);

3.2. Ономаσιологический базис «состояние»

3.2.1. *Состояние по отношению к объекту – непроницаемый для пыли / пыленепроницаемый*: *Пыленепроницаемый* вентилятор обеспечивает эффективное рассеивание тепла при увеличенном на 25% сроке службы (http://timp.net.ua/product.php?id_product=394); Наденьте на свой матрац *непроницаемый для пыли* и воздуха чехол, а сверху положите ещё какую-нибудь мягкую прокладку (<http://www.nt-esla.ru/main.php?p=health/homedoct&pp=doc4>);

3.2.2. *Состояние по отношению к субъекту (каузатив) – угодный богу / богоугодный*: *Богоугодное* заведение было основано в Херсоне в 1820-х годах для городского населения, а его надзор был вверен Министерству внутренних дел (<http://www.kherson-gid.com/>); Самые *угодные Богу* деяния – это добрые деяния ради людей! (<http://www.tisbi.ru/home/news/2012/october/>);

3.2.3. *Гибридное состояние (квалитатив + квалитатив) – слепой, глухой, немой / слепоглухонемой*: Что может сделать на сцене *слепой, глухой, немой* человек? Но вот нашелся такой режиссер, который решился поработать с группой *слепоглухонемых* (<http://shkolazhizni.ru/archive/0/n-26251/>);

3.2.4. *Направление + состояние – взаимно полезный / взаимополезный*: Это *взаимно полезный* обмен опытом и идеями и для руководителей региона, и для сенаторов (<http://viperson.ru/>); *Взаимополезный* обмен опытом происходил в рамках постоянно действующего семинара-совещания заместителей глав муниципальных образований по социальным вопросам (<http://novostivl.ru/forum/msg/4007.htm#>);

3.2.5. *Состояние + квалитатив – мертворожденный*: В одном из родильных домов Австралии произошло настоящее чудо – *мертворожденный* ребенок ожил после того, как его матери дали попрощаться с ним (<http://www.uaua.info/world/news>); *Рождённый мёртвым* недоношенный ребёнок начал проявлять признаки жизни после того, как его мать подержала его в руках (<http://pozitivchik.info/2010/09/>);

3.2.6. *Состояние+трансгрессив – с больной душой / душевнобольной*: Он искал только восхищения, виденного им ранее в глазах отца, матери да *душевнобольных* людей (ВИВА-Биография, № 11 (77), 2013); Люди с *больной душой* не знают за собой изъяна (<http://www.nnre.ru/filosofija/razmyshlenija/p36.php>);

3.2.7. *Состояние + дестинатив – способный к труду / трудоспособный*: В рыночной экономике трудовые отношения охватывают не всех граждан общества, а лишь его определенную часть – *трудоспособное* население (<http://www.rus-lib.ru/book/30/eb/13/250-273.html>); И высшей драгоценностью общества уже сейчас должны быть каждая здоровая женщина репродуктивного возраста и каждый не спившийся, *способный к труду* мужчина (<http://blogs.amur.info/nifashev/5111.html>);

3.3. *Ономасиологический базис «качественный статус»*

3.3.1. *Источник (объект) + корелятив – из грубой шерсти / грубошерстный*: Если у вас аллергия на пыль и домашних животных, то лучше и не обзаводиться модными нынче всякими вещичками для интерьера *из грубой шерсти* (<http://www.conspekt.info/2826609396>); Эта промышленность сосредоточена в ряде городов: Бредфорде, специализировавшемся на шерстяной пряже, Дьюсбери и Бетли, специальностью которых являются *грубошерстные* изделия (<http://www.bonaen.ru/i/yorkshir>);

3.3.2. *Объект + цвет – из белого камня / белокаменный*: Красно-кирпичную кремлевскую стену Ивана III белили почти четыре века, такова была традиция, рожденная как заботой о сохранности кирпича, так и памятью о *белокаменном* Кремле Дмитрия Донского (<http://znaeteli.ru/2009/11/belokamennyj-kreml/>); Самыми, пожалуй, знаменитыми строениями *из белого камня*, признанными одним из чудес света, являются Египетские Пирамиды (http://www.starkamen.ru/Article_120.html);

3.3.3. *Объект + квалитатив – из крупных панелей / крупнопанельный*: *Из крупных панелей* монтируют наружные и внутренние стены *крупнопанельных* бескаркасных зданий (<http://www.baurum.ru/library/>);

3.3.4. *Объект + корелятив – желтый, как янтарь / янтарно-желтый*: Матово-белый, как луна, *желтый, как янтарь* или темный, как очи карие... (<http://2000.net.ua/2000/aspekty/zdorove/25841>); Это чистый, яркий, восхитительный, глубокий *янтарно-желтый* цвет (<http://www.rosebook.ru/roses/>)

3.4. *Ономасиологический базис «количественный статус»*

3.4.1. *Предмет + нумератив – с шестью концами / шестиконечный*: По поверью данная звезда появилась после победного триумфа Давида над Голиафом, после того как он веял щит в виде звезды *с шестью концами* (<http://tattook.ru/zvezda.html>); Редакция обнаружила на сайте аукциона предложения о продаже повязок с желтыми *шестиконечными* звездами (События недели, № 45 (127), 6.11.13);

3.5. *Ономасиологический базис «параметр»*

3.5.1. *Параметр + нумератив – на десять ведер / десятиведерный*: Нужен мне казан медный *десятиведерный*, и крышка, чтоб плотно к нему прилегала (<http://www.rulit.net/books/zhizn-vzajmy-read-249408-15.html>); Затем в чугунный котел, *ведер на десять*, подвешенный над костром или открытым очагом, клали хмель (<http://beerlife.narod.ru/html/trad/trad02.html>);

3.5.2. *Параметр + корелятив – в два этажа / двухэтажный*: По Амстердаму, как по Лондону, курсируют *двухэтажные* туристические автобусы. ВИВА-Биография, № 10 (76), 2013) Существует мнение, что автобусы *в два этажа* склонны к опрокидыванию (<http://englishstudyblog.ru/interesnoe-ob-anglii.html?id=100>);

3.5.3. *Параметр+интенсив – в семь баллов / семибалльный*: В понедельник, 14 декабря, шторм *в семь баллов* размыл часть конструкции строящего в устье Мзымты грузового порта. Сумма убытка разрушенного *семибалльным* штормом строящегося порта в устье реки Мзымта составляет полмиллиарда рублей, заявил вице-премьер правительства России Дмитрий Козак (<http://newsland.com/news/detail/id/445865/>).

Выводы. Описание ономасиологических классов сложных прилагательных предполагает использование трехчленной модели, включающей в себя разделение по общекатегориальному признаку с последующим выделением ономасиологического базиса и ономасиологического признака. Мы выделяем три основных ономасиологических

класа, которые в свою очередь включают десять ономаσιологических базисов с последующим описанием ономаσιологических признаков композитов. Все представленные примеры являются универбализационными композитами и демонстрируют полное семантическое тождество с производящим словосочетанием.

Перспективы исследования. Перспективы нашей дальнейшей работы мы видим в составлении полной классификации сложных адъективных конструкций с учетом когнитивного подхода к описанию языковых единиц. Считаем необходимым определить ономаσιологические классы для деривационных композитов и единиц квазикомпозитостроения.

Список использованной литературы

1. Алексеева Е. В. Адъективные новообразования в современном русском языке / Е. В. Алексеева : автореф. дисс....канд.филол.наук : 10.02.02. – Санкт-Петербург, 2011. – 24 с.
2. Блюмина О. В. Субстантивные композиты со значением процессуальности в русском языке : дисс. ....канд. филол.наук: 10.02.02 / Текст О. В. Блюмина – Горловка, 2010. – 341 с.
3. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) : Учеб. пособие для вузов / Отв. ред. Г. А. Золотова. – 3-е изд., испр. – М. : Высш. шк., 1986. – Режим доступа : Человек и наука, <http://www.slovari.ru/default.aspx?s=0&p=5306>
4. Донцова О. Г. Атрибутивный композитный комплекс / О. Г. Донцова. – Лінгвістичні студії / Збірник наукових праць, № 26. – Донецьк, 2013. – С. 24–26.
5. Теркулов В. И. Композиты русского языка в ономаσιологическом аспекте : дисс. ... доктора филол. наук: 10.02.02 текст / В. И. Теркулов. – Горловка, 2008. – 472 с.
6. Dokulil M. Tvoreni slov v ceštine. I. Teorie odvozováni slov / M. Dokulil. – Praha : CAV, 1962. – 263 s.

Одержано редакцією 22.01.14

Прийнято до публікації 02.03.14

Л. В. Сосніна

Ономаσιологічні класи атрибутивних композитів

Метою цієї статті є опис основних ономаσιологічних класів атрибутивних композитів. У ній розглянуто проблеми формування семантичної структури композитів, утворених на базі атрибутивних словосполучень. Основною особливістю універбализаційних композитів є їхня повна семантична тотожність зі словосполученнями, на базі яких вони утворені. Структура ономаσιологічного класу універбализаційних композитів є тричленною й містить ономаσιологічний базис й ономаσιологічну ознаку. Ономаσιологічний базис повинен співвідноситися зі значенням головного компонента вихідного словосполучення, а ономаσιологічна ознака є його семантичним множителем. Семантичні особливості прикметника детерміновані іменником, з яким він поєднується. Ця властивість визначає семантичну рухливість прикметників. Аналіз робіт сучасних учених дає змогу розподілити атрибутивні композити на три ономаσιологічні класи з подальшим виділенням ономаσιологічних базисів й ономаσιологічних ознак. Запропоновано згрупувати всі атрибутивні універбализаційні композити на три ономаσιологічні класи – фізична ознака людини, соціальна ознака людини й ознака предмета чи явища. Далі виокремлено дев'ять ономаσιологічних базисів – орган, фізичні властивості, фізичний параметр, темпоратив, дія, стан, якісний статус, кількісний статус, параметр.

Ключові слова: *атрибут, базис, прикметник, композит, ознака, ономаσιологічний клас, семантика.*

L. V. Sosnina

Onomasiological classes of attribute composites

The purpose of this article is to describe the main onomasiological classes of attribute composites. The problems of the formation of the semantic structure of the composites formed on the basis of attribute combinations are examined here/ The main feature of univerbalization composites is their full semantic identity to phrases which basis they are formed on. Onomasiological class structure of univerbalization composites is trinomial and it includes onomasiological basis and onomasiological sign. Onomasiological basis should be correlated with the value of the principal component of the original phrase, and onomasiological feature is its semantic factor. Semantic features of an adjective are

determined with a noun having combined with. This property determines the mobility of semantic adjectives. Analysis of the contemporary scientists works allows us to divide attribute composites into three onomasiological classes, followed by separation of onomasiological bases and onomasiological signs. It is proposed to divide all attribute univocalization composites into three onomasiological classes – human physical sign, human social sign and attribute feature of an object or phenomenon. Then we define nine onomasiological bases – body, physical properties, physical parameter, temporative, action, condition, quality status, quantitative status, parameter.

Keywords: attribute, basis, adjective composite, sign, onomasiological class, semantics.

УДК 81'373.2 (477.83)

М. Я. Наливайко

ЗАСОБИ ТА СПОСОБИ ІМЕНУВАННЯ ЧОЛОВІКА НА ЛЬВІВЩИНІ

У статті проаналізовано сучасні українські неофіційні іменування чоловіків, утворені від офіційних та неофіційних назв їхніх родичів, за лексичною базою та словотвірною структурою. Визначено найпродуктивніші форманти, які сьогодні беруть участь у творенні неофіційних чоловічих іменувань. Проаналізовано імена та інші засоби номінації чоловіків на Львівщині, а також формули чоловічих іменувань. Головним засобом ідентифікації чоловіків є власні особові імена та патроніми, утворені за допомогою суфіксів від батькового імені чи прізвища.

Неофіційна формула іменування чоловіків складається з кількох елементів. Перший елемент – власне особове ім'я. Другим елементом є патроніми, утворені за допомогою суфіксів -ів, -ин, -ук(-'ук), -чук, -ич, -ович (-евич) чи деяких інших моделей від батькового прізвища, імені чи прізвиська. Третім є пропатроніми, мотивовані іменем, прізвищем чи прізвиською діда, утвореним за допомогою суфіксів -ів, -ин, -ук(-'ук), -чук. Матроніми на території Львівщини утворювалися від прізвища, імені чи прізвиська матері. В окремих випадках чоловічі іменування походять від прізвища, імені й прізвиська баби (пропатроніми) чи дружини (гінеконіми).

Ключові слова: ім'я, патронім, формула іменування, антропонім, антропонімікон, прізвисько, прізвище, пропатронім, матронім, пропатронім, гінеконім, лексична база, словотвірна структура.

Постановка проблеми. Власні назви людей загалом, а неофіційні найменування осіб зокрема, посідають важливе місце в лексичному складі мови. Адже антропоніміка є невичерпним джерелом для вивчення і мови, і культури конкретного народу. Створення власного імені (офіційного та неофіційного) є одним із різновидів кодування історично-культурної інформації, у якому відображено об'єктивне та суб'єктивне, мовне й позамовне.

Неофіційні найменування як засоби вторинної номінації (а серед них і прізвиська) становлять помітний пласт антропонімікону національної мови українського народу. Прізвиська жителів Львівщини як складник загальної системи української народнопобутової антропонімії досі не були предметом спеціального наукового аналізу. Усе це й зумовило **актуальність** теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій і визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми. Неофіційні іменування в українській ономастиці були предметом дослідження в працях Г. Аркушина, Б. Близнюк, Г. Бучко, М. Лесюка, Н. Остап, Р. Остап, П. Чучки, Н. Шульської та ін. До маловивчених проблем культури жителів Львівщини належать засоби й способи ідентифікації чоловіків у сучасному живому мовленні. Українська історична антропонімія – чоловічі іменування – ґрунтовно проаналізовані в праці І. Фаріон [3]. У неофіційній антропонімії Львівщини активно функціонують родичівські прізвиська, які характеризують іменованого через когось із його родичів. Для іменування чоловіка використовуються патроніми, пропатроніми, матроніми, пропатроніми, гінеконіми, гамброніми.

Мета статті – проаналізувати засоби та способи, якими на Львівщині ідентифікують чоловіка, указавши на словотвірне підгрунття, продуктивність творення й варіативність найменувань.

Виклад основного матеріалу. Патроніми. Використання слов'янами патронімів у ролі антропонімних знаків має давню традицію. Цей тип називання сягає своїм корінням індоєвропейської епохи [2, с. 186]. Визначення патроніма як іменування, утвореного від назви родича по батьковій лінії, у методичному плані зручне, оскільки не завжди можна встановити, на якому саме коліні роду основа родової назви ускладнилася патронімними формантами і коли її почали передавати в спадок [5, с. 50]. Первісне призначення патроніма полягало в тому, щоб вирізнити особу через іменування її батька. Патроніми не лише називали, а й характеризували денотата за його родичем. За свідченнями давніх пам'яток, патроніми спочатку утворювали від батькового іменування, передусім від батькового імені [6, с. 599]. Термін «патронім» найдоцільніше вживати зі значенням «дериват від назви батька», однак, як зауважує П. Чучка, можна використовувати його в ширшому тлумаченні – «найменування особи, одержане нею по лінії батьків». Дослідник виокремлює патроніми експліцитні (патронімні деривати) та патроніми імпліцитні (семантичні утворення). Серед експліцитних патронімів наявні патроніми живі, тобто актуальні, та патроніми неактуальні. Більшість слов'янських патронімів належить до експліцитних утворень. Слов'янським мовам відомо понад 50 патронімних формантів. В імпліцитних патронімах відсутні показники патронімності [5, с. 51–52]. За термінологією Т. Скуліни, самостійні патроніми – однолексемні назви, які вживають без імені особи [8, с. 150]. У XVI–XVIII ст. жіночі патроніми утворювали від батькового імені чи його актуального прізвища [6, с. 614]. У кінці XVIII – поч. XIX ст. іменування особи за батьком, матір'ю, іншими родичами – найпродуктивніші в двокомпонентному способі називання особи на території Прикарпатської Львівщини [3, с. 24]. На Львівщині патроніми утворюють від імені, прізвища, прізвища батька, його апелятивної характеристики.

А. Патроніми від імені батька: *Базій < Базиль < Василь, Броньків Іван < Бронько < Бронислав, Дорків Юзьо < Дорко < Теодозій, Єсип < Єсип < Йосип, Іванусів Славко < Іванусь < Іван, Івахів Андрейко < Івах < Іван, Івашків Ромко < Івашко < Іван, Климентович < Климентій, Костюк < Кость < Костянтин, Максимець < Максим, Микитась < Микита, Михайлович < Михайло, Мундик < Едмунд, Паньків Ромко < Панько < Пантелеймон, Петровська < Петро, Славко Івасів < Івась < Іван, Стецюк < Стець < Степан, Тимчук < Тимко < Тимофій, Федорович < Федір, Федунь < Федір, Янзьо < Ян (Іван), Яськів Славко < Ясько < Івась.*

Патроніми, утворені від імені батька, становлять значну кількість (усього понад 320 прізвищ). Серед іменувань цього типу переважають похідні від деминутивних варіантів імен різної структури. У тому разі, коли імена батьків однотипні, для прізвища використовують фонетично урізноманітнені словотвірні варіанти. Так, від імені *Іван* утворені такі прізвища: *Іванусів, Івахів, Івашків, Нюньків, Яськів.*

Б. Патроніми від прізвища батька: *Вовків Степко < Вовк, Марців Івась < Марець* та деякі інші. Більшість їх має посесивну форму.

В. Патроніми від прізвища батька: *Баранців Ілько < Баранець, Бомок < Бомок, Бринзарик < Бринзар, Гоца < Гоцул, Дикий, Кісілюк < Кісіль, Красенький < Красий, Медведюк < Медвідь, Міховіз, Петро Градів < Град, Суботник < Суботник* та ін. Подібних прізвищ небагато (близько 280).

Г. Патроніми від апелятивного означення особи: *Волеців < волинець, Волиняка < волиняк, Івась Майструньків < майстер, Поляк, Федьо Ковалів < коваль, Циганчук, Шевчик < швець, Шевців Іван < швець.*

Прізвища, утворені від імені, прізвища, прізвища та апелятивної назви батька, становлять понад 800 іменувань. Аналіз лексичної бази патронімів Львівщини засвідчує, що патронімність властива таким категоріям, як імена, прізвища, прізвища, апелятивне

означення особи.

Пропатроніми. В українських документах XIV–XV ст. траплялися іменування, твірні основа яких указувала на діда, прадіда чи якогось дальнього предка найменованої особи [6, с. 606–607]. Перенесення імені діда на внука чи внучку найчастіше буває тоді, коли найменованій своїми прикметами (зовнішніми чи внутрішніми) нагадує діда; коли внук чи внучка росли біля діда [4, с. 297; 7, с. 71]. У наших матеріалах виокремлюємо пропатроніми, утворені від імені, прізвища, прізвиська діда і прадіда, його апелятивного означення.

А. Пропатроніми, утворені від імені діда і прадіда: *Адаськів < Адасько < Адам, Андруськів < Андрусько < Андрій, Гаврись < Гаврило, Гамроз < Амросій, Гандрух < Андрій, Гілько < Ілля, Гриньків < Гринько < Григорій, Демйон < Дем'ян, Демків Юрко < Демко < Дем'ян, Зіньків Іван < Зінько < Зеновій, Іванець < Іван, Маньків Мирко < Манько < Мар'ян, Марків Івась < Марко, Михальо < Михайло, Мільків Йосип < Мілько < Омелян, Омельків < Омелько < Омелян, Семйон < Семен, Юзьо < Йосип; Герасим, Данилко, Дмитрух, Кирило, Кузьо, Марко, Мартин, Мойсьо та ін.*

Б. Пропатроніми, утворені від прізвища діда і прадіда (по материній лінії): *Вовчуків Микола < Вовчук, Олекса Маліновський < Маліновський; Баран, Кабіїв, Тарас Фукс.*

В. Пропатроніми, утворені від прізвиська діда і прадіда: *Іван Стрибків < Стрибок* (пор. апел. стрибко «участник «истребительных батальйонов», які діяли на території України в 1944–1946 рр.), *Кривий, Могила, Сало, Солонинка, Шпак; Іван Рижик, Йосип Бандура, Німий, Папірник.*

Г. Пропатроніми, утворені від апелятивної характеристики: *Полько, Поштар, Француз; Віт, Комісар, Поліцай.*

Пропатроніми, утворені від імені, прізвища, прізвиська, апелятивного означення особи, охоплюють незначну кількість (понад 1000 прізвиस्क). В основі пропатронімів здебільшого демінутивні варіанти імен (напр., *Гаврись, Романьо, Петрунько*), зрідка трапляються й згрубіло-зневажливі (напр., *Гандрух*).

Матроніми. Як зазначає дослідник закарпатської антропонімії П. Чучка, матроніми становлять один із розрядів родичівських прізвиस्क [4, с. 295]. Перенесення імені матері на дочку чи сина зумовлене подібністю за зовнішніми чи внутрішніми ознаками [7, с. 70]. На Закарпатті діти часто отримують прізвиська за матір'ю, якщо вони росли при матері без батька; якщо мати більш відома в колективі, ніж батько; якщо дитина є позашлюбною; якщо батько є приймаком [4, с. 295]. На Львівщині виявлено в основному такі самі причини називання синів та дочок за матір'ю. Матроніми утворюють від імені, прізвища, прізвиська, апелятивного означення особи.

А. Матроніми, утворені від імені матері: *Воленин < Олена, Воринюк < Воринка < Орина, Гасин Василь < Гася < Агафія, Гельчук < Гелька < Гелена, Катрич < Катя < Катерина, Настич < Настя < Анастасія, Парасій < Параска < Параскевія, Славко Вольджин < Вольга < Ольга, Теклюнчин Антик < Теклюня < Текля та ін.* Прізвиська цієї підгрупи зазвичай утворені від квалітативних варіантів імен, лише зрідка від повних імен матерів. Трапляються матроніми, похідні від фонетичних варіантів жіночих імен Ольга, Орина (напр., *Воленин, Вольджин*, у яких простежений протетичний звук в).

В. Матроніми, утворені від прізвиська матері: *Їмосців < Їмость, Канонік < Канонічка, Михайлишин Ілько < Михайлиха, Печений < Печена та деякі інші.* Прізвиська цієї підгрупи не продуктивні. Їх усього понад 20.

Г. Матроніми, утворені від апелятивного означення особи: *Богдан Вчительчин < вчителька* (чоловічі). До матронімів зараховуємо іменування за тещею (*Гуцулчин*). Подібних прізвиस्क більше ми не зафіксували. Всього прізвиस्क, утворених за назвою матері, понад 300 назв.

Гінеконіми. За твердженням В. Охримовича, чоловік одержує прізвисько за своєю жінкою, коли оженився з дівчиною або вдовицею, котра має свій ґрунт, і замешкає в її хаті (або в хаті її родичів) [1, с. 305]. Як зауважує П. Чучка, чоловіка називали за його

дружиною тоді, якщо в родині розпоряджався не чоловік, а дружина, або якщо чоловік з іншої місцевості чи хлопець після одруження йде жити в хату своєї жінки [4, с. 303].

А. Гінеконіми, утворені від імені дружини: *Гальчик Іван < Галька < Галина, Гальчин Василь < Галька < Галина, Ганусьчин Славко < Гануська < Ганна, Касьчін Бодько < Каська < Катерина, Клявдин Ромко < Клявда < Клавдія, Тусьчін Янтик < Туська < Тамара, Фільчін Орко < Філька < Теофілія, Фльорко < Фльора < Флорія, Христин Юрко < Христя < Христина* та деякі інші. Гінеконіми цієї підгрупи співвідносні з різноманітними словотвірними варіантами жіночих імен, здебільшого з усічено-суфіксальними, зрідка трапляються усічені (напр., *Олин < Оля, Пазин < Пазя, Христин < Христя*).

Б. Гінеконіми, утворені від дівочого прізвища дружини: *Берницький Владик* (пор. *Берницька Софія*), *Менда Іван* (пор. *Мендельська Юлька*), *Рудик Василь* (пор. *Рудянин Ганя*), *Щур Юрко* (пор. *Щур Надія*). Їх небагато (усього 5), проте вони в певній місцевості виконують функцію ідентифікації особи.

В. Гінеконіми, утворені від прізвиська дружини: *Зильонка Ілько* (пор. *Марія Зильонка*), *Кривенький Максим* (пор. *Кривенька Юзя*), *Москалишин Іван* (пор. *Москалиха Ганя*), *Ропуха Стьопа* (пор. *Ропуха Надька*), *Щербатий Іван* (пор. *Щербата Іванка*). Деякі гінеконіми містять додаткову конотацію і тому, очевидно, стали прізвишками чоловіків. Йдеться насамперед про метафоричні назви на зразок *Печериця, Ропуха*. У наших матеріалах засвідчено більше 80 гінеконімів.

Проматроніми. Дослідники стверджують, що в українських говорах Закарпаття проматроніми виникають за таких умов: а) якщо виховує дитину баба; б) якщо дитина зовнішніми чи внутрішніми рисами схожа на бабу [4, с. 299].

На території Львівщини іменування за іменем, прізвищем, прізвищем баби належать до непродуктивних.

А. Проматроніми за іменем баби: *Борчук Микола < Борка < Борислава, Гафка Василь < Агафія, Кася Іван < Катерина, Руцин < Рузя < Розалія, Славко Маринчин < Маринка < Марія, Юльчін < Юлька < Юлія*. Серед проматронімів цієї підгрупи засвідчено розмовно-побутові варіанти жіночих імен (*Дзюнька, Тацька*).

Б. Проматроніми за прізвищем баби: *Гузюкової Оксани Генко < Гузюкова Оксана, Кушнірової Гельки Любко < Кушнірова Гелька, Михайлишин Славко < Михайлиха, Петришин Влотко < Петриха, Юльчишин Зеньо < Юльчиха*. Усього 247 прізвиस्क.

Гамброніми – рідкісний спосіб іменування за зятем [4, с. 305]. На Львівщині такий тип іменування репрезентує відпрізвищеве прізвисько: зять *Драган Славк* – тесть *Драган Казік* (5 назв).

Відантропонімі прізвиська утворилися здебільшого морфологічним способом за допомогою патронімих, матронімих формантів. У неофіційній антропонімі Львівщини переважають патроніми із присвійним формантом **-ів**: *Славко Івасів, Яськів Славко; Місько Вовків; Баранів, Грубасів; Циганів Ромко, Шевців Іван*. Виявлено також пропатроніми, утворені від імені, прізвища, прізвиська діда по материній лінії: *Адаськів, Івахів; Вовчуків; Ілько Голубів, Прищів Генко*. Суфікс **-ин** виявив здатність сполучатися з повними чоловічими іменами, утворюючи патроніми: *Миколин Іван*, а також матроніми: *Воленин, Теклюнчин Антик; Маляршин Юрко*; пропатроніми: *Савин Генко*, проматроніми: *Руцин, Юльчін*; гінеконіми: *Ганьчін Ігор, Клявдин Ромко*. Менш продуктивним є суфікс **-ук (-'ук, -чук)**. У наших матеріалах зафіксовано прізвиська таких розрядів: патроніми (*Івасюк, Микитюк; Знайдюк, Медведюк*), матроніми (*Воринюк, Мотронюк*), пропатроніми (*Адасюк, Кирилюк*), проматроніми (*Борчук, Манюк*), гінеконіми (*Ганюк*). У неофіційній антропонімі Львівщини виявлені патроніми на **-ич (-ович, -евич)**: *Ількович, Миколич*, матроніми: *Настич*, гінеконіми: *Марусич, Мотрич*. Непродуктивні суфікси **-ак (-'ак, -чак)**: *Мисяк, Дуняк, Пазяк; -ськ(ий/а)*: *Малярівський*.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Компонентами родичівських прізвиस्क чоловіків на Львівщині можуть стати: ім'я батька (*Андрухів Степан < Андрух*), матері (*Воленин < Олена*), діда (*Пітька < Петро*), баби (*Гафка*

Василь < Агафія), дружини (Фльорко < Флора < Флорія); прізвище батька (Вовків Степо < Вовк), баби (Гірний < Гірна), дівоче прізвище дружини (Менда Іван < Мендельська Юлька); будь-яке індивідуальне прізвисько батька (Смальців Івась < Смалець), діда (Рогалів < Рогаль), матері (Їмосців < Їмость), баби (Славцьо Климшин < Климиха), дружини (Кривенький Максим < Кривенька). Виокремлюємо такі шляхи формування родичівських прізвищ у сучасному мовленні жителів сіл Львівщини: а) пряме перенесення власної назви (імені) з одного родича на іншого без змін у її структурі: батька звати Данило, тому сина Михаська теж прозивають Данило; дідове ім'я Яндрусь, тому і внука Івана прозивають Яндрусь; б) уживання антропонімних словосполучень у родовому відмінку, наприклад, бабу називають Баранова Юлька, а її внука – Баранової Юльки Ромко.

Підсумовуючи, відзначимо, що неофіційна номінація особи чоловіка має уже досить послідовний характер, у зв'язку з чим у подальшому доцільним був би порівняльний аналіз неофіційних чоловічих іменувань із прізвищевими назвами Прикарпатської Львівщини.

Список використаної літератури

1. Охримович В. Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правних. Про сільські прозвища // Житє і слово. – Львів, 1895. – Т. III. – С. 302–307.
2. Пахомова С. М. Рефлекси язичницьких традицій у слов'янській антропосистемі / С. М. Пахомова // Студії з ономастики та етимології / Відп. ред. О. П. Карпенко. – К. : НАНУ, 2004. – С. 139–146.
3. Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII–початку XIX століття (з етимологічним словником) / І. Д. Фаріон. – Львів : Літопис, 2001. – 371 с.
4. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : дис. ... на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : 10.661 «Мови народів СРСР (українська мова)» / Чучка Павло Павлович. – Ужгород, 1969. – 987 с.
5. Чучка П. П. Патроніми та їх місце в лексичній системі мови / П. П. Чучка // Мовознавство. – 1984. – № 6. – С. 49–56.
6. Чучка П. П. Розвиток імен і прізвищ / П. П. Чучка // Історія української мови (Лексика і фразеологія). – К. : Наук. думка, 1983. – С. 592–620.
7. Mrozek R. Pozycja tworów przezwiskowych w systemie antroponimicznym / R. Mrozek // Przewiska i przydomki w językach słowiańskich. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998. – S. 269–273.
8. Skulina T. Staroruskie imiennictwo osobowe / T. Skulina / Cz. 2. – Wrocław, 1974. – 239 s.

Одержано редакцією 24.02.14

Прийнято до публікації 13.03.14

М. Я. Наливайко

Средства и способы именованія мужчины на Львовщине

В статье проанализированы современные украинские неофициальные названия мужчин, образованные от официальных и неофициальных названий их родственников, за лексической базой и словообразовательной структурой. Определены самые продуктивные форманты, которые сегодня образуют неофициальные мужские именованія. Проанализировано средства именованія мужчин на Львовщине, а также формулы мужских именованій. Главным средством идентификации замужних женщин выступают имена собственные и андронимы, образованные с помощью суффиксов от имени или фамилии мужа.

Неофициальная формула именованія мужчин состоит из нескольких элементов. Первый элемент – имя. Вторым являются патронимы, образованные с помощью суффиксов -ив, -ин, -ук (-'ук), -чук, -ич, -ович (-евич) или некоторых других моделей от отцовской фамилии, имени или прозвища. Третьим является пропатроним, мотивированный именем, фамилией или прозвищем деда, и образованные с помощью суффиксов -ив, -ин, -ук (-'ук), -чук. Матронимы на территории Львовщины образовывались от фамилии, имени или прозвища матери. У некоторых других случаях мужские именованія образуются от фамилии, имени и прозвища бабы (пропатронимы) или жены (гинеконимы).

Ключевые слова: *имя, патроним, формула именованія, антропоним, антропонимикон,*

прозвище, фамилия, пропатроним, матроним, проматроним, гинеконим, лексическая база, словообразовательная структура.

M. Y. Nalyvajko

Means and ways of nomination of man at Lviv region

In this article modern Ukrainian informal man names derived from formal and informal names of their relatives have been analyzed according to their lexical base and word-forming structure. The most productive word-formation elements, which at present create unofficial male names, have been defined. The paper analyses man names in Lvivschyna. The main means of identifying man were personal names or name-derived patronym, suffixal derivatives of father's names or surnames. Lexico-semantic and structural analysis of mans nicknames have been done in the thesis.

Nominative formula of naming of man consists from such elements. The first is man's personal name. The second is a patronym ending with -iv, in-, -uk(-'uk), -chuk, -ich, -ovich (-evich) or sometimes other models, derived from the father's surname, name and nickname. The third is a propatronym, motivating by grandfather's name, surname and nickname and ending with -iv, in-, -uk(-'uk), -chuk. The matronyms of the Lviv region residents was derived from the mother's surname, name and nickname. In some others cases man were identified by the surname, name and nickname of grandmothers (promatronyms) or wife (gyneconyms).

Key words: *personal name, patronym, formula of naming, anthroponomy, antroponimikon, nickname, surname, propatronym, matronym, promatronym, gyneconym, lexical base, word-forming structure.*

УДК 81'373.42

Г. А. Патлач

РОЛЬ АНТОНИМИИ И СИНОНИМИИ В СОЗДАНИИ КАЛАМБУРА

В данной статье рассмотрены особенности использования антонимов и синонимов в создании каламбура на материале русского, украинского, английского и французского языков. Каламбур – шутка, которая может базироваться на любом языковом приеме. При изучении этой стилистической фигуры особое внимание уделяется именно средствам создания комического эффекта. Как правило, в этом задействованы те приемы, которые способны реализовать противоречие, контраст, поскольку контраст является основой механизма комического эффекта. На контрасте между ожидаемым и услышанным строится эффект обманутого ожидания, который часто находится в основе каламбура. Антонимия – одно из основных средств воплощения контраста, которое сопоставляет понятия с противоположными признаками. Синонимы также могут являться реализацией контраста, если автор сталкивает их в пределах одного высказывания. В работе также описывается взаимосвязь между полисемией, антонимией и синонимией и роль полисемии в формировании синонимических и антонимических отношений в лексике. Автор дает классификацию синонимов и антонимов и выясняет, какие из их видов являются особенно эффективными средствами создания языковой игры. Потенциальную базу для создания каламбура составляют антонимы всех рассмотренных в работе видов (контрарные, контрадикторные и конверсивные). Что же касается синонимов, то в качестве основы каламбура авторы преимущественно используют стилевые синонимы. Были выявлены основные модели создания комизма с помощью этих явлений.

Ключевые слова: *каламбур, языковая игра, комический эффект, эффект обманутого ожидания, антонимия, синонимия.*

Анализ последних исследований и публикаций. Характерную особенность современных исследований лексической семантики составляет возросший интерес к явлению каламбура, привлечший к себе внимание широкого круга исследователей.

Теоретической базой нашей работы послужили исследования В. З. Санникова, В. П. Москвина, А. Бесс, П. Гиро, С. Аттардо, С. Г. Михейкиной, Л. А. Осинной, которые наметили подходы к изучению каламбура и определили некоторые существенные стороны языковой игры. Каламбур – стилистическая фигура, в основе которой может находиться любое языковое явление. Функцию таких явлений могут выполнять антонимия и синонимия. Имеется большое количество ценных исследований, посвященных изучению общих и частных вопросов антонимии (Л. А. Введенская, М. Р. Львов, В. А. Сазонова, Л. А. Новиков и др.) и синонимии (В. Г. Виллюман, О. В. Федосова, В. М. Хантакова, Г. Н. Коротенко, Э. И. Гарифуллина и др.). Несмотря на то, что эти явления изучены достаточно глубоко, работ, изучающих их роль в создании комического, немного. Л. А. Осина в своем диссертационном исследовании посвятила параграф изучению синонимии и антонимии в качестве основы каламбура в историческом аспекте в русском языке [9]; Е. М. Александрова и Д. Р. Дударева исследуют роль этих явлений в создании языковой игры, являющейся основой комического эффекта анекдотов на русском, английском и французском языках [1]; Э. Адриянти рассматривает каламбур на базе антонимов в пьесе «Ромео и Джульетта» [14]; Е. Л. Колесниченко в диссертации уделяет внимание синонимии и антонимии в создании парадоксальных высказываний в произведениях М. М. Жванецкого [5].

Определение ранее не изученных частей общей проблемы. При изучении каламбура особое внимание уделяется средствам создания комического эффекта. Но исследований, содержащих системное описание возможностей синонимии и антонимии в создании комического эффекта на материале русского, украинского, английского и французского языков, ранее не было, чем и обусловлена **актуальность** статьи.

Целью работы является исследование выразительных возможностей синонимов и антонимов в создании языковой игры. В соответствии с целью работы определяются следующие **задачи**: проанализировать отношения полисемии, синонимии и антонимии; рассмотреть виды антонимов и синонимов и определить, какие из видов имеют больше возможностей для образования каламбура.

Изложение основного материала. Каламбур – явление комического контраста, который состоит в том, что адресант ожидает услышать одно, а получает другое, неожиданное. Тематические, смысловые ожидания, ассоциативные стереотипы, исходящие из начальной части речевой единицы, вступают в резкое противоречие с содержанием концовки [7, с. 588]. На этом и строится эффект обманутого ожидания, которым в свою очередь может обладать каламбур.

Основным средством создания контраста является антонимия, образуемая путем сопоставления понятий, в которых проявляется противоположность их признаков. Противопоставляемые понятия сталкиваются в одном контексте, при этом часто один из антонимов имеет другое значение, что и образует каламбур. При использовании синонимии в создании языковой игры сталкиваются слова, которые имеют близкие значения, выражающие одно понятие в целостной совокупности его признаков [13, с. 90], но имеющие эмоционально-экспрессивные или стилистические отличия. Так же, как и в случае антонимии, один из компонентов синонимической пары может иметь другое значение для усиления комического эффекта.

Полисемия является одним из факторов формирования антонимо-синонимических отношений в лексике, поскольку она – одно из проявлений закономерной организации лексического состава, взаимного влияния и подчинения отдельных его элементов друг другу. Отношения между антонимией и полисемией и синонимией и полисемией начинаются тогда, когда в структуре многозначного слова обнаруживаются лексико-семантические варианты, способные входить в состав антонимических и синонимических рядов.

Типология значений полисемантической единицы предполагает выделение в ее семантической структуре номинативного лексико-семантического варианта (ЛСВ) и номинативно-производные ЛСВ. Формирование антонимо-синонимических отношений

происходит, в первую очередь, на основе номинативных ЛСВ, т. е. значений, имеющих широкий парадигматический и синтагматический потенциал [4, с. 10].

Рассмотрим каждое из явлений. Антонимами являются слова, которые противопоставлены по самому общему и существенному для их значений семантическому признаку, причем находятся на крайних точках соответствующей лексико-семантической парадигмы (Д. Н. Шмелев) [Цит. по: 11, с. 8]. В семантическом отношении они однородны по своей смысловой структуре. Антонимические отношения, противостоя друг другу всем своим содержанием, отличаются парадигматически только по одному дифференциальному признаку [8, с. 58].

Не знаю, как растет публика. Но я видел, как опускаются актеры. (М. Жванецкий). В этом примере противопоставляются глаголы «расти» в значении «совершенствоваться, повышать мастерство» и «опускаться» в значении «деградировать».

Как правило, выделяются три семантических типа антонимов: контрарные, контрадикторные и конверсивные (Л. А. Новиков, Е. И. Диброва, J. R. Hurford, В. Heasle и М. В. Smith и др.).

Контрарность – отношения противоположности. Контрарные понятия – такие, которые являются видами одного и того же рода, при этом одно из понятий содержит некоторые признаки, а другое эти признаки отрицает и замещает их другими, исключаящими. Между ними возможны промежуточные явления.

It's better to love a short girl than not a tall. (<http://www.punoftheday.com/>) *Лучше любить низкую девушку, чем невысокую.* Каламбур построен на: антонимической паре «short» (низкий) – «tall» (высокий); схожести звучания «not a tall» (не высокий) – «not at all» (совсем нет).

– *Это Рома! Рома настолько простой, что даже простой карандаш по сравнению с ним – сложный* (КВН). В этом примере обыгрываются разные значения слова «простой» («лёгкий в общении и взаимоотношениях, открытый» – «недорогой, без дополнительных функций, аксессуаров»).

Je suis adroit de la main gauche et je suis gauche de la main droite. (R. Devos) *Я умело пишу левой рукой и как левша пишу правой.* (букв. *Я умелый левой рукой и неуклюжий правой рукой*). В этом примере обыгрывается две пары антонимов: «adroit» (ловкий, умелый) – «gauche» (неуклюжий, неловкий) и «droit» (правый) – «gauche» (левый). Прилагательное «gauche» имеет два разных значения в каждом случае употребления, а прилагательные «adroit» и «droit» – однокоренные и созвучные, что также способствует образованию каламбура.

Il pleut des cordes. Un noir ruisselant entre dans un bistrot et il dit:

– *Garçon! Un blanc sec!* (Franc cité) *Льет как из ведра. Промокший темнокожий заходит в бистро и говорит: – Официант! Белого сухого!* Две пары антонимов обыгрываются в этом примере: «ruisselant» (промокший) – «sec» (сухой); «un noir» (темнокожий) и «un blanc» (белый цвет, белое вино), которое в сочетании с «un noir» принимает дополнительное значение «человек со светлой кожей».

Добрый вечер, дорогие друзья и дешевые враги! (КВН) Антонимическая пара «дорогой» – «дешевый» образуют каламбур благодаря смене значений прилагательного «дорогой» (со значения «близкий сердцу» на значение «стоящий много денег»).

Контрадикторность – отношения противоречия. Контрадикторные понятия являются видами одного и того же рода, при этом одно понятие указывает на некоторые признаки, а другое эти признаки исключает. Между контрадикторными антонимами нет среднего понятия, они исключают друг друга.

– *Круто!.. Куплю пиратскую повязку на глаз! – Купи лицензионную..!* (<http://www.anecdot-status.info>). Смена значения слова «пиратский» с «принадлежащий пирату» на «незаконно изготовленный, скопированный в нарушении авторских прав» и антоним ко второму значению.

Скандал в семье – маменькин сынок оказался не папенькиным (КВН). Фразеологизм «маменькин сынок» (избалованный и мало приспособленный к самостоятельной жизни ребенок) приобретает буквальное значение – «принадлежащий маме», и противопоставляется прилагательному «папенькин».

Кровавое воскресенье еще раз показало, что царь мог стрелять не только по рабочим, но и по выходным (А. Кнышев). Использование антонимов «рабочий» – «выходной» и омонима к прилагательному «рабочий» со значением «наёмный работник физического труда» обеспечивает в этом примере комический эффект.

Конверсивные антонимы – понятия, которые выражают противоположную направленность действий, признаков и свойств.

– *Батюшка, отпустите нам наши грехи. – А что, я вам их держу?* (КВН) Каламбур построен на смене значений слова «отпустить» («давать прощение» – «переставать держать что-л.») и наличию антонима ко второму значению.

Она была тяжела на подъем, но легка на падение (Э. Короткий). Каламбур образуют две пары антонимов: «тяжелый» – «легкий», «подъем» – «паденье».

В антонимические отношения вступают также разные части речи или разные формы одной части речи, которые образуют межчастеречную антонимию.

– *В Якутске сейчас похолодало.*

– *Потому что все горячие парни уехали в Москву!* (КВН). «Похолодало» и «горячие» являются межчастеречными антонимами. Прилагательное «горячие» в выражении «горячие парни» принимает буквальное значение. Обычно синонимы и антонимы – слова одной части речи.

А я вот женюсь, женюсь – и все вхолостую! (КВН). Обыгрываются антонимические понятия «жениться» – «вхолостую», которые относятся к разным частям речи.

Let's talk about rights and lefts. You're right, so I left. (<http://www.punoftheday.com/>) досл. перевод: «Давайте поговорим о правых и левых. Вы правы, так что я ухожу». Каламбур строится на антонимической паре «right» – «left» и их омоформах – «right» (правый) как существительное и «right» как прилагательное, «left» (левый) существительное и «left» – форма глагола «to leave» (уходить) в прошедшем времени.

В текстах встречаются слова, которые в определенном контексте приобретают противоположное значение, при этом не противопоставляются вне этого контекста. Это контекстуальные антонимы.

– *Вот смотри, Анатолич, ты взял книги, я палатку; ты утюг, я удочку; ты чайник, а я – молодец.* (Т/с «Сваты»). Сначала адресант воспринимает слово «чайник» в его прямом значении («предмет посуды»), которое затем сменяется на «новичок, неумелый человек» и противопоставляется слову «молодец».

Si ma femme doit être veuve un jour, j'aimerais mieux que ce soit de mon vivant (R. Devos). *Если моя жена однажды должна остаться вдовой, я бы хотел, чтобы это случилось, пока я живой.* Каламбур строится на обыгрывании противоположных понятий «veuve» (вдова) – «vivant» (живой), которые не являются антонимами.

Как мы видим, в создании языковой игры могут принимать участие антонимы всех видов (контрастивные, контрадикторные и конверсивные). Если сами по себе члены антонимической пары не несут экспрессивной окраски, то совместное использование двух противоположных значений в пределах одного высказывания порождает ощущение необычности. Наиболее распространенной формулой образования каламбура с их использованием является употребление антонимической пары в пределах одного высказывания и смены значения одного из антонимов (смена ЛСВ полисемантического слова, омонимов, использование сходства в звучании).

Синонимы – единицы, объединенные единством общего денотативного значения и различающиеся в пределах своей семантической структуры дифференциальными семантическими признаками, в том числе коннотативными, обладающие различными

экспрессивными, эмоциональными и стилистическими характеристиками: принадлежащие к одной и той же части речи и взаимозаменяемые в отдельных контекстах [3, с. 4].

Различают следующие типы синонимов: семантические, стилистические и стилевые.

Семантические – синонимы, имеющие незначительные различия в лексическом значении.

I did a theatrical performance about puns. Really it was just a play on words. (<http://www.punoftheday.com/>) *Я делал театральное представление о каламбурах. На самом деле это была всего лишь игра слов.* Каламбур построен на синонимической паре «*pun*» (каламбур) – «*play on words*» (игра слов) и двойном значении слова «*play*» – «игра, спектакль».

The mass murderer was always grumpy. He was a surly ol' killer. (<http://www.punoftheday.com/>) Досл. перевод: *Серийный убийца был всегда угрюмым. Он был хмурым старым киллером.* В примере обыгрываются 3 пары синонимов: 1. «*murderer*» (убийца) – «*killer*» (киллер), близкие по значению, но не идентичные; 2. «*grumpy*» (угрюмый, сердитый, сварливый) – «*surly*» (угрюмый, ворчливый, хмурый); 3. сочетание слов «*surly ol' [old]*» (хмурый старый) созвучны с прилагательным «*serial*» (серийный), которое является синонимом к прилагательному «*mass*» (массовый).

The movie about the mobile home was advertised with a trailer. (<http://www.punoftheday.com/>) *Фильм о мобильном доме рекламировался с помощью трейлера.* Комический эффект построен на использовании синонимических понятий «*mobile home*» (мобильный дом, дом на колесах) и «*trailer*» (трейлер) и омонима «*trailer*» (анонс о кинокартине, выдержки из рекламируемого фильма).

Это был самый маленький из воров – карманный (И. Виленская). Комический эффект основан на смене значений слова «*карманный*». Слово входит в состав устойчивого словосочетания «*карманный вор*» со значением «преступник, специализирующийся на кражах из карманов или из сумок, находящихся непосредственно при потерпевшем», которое меняется на значение «небольшой по размерам».

Стилистические синонимы. Один из компонентов обладает эмоционально-экспрессивными коннотациями:

– *Львів – культурна столиця, тут навіть шльондри – повіі* (КВН). Комический эффект достигается благодаря столкновению в одном высказывании двух синонимов, один из которых имеет нейтральное значение («*повія*»), второй – эмоциональную (вульгарную, ругательную) окраску («*шльондра*»).

Я, конечно, девушка от компов далекая, но жесткий диск от винчестера отличить смогу! (<http://bash.im/>). Комический эффект в произвольном каламбуре возникает в результате столкновения в одном высказывании синонимов «жесткий диск» – «винчестер», которые имеют одинаковое значение (устройство внешней памяти компьютера, использующее в качестве носителя информации пластины с магнитным покрытием). Первый синоним относится к компьютерным терминам, второй – к компьютерному сленгу.

Стилистические синонимы различаются принадлежностью к определенным стилям речи:

ДТП. Лексус врізався в «ВАЗ-2101». Відгадайте, хто влетів в копійчку? (КВН). В примере обыгрываются: буквальное понимание выражения «*влетіти в копійчку*»; синонимические слова «*копійка*» и марка автомобиля «Жигули ВАЗ-2101», которая имеет разговорное название «*копейка*».

Коли виходили з кафе, до них прив'язався якийсь тип. Обвішаний фотоапаратами. Почав нахабно фотографувати. – Тепер усе! – сказав Зяблик. – Хоч наша любов померла, не народившись, самі в історію ми увійдемо. – А може, влипнемо? (Є. Дудар). Каламбурное употребление глагола «*увійти*» и его синонима «*влипнути*».

Спонсор нашего выступления – глазные капли «Шары». Болят глаза – залей «Шары» (КВН). Комический эффект достигается с помощью нескольких приемов: 1. использование синонимических слов «глаза» – «шары»; 2. буквальное понимание выражения «залить шары» (напиться пьяным).

В доме все было краденое, и даже воздух какой-то спертый (А. Кнышев). Каламбурное употребление синонимов (нейтрального «краденый» и разговорного «спертый») и омоформ глагола «спереть» и прилагательного «спертый».

On croit que certaines femmes ont des yeux cochons, alors qu'elles ont des yeux de truie (San-Antonio). Принято считать, что у некоторых женщин сальные глаза, в то время как у них свинячьи глаза. В примере обыгрывается выражение «des yeux cochons» – «сальные глаза»: в этом выражении прилагательное «cochon» (пошлый, сальный) перекликается с однокоренным существительным мужского рода «un cochon» (свинья), которое в сочетании с подлежащим «femmes» (женщины) в конце фразы меняется на синоним женского рода «une truie» (зоол. свинья (самка)).

Отдельную группу составляют абсолютные синонимы, не имеющие ни стилистических, ни семантических различий.

Актёр ударился об икону и реально вошел в образ (КВН). Каламбур основан на буквальном понимании фразеологизма «войти в образ», смене значения слова «образ» и синонима к этому значению («образ» – «икона»).

Dans cette grande salle de sport, une dame se renseigne sur les cours de yoga, de fitness, de gymnastique... Pour attirer la cliente, le spécialiste qui est au comptoir lui dit : « Et vous savez qu'on a prévu des moments de repos pendant les cours de relaxation... » (Les meilleures blagues de l'Almanach Vermot). В большом спортивном зале одна дама справляется о занятиях йогой, фитнесом, гимнастикой... Чтобы привлечь клиентку, специалист за стойкой ей говорит: «А Вы знаете, что у нас предусмотрены минуты отдыха во время занятий релаксацией...». Каламбур строится на синонимических понятиях «repos» (отдых) – «relaxation» (релаксация).

Встречается и межчастеречная синонимия: *Quand on n'a pas le sens du ridicule, on est grotesque* (R. Devos). Когда нет чувства юмора, выглядишь смешно» (досл. Когда нет чувства смешного, выглядишь смешно). Языковая игра строится на синонимической паре: существительном «le ridicule» (смешное) и прилагательном «grotesque» (смешной, нелепый).

В определенных контекстуальных условиях все слова могут выступать в роли синонимов. Комический эффект может быть достигнут при неожиданным сближении слов, далеких в семантическом плане в языке.

... Знаете, есть люди, которые с удовольствием едят устриц. Про этих людей говорят, что они устриц любят. И правильно. В понятие «любить» всегда включено понятие «жрать» (Тэффи). Автор сталкивает несовместимые слова «любить» и «жрать», которые соединяются в понятии «любить» (с жадностью съесть).

Мы видим, что авторы довольно часто прибегают в качестве основы языковой игры к синонимии. Но не все виды синонимов «удобны» для этой функции. Примеры семантических синонимов нами были найдены только в английском языке. Наиболее широко употребляемыми в каламбуре являются стилистические синонимы. Контраст между ними в пределах одного высказывания уже придает последнему комический оттенок. Комизм усиливается неожиданной сменой значений одного синонима, что порождает эффект обманутого ожидания. Распространенной моделью построения каламбура с использованием синонимии является смена значения фразеологической единицы на буквальное («реализация метафоры») и подбор синонима к одному из компонентов фразеологизма.

Выводы. Таким образом, мы убедились, что и антонимия, и синонимия широко используются авторами для создания языковой игры. Можно выделить основные модели образования каламбура с помощью этих приемов:

– один из компонентов антонимического/синонимического ряда изменяет свое значение (с помощью омонимов, смены ЛСВ полисемантического слова или сходства в звучании);

– буквализация фразеологизма и подбор синонима к слову, входящему в состав фразеологизма.

Перспективы дальнейших научных исследований. Исследование фигур, основанных на антонимии и синонимии, а также других языковых средств создания каламбур на материале русского, украинского, английского и французского языков представляется нам весьма перспективным.

Список использованной литературы

1. Александрова Е. М. Синонимы и антонимы как элементы языковой игры / Е. М. Александрова, Д. Р. Дударева // Вестник Московского гос. областного университета. Серия : Филология. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – Орехово-Зуево, 2013. – № 1. – С. 5–12.
2. Вилюман В. Г. Английская синонимика (введение в теорию синонимии и методику изучения синонимов) / В. Г. Вилюман. – М. : Высшая школа, 1980. – 120 с.
3. Джалашова Л. Ю. Синонимико-антонимические парадигмы в системе знаменательных частей речи современного английского языка и реализация их конститuentов в речи : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Лариса Юрьевна Джалашова. – Ростов-на-Дону, 2004. – 201 с.
4. Драчук Н. В. Полисемия как один из факторов формирования антонимо-синонимических блоков (на материале качественных прилагательных русского языка) : автореф. дисс. на соиск. науч. ст. к. филол. наук : 10.02.01 / Нина Вячеславовна Драчук. – Волгоград, 2006. – 28 с.
5. Колесниченко Е. Л. Парадокс в произведениях М. М. Жванецкого : семантико-стилистический и коммуникативно-прагматический аспекты : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Елена Леонидовна Колесниченко. – Горловка, 2013. – 218 с.
6. Косякова Н. И. Синонимико-антонимические отношения глаголов и слов, связанных с ними деривационно (английский язык) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Наталия Ивановна Косякова. – М., 1983. – 202 с.
7. Москвин В. П. Выразительные средства современной русской речи. Тропы и фигуры. Терминологический словарь / В. П. Москвин. – Изд. 3-е, испр. и доп. – Ростов н/Д : Феникс, 2007. – 940 с.
8. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке (Семантический анализ противоположности в лексике) / Л. А. Новиков. – М. : Изд-во МГУ, 1973. – 290 с.
9. Осина Л. А. Языковые приемы и средства отечественного каламбура : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Лариса Анатольевна Осина. – М., 2007. – 333 с.
10. Приходько В. К. Выразительные средства языка : учеб. пособие для вузов / В. К. Приходько. – М. : Академия, 2008. – 256 с.
11. Сазонова В. А. Антонимы как средство выражения контраста в языке и художественной речи (на материале прозы А. П. Чехова) : автореф. дисс. на соиск. науч. ст. к. филол. наук : 10.02.01 / Вера Александровна Сазонова. – Красноярск : 2011. – 22 с.
12. Санников В. З. Краткий словарь русских острот / В. З. Санников. – М. : рукописные памятники Древней Руси, 2012. – 376 с.
13. Скворцов Л. И. Синонимы в литературном языке / Л. И. Скворцов, А. А. Брагина // Русская речь. – 1987. – № 1. – С. 90–92.
14. Andriyanti E. Play on antonyms in Shakespeare's Romeo and Juliet [Электронный ресурс] / E. Andriyanti. – National Seminar of English as Lingua Franca. – 2010. Режим доступа : http://staff.uny.ac.id/sites/default/files/132231094/Play%20on%20Antonyms%20_article_.pdf

Одержано редакцією 03.02.14

Прийнято до публікації 28.02.14

Г. А. Патлач

Роль антонимии и синонимии в создании каламбура

У статті розглянуто особливості використання антонімів та синонімів у створенні каламбуру на матеріалі російської, української, англійської та французької мов. Каламбур – це жарт, який може базуватися на будь-якому мовному прийомі. Під час вивчення цієї стилістичної фігури особливу увагу приділено засобам створення комічного ефекту. Як правило, у цьому задіяні ті прийоми, які здатні реалізувати протиріччя, контраст, оскільки контраст є основою

механізму комічного ефекту. На контрасті між очікуваним і почутим побудований ефект обманутого очікування, який часто є основою каламбуру. Антонімія – один з основних засобів утілення контрасту, яке зіставляє поняття з протилежними ознаками. Синоніми так само можуть бути реалізацією контрасту, якщо автор зіштовхує їх у межах одного висловлення. У роботі також описано взаємозв'язок між полісемією, антонімією й синонімією та роль полісемії у формуванні синонімічних й антонімічних відносин у лексиці. Подано класифікацію синонімів та антонімів і з'ясовано, які з їхніх видів є особливо ефективними засобами створення мовної гри. Потенційну базу для створення каламбуру становлять антоніми всіх розглянутих у роботі видів (контрарні, контрадикторні й конверсивні). Щодо синонімів, то для створення каламбуру автори переважно використовують стилеві синоніми. Виявлено основні моделі створення комізму за допомогою цих явищ.

Ключові слова: каламбур, мовна гра, комічний ефект, ефект обманутого очікування, антонімія, синонімія.

G. A. Patlach

The role of antonymy and synonymy in pun creation

This article is devoted to particularities of using of antonyms and synonyms in pun creation in Russian, Ukrainian, English and French. As a linguistic phenomenon, pun is universal, existing in all languages. It is a joke that can be based on any linguistic device. Considerable attention is paid to the means of a comic effect creation. As a rule, devices which are able to realize a contradiction, a contrast take place in it. As the contrast is a basis of the mechanism of the comic. An effect of frustrated expectations is based on the contrast between what we wait and what we hear. This effect forms the basis of the pun. Antonymy is one of the basic means of the manifestation of the contrast. It juxtaposes the opposite meanings. When two words having opposite meanings are used together to refer to or modify an object or situation, ambiguity or absurdity is likely to emerge. Synonyms also can be the realization of the contrast if the author juxtaposes them in one statement. The relationship between polysemy, antonymy and synonymy is considered in the paper. The role of polysemy in synonymy and antonymy creation is important because it is an occurrence of the lexical organization, of mutual interaction and subordination of its elements. The article presents different types of antonyms and synonyms. We found out which types of both devices are the most effective means of the wordplay creation. All the types of antonyms (gradable, binary and converse) form the potential basic of creation of the comic effect. As for synonyms the authors usually use the stylistic synonyms to create the comic.

Key words: pun, word play, comic effect, effect of frustrated expectations, antonymy, synonymy.

ГРАМАТИКА. ПУНКТУАЦІЯ

УДК 811.161.2.'366.587

М. І. Калько

ОНТОЛОГІЧНА ОСНОВА ТА ОСОБЛИВОСТІ КАТЕГОРИЗАЦІЇ ВНУТРІШНЬОГО ЧАСУ ДІЄСЛІВНИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено аналізу наявних у сучасній лінгвістиці інтерпретацій когнітивної основи видової семантики та окресленню особливостей категоризації поняттєвої царини внутрішнього часу в семантиці дієслівного масиву сучасної української літературної мови. Синтез основних підходів до визначення онтологічної основи категорій виду й аспектуальності (хронотипного, логічного та асоціативного), використання деяких постулатів загальнофілософського характеру вможливує висунення інтегративного хронотипно-філософського підходу.

Така інтерпретація семантичної основи аспектуальності ґрунтується на визнанні того, що в найбільш загальному сенсі лінгвістична категорія внутрішнього часу корелює з онтологічною категорією часу. «Внутрішній час» дієслівних процесів віддзеркалює найхарактерніші властивості та закономірності об'єктивного часу – послідовність і тривалість як найфундаментальніші категорії, загальновизнаність яких у філософії перевірена століттями, що засвідчує закономірність їхньої лексико-граматичної, а особливо граматичної категоризації, оскільки, як відомо, граматичні концепти фіксують найбільш суттєву частину концептуальної інформації. Отже, цілком умотивоване припущення про те, що «внутрішній час» процесів відображає діалектичну єдність часової тривалості та послідовності явищ позамовної дійсності, позначених дієслівними основами.

***Ключові слова:** час, внутрішній час, вид, аспектуальність, хронотипно-філософський підхід, термінативність, інтермінативність, аспектуальна ситуація.*

Постановка проблеми. Онтологічний фрагмент «час» відображений у нашій свідомості певною концептосферою, яка об'єднує лексичні, лексико-граматичні та граматичні концепти. Найбільш істотну інформацію про час як форму буття матерії концептуалізовано в сучасній українській літературній мові комплексом темпорально орієнтованих семантичних категорій, кожна з яких інтегрує певну сукупність виражальних засобів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан дослідження темпоральних відношень (переважно на матеріалі східнослов'янських мов), що ґрунтується на концепції функціональної граматики О. В. Бондарка, дає змогу зарахувати до полікатегорійного комплексу вираження ідеї часу принаймні шість семантичних категорій та інтегрованих ними функціонально-семантичних полів: темпоральності, аспектуальності, часової локалізованості, таксису [19], часового порядку [6], датування [5], п'ять із яких (виняток – категорія датування) пов'язані з виражальним потенціалом дієслова.

Семантика дієслова «пронизана» часовими значеннями, тісно переплетеними в його категоріях [18, с. 17]. Дієслівні форми є засобами вираження зовнішнього часу як співвіднесеності процесу з моментом мовлення (категорія темпоральності разом із граматичним часом) та внутрішнього часу (категорія аспектуальності разом із граматичним видом), часової синхронності чи послідовності процесів (категорія таксису), пов'язаності процесу з конкретним місцем на часовій осі (категорія часової локалізованості), упорядкованості процесів у часі (категорія часового порядку). Серед

названих категорій лише аспектуальність пронизує всю систему дієслівних форм, маркуючи кожен з них однією з опозиційних ознак виду.

Попри визнання фактів репрезентації аспектуальності й виду на віртуальному рівні мовного знака, проблема когнітивного підґрунтя виду перебуває поки що на маргінесах аспектологічних досліджень, а наявні хронотипні визначення архісемантики аспектуальності, найбільш популярними з яких є «характер перебігу та розподілу дії в часі» О. М. Пешковського [15, с. 105] та «внутрішній час» процесу Г. Гійома [20, с. 47], навряд чи дають чітке уявлення про когнітивну основу аспектуальності загалом та виду зокрібно. Тому встановлення онтологічних категорій, із якими корелюють аспектуальність і вид, належить до **актуального** поля української аспектології. З огляду на це **метою** розвідки є уточнення онтологічної основи граматичної категорії виду та окреслення особливостей категоризації поняттєвої царини внутрішнього часу в семантиці дієслівного масиву сучасної української літературної мови.

Виклад основного матеріалу. Пошук найзагальнішої семантичної ознаки, яка віддзеркалює буттєво пізнану специфіку аспектуальності, має три напрями: хронотипний, логічний та асоціативний. Хронотипна сутність виду, за твердженням Ю. С. Маслова, полягає в тому, що «аспектуальні значення відображають ту чи ту «оцінку», характеристику мовцем позначуваної дієсловом дії з погляду її перебігу та розподілу в часі, але безвідносно до моменту мовлення» [11, с. 8]. Більш заглиблена в онтологію виду інтерпретація Є. А. Реферовської, що ґрунтується на ідеї «внутрішнього часу» Г. Гійома: «Дієслово, що служить для вираження дії..., породжує у свідомості людини уявлення про час, потрібний для здійснення названої дії, бо будь-яка дія, якою б тривалою чи короткою вона не була, містить у собі якусь кількість «оперативного» часу... Такий «час» дії є невід'ємною рисою її природи, рисою, доконче їй властивою, і являє собою її «внутрішній» час» [17, с. 91].

Логічні інтерпретації архісемантики виду здебільшого акцентують увагу на вираженні опозиції наявного та нового позамовного стану речей. Це протиставлення «наявна ситуація – виникнення нової ситуації» О. В. Бондарка [6, с. 138] «одна ситуація – зміна ситуацій» (т. з. «формула Барентсена – Шатуновського») [3, с. 33], «ситуація, що триває в часі, – виникнення нового стану» О. В. Падучевої [14, с. 90], «початок існування – існування в кожен із низки послідовних моментів» М. Я. Гловинської [7, с. 107] тощо.

Найбільш яскраві асоціативні інтерпретації онтологічної сутності виду – метафора святкового параду О. В. Ісаченка, кінематографічна метафора А. А. Залізняк, метафора годинника Г. О. Золотової. «Виражаючи процес за допомогою форм недоконаного виду, – зауважує О. В. Ісаченко, – мовець нібито перебуває в потоці самого процесу. Він не бачить ні його початку, ні його кінця, і, отже, не може виразити цей процес як зімкнуту, цілісну подію. Погляд мовця можна тут порівняти з кутом зору учасника першотравневого параду. Цей учасник рухається з натовпом, він не бачить ні початку, ні кінця процесії. Виражаючи ж процес формами доконаного виду..., мовець стоїть поза процесом, позначеним дієслівною формою: отже, він охоплює поглядом процес як єдине ціле. Погляд мовця в цьому разі нагадує погляд осіб, що стоять під час першотравневого параду на трибуні: вони бачать і початок, і кінець процесії, а тому парад справляє на них цілісне враження» [10, с. 132–133]. За інтерпретацією А. А. Залізняк, «доконаний вид з'являється тоді, коли фрагмент «фільму» має хоча б один монтажний стик» [8, с. 35]. Оригінальна також інтерпретація виду Г. О. Золотовою: «Доконаний вид означає, що погляд мовця перетинає лінію процесу перпендикулярно, фіксуючи «вихоплений» свідомістю стан справ: або вичерпаний (*побудував будинок, знайшов, зник*), або такий, що триває (*постарів, підпис*), або дію, яку витісняє, змінює інша дія на тій самій лінії часу (*повернув ключ, відчинив двері, вийшов*). В останньому випадку, аористивному, «погляд» можна порівняти із хвилиною стрілкою, яка фіксує перетин кругообігу часу рисочками на циферблаті, нібито не помічаючи проміжку, хоч реально процес руху й відбувається між рисочками» [9, с. 26].

Об'єднання наявних напрямів і використання деяких постулатів загальнофілософського характеру вможливує висунення інтегративного хронотипно-філософського підходу, основними положеннями якого є:

1. Спосіб концептуалізації дійсності, на якому ґрунтується українська аспектуальна система, можна схарактеризувати через установлення кореляції семантичної категорії аспектуальності та її граматичного осердя – категорії виду з певними логіко-філософськими категоріями, що відображають закономірності облаштування позамовної дійсності.

2. У найбільш загальному сенсі лінгвістична категорія внутрішнього часу корелює з онтологічною категорією часу. А отже, «внутрішній час» дієслівних процесів віддзеркалює найхарактерніші властивості та закономірності об'єктивного часу, породженого відображенням у свідомості діалектики тривалості процесів і послідовності явищ: «Час – форма буття матерії, що виражає послідовність існування речей і подій та тривалість їхнього існування» [2, с. 117]. Послідовність і тривалість – найфундаментальніші категорії, загальновизнаність яких у філософії перевірена століттями, що засвідчує закономірність їхньої лексико-граматичної, а особливо граматичної категоризації, оскільки, як відомо, граматичні концепти фіксують найбільш суттєву частину концептуальної інформації [4, с. 45]. Отже, цілком умотивоване припущення про те, що «внутрішній час» процесів відображає діалектичну єдність часової тривалості та послідовності явищ позамовної дійсності, позначених дієслівними основами.

3. Тривалість та послідовність – хронотипні вияви діалектики загальніших категорій – стійкості (збереження) та змінності, яка виражена через взаємозв'язок понять стану, процесу та події. Стан матеріальної системи – це деяка сукупність її властивостей, характеристик, ознак у межах установленної якості (без змін міри цієї якості). Подія – зміна стану системи, перехід, «стрибок» від одного стану до іншого, зумовлені зміною міри якості. Процес – це певні динамічні зміни стану, що відбуваються або ж у межах міри якості, або ж призводять до її зміни, тобто події: у такому разі подія є елементом процесу [13, с. 2–4]. Отже, онтологічно вагомими для аспектуальності є категорії статуальності, процесуальності й евентуальності. З погляду аспектології, категорійну ознаку дієслова можна інтерпретувати як діалектичну єдність переддії (наявного стану), власне дії (процесу) і події (зміни наявного стану на новий). Онтологічна категорія часу як континуум тривалості та послідовності, переломлена крізь призму цієї триєдності, і породжує «внутрішній час», або «внутрішньочасовий контур», передусім статуального, процесуального й евентуального характеру, мовна конкретизація та репрезентація якого пов'язана з аспектуальною класифікацією характерів дії, або аспектуальних класів.

Спираючись на загальноприйняте трактування дієслівного значення як згорнутої ситуації, вважаємо цілком коректною лінгвістичну інтерпретацію загальнофілософської діалектики стану, процесу і події як діалектики процесної (процесуальної або статуальної) та подійної (евентуальної) ситуацій, відповідно, як однієї ситуації та зміни ситуацій, що і становить онтологічну сутність аспектуальності та виду.

4. Кожний проміжок часу пов'язаний із якимось процесом, без такого зв'язку він не був би сприйнятий узагалі, оскільки «ми ніколи не вимірюємо «чистий час», але завжди процеси» [16, с. 135]. Будь-який вимір проміжку часу є, по суті, виміром інтервалу між двома подіями [12, с. 62]. Інтервал часу – це множина моментів, що тривають між двома різними моментами [1, с. 110]. Момент часу становить структурну одиницю його перебігу, відзначену мінімальною тривалістю [2, с. 81]. Отже, часовий перебіг детермінує діалектика моментів часу та часових інтервалів, яка крізь призму аспектуальності може бути інтерпретованою як можливість двох поглядів спостерігача: на один із моментів міжподійного інтервалу, у межах якого триває процесна ситуація, чи на момент подійної ситуації.

5. Когнітивне підґрунтя української аспектуальної системи найзагальніше можна визначити як діалектику тривалості часових інтервалів процесних ситуацій та послідовності моментів подійних ситуацій. Ця найбільш суттєва частина концептуальної

інформації про онтологічний час зафіксована в граматичній системі української мови за допомогою категорії дієслівного виду. Поняттєва зона «внутрішній час», що ґрунтується на згаданих вище властивостях об'єктивного часу, відкриває для мовця можливість подвійного погляду на позначуваний дієсловом факт – як на процесну чи подійну ситуацію. Можливість таких двох оцінок об'єктивовано й зафіксовано в мові як видову опозицію недоконаного та доконаного виду, що пронизує всю систему дієслова.

Грамматичний концепт виду має досить складну структуру, що спричинено передовсім його тісними зв'язками з поняттєвою зоною термінативності, яка є когнітивною основою видової корелятивності чи некорелятивності дієслівної семантики, оскільки детермінована відображеними свідомістю об'єктивними відмінностями між явищами позамовної дійсності.

Якщо системне протиставлення будь-якого дієслова недоконаного виду будь-якому іншому дієслову доконаного виду стосується відображення «поверхневих», найближчих ознак онтологічного часу – тривалості та послідовності, то протиставлення опозиційних дієслів – суто видових партнерів віддзеркалює «глибинний» зв'язок між співвідносними онтологічними явищами – їхню часову детермінованість. Категорія термінативності – своєрідний «тестер» дієслівної семантики на можливість чи неможливість належати до сфери суто видового партнерства.

Серед наявних спроб розмежування класів позамовних ситуацій, із якими співвіднесено розподіл дієслів на термінативні й інтермінативні, найбільш відповідною реальному станові речей є, на нашу думку, інтерпретація А. Барентсена [3, с. 11–16], крізь призму якої діалектику відображення у свідомості та мовного вираження екстралінгвальних ситуацій, релевантних для аспектуальної системи українського дієслова, можна подати у вигляді десяти положень:

1. Усі позамовні ситуації (клас Е) поділяємо на два підкласи: Е tel (цільові, або термінативні): «свіча горить 2 та Е atel (нецільові, або інтермінативні): «свіча лежить на столі».

2. Е tel за своєю природою в певний момент обов'язково закінчуються. Їхня внутрішня межа (TERM) зумовлена самим характером Е: «свіча згорає, коли вичерпано матеріал, із якого вона виготовлена». Але кінець Е tel може бути зумовленим не самим характером Е, а впливом певних зовнішніх чинників: у цьому разі перед нами – не TERM, а FIN: «свічу задуло вітром».

3. Якщо Е tel може мати завершення як TERM, так і FIN, то Е atel, якщо вже завершується, то тільки FIN-ом: ситуація «свіча лежить на столі» завершується, коли свічу знімають зі столу. Е atel не можна собі уявити як причину переходу від однієї ситуації до іншої. Отже, з логіки А. Берентсена впливає наявність причинно-наслідкового зв'язку між Е tel і TERM, а також його відсутність між Е tel і FIN, Е atel і FIN. Ґрунтуючись на окреслених відмінностях між наведеними вище екстралінгвістичними явищами, можна встановити аспектуально вагомі для системи української літературної мови таксонімічні класи.

4. Е tel (TERM): IMPERF – термінативна процесна ситуація, пов'язана з вираженням предиката корелятивним дієсловом недоконаного виду, напр.: *Всі в хаті сплять. Я в їдальні на канані, бо в діточому покої мурували піч* (Б. Лепкий).

5. Е atel: IMPERF – інтермінативна процесна ситуація, пов'язана з вираженням предиката некорелятивним дієсловом недоконаного виду, напр.: *Двори стоять у хуртовині айстр. Яка рожсева й синя хуртовина!* (Л. Костенко).

6. (Е tel) TERM: PERF – термінативна подійна ситуація, генетично мотивована термінативною процесною і пов'язана з вираженням предиката корелятивним дієсловом доконаного виду, напр.: *З гуркотом кинула дрова біля печі й заходилась варити обід. В школу йти на другу зміну – встигне зварити і борщ, і узвар з лежалих лісових ґруш* (О. Донченко).

7. (Е tel) TERM: IMPERF – термінативна подійна ситуація, генетично мотивована термінативною граничною процесною і пов'язана з вираженням предиката корелятивною

формою недоконаного виду, напр.: *Статуя хитається і враз із п'єдесталом падає додолу* (Леся Українка).

8. (E tel) FIN: PERF – інтермінативна подійна ситуація, генетично мотивована термінативною процесною і пов'язана з вираженням предиката некорелятивним дієсловом доконаного виду, напр.: *Нарешті відклав світло, вирішив **почитати** Жака Деріду. Перебуваючи в черговому життєвому тупику, він завжди читав Граматологію. Відкривав грубий том на будь-якій сторінці і читав, читав...* (Є. Кононенко).

9. (E atel) FIN: PERF – інтермінативна подійна ситуація, генетично мотивована інтермінативною процесною і пов'язана з вираженням предиката некорелятивним дієсловом доконаного виду, напр.: – *Може, через хворобу вас все ж таки залишать тут. – Ні, – відрубав Шевченко... – **Потрусить** трохи і минеться* (З. Тулуб).

10. FIN: PERF – інтермінативна подійна ситуація, генетично немотивована і пов'язана з вираженням предиката некорелятивним дієсловом доконаного виду, напр.: – *Я не поїду додому, на візника не сяду, – дівчинка **схаменулася** і замовкла* (Ю. Яновський).

Внутрішній час позамовних явищ, позначених дієслівними формами, пов'язаний не так із самими процесами, як із субстанційними елементами об'єктивної ситуації, адже перебуває в русі не сам час, рухаються речі в часі, виникаючи, змінюючись, зникаючи, зазнаючи переходу від одного стану до іншого. Тому реалізація концептуальних характеристик термінативності vs інтермінативності узалежнена субкатегорійними характеристиками предиката й аргументних позицій.

Найбільш сприятливим середовищем реалізації термінативних ситуацій є сфера акціональності. Її наповнюють дієслова, що виражають здійснення суб'єктом-агентом конкретної умисної дії, спрямованої на конкретний об'єкт-пацієнт, і досягнення певної його видозміни. Адже ознаки термінативної ситуації оптимальні для реалізації семантики акціональних дієслів, що мають такі концептуальні характеристики: 1) орієнтованість на певний тип суб'єкта, активність (використання суб'єктом власної енергії для виконання дії), волітєвність (наявність у суб'єкта наміру для здійснення певної дії), контрольованість (здатність контролювати процес реалізації свого наміру, тобто отримання передбачуваного результату); 2) орієнтованість на певний тип об'єкта і конкретно-результативний вплив (за умови досягнення певної видозміни об'єкта) [4, с. 102–103].

Контекстуальне порушення зазначених характеристик акціональності неодмінно призводить до зміни термінативної ситуації на інтермінативну. Так, наявність ознаки конкретно-результативного впливу є важливим контекстуальним фоном реалізації термінативної характеристики (1). Відсутність такої ознаки веде до погашення семи термінативності (2). Визначальний для структури термінативної ситуації і ступінь узагальнення семантики об'єкта в конкретному висловленні. При суб'єкті зі значенням особи та імплікованому об'єкті з узагальненим значенням «будь-що» функціонують лише предикатні знаки дій, які передбачають здатність чи нездатність свого виконання та можуть бути здійснені добре чи погано. Зсув семантики від конкретної до потенційної дії призводить і до зміни термінативної ситуації на інтермінативну (3).

(1) *І поросся рохкає в хліві, значить, ще не кололи, заколють увечері, проти ночі* (Є. Гуцало).

(2) *...голка не дуже слухалася, колола нею собі пальці, але їй не боліло* (Б. Харчук).

(3) *Марічка вміє робити все, що і її однолітки, навчається в звичайній школі, чудово малює та співає* (З газети).

Якщо для вираження термінативних ситуацій прототипними є акціональні предикати, то зона інтермінативності корелює із зоною неакціональності, яку наповнюють предикати процесу, властивості, стану, відношення. Неакціональні дієслова більшою чи меншою мірою віддалені від прототипного ядра, концептуалізуючи події довкілля як процеси (що не залежать від волі суб'єкта), властивості (характеристики суб'єкта за притаманними йому діями і вчинками), стани (психічні й емоційні стани, фізичні та розумові здібності тощо) та відношення (різні типи логічних реляцій: тотожності, різниці,

відповідності, партитивності тощо, які встановлює мовець між тими чи тими об'єктами матеріального світу).

Залежність структури аспектуальної ситуації від лексико-граматичної категоризації дієслівного предиката підтверджує системне співвіднесення розмежування термінативних та інтермінативних ситуацій із семантичною диференціацією предикатів, напр.: термінативність – дія // інтермінативність – процес (4), стан (5), відношення (6):

(4) *Самгатов не поспішає. З особливим вдовolenням бурунить ногами воду, розсікає її, тішиється білосніжною піною, що закипає довкола литок* (Ю. Збанацький) // *Інколи йому снилося море,.. море клекотіло, бурунило, а він, лячно озираячись на всі боки божевільні, картав себе в думці за анархізм* (М. Хвильовий).

(5) *Били, викручували руки, ножами різали, а хлопці мовчали...* (А. Хижняк) // *Тільки після того мені признався: місяця, каже, мамо, нема на мені такого, щоб не боліло, всього мене викручує* (О. Гончар).

(6) *Один за одним почали виходити й вої. Чому ж вони, вийшовши на берег, не кидаються до своїх рідних і близьких, а стоять мовчазні й замислені?* (С. Склярєнко) // *Я використав вікно убиральні, яке дуже доречно виходило на дах сусіда, звідки без труднощів можна потрапити куди слід* (У. Самчук).

Висновки. Дослідження аспектуальної системи сучасної української літературної мови не може бути повним без урахування когнітивного підґрунтя видової семантики, оскільки аспектуальність нерозривно пов'язана з категоризацією основних властивостей об'єктивного часу (передусім тривалості та послідовності), які спираються на не менш фундаментальні категорії стану і події, стійкості і змінності, буття і становлення. Інтеграція функціонального та когнітивного підходів у царині аспектології відкриває **перспективи** наблизитися до розв'язання цілої низки суперечливих проблем теорії виду.

Список використаної літератури

1. Аугустынек З. Лейбницово определение времени / З. Аугустынек // Вопросы философии. – 1973. – № 5. – С. 109–121.
2. Аскин Я. Ф. Проблема времени: Ее философское истолкование / Я. Ф. Аскин. – М.: Мысль, 1966. – 200 с.
3. Барентсен А. А. К описанию семантики категорий «вид» и «время». На материале современного русского литературного языка / А. А. Барентсен // Tijdschrift voor Slavische Taalen Letterkunde. – 1973. – № 2. – С. 5–32.
4. Болдырев Н. Н. Категориальное значение глагола: Системный и функциональный аспекты: [монография] / Н. Н. Болдырев. – СПб.: Изд-во РГПУ имени А. И. Герцена, 1994. – 172 с.
5. Бондар О. І. Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові: функціонально-ономасіологічний аспект: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.01 / Бондар Олександр Іванович. – К., 1998. – 369 с.
6. Бондарко А. В. Проблемы грамматической семантики и русской аспектологии / А. В. Бондарко. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1996. – 220 с.
7. Гловинская М. Я. Семантические типы видовых противопоставлений русского глагола / М. Я. Гловинская. – М.: Наука, 1982. – 155 с.
8. Зализняк Анна А. Введение в русскую аспектологию / Анна А. Зализняк, А. Д. Шмелев. – М.: Языки русской культуры, 2000. – 226 с. – (Studia Philologica).
9. Золотова Г. А. Категории времени и вида с точки зрения текста / Г. А. Золотова // Вопросы языкознания. – 2002. – № 3. – С. 8–29.
10. Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким: морфология II / А. В. Исаченко. – Братислава: Изд-во Словацкой АН, 1960. – 579 с.
11. Маслов Ю. С. К основаниям сопоставительной аспектологии / Ю. С. Маслов // Вопросы сопоставительной аспектологии. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1978. – С. 4–44.
12. Мостепаненко А. М. Пространство и время в макро-, мега- и микромире / А. М. Мостепаненко. – М.: Изд-во полит. л-ры, 1974. – 240 с.

13. Онищенко В. Д. О философском статусе понятий состояния и события : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.08 «Философия науки и техники» / В. Д. Онищенко. – К., 1977. – 24 с.

14. Падучева Е. В. Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива / Е. В. Падучева. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 463 с.

15. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.

16. Рейхенбах Г. Философия пространства и времени / Г. Рейхенбах ; [пер с англ. Л. В. Яковенко]. – М. : Прогресс, 1985. – 344 с.

17. Реферовская Е. А. Аспектуальные значения французского глагола / Е. А. Реферовская // Теория грамматического значения и аспектологические исследования / [отв. ред. А. В. Бондарко]. – Л. : Наука, 1984. – С. 91–109.

18. Соколова С. О. Час та його відображення в граматичних категоріях дієслова / С. О. Соколова // Мовознавство. – 1995. – № 4–5. – С. 11–17.

19. Теория функциональной грамматики : Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / [под ред. А. В. Бондарко и др.]. – Л. : Наука, 1987. – 347 с.

20. Guillaum G. Temps et verbe / G. Guillaum. – Paris, 1962. – 246 p.

Одержано редакцією 14.03.14

Прийнято до публікації 16.03.14

Н. И. Калько

Онтологическая основа и особенности категоризации внутреннего времени глагольных процессов в современном украинском языке

Статья посвящена анализу имеющихся в современной лингвистике интерпретаций когнитивной основы видовой семантики и определению особенностей категоризации понятийной сферы внутреннего времени в семантике глаголов современного украинского литературного языка. Синтез основных подходов к определению онтологической основы категории вида и аспектуальности (хронотипного, логического и ассоциативного), использование некоторых постулатов общепhilosophического характера делает возможным применение интегративного хронотипно-philosophического подхода.

Подобная интерпретация семантической основы аспектуальности основывается на признании того, что в самом общем смысле лингвистическая категория внутреннего времени соотносится с онтологической категорией времени. А значит, «внутреннее время» глагольных процессов отражает характерные свойства и закономерности объективного времени – последовательность и продолжительность как фундаментальные категории, общепризнанность которых в философии проверена веками, что удостоверяет закономерность их лексико-грамматической, а особенно грамматической категоризации, поскольку, как известно, грамматические концепты фиксируют наиболее существенную часть концептуальной информации. Вполне мотивированным есть предположение о том, что «внутреннее время» процессов отражает диалектическое единство временной продолжительности и последовательности явлений внеязыковой действительности, обозначенных глагольными основами.

Ключевые слова: время, внутреннее время, вид, аспектуальность, хронотипно-philosophический подход, терминативность, интерминативность, аспектуальная ситуация.

M. I. Kal'ko

Ontology basis and category features of the inner tense in modern Ukrainian verb

The article deals with analyzing today's linguistic interpretations of the aspectual semantics cognitive basis and with determining the category features in the inner tense notional field of the modern Ukrainian verb. Synthesis in the main approaches towards formulating the main rules for ontology basis of aspect and aspectual features (chronotypical, logical) combined with an associative usage of some general philosophical postulates enables the creation of an integrative chronotypical philosophical approach.

The aspectual semantics interpretation is based on the statement that generally the linguistic category of inner tense correlates with an ontology category of time. Thus the verb "inner tense" reflects the most characteristic properties and traits of the time proper – sequence and continuity as main features being long adopted in philosophy and as well being perfectly supported by their lexical-

grammatical and particularly grammatical features as grammar processes are known to reflect the most essential part of the conceptual information. It would be natural to suppose the “inner tense” of the verb processes to mirror the dialectal unity of chronotypical continuity and sequence of the supra-linguistic phenomena being marked by the verb meanings.

Key words: *tense, inner tense, aspect, aspectuality, chronotypical philosophical approach, terminative/interminative features, aspectual situation.*

УДК 811.111'37'367.7

С. В. Когут

ПРИСЛІВНИКОВІ АУГМЕНТАТИВИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

*У статті розглянуто специфіку прислівникових аугментативів крізь призму існуючих класифікацій прислівників у сучасній англійській мові. Установлено, що інваріантну сему збільшуваності передають не всі класи прислівників. Проведене дослідження засвідчило, що найбільш репрезентативними виразниками аугментативності є так звані емфасайзери (напр., *indeed, really, definitely*), максимайзери (*absolutely, altogether, completely, entirely, extremely тощо*) та бустери (*badly, bitterly, deeply, enormously тощо*), компонентна структура яких містить головний маркер аугментативності, тобто архісему ‘більше ніж’. Доведено, що перераховані класи прислівників знаходять безпосереднє відображення на шкалі, а тому переважно динамічні за своєю суттю. Як правило, найбільшу динаміку демонструють максимайзери, адже позначають крайню верхню точку шкали та вказують на граничний ступінь розгортання певної ситуації, наявності чи відсутності певних характеристик. У розмовній мові виявлено специфічне використання прийому редуплікації прикметників, контактне подвоєння яких за семантикою ідентичне вживанню словосполучень прислівника зі семою збільшуваності (найчастіше – бустера) та прикметника. Саме особливості сполучуваності прислівників та прикметників можна розглядати як перспективу подальших досліджень автора.*

Ключові слова: *функціонально-семантичний простір аугментативності, прислівникові аугментативи, емфасайзери, максимайзери, бустери, редуплікація.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження прислівників як ключових виразників семантики градування має давню історію в англійському мовознавстві. Особливо ретельно розроблені класифікації цих лексичних одиниць, зокрема в працях Д. Болінджера [5], Д. Аллертонна [4], Х. Петерса [12], підкреслені їхні скалярні характеристики [7; 9, с. 111–117] та неоднорідність прислівників як частини мови [8, с. 71]. Відтак, зважаючи на відносно високу репрезентативність прислівників зі значенням збільшуваності серед загальної кількості аугментативів, вважаємо перспективним з'ясування місця прислівників із домінантною або другорядною семою аугментативності в розроблених типологіях прислівникових лексем.

Постановка проблеми. Аугментативність – відносно нове поняття в англістиці, тому в мовознавчих студіях висвітлено лише його окремі аспекти, які переважно стосуються виражального потенціалу морфем зі вказаною семою, дієслівних аугментативів, фразеологічних одиниць із аугментативним компонентом тощо.

Неоднозначність феномену аугментативності відображено в численних дефініціях. У широкому розумінні аугментативи – це слова зі значенням збільшення, які нерідко передають відтінки негативної оцінки, а саме згрубілості та зневажливості [2, с. 47]. Тракування аугментативності великою мірою зумовлене специфікою мови, яку досліджують. Так, у слов'янських і романських мовах значення збільшуваності передають здебільшого морфологічними засобами. У германських мовах, зокрема англійській, переважає лексичне вираження семи збільшуваності. Відтак на основі проведеного дослідження можемо дещо уточнити визначення аугментативів, подане вище. На нашу

думку, аугментативи – це також і лексеми, лексикографічне визначення яких містить універсальний семантичний компонент «більше».

Мета наукової розвідки – з'ясування місця прислівників у системі мовних виразників функціонально-семантичного простору аугментативності в сучасній англійській мові та визначення окремих класів прислівникових лексем із зазначеною архісемою. Текстові приклади відібрано з двох корпусів британського (British National Corpus – BNC) та американського (The Corpus of Contemporary American English – COCA) варіантів англійської мови.

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми. У своїх студіях прислівників, об'єднаних навколо ізоморфних функцій інтенсифікації та скалярності, Д. Болінджер виокремлює чотири класи таких лексем, а саме: бустери («boosters»), компромайзери («compromizers»), димінішери («diminishers») та мінімайзери («minimizers») [5, с. 17], напр.: бустер – *terribly*; компромайзери – *rather, fairly*; димінішер – *little*; мінімайзер – *a bit* тощо.

Д. Аллертон пропонує розмежовувати такі класи прислівників – бустери («boosters»), модератори («moderators»), димінішери («diminishers») та прислівники, що позначають практично нульовий ступінь відхилення вниз по шкалі («zeroizers») [4, с. 19]. Останній тип інтенсифікаторів відповідає мінімайзерам, а модератори – компромайзерам у Д. Болінджера.

Набагато ретельніше підходить до вирішення питання класифікації прислівників із підсилювальним значенням колектив авторів фундаментальної граматики англійської мови «A Comprehensive Grammar of the English Language», виокремлюючи дві основні групи лексем – емфасайзери («emphasizers») та інтенсифікатори («intensifiers»). Серед конститuentів першої групи – *actually, certainly, clearly, definitely, indeed, obviously, plainly, really, surely, for certain, for sure, of course; frankly, honestly, literally, simply, fairly, just* [6, с. 583]. Інтенсифікатори розпадаються на декілька дрібніших груп, а саме максимайзери («maximizers») та бустери («boosters»), об'єднані під назвою ампліфікатори («amplifiers»), та даунтонери («downtoners») – апроксиматори («approximators»), компромайзери («compromizers»), димінішери («diminishers») та мінімайзери («minimizers»). Останню класифікацію як найповнішу із трьох представлених візьмемо за основу під час розгляду функціонально-семантичного простору аугментативності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У з'ясуванні закономірностей функціонування аугментативів на рівні прислівників важливими видаються насамперед емфасайзери та інтенсифікатори, адже вони характеризують верхню (або праву) частину шкали. Зокрема, особливий інтерес викликають емфасайзери *indeed, definitely* та *really*, оскільки в поєднанні з прикметниками, як і бустери, передають ступеневість [6, с. 586]:

(1) *The concern of Asian contextual theologians about the hegemony of multinational corporations is **indeed** realistic (COCA; 2008 ACAD TheologStud);*

(2) *When Ellie went scarlet, because there was **definitely more than** a grain of truth in that statement, she laughed, not unkindly (BNC; HGY 2416);*

(3) *I thought it was **really very funny**, this long straggly black hair, he looked absolutely miserable (BNC; HVE 13).*

Ці три прислівники яскраво демонструють ситуацію, яку можна назвати другим тактом підсилення, що перебуває на межі з тавтологією. Це означає, що набір семантичних компонентів того чи того аугментатива вже містить сему збільшуваності, а такий випадок вживання аугментативів аналогічно до внутрішніх інтенсивів І. Шейгал [3] можна назвати «внутрішніми аугментативами». Наприклад, у реченні (1) і так чітко простежуємо реалістичність занепокоєння (*The concern... is ... realistic*), а *indeed* лише додає підсилення цим відчуттям, несучи очевидне комунікативне навантаження [10, с. 13], зокрема в цьому контексті – переконання. Аналіз прикладів (2) та (3) дає змогу зробити висновок про те, що лексеми *definitely* й *really* у своєму контекстуальному значенні відповідно прирівнюють до фраз «не просто гірше, а однозначно набагато гірше» та «не просто смішно, а справді дуже смішно». Окрім того, емфатичність лексеми *indeed* можна

підкреслити ще більше, використавши його в комбінації з інтенсифікатором *very* і, відповідно, ще раз його підсиливши:

(4) *This is **very good** news, Meredith. **Very good indeed** (COCA; 1996 FIC Bk: HerOwnRules).*

У проєкції на функціонально-семантичний простір аугментативності особливий інтерес викликає група максимайзерів, а саме: *absolutely, altogether, completely, entirely, extremely, fully, perfectly, quite, thoroughly, totally, utterly; in all respects; most* зі значенням підсилення. Цікаво, що в іншому переліку максимайзерів, поданих К. Парадіз, відсутня лексема *extremely*, адже авторка зараховує його до бустерів [11, с. 83]. Таку неоднозначність у класифікації цього прислівника можна виправдати, проаналізувавши його словникові дефініції. Наприклад, Оксфордський словник сучасної англійської мови тлумачить його як «*to a very high degree*» [13], а Вебстерський словник визначає його як «*in an extreme manner; to an extreme extent*», де лексема *extreme* зі свого боку означає «*existing in a very high degree; going to great or **exaggerated** lengths*» [14].

Як правило, максимайзери позначають крайню верхню точку шкали та вказують «на граничний ступінь відсутності – або, навпаки, вираженості – властивості, на граничну точку розвитку ситуації» [1, с. 141]:

(5) *It must have been like a drug to him because he sounded **completely** obsessed (BNC; CHI 1885);*

(6) *He has been so **utterly** dominant at Wimbledon the past five years, it wouldn't surprise anyone if he won this year's tournament without losing a set (COCA; 2008 NEWS SanFrancisco);*

(7) *Subscription to the list is **absolutely** free and there is no commercial exploitation or hidden costs (BNC; JIF 1756).*

Класифікація підсилювальних прислівників Р. Кверка та його колег містить також інші лексичні одиниці з первинною або вторинною семою аугментативності. Зокрема, до аугментативів зараховуємо всі прислівники під назвою «*бустери*», а саме *badly, bitterly, deeply, enormously, greatly, heartily, highly, intensely, severely, strongly, terribly, violently, a lot, by far* тощо, а також окремі віддієслівні прикметники, наприклад, *increasingly*. Останній актуалізує сему динамічної аугментативності, тоді як наведена група бустерів – статичної, тобто констатують високий ступінь вияву певної ознаки [6, с. 590]. Проілюструємо зазначений аспект вираження аугментативності прикладами:

(8) *We know from speaking to the prime minister's team that this was a **hugely** controversial decision even amongst his supporters (COCA; 2012 NPR_FreshAir);*

(9) *'Your daddy was **terribly** brave to stand up to them alone', said Cheryl, in awe (BNC; BOB 1941);*

(10) *However, progress has been slow, and climate change adaptation has necessarily become an **increasingly** prominent international policy agenda item (COCA; 2012 Environmental Health Perspectives).*

Цікавим способом вираження аугментативності в прислівниках є лексеми *far, still, ever, all* та *even*, які за варіативного розміщення в реченні реалізують сему 'поступового нарощення', 'все більше / сильніше':

(11) *Cheerful little odds and ends arranged with flair can often make a room seem **far** more interesting than much grander collections (BNC; HGW 892);*

(12) *He was a most handsome young man, and this early morning he was made **even** more attractive by his expression of pure happiness (BNC; CMP 120);*

(13) *She could see beyond the snapshots, and feel the gradual destruction of little Herman's personality as his mother became ever more dominant, **ever more** demanding (BNC; CH0 688);*

(14) *This high incidence of viral infection is perhaps **all the more** surprising since there has not been a great deal of flu around this winter so far, and many sufferers no doubt believed that they were going to escape altogether (BNC; K5E 317);*

(15) *It is hard work to sort out facts from a lot of woolly detail, worse **still** if the main word is forgotten in mid-stream (BNC; C9R 2748).*

Здійснений аналіз ілюстративної бази виразників семантики аугментативності виявив цікаву модель текстового функціонування прислівників з відсутньою, на перший погляд, семою збільшуваності. Така модель передбачає редуплікацію (рідко – триразове повторення) відповідного прислівника.

Згідно з критерієм дистрибутивності традиційно розглядають контактний та дистантний повтор, адже в тексті синтаксичний повтор не завжди характеризують послідовним розташуванням редуплікантів. Контактний повтор представлено безсполучниковим подвоєнням певної словоформи (приклади 16 та 17), що притаманно передовсім усному мовленню, або ж подвоєнням зі сполучником *and* (три, чотири і більше компонентів трапляються рідко). Загальне призначення такого повтору – інтенсифікація властивості, позначуваної редуплікантом. У випадку з редуплікацією прислівників йдеться виключно про контактний повтор, до того ж не всі класи прислівників, наведені вище, можуть бути залучені. Зокрема, доволі типовою є редуплікація бустера *very*, семантичне «розкодовування» якого врешті підводить нас до його ототожнення з максимайзером (чи бустером – за іншою класифікацією) *extremely*:

(16) *She began to wonder if the relationship was not, **very very** slowly, dying a natural death, and whether it would not be sensible to terminate it quickly (BNC; ANY 761);*

(17) *He was very cold, very hungry, and **very very** tired (BNC; FP5 645).*

Цікаво, що схожу семантичну спорідненість демонструють й окремі редупліковані прикметники. У такому разі перший компонент повтору (формально – прикметник) теж можна вважати взаємозамінним із прислівником *extremely*. Наприклад,

(18) *In my teens I had lived precariously on the lip of first class rugby by virtue of knowing every trick in the canon, evil and otherwise, by being a **bad bad** loser (BNC; CL2 400) (bad bad = extremely bad);*

(19) *It's very **nice nice** of you! (BNC; KDE 545) (nice nice = extremely nice, яке підсилене ще й бустером *very*).*

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок. Отже, розглядаючи репрезентацію функціонально-семантичного простору аугментативності сучасної англійської мови на рівні прислівників, можна зробити висновок, що інваріантну сему збільшуваності передають не всі класи прислівників. Відтак, найрепрезентативнішими виразниками аугментативності можуть вважатися емфасайзери, максимайзери та бустери, компонентна структура яких містить головний маркер аугментативності, тобто сему 'більше ніж'. У рамках окресленої проблематики перспективним є дослідження потенціалу сполучуваності зазначених прислівників із певними семантичними класами прикметників та порівняння специфіки отриманих результатів на базі двох корпусів, використаних у цій розвідці.

Список використаної літератури

1. Баранов А. Н. Путеводитель по дискурсивным словам русского языка / А. Н. Баранов, В. А. Плунгян, Е. В. Рахилина. – М. : Помовский и партнеры, 1993. – 208 с.
2. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
3. Шейгал Е. И. Комбинаторика внутренних интенсификаторов / Е. И. Шейгал // Семантико-системные отношения в лексике германских и романских языков : [сб. статей]. – Волгоград : ВГПИ, 1981. – Вып. 11. – С. 30–38.
4. Allerton D. J. English Intensifiers and Their Idiosyncrasies / D. J. Allerton // Language Topics (essays in honour of Michael Halliday). – Vol. 2 / [ed. by R. Steele and T. Threadgold]. – Amsterdam : Benjamins, 1987. – P. 15–31.
5. Bolinger D. Degree Words / Dwight Bolinger. – The Hague : Mouton de Gruyter, 1972. – 173 p.
6. A Comprehensive Grammar of the English Language / [R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik]. – London-New York : Longman, 1991. – 1780 p.

7. Geurts B. At least et al. : The Semantics of Scalar Modifiers / Bart Geurts, Rick Nouwen // Language. – Sept. 2007. – Vol. 83, Issue 3. – P. 533–559.
8. Givón T. English Grammar : A Function-based Introduction / Talmy Givón. – Amsterdam (Phil.) : John Benjamins Publishing Company, 1993. – Vol. 1. – P. 71.
9. Leech G. A Communicative Grammar of English / Geoffrey Leech, Jan Svartvik. – London-New York : Longman, 1994. – P. 111–117.
10. Leech G. N. Towards a Semantic Description of English / G. N. Leech. – [2nd Ed.] – Bloomington : Indiana University Press, 1970. – P. 13.
11. Paradis C. Degree Modifiers of Adjectives in Spoken British English / Carita Paradis. – Lund : Lund University Press, 1997. – 192 p.
12. Peters H. Die englischen Gradadverbien der Kategorie Booster / Hans Peters. – Tübingen : Günter Narr Verlag, 1993. – 302 s.
13. Oxford Advanced Learner's Dictionary // <http://oald8.oxfordlearnersdictionaries.com>
14. Merriam-Webster Dictionary Online // <http://www.merriam-webster.com>

Одержано редакцією 22.01.14

Прийнято до публікації 17.02.14

C. B. Kogut

Наречные аугментативы в современном английском языке

В статье рассмотрено специфику наречий-аугментативов сквозь призму существующих классификаций наречий в современном английском языке. Установлено, что инвариантную сему увеличительности передают не все классы наречий. Проведенное исследование засвидетельствовало, что самими репрезентативными выразителями аугментативности являются так называемые эмфасайзеры (напр., indeed, really, definitely), а также максимайзеры (absolutely, altogether, completely, entirely, extremely и т. д.) и бустеры (badly, bitterly, deeply, enormously и др.), компонентная структура которых содержит главный маркер аугментативности, то есть архисему 'больше, чем'. Доказано, что классы наречий, указанные выше, находят непосредственное отображение на шкале, а поэтому преимущественно являются динамичными по своей сути. Как правило, самую стремительную динамику демонстрируют максимайзеры, ведь они обозначают крайнюю верхнюю точку шкалы и указывают на граничную степень развития определенной ситуации, присутствия или отсутствия определенных характеристик. В разговорном языке обнаружено специфическое использование приема редупликации прилагательных, контактное удвоение которых по семантике идентично использованию словосочетаний наречия с семой увеличительности (чаще всего – бустера) и прилагательного. Именно особенности сочетаемости наречий и прилагательных рассматриваются как перспектива дальнейших исследований автора.

Ключевые слова: функционально-семантическое пространство аугментативности, наречия-аугментативы, эмфасайзеры, максимайзеры, бустеры, редупликация.

S. V. Kohut

Adverbial Augmentatives in Contemporary English

The article explores the specificity of adverbial augmentatives through the prism of existing classifications of adverbs in contemporary English. It has been established that the invariant seme of augmentativity is expressed not by all classes of adverbs. The research has confirmed that the so-called emphasers (e.g. indeed, really, definitely), maximizers (absolutely, altogether, completely, entirely, extremely, etc) as well as boosters (badly, bitterly, deeply, enormously, etc) are the most numerous representatives of augmentativity. The semantic structure of these adverbs contains the dominant marker of augmentativity, i.e. the archseme 'more than'. It has been proven that the abovementioned classes of adverbs can be reflected on a scale and, therefore, mostly turn out to be dynamic in their essence. As a rule, maximizers are the most dynamic adverbs, as they mark the upper point on the scale and signify extreme development of a certain situation, as well as the existence or absence of certain characteristics. The study of colloquial English has revealed specific usage of adjectival reduplication. Contact reduplication of adjectives seems to be semantically identical to phrases with an adverb containing the

seme of augmentativity (most often – a booster) and an adjective. The peculiarities of such collocations of adverbs and adjectives are viewed as the material for the author's further research.

Key words: *functional-semantic space of augmentativity, adverbial augmentatives, emphasizees, maximizers, boosters, reduplication.*

УДК 811.161.2'371

З. М. Денисенко

АВТОСЕМАНТІЯ І СИНСЕМАНТІЯ СМИСЛОВОЇ СТРУКТУРИ ІМЕННИКІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ СУКУПНОСТІ

Статтю присвячено актуальній проблемі розмежування слів за їхніми абсолютивно-релятивними властивостями в сучасній мовознавчій науці. Цю проблему пов'язано з виявленням сполучувальних можливостей лексем у синтагматичному ряді словоформ, що найбільш повно виявляються в транспонованих у речення словосполученнях. Проаналізовано взаємодію лексики і граматики, що виявляється в автосемантичності / синсемантичності лексичних одиниць. Розглянуто автосемантію як здатність мовної одиниці виражати значення самостійно та синсемантію як обернений процес, тобто здатність мовної одиниці виражати значення лише в поєднанні з іншими мовними одиницями та на тлі контексту або ситуації. Простежено вплив семантичної структури іменників зі значенням сукупності на утворення синтаксично зв'язаних словосполучень. Іменники зі значенням сукупності однорідних предметів або речовини, об'єднання людей передбачають зв'язок із елементом, що конкретизує. Вони обов'язково сполучаються із залежними словами, що називають однорідні предмети, речовини або людей. У таких утвореннях семантично більш значимий пояснювальний іменник, головне слово лексично послаблене, що і є причиною його обов'язкового поширення. Синсемантію аналізованих іменників прогнозує їхня семантична структура, суттєвими семами якої є 'однорідність об'єктів', 'розташування їх поруч (разом)'. Унаслідок семантичних процесів під час семного варіювання значення слова такі іменники змінюють вид зв'язку, їхня сполучуваність з означальним елементом стає необов'язковою. Вони переходять до розряду іменників кількісної семантики.

Ключові слова: *автосемантія, синсемантія, релятивна семантика, синтаксично зв'язані словосполучення, іменники зі значенням сукупності, семантична структура слова, сема.*

Постановка проблеми. У дослідженнях останніх десятиліть зазначено, що семантика слова та його сполучувальні властивості взаємодіють. Обсяг і специфіка лексичного значення зумовлюють ту чи ту синтаксичну й лексичну сполучуваність, а лексичне значення відповідно виявляється на синтагматичній осі, тобто в конкретних лексичних і синтаксичних зв'язках (В. Гак, А. Грищенко, А. Загнітко, М. Кочерган, Т. Масицька, Ж. Соколовська, М. Степаненко, Н. Тарасова, Є. Шендельс та інші). Основною актуальною проблемою досліджень є не тільки вивчення синтаксичної сполучуваності, а й одержання даних про те, які ознаки слів зумовлюють їхню здатність граматично й семантично сполучатися з іншими словами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Між лексичним значенням слова і його синтаксичними можливостями існує тісний взаємозв'язок. Слово з багатоманітним значенням або відтінків значень живе тільки в реченні, тільки в синтаксичній структурі. Синтаксична модель розкриває зміст лексеми, уточнює його, надає слову звичайних відтінків, часом виявляє його нове вживання. Як головна властивість слова лексичне значення виявляється на синтаксичному рівні, воно є елементом змісту синтаксичної одиниці. Водночас слово також не пасивне. Іноді воно безпосередньо впливає навіть на структуру всього речення, а не тільки синтаксичне утворення іншого рівня – словосполучення [13, с. 88].

Дослідження проблем взаємодії лексики й граматики тісно пов'язане з аналізом автосемантичності / синсемантичності лексичних одиниць. Автосемантія – це здатність мовної одиниці виражати значення (для слова) самостійно, незалежно від інших лексичних

одиниць, контексту (ситуації) або висловлення (для речення) – незалежно від інших конструкцій. Під синсемантиєю розуміють обернений процес, тобто здатність мовної одиниці виражати значення лише в поєднанні з іншими мовними одиницями (словами чи реченнями) та на тлі контексту або ситуації, синсемантичні мовні одиниці передбачають реалізацію свого значення лише в сполученні із залежним словом [4, с. 63; 10, с. 4].

Засновником учення про автосемантию був Аристотель. Пізніше воно було забуте й лише на початку ХХ століття відродилося в Німеччині. Теорію автосемантиї та синсемантиї розроблювали Е. Гусерль, А. Марті, Є. Курилович, І. Ісаченко, О. Гулига та інші. В українському мовознавстві значний внесок у вивчення цієї проблеми зробили А. Загнітко [6], Н. Іваницька [8; 9], М. Степаненко [12] та ін. Важливе значення для вивчення сучасних підходів до вивчення синтаксичних конструкцій із синсемантичним словом мають наукові розробки М. Балко [1]. Аналіз й аналітизм розглядає М. Вінтонів [2]. Н. Іваницька досліджує функціонально-семантичні параметри абсолютивних дієслів української мови [7], а І. Прокопенко аналізує синтаксичні функції синсемантичних дієслів [10].

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми. Серед повнозначних лексем постають ті, що не мають власного лексичного значення або ті, в яких це значення послаблене. До таких зараховують переважно фазові, модальні дієслова, іменники з кількісним значенням тощо. Потреба поглибленого вивчення лексичної та граматичної своєрідності лексем із послабленою семантикою є беззаперечною, адже коло таких слів поки чітко не окреслене, а ряд їхніх суттєвих властивостей мовознавці інтерпретують неоднозначно.

Мета пропонованої статті – дослідити автосемантию та синсемантию смислової структури іменників зі значенням сукупності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблему розмежування слів за їхніми абсолютивно-релятивними властивостями в сучасній мовознавчій науці пов'язують із виявленням сполучувальних можливостей лексем у синтагматичному ряді словоформ, що найповніше виявляються в транспонованих у речення словосполученнях.

Вивчаючи синтаксично зв'язані словосполучення, науковці (В. Гак [3], А. Загнітко [6], М. Прокопович [11] та ін.) підкреслюють, що такі мовні одиниці внаслідок граматичного й семантичного взаємопроникнення складових частин можуть розвиватися з нахилом до більш або менш тісного об'єднання, проте в будь-якому разі такий розвиток ґрунтується на граматикалізації всього словосполучення. Процес граматикалізації пов'язаний „з більшим або меншим послабленням лексичного значення одного з компонентів словосполучення, із послідовним перетворенням його з лексично значимого слова на напівслужбове, в якому домінує граматичне значення” [5, с. 12]. Граматикалізація завжди являє собою результат абстрагування (іноді більш, а іноді менш повного) від конкретного лексичного значення, яке первинно мав один із компонентів конструкції.

Граматикалізація словосполучень, наслідком якої є формування синтаксично зв'язаних конструкцій, нерозривно пов'язана з десемантизацією одного з компонентів словосполучення. Зважаючи на те, що в мові весь час відтворюються моделі синтаксично зв'язаних конструкцій, В. Г. Гак відслідковує деякі загальні умови десемантизації в них, групує їх на синтаксичні й семантичні. Серед синтаксичних факторів десемантизації найважливішу роль, на думку дослідника, відіграє „транзитивне вживання мовного знака” [3, с. 140]. Якщо в нетранзитивній позиції слово зберігає всю повноту та незалежність свого значення, то в транзитивній позиції воно вживається не тільки через власне значення, але й як засіб, що пов'язує два інші слова між собою. Отже, слово в транзитивній позиції покликане виражати певні відношення між іншими словами, поступово значення відношення починає домінувати й виходить на перший план. В. Г. Гак також наголошує, що в транзитивній позиції слово дуже часто набуває спеціалізованого або переносного значення, що також засвідчує втрату ним свого незалежного первинного значення, пор. переносне вживання слів у метафоричних словосполученнях, напр.: *Кілька потоків думок з ревінням розривали його голову* (М. Стельмах); *Білють храми беріз* (Л. Костенко).

Серед семантичних чинників десемантизації основним є змістова недостатність компонентів словосполучення, а також „спеціалізація значення слова” у складі цілісної структури, коли слово функціонує лише як компонент такої структури (напр., модальні й фазові дієслова, компоненти з *очима*, з *лицем*, з *носом*, з *бровами*, з *виду росту*, *віку*, *вдачі* тощо, числівники в кількісно-іменних сполуках тощо), пор.: *Так я про дощ хотів сказати* (А. Малишко); *Мудрець мусить і з гною вибирати золото* (Г. Сковорода); *Я стану жити, Я мріять буду, як мріють ранками ліси* (В. Симоненко); *Чимало літ перевернулось, води чимало утекло* (Т. Шевченко); *...був широкоплечий парубок, високий, бравий, з хорошим панським личком, з чорними гарними вусами, з карими веселими очима* (Панас Мирний); *А щоб личко не марніло З чорними бровами До схід сонця в темнім лісі Умийся сльозами* (Т. Шевченко).

Семантика слова нерідко визначає особливості та закономірності ситаксичної та семантичної сполучуваності. Так, іменники з однаковими чи подібними значеннями здебільшого характеризують однакові чи подібні синтаксичні ознаки. Розбіжності в лексичних значеннях відповідно відображено в суттєвих структурних відмінностях. Деякі слова, що мають збіг у якихось значеннях, утворюють однотипні моделі. Наприклад, іменник *клас* зі значенням «ступінь, рівень чого-небудь» (тлумачення значень наводимо за Словником української мови : В 11-й т. – К. : Наук, думка, 1973 (скорочено СУМ), далі робимо вказівку на том і сторінку) синонімічний до слів *якість* і *сорт* зі значенням «ступінь вартості, придатності чого-небудь». Близькість лексико-семантичних варіантів дає змогу конструювати словосполучення однакової структури, напр.: *продукція високої якості* і *зореліт першого класу*. Іменник *клас* зі значенням «розряд, підрозділ» тяжіє до слова *категорія*, що означає «розряд однорідних предметів або осіб, який виокремлюється за якимось ознаками». Ці значення поширюють іменники, ужиті в родовому відмінку у двослівних конструкціях, напр.: *клас риб*, *клас ссавців*, *клас лінійних кораблів*; *категорія людей* тощо. Безпосередній вплив семантики слів на побудову словосполучень засвідчено, зокрема, і тоді, коли зв'язок між компонентами словосполучення обов'язковий.

Науковцями зазначено факт наявності в мові іменників (або окремих їхніх значень) відносної семантики (В. Виноградов, О. Гулига, Н. Іваницька, О. Пешковський, О. Потебня, М. Степаненко, Н. Шведова, Л. Щерба). Такі іменники мають незавершене значення під час абсолютного вживання. Сміслову завершеність вони отримують лише в поєднанні з іншими словами, тобто в межах словосполучення (а деякі – із залежною частиною складнопідрядного речення). Такою потребою в розкритті свого смислу за допомогою смислу іншого, означуваного слова, характеризуються, наприклад, іменники зі значенням сукупності. Виражаючи скупчення різних предметів або речовин, об'єднання людей, ці іменники обов'язково сполучаються з такими словами, що називають ці предмети, речовини або людей (об'єкти в широкому розумінні слова). Розглядувані іменники вказують на різні угруповання людей, зайнятих спільною діяльністю, одним видом праці, або об'єднані за місцем перебування: *артіль*, *батальйон*, *бригада*, *ватага*, *група*, *колектив*, *команда*, *ланка*, *плеяда*, *рота*, *ряд*, *табір* тощо, напр.: *Вперше за всі роки радянської влади група вільних громадян здійснює подорож по Фінляндії, а тоді до Швеції; Натопи людей сунув звідусіль подивитись на Рушен* (П. Загребельний); *Під дверима регіт, галас, і в хату разом з холодом суне ватага хлопців* (С. Васильченко); *Українські оперні театри виховали цілу плеяду талановитих молодих співаків, які стали переможцями міжнародних конкурсів та фестивалів* (Із журналу). Біля іменників зі значенням сукупності на позначення скупчення різних тварин, птахів, риб тощо (*гурт*, *згряя*, *косяк*, *отара*, *рій*, *табун*, *череда*) потрібне пояснюване слово. Пор.: *Далі по дорозі зустрілися величезні табуни коней* (П. Загребельний); *Обабіч по схилах гір розсипалися отари кіз та овець* (О. Гончар); *На вишеньку біля порога прилетіла зграйка горобців* (О. Донченко).

Серед іменників, які виражають сукупність, вирізняються також такі, що називають скупчення однорідних предметів, речей тощо. Ця група досить численна: *в'язка*, *гора*, *громаддя*, *груда*, *жмут*, *збірка*, *кіпа*, *комплекс*, *купа*, *колекція*, *мережа*, *пакунок*, *пасмо*,

пачка, пучок, рулон, серія, стос, штабель тощо, напр.: *Блакитні гори хмар* прикрилися ніби сивим туманом диму (Н. Кобринська); *Громаддя хмар* повільно проплива (О. Пахльовська); *Збірка поезій «З журбою радість обнялась»* побачила світ 1907 року (М. Жулинський); *Там над водою купка людей* лагодилась сідати в човен (М. Коцюбинський). Ряд іменників, які виражають сукупність, поширено словами, що називають як людей, поєднаних якою-небудь діяльністю або перебуванням в одному місці, так і предмети. Причому одним властивий переважно зв'язок з іменниками – назвами людей (*група, загін, натовп* тощо), а іншим – із лексемами – назвами однорідних предметів (*галерея, колекція, рулон, стос* тощо). Порівняймо: *Дібровою загін бійців* поїхав, *Підковами клепали коні путь, І лязк шабель, і брязкіт піхов У тиші чорній чуть* (М. Бажан) і *Розкидано хапливо стос книжок* (Б.-І. Антонич). Іменники ж *кількість, колона, купа, низка, ряд, сукупність, число* сполучаються однаково як з тими, так і з тими. Порівняймо, *А там, у темнім куті, перебраковані каліки і купа більших і менших недобитків* (М. Яцків); *Фотографія впала зображенням униз на килим, я акуратно підняв, перевернув її, щоб глянути, на всяк випадок глянути, сказати б, для попереднього ознайомлення, бо вся та купа документів, яка лежала не там, потребувала пильного вивчення, уважного вглиблення в кожний папірець* (П. Загребельний). Приклади засвідчують те, що значення сукупності передбачає зв'язок слів, які виражають сукупність, з елементом, що конкретизує. Частіше це інший іменник, ужитий у формі родового відмінка. Обов'язковість уживання залежного компонента очевидна: вивести його зі складу словосполучення, а отже, і речення, неможливо. У таких утвореннях семантично значиміший пояснювальний іменник, головне слово лексично послаблене, що і є причиною його обов'язкового поширення. Нерідко визначальним елементом біля іменника зі значенням сукупності може бути прикметник, за семантикою і словотворенням співвідносний із залежним іменником (через однорідність виражених відношень у такому разі говорять про синоніміку словосполучень з узгодженим і неузгодженим означенням). Див.: *будівельний загін студентів – студентський будівельний загін, рій бджіл – бджолиний рій, зграя птахів – пташина зграя, отара овець – овеча отара* тощо. Але головним, словом-конкретизатором, є другий за розташуванням іменник. Підтверджують це не тільки словотворчі, а й семантичні чинники. Іменник у родовому відмінку точніше передає зміст, зумовлений словами зі значенням сукупності.

Отже, субстантиви, що виражають сукупність об'єктів, виявляють цю семантику в межах словосполучень із неузгодженими, рідше узгодженими, означальними елементами. Цікаво, що порушення зазначеної синонімії залежних компонентів засвідчує виникнення в головного слова нового – кількісного значення або його відтінку. Пор., наприклад, появу таких значень у сполученнях іменників на зразок *рій, табун* із непередметними іменниками: *Хмарок рожевих цілий рій в безодні синій тане, гасне* (В. Сосюра); *Пасуться в душах табуни табу* (О. Пахльовська).

Більшість аналізованих іменників є багатозначними. Значення сукупності виявляється в них саме в певних словосполученнях. Так, наприклад, деякі лексико-семантичні варіанти значень іменників *батальйон, взвод, дивізія, загін, полк, рота* тощо вжито для називання військових підрозділів, ці субстантиви створюють пласт термінологічної лексики, у цьому разі повнозначні слова функціонують у мовленні абсолютивно. А нерідко ці самі лексеми передають значення сукупності однорідних об'єктів. Тоді зв'язок з іншими словами стає обов'язковим. Прикладом абсолютного вживання можуть бути іменники *рота* зі значенням «військовий підрозділ, що входить до складу батальйону», напр.: *Третя рота по статуту вчить науку бойову, А як прийде до казарми – пада з ніг на бокову* (О. Вратарьов) або ж *батальйон* зі значенням «самостійна військова одиниця, до складу якої входить декілька рот», напр.: *Десну перейшли батальйони* (О. Десняк). Ці самі іменники, маючи відтінок значення «велика кількість людей», сполучаються з іншими словами на зразок *батальйон (рота) солдат, матросів, піхоти* та ін., в яких зазначені іменники не мають завершеності без поширювальних

елементів, напр.: *Брянський стрибнув у глибоку траншею, що вела до стрілецьких рот* (О. Гончар); *Товариш Данило веде батальйон босих олешиківських морячків, з яких потроху та помалу виростає військова одиниця* (Ю. Яновський). Очевидно, що конструктивною і смисловою незавершеністю вирізняється речення без пояснювального компонента біля іменника *рота*. Визначальний елемент біля іменника *батальйон*, здавалося б, є факультативним. Але в разі його відсутності порушився б смисл висловлювання. У цих реченнях основне смислове навантаження несе залежне слово, тому зі складу речення без втрати для смислу ймовірніше можна вивести пояснювальний елемент. Але для деяких іменників зі значенням сукупності зв'язок із залежним компонентом не завжди є обов'язковим.

Розглянемо, як окремі особливості внутрішньої структури значення цих слів припускають їхнє абсолютне функціонування. Суттєвими семами структури значення цієї групи є такі компоненти: 'однорідність об'єктів', 'розташування їх поруч (разом)'. Коли іменник, ужитий у певному реченні, має названі семи, то зв'язок із пояснювальним словом обов'язковий. У разі погашення у структурі значення однієї з сем іменник може змінити вид зв'язку: сполучуваність з означальним елементом стає необов'язковою (слово може перейти до розряду іменників кількісної семантики). Наприклад, значення слова *колектив* можна визначати як «сукупність людей, об'єднаних спільною діяльністю, спільними інтересами». У структурі цього значення відсутня сема 'розташування поруч', і це створює умови вживання цього іменника поза словосполученням. Пор. *Без колективу людина не знала б ні щастя, ні радощів* (М. Гуріненко). Але коли семантична структура іменника *колектив* містить сему 'група людей, зв'язаних спільною працею в одній організації, установі, на підприємстві тощо', то зв'язок із пояснювальним елементом стає тіснішим. Цей смисл звичайно розкриває словосполучення, напр.: *Говорив же їй Павло, розраював, що не треба в Ковалівку, а десь далі, де середня школа є, великий колектив учителів* (В. Кучер).

Синсемантию спостерігаємо тоді, коли семантична структура іменника сукупності має сему 'однорідність об'єктів'. Це підтверджує поширення лексеми *табун* зі значенням «гурт копитних тварин (коней, оленів, верблюдів і т. ін.)». Вона з'єднується з іншими субстантивами, що називають тварин одного типу: *табун коней, оленів, степових антилоп, верблюдів, архарів, слонів* тощо. Це саме явище засвідчене під час реалізації значень «зграя диких і свійських птахів», «скупчення риб, морських тварин», напр.: *Далеко од берега грає в морі табун великих дельфінів* (М. Коцюбинський); *Коли табун білук іде коло берега, то неодмінно заходить у кожну бухту* (М. Трублаїні).

Абсолютне вживання іменника *табун* спостерігаємо за умови, коли реалізовано сему 'взагалі велика група тварин' (семантична ознака однорідності відсутня), напр.: *Табун збиралися в степу... Жінки сходилися до табунів* (О. Гончар). Можливість абсолютного вживання зростає і в тому разі, якщо сама структура лексичного значення слова вказує на певний об'єкт. Так, із двох іменників *група* і *натовп* сполучуваність із пояснювальним компонентом слова *група* є більш обов'язковою. Іменник *натовп* частіше функціонує поза словосполученням, абсолютно. Порівняймо тлумачення цих слів у СУМ: *група* – «1. Кілька осіб, тварин або предметів, що знаходяться разом, близько один біля одного» (II, с. 182); *натовп* – «1. Велике, неорганізоване скупчення людей; стовпище. 2. Велика кількість чого-небудь» (V, с. 214). Те, що в тлумаченні основного значення слова *натовп* виокремлено й об'єкт сукупності (*люди*), створює можливість вживання цього іменника і без пояснювального члена. Пор.: *Якась розхристана, в одній сорочці жінка просувалась крізь натовп* (М. Коцюбинський). У цьому реченні пояснювальний елемент (*люди*) входить у структуру лексичного значення слова *натовп* на правах ядерної семи, тому воно автосемантичне. Називання цим самим іменником скупчення всіх інших видів об'єктів передбачає обов'язковий компонент біля нього, напр.: *У голові роїлися натовпи різних планів*.

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок. Між семантикою слова і його сполучуваністю існує взаємна залежність. Семантика слова зумовлює його

сполучувальні можливості, а сполучуваність указує на зміни в семантиці. У ході аналізу синтаксично зв'язаних словосполучень слід брати до уваги характер складових частин таких конструкцій. До аналітичних словосполучень обов'язково входять слова релятивної семантики (синсемантичні слова), які, на відміну від слів абсолютної семантики (автосемантичних), позначають предмет, явище за його зв'язками з іншими предметами. Опозиція абсолютності / релятивності семантики повнозначних слів ґрунтується на інформативній достатності / інформативній недостатності. Усі повнозначні слова, що вживаються абсолютно, є інформативно достатніми словами. Слова релятивної семантики з граматичним і семантичним прогнозуванням форм залежних компонентів становлять інформативно недостатні лексеми. Синтаксично нечленовані словосполучення є складними граматичними утвореннями, характер поєднання їхніх компонентів детермінований синсемантичним компонентом, який не здатен уживатися абсолютно й вимагає обов'язкового поширення словами, які формують однозначність вислову. Разом із залежним словом синсемантична лексема утворює аналітично виражений синтаксичний компонент. Причиною синсемантиї іменників зі значенням сукупності є їхня семантична структура, суттєвими семемами якої є 'однорідність об'єктів', 'розташування їх поруч (разом)'. Унаслідок семантичних процесів під час семного варіювання значення слова ці іменники змінюють вид зв'язку, їхня сполучуваність з означальним елементом стає необов'язковою. Вони переходять до розряду іменників кількісної семантики.

На подальше дослідження чекають цілісні синтаксичні словосполучення з іншими групами синсемантичних слів.

Список використаної літератури

1. Балко М. В. Сучасні підходи до вивчення синтаксичних конструкцій з синсемантичним словом / М. В. Балко // Лінгвістичні студії : Збірник наукових праць. – 2010. – С. 107–111.
2. Вінтонів М. О. Аналіз та аналітизм [Текст] / М. О. Вінтонів // Функціонально-комунікативні вияви граматичних одиниць. – К. : ІЗМН, 1997. – С. 88–92.
3. Гак В. Г. Десемантизация языкового знака в аналитических структурах синтаксиса / В. Г. Гак // Аналитические конструкции в языках различных типов. – М.-Л. : Наука, 1965. – С. 129–141.
4. Гулыга С. М. Автосемантия и синсемантия смысловой структуры слова / С. М. Гулыга // Научн. докл. высш. шк. : Филологические науки. – 1967. – № 2. – С. 62–72.
5. Жирмунский В. М. Об аналитических конструкциях / В. М. Жирмунский // Аналитические конструкции в языках различных типов. – М.-Л. : Наука, 1965. – С. 5–57.
6. Загнітко А. П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс) / А. П. Загнітко. – Ч. 1. – К. : ІЗМН, 1996. – 202 с.
7. Іваницька Н. Б. Функціонально-семантичні параметри абсолютних дієслів української мови : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Н. Б. Іваницька ; НАН України, Інститут української мови. – К., 2000. – 20 с.
8. Іваницька Н. Л. Вплив сполучуваності повнозначних слів на утворення компонентів синтаксичної структури речення [Текст] / Н. Л. Іваницька // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 97–103.
9. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища школа, 1986. – 218 с.
10. Прокопенко І. М. Синтаксичні функції синсемантичних дієслів : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / І. М. Прокопенко ; Національний пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2005. – 20 с.
11. Прокопович Н. Н. Словосочетание в современном русском литературном языке / Н. Н. Прокопович. – Москва : Просвещение, 1966. – 400 с.
12. Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення : Монографія / М. І. Степаненко. – К. : Український мовно-інформаційний фонд, 1997. – 216 с.
13. Титаренко А. В. Роль семантических факторов в построении словосочетаний / А. В. Титаренко // Русский язык в школе. – 1972. – № 4. – С. 88–92.

Одержано редакцією 15.03.14

Прийнято до публікації 17.03.14

**Автосемантия и синсемантия смысловой структуры имен существительных
со значением совокупности**

Статья посвящена актуальной проблеме разграничения слов по их абсолютивно-релятивных свойствах в современном языкознании. Эта проблема связана с выявлением сочетаемостных возможностей лексем в синтагматическом ряде словоформ, что наиболее полно проявляется в транспонированных в предложения словосочетаниях. Анализируется взаимодействие лексики и грамматики, которое проявляется в автосемантичности / синсемантичности лексических единиц. Рассматривается автосемантия как способность языковой единицы выразить значение самостоятельно и синсемантия как обратный процесс, то есть способность языковой единицы выразить значение лишь в сочетании с другими языковыми единицами и на фоне контекста или ситуации. Прослеживается влияние семантической структуры существительных со значением совокупности на образование синтаксически связанных словосочетаний. Имена существительные со значением совокупности однородных предметов или веществ, объединения людей предполагают связь с зависимым элементом, что конкретизирует. Они обязательно сочетаются с зависимыми словами, называют эти предметы, вещества или людей. В таких образованиях семантически более значимое пояснительное имя существительное, главное слово лексически ослаблено, что и является причиной его обязательного распространения. Синсемантию анализированных имен существительных прогнозирует их семантическая структура, существенными семами которой является 'однородность объектов', 'расположение их рядом (вместе)'. Вследствие семантических процессов при семном варьировании значения слова такие существительные изменяют вид связи, их сочетаемость с атрибутивным элементом становится необязательной. Они переходят в разряд имен существительных количественной семантики.

Ключевые слова: автосемантия, синсемантия, релятивная семантика, синтаксически связанные словосочетания, имена существительные со значением совокупности, семантическая структура слова, сема.

***The Autosemantiya and Synsemantiya of the Noun Semantic Structure with the Meaning of
Totality***

The article is devoted to the problem of words differentiation with their absolute - relational features in modern linguistic science. This problem is related to the identification of lexemes conjugation in a number of syntagmatic word forms that are mostly found in transposed phrases in a sentence. It is analyzed the interaction of vocabulary and grammar, reflected in autosemantic / synsemantic lexical items. Autosemantiya is considered as the ability to express the meaning of a linguistic unit independently and synsemantiya as the inverse process, i.e. the ability to express the meaning of a linguistic unit only in combination with other linguistic units and on the background context or situation. It traces the influence of the semantic structure of nouns with the meaning of totality of the formation of syntactically related phrases. Nouns with the meaning of totality of homogeneous objects or substances, bringing people together provide connection to the specified element. They must be combined with dependent words dominated homogeneous objects, substances or people. In such entities descriptive noun is semantically more meaningful, the main word is lexically weakened, which is the reason it must be obligatory spread. Synsemantiya of analyzed nouns predicts their semantic structure, the essential semes of which is 'objects homogeneity', 'their location nearby (together)'. Because of semantic processes during semes variation of the word changes such nouns change the forms of connection, their compatibility with the attributive element becomes optional. They move to the category of nouns of quantitative semantics.

Key words: autosemantiya, synsemantiya, relational semantics, syntactically linked phrases, nouns with the meaning of totality, the semantic structure of the word, seme.

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ СПОЛУЧНИКІВ ПОДІБНОСТІ В ІДЮСТИЛІ МАРІЇ МАТІОС

Статтю присвячено аналізу семантико-синтаксичної сфери порівняльних сполучників в ідіостилі Марії Матіос. Обґрунтовано доцільність виокремлення трьох різновидів порівняльних сполучних засобів: сполучників подібності, тотожності та порівняльно-зіставних сполучників. Досліджено специфіку семантико-синтаксичного функціонування одного з різновидів порівняльних сполучних засобів, зокрема сполучників подібності, у творах «Апокаліпсис», «Нація», «Москалиця», виявлено кількісні показники вживання цих засобів зв'язку в ідіостилі письменниці. Найбільш продуктивними визначено сполучники ніби і наче. З'ясовано закономірності семантико-синтаксичного функціонування сполучників подібності в системі простого та складного речень.

Ключові слова: порівняльні сполучники, сполучники подібності, сполучники тотожності, порівняльно-зіставні сполучники, семантико-синтаксичні відношення, реальне порівняння, ірреальне порівняння, порівняльний зворот, підрядна порівняльна частина.

Постановка проблеми. Порівняльні конструкції являють собою одне з найбільш поширених мовних явищ, використовуваних у різних функційних стилях, особливо в художньому та публіцистичному. Широке застосування їх у мові засвідчує важливу роль порівняння в мисленні людини, у її пізнавальній діяльності.

У дослідженнях природи феномену порівняння, як і його лінгвістичного статусу, є надзвичайно багато суперечностей і різнотлумачень, що зумовлено об'єктивною складністю цього мовного явища. Особливо дискусійні думки вчених про лінгвальний статус порівняльних конструкцій, з'ясування синтаксичної природи та специфіки семантико-синтаксичного функціонування формальних показників порівняльних відношень – порівняльних сполучників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сама категорія порівняння тривалий час перебувала в полі зору вітчизняних та зарубіжних мовознавців. Протягом останніх десятиріч у лінгвістиці виконано низку вагомих наукових досліджень, що презентували різні підходи до вивчення феномену порівняння: з'ясування його лінгвальної та нелінгвальної суті; визначення формально-граматичної природи порівняльних конструкцій; функційно-семантичний опис категорії порівняння; характеристика структурно-семантичних особливостей порівняльних конструкцій як формантів порівняльних відношень у межах простого й складного речень тощо [15, с. 297]. В україністиці проблема порівняння має потужну дослідницьку запотребованість, а саме: складнопідрядні порівняльні речення зі сполучним елементом «як» проаналізовані в дисертації М. І. Вихристюк [1]; комплексний опис сполучників сучасної української мови, зокрема й порівняльних засобів, представлений у Граматичному словникові та в монографії К. Г. Городенської [4; 5]; формально-граматичній природі порівняльних конструкцій присвячена монографія І. К. Кучеренка [8]; структурно-семантичний опис складнопідрядних порівняльних речень здійснено в дисертації М. С. Заборної [7]; типи складнопідрядних речень із підрядними прикомпаративними, введені сполучником *ніж* / *як* (у значенні *ніж*), проаналізовані В. Г. Мараховською [9]; функційно-семантичний опис категорії порівняння представлений у дисертації Н. П. Шаповалової [14]; порівняльні конструкції в межах простого речення проаналізовані в дисертації Л. В. Прокопчук [10]; порівняння як стилістичний компонент художнього тексту стало об'єктом уваги Г. Я. Довженко та Л. В. Голоюх [3]; синкретичні порівняльні конструкції потрапили в поле зору Л. В. Шитик [15; 16; 17] та ін. Попри це проблема аналізу категорії порівняння остаточно не розв'язана, оскільки на кожному етапі наукового пізнання з'являються нові аспекти її опису.

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми або напрямів дослідження. Актуальність теми наукового пошуку зумовлена важливістю дослідження

семантико-синтаксичних особливостей порівняльних сполучників, сфера функціонування яких відображає проблеми інтерпретації лінгвальної сутності порівняння. Дослідницької уваги потребують порівняльні сполучники, що є маркерами порівняльних семантико-синтаксичних відношень, у проекції на ідіостилю письменників.

Мета статті – дослідити специфіку семантико-синтаксичного функціонування сполучників подібності у творах Марії Матіос, виявити кількісні показники вживання ірреальних сполучників в ідіостилі письменниці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Порівняльні сполучники в порівняльних зворотах і підрядних порівняльних частинах є показником порівняльних семантико-синтаксичних відношень і являють собою найголовніший елемент формально-граматичної і семантико-синтаксичної структури речення. Серед наявних наукових описів порівняльних сполучників нам імпонує класифікація К. Г. Городенської, представлена в монографії «Сполучники української літературної мови» [5, с. 84–86]. Дослідниця виокремлює три значеннєві підгрупи, що реалізують відповідно три різновиди порівняльних семантико-синтаксичних відношень. До першої належать сполучники, що «виражають подібність, схожість, близькість того, що чи кого порівнюють у головній і підрядній частинах складнопідрядного речення або в простому реченні» [Там само, с. 84]. Їх називають сполучниками подібності чи сполучниками ірреального порівняння, вони майже рівнозначні й тому вможливають взаємозаміну. До сполучників подібності належать: *мов, мовби, мовбито, немов, немовби, немовбито, наче, начеб, начебто, неначе, неначебто, ніби, нібито, буцім, буцімто, гейби* та складений сполучник *подібно до того як*, напр.: *Прийдуть сусіди провідати свого сусіда, принесе татові Андрій чи невістка їсти, а дід – білий, мов лунь, незмінно стоїть навколішки перед образом Матері Божої й читає беззвучну молитву, лише плямкає старечими губами* («Апокаліпсис»); *Проте вода лише голосно піниться, мовби сердиться на неї, як, бува, сердиться жива людина, і зі злості тільки бризкає слиною чи випускає біле шумовиння із рота* («Москалиця»); *Москалиця тимчасом із віником у сніи вилетіла, начебто замітати хоче* («Москалиця»); *А он отам, за поворотом, ліс назад підминав її в себе, неначе затягував чи загоював потоптаний тисячами ніг і коліс хребет дороги* («Москалиця»). Сполучники подібності виражають порівняльні семантико-синтаксичні відношення сумніву, припущення, непевності та схожості.

Абсолютну однаковість порівнюваних ситуацій, їхнє повне уподібнення виражають сполучники другої підгрупи, до яких належать *як і що*, а також складені сполучники *так само як (і), як і, точно як (і)*, напр.: *І тільки Хана-Анна, що з роками дедалі більше ставала схожою на Андрія, робітна, як і її батько, осиротівши ще раз, тепер мовчала так само багато, як і батько* («Нація»); *Цьому горняткові на криниці, як і домовині, десь буде також понад чверть віку* («Нація»); *Вже тримав занесену догори сокиру, вже на око міряв довжину обчухраного ломаччя, як тут мало не з річкового коловороту вигулькнула худа, мов скіпка, й бліда, що визбиране молоко, Маишталерова дружина Естер із перекинутим через ліве плече випраним шматтям* («Москалиця»); *Довгопол заговорив, роблячи наголоси на словах, чомусь дивлячись то на Уласія з твердо стиснутими губами, то на випрямлену, як струна, Юр'яну* («Нація»); *А Семенко вискочив із неї, як лісковий горіх із шкаралупи* («Нація»).

Порівняльні сполучники, що входять до третьої підгрупи, не передають ні часткового, ні повного уподібнення ситуацій, а лише вказують на кількісну або якісну перевагу того, що чи кого порівнюють, над тим, із чим або із ким порівнюють. До цієї підгрупи К. Г. Городенська зараховує порівняльно-зіставні сполучники *ніж, аніж, чим, як* (у значенні *ніж*) [Там само, с. 85]. Напр.: *Вже рахували там йому ребра, й може, лише через це він мав тепер страху менше, ніж ті, в чьому горлі застряла Різдвяна Коляда* («Нація»); *А вже на самісінькому споді, десь навіть далі, аніж за завмерлою зо страху душечкою – і в тих, і в тих – калачиком згортався набубнявілий хробак неспокою: а раптом... а може... і в нас... і з нами... щось таке... схоже... прости, Господи...* («Нація»); *Трохи відьмакувата від*

своїх примовлянь, ворожок і зілля Фулячка по-іншому Юр'яну й не називала, як по чоловікові Уласіві («Нація»).

Порівняльні конструкції, уживані в мові творів М. Матіос, є яскравим експресивно забарвленим мовленнєвим матеріалом. Вони віддзеркалюють уявлення, фонові знання, оцінки та ідеали українського народу, природні здібності його до встановлення асоціативних зв'язків між різними характерами людей, ознаками предметів і настроями або станами, у яких може перебувати людина тощо.

Ретельно проаналізувавши три твори письменниці («Апокаліпсис», «Нація», «Москалиця»), ми вибрали 153 речення зі сполучниками подібності. Авторка надає перевагу дев'ятьом ірреальним сполучникам. Серед них найбільш поширеним в ідіостилі письменниці є сполучник **ніби**, він зафіксований 55 разів. Цей сполучний засіб є виразником порівняльних семантико-синтаксичних відношень і вживається для зображення негативно забарвленої ситуації, має відтінок непевності, сумніву щодо вірогідності чого-небудь або подібності до когось, чогось [4, с. 174], напр.: *Роботу робила мовчки – ніби секрет який за зубами тримала* («Москалиця»); ... *А та дитяча приязнь Андрія й Андреї, що була тоді, коли їх ділив лише паркан, пропала, ніби її й не було ніколи...* («Апокаліпсис»).

Часте поєднання співвідносного прислівника **так** зі сполучником **ніби** спричинило появу фактично нового складеного порівняльного сполучника **так ніби**, напр.: – *Дітво, кажіть скорше... – проковтнула слину, так ніби проковтнула бритву, й опустилася на лавку, чуючи, як сповільнюється кров у жилах і дрібна пропасниця народжується під колінами* («Нація»); *Гостроверхі хребти, один раз грубо зламані тектонічними бурями, вистоявали віки й роки, з непритаманною живим істотам послідовністю затуляючи одне одного – так ніби в непролазних нетрях твердо боронили якісь свої непролазні таємниці, відомі лише лютим вітрам на лисих горах...* («Москалиця»).

Друге місце за вживаністю посідає сполучник **наче** (26 разів), напр.: *Корнелія іноді думала: чому ці Чернівці, наче змацуну медом жінку, так люблять військові й міліція?* («Нація»); *І некла неправда, наче спрага, Під дзвінки – як дзвони – биндюгів* («Нація»).

Сполучники **ніби** та **наче** становлять 53 % від усіх порівняльних сполучників, уживаних у досліджуваних нами творах, ще 47 % – інші сполучники подібності (далі за частотою вживання): **нібито** (14), **мов** (15), **начебто** (14), **неначе** (9), **немовби** (9), **немов** (6), **мовби** (4).

Сполучник **нібито** є виразником порівняльних семантико-синтаксичних відношень із відтінком непевності, сумніву щодо вірогідності чого-небудь або подібності до когось, чогось. Він – функційний еквівалент порівняльного сполучника **ніби** [4, с. 179], напр.: *Але це не заважало Андреї щоразу починати розмову з малим Сандуляком незмінними – нібито навіки завченими – словами «поки твій тато був на війні...»* («Апокаліпсис»).

Зафіксовано вживання сполучника **нібито**, що поєднує підрядну частину зі співвідносним вказівним займенником у головній частині складнопідрядного займенниково-співвідносного речення, напр.: *Чинитися недоробленою чи такою, нібито її мама маковинням поїла?!* («Нація»).

Сполучник **нібито** може поєднувати підрядну порівняльно-цільову частину з головною частиною синкретичного складнопідрядного речення, напр.: *Трохи наберемося сил, а в понеділок підемо від села до села – нібито просити на весілля в Старі Кути до Василя Федунякової* («Нація»); *Виводить попід руки надвір, нібито щось порадитися з ними хочете* («Нація»).

Семантична специфіка порівняльного сполучника **нібито** легко перетворює його в частку, напр.: *То нібито по смерті його тіло сходить сукровицею, як сходить кров'ю вбита звірина, й роздувається так, що в труні не поміщається* («Апокаліпсис»).

Пари сполучників **наче – неначе**, **мов – немов** близькі за семантикою, тому їх важко розмежувати. Семантико-синтаксичні особливості сполучника **немов** почасти вмотивовані його походженням. Тут **не-** не є запереченням, на відміну від значення префікса **не-** в повнозначних частинах мови, наприклад, *друг – недруг* за значенням антонімічності, а **мов –**

немов синонімічні. Це можна пояснити тим, що **не-** в давнину мало не тільки заперечне, а й порівняльне значення – **як**, що сягає ще праслов'янських часів і відображене в різних слов'янських мовах. До того ж порівняльне значення цього слова, що сягає індоєвропейського ***n**, наявне також у рефлексах ***n** у балтійських, давньоіндійській, грецькій та ін. мовах, тобто порівняльне, а не тільки заперечне значення ***n** було притаманне ще індоєвропейській прамові [13, т. 3, с. 52–53]. О. М. Трубачов робить висновок, що **не-** заперечення і **не-** порівняння доцільно не відривати етимологічно одне від одного, оскільки спостереження засвідчують якраз вторинність функції заперечення і первинність значення порівняння [18, с. 93]. З огляду на це, саме порівняльне, а не заперечне значення наявне в українських сполучниках **немов** і **неначе**, чим можна пояснити більший порівняльний потенціал сполучників **немов** і **неначе** порівняно з **мов** і **наче**, пор.: *І ось стоїть він на колінах, немов перед іконою, перед своєю дитиною, й вишукує в ній чужинські риси, й кривавить душу страшними чорними здогадками, й лютиться чорною, недоброю люттю на невинне дитячко, що тримає рожеву долоньку під щокою – й найфантастичнішим сном своїм не може приснити, що зробилося в татовій душі... («Нація»)* та *А вона, душка, також розсипалася, мов спорохнявілі мої кості, і тепер хоче спочинку від усього («Москалиця»); У кого зголили, неначе бритвою, реманент зі стодол та клунь («Москалиця»)* та *Він крутиться і в'яне, наче безсила людина, з якої витікають останні хвилини життя, але котра ще понад усе хоче затримати свою кончину, тому всіма фібрами душі чинить опір Жінці в Білому («Москалиця»).*

Сполучник **мовби** виражає порівняльні семантико-синтаксичні відношення, є функціональним еквівалентом порівняльного сполучника **мов**, напр.: *Тимофій знижував плечима, мовби від здивування, але відповідав так, як ніхто в Тисовій Рівні... («Апокаліпсис»); Дитина розтягувала слова, мовби гойдалася на канаті, не боячись зірватися з нього («Москалиця»).*

Інші сполучні засоби не зафіксовані в аналізованих текстах, деякі з них функціонують як омонімічні частки чи модальні слова, напр.: *Темний бунт крові диктував Іларієві свою волю, зв'язував увесь денний розум нерозривним мотуззям – і чоловік тоді робився гейби дурним, глухим і невидючим, і мусив шукати собі рятунку в іншій – іще солодшій – прірві («Нація»); А що вояки підсміювалися, буцімто, береже чоловіче сім'я лише для своєї жінки – то що в цьому було поганого? («Москалиця»).*

М. Матіос майстерно поєднує різні порівняльні конструкції в одному реченні, напр.: *Гостроверхі хребти, один раз грубо зламані тектонічними бурями, вистоювали віки й роки, з непритаманною живим істотам послідовністю затуляючи одне одного – так ніби в непролазних нетрях твердо боронили якісь свої непролазні таємниці, відомі лише лютим вітрам на лисих горах, та хіба ще зірким яструбам, що висіли над горбатими хвилями лісу, немов із-під небес убираючи в свої гострі очі нуртуюче життя на землі, сховане від ока людського («Нація»).*

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, функціонування порівняльних сполучників подібності позначене різноманітністю формально-синтаксичного та семантико-синтаксичного вираження. На власне компаративне значення нашаровані різні відтінки ірреальності, неповної достовірності. Сполучні засоби подібності поширені в творах Марії Матіос, найпродуктивнішими є сполучники **ніби** та **наче**. Письменниця використовує порівняння з різноманітною семантикою; своєрідність створених нею компаративем полягає у використанні розмовно-побутової лексики для називання об'єкта порівняння задля створення певного народного колориту в тексті. Стилїстика порівнянь зумовлена змістом і жанром творів, потребою більш точно і яскраво окреслити певне поняття, обґрунтувати думку, висловити почуття. Велика кількість порівняльних конструкцій, їхня семантична варіантність, досконале стилістичне використання є прикладом того, що ці своєрідні тропи – одна з вагомих складових ідіостилію Марії Матіос. Загалом окреслена семантико-синтаксична сфера порівняльних сполучників подібності прогнозує широкий спектр їх дослідження в

проекції на інші функційні та індивідуальні стилі, що й уможлиблює перспективу подальших наукових пошуків.

Список використаної літератури

1. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
2. Выхрыстюк М. И. Сложноподчиненные предложения с соединительным элементом «як» в современном украинском литературном языке (дополнительные, обстоятельственные, взаимоотноносительные предложения) : автореф. дис. ... канд. филол. наук; спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. И. Выхрыстюк. – Львов, 1963. – 20 с.
3. Голоюх Л. В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі сучасної української історичної прози) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Голоюх. – К., 1996. – 225 с.
4. Городенська К. Г. Граматичний словник української мови : Сполучники / К. Г. Городенська. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. – 340 с.
5. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : Монографія / К. Г. Городенська. – К., Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.
6. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Вища шк., 1972. – Ч. 1. – 406 с.
7. Заборна М. С. Складнопідрядні порівняльні речення в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. С. Заборна. – Харків, 1997. – 18 с.
8. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики / І. К. Кучеренко. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1959. – 106 с.
9. Мараховська В. Г. Типи складнопідрядних речень з підрядними при компаративними : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. Г. Мараховська. – Запоріжжя, 1998. – 23 с.
10. Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Прокопчук. – К., 2000. – 18 с.
11. Сучасна українська літературна мова: Морфологія [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.
12. Сучасна українська мова [За ред. О. Д. Пономарева]. – К. : Либідь, 1997. – 400 с.
13. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1964 – 1973. – Т. 3. – С. 52–53.
14. Шаповалова Н. П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. П. Шаповалова. – Дніпропетровськ, 1998. – 16 с.
15. Шитик Л. Синкретичні компаративеми в українській мові / Людмила Шитик // Теоретична і дидактична філологія : Зб. наук. пр. – К. : Міленіум, 2007. – С. 295–305.
16. Шитик Л. Синкретичні порівняльні конструкції в українській мові / Людмила Шитик // Вісник Черкаського університету. Серія : Філологічні науки. – Черкаси, 2003. – Вип. 46. – С. 63–68.
17. Шитик Л. Синкретичні порівняльні конструкції : функціональний статус та структурно-семантичні особливості / Людмила Шитик // Павло Гнатович Житецький і сучасна українська лінгвістика. Зб. матер. Всеукр. наук. конф. – Черкаси, 2007. – С. 138–143.
18. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. – М. : Наука, 1974 – 1999. – Вып. 24. – С. 93.

Одержано редакцією 17.03.14

Прийнято до публікації 18.03.14

О. М. Доник

Семантико-синтаксическое функционирование уподобительных союзов в идиостиле Марии Матиос

Стаття посвящена анализу семантико-синтаксической сферы сравнительных союзов в идиостиле Марии Матиос. Обоснована целесообразность выделения трех разновидностей сравнительных средств связи: уподобительных, сравнительно-сопоставительных и союзов тождества. Исследована специфика семантико-синтаксического функционирования одного из

видов сравнительных союзов, в частности уподобительных, в произведениях «Апокаліпсис», «Нація», «Москалиця», выявлены количественные показатели употребления этих средств связи в идиостиле письменницы. Доказана продуктивность союзов **ніби** и **наче**. Выяснены закономерности семантико-синтаксического функционирования уподобительных союзов в системе простого и сложного предложений.

Ключевые слова: сравнительные союзы, уподобительные союзы, союзы тождества, сравнительно-сопоставительные союзы, семантико-синтаксические отношения, реальное сравнение, ирреальное сравнение, сравнительный оборот, придаточная сравнительная часть.

O. M. Donik

SEMANTIC AND SYNTACTIC FUNCTIONING OF CONJUNCTIONS OF SIMILARITY IN INDIVIDUAL STYLE OF MARIA MATIOS

*The article is devoted to the analysis of semantic and syntactic spheres of comparative conjunctions in individual style of Maria Matios. The expediency of selection of three varieties of comparative connective means is grounded. They are: conjunctions of similarity, conjunctions of identity and comparative comparable conjunctions. The specific character of semantic and syntactic functioning of one of varieties of comparative connective means, in particular conjunctions of similarity, in works «Apocalypse», «Nation», «Moskalytsia» is investigated. The quantitative indexes of the use of these connective means in individual style of the author are found out. Conjunctions **ніби** and **наче** were proved to be the most productive. Appropriateness of semantic and syntactic functioning of conjunctions of similarity in the system of simple and complex sentences is found out.*

Key words: comparative conjunctions, conjunctions of similarity, conjunctions of identity, comparative-comparable conjunctions, semantic and syntactic relations real comparison, unreal comparison, comparative locution, subordinate comparative part.

УДК 811.16.2'367

Л. І. Лонська

САМОБУТНІСТЬ ІНФІНІТИВНИХ ТА БЕЗОСОБОВИХ КОНСТРУКЦІЙ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті досліджено специфічні національні риси синтаксичної системи української мови кризь стиль мислення українця, зокрема проаналізовано конструкції з інфінітивом та односкладні безособові речення. У межах інфінітивних конструкцій виокремлено 14 структурно-семантичних моделей, серед яких ті, що складаються з двох інфінітивів та інфінітива й інших частин мови; з'ясовано значення цих інфінітивів та їхній функціональний потенціал; описано можливості трансформації цих конструкцій, їхнє паралельне вживання письменником. У межах безособових конструкцій виокремлено 5 структурно-семантичних моделей, описано засоби вираження в них головного члена. Найуживанішою є структурна модель з безособовими формами на -ло, -но, -то, які позначають стан природи та людини і яскраво відображають національний колорит української мови, її самобутній характер, на що свого часу вказували мовознавці 20-30-х років ХХ ст.

Ключові слова: синтаксична система, конструкції з інфінітивом, структури з було, підметовий інфінітив, дієслівні форми на -но, -то, безособові дієслова на -ло.

Постановка проблеми. «Дух» мови, за словами Н. В. Гуйванюк, «міститься в національній специфіці мови» [6, с. 245], тому, щоб зберегти індивідуальні ознаки мови, щоб навчитися думати по-українському і не збиватися на чуже, О. Курило радить читати українських класиків слова, вважати на їхню мову, відзначати в ній своє, українське, передовсім синтаксичні та фразеологічні явища в мові. Саме синтаксис на рівні з фразеологією й словотвором О. Курило назвала своєрідним характером мови, її «духом» [13]. М. Сулима назвав синтаксис «архітектурою мовною» [23, с. 140], а тому

закликав якнайуважніше, найобережніше ставитися до синтаксичних явищ, бо саме вони найповніше відбивають ментальність народу. Найважливішою основою кожної мови вважав синтаксис М. Гладкий, указуючи, що в «синтаксі, будові речень, в тому, що лінгвісти звать «залежністю», «згодженням», «керуванням», відбилося світовідчуження цілих поколінь даної національності», і без такої ознаки зостається рабське копіювання з чужої мови» [5, с. 60]. «Творення синтаксичних конструкцій усупереч законам живої мови, запозичення без потреби російських синтаксичних форм, – продовжує мовознавець, – ламає синтаксичні закони української мови, відриває її від історичної основи» [5, с. 61].

Такою живою мовою, що ґрунтується на народному мовленні, написані твори Тараса Шевченка, які стали джерелом нашого дослідження.

Проблема вивчення синтаксичної системи Тараса Шевченка набуває особливої актуальності у зв'язку з посиленням інтересу в сучасній науці до вивчення функціонального аспекту мови крізь призму ментальності українського народу, на що неодноразово вказували мовознавці 20–30-х років ХХ ст. (В. Сімович, О. Курило, М. Гладкий, С. Смерчинський, М. Сулима) [19; 13; 5; 22; 23], які заклали основи нормалізації синтаксичної системи української мови, праці яких були оголошені «націоналістичними», а самі мовознавці репресовані. Лінгвісти наголошували на потребі повернути українській мові її специфічні національні риси, звернути увагу саме на ті синтаксичні конструкції, які відображають стиль мислення українця. Вибір теми зумовлений і тим, що в синтаксичній системі Тараса Шевченка найповніше виявилась самобутність української мови, зберігся її національний колорит, та й самі синтаксичні конструкції не були об'єктом спеціального лінгвістичного дослідження, хоч мові творів письменника присвячено багато праць, починаючи з 20-х–30-х років ХХ ст. (О. Синявський, М. Сулима, В. Масальський, С. Смаль-Стоцький, А. Деркач, В. Сімович, Л. Булаховський) [17; 23; 15; 21; 7; 19; 3] і завершуючи пізнішими дослідженнями (К. Дорошенко, В. Ващенко, В. Ільїн) [8; 4; 11]. В основному увагу дослідників звернуто на деякі сумнівні моменти в Шевченковій вимові (О. Синявський), на ритміку його поезій (С. Смаль-Стоцький), на стиль письменника (В. Масальський), на лексичне багатство його творів (А. Деркач, В. Ващенко, К. Дорошенко), зокрема на явище синонімії, емоційно забарвлені лексеми, старослов'янізми. Досліджено також внесок Тараса Шевченка в розбудову літературної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні часи з'явилася низка праць із досліджуваної проблеми: структурно-функціональні різновиди афоризмів вивчають В. С. Калашник [12], мовну символіку й міфопоетику текстів – Н. В. Слухай та Ю. П. Мосенкіс [20], київську топонімічну лексику – Д. Басова [2], лексичні старослов'янізми – С. І. Корнієнко [12], літературні антропоніми – Т. К. Черторизька [25]. Вивчав особливості мови творів письменника й Г. А. Левченко, із дослідження якого сучасний мовознавець С. Я. Єрмоленко наводить такі думки: «Налаштування поета на відтворення чужої мови, вкраплення характерних синтаксичних зворотів, використання різноманітних звертань створюють враження постійного спілкування Шевченка з уявним співрозмовником» [9, с. 123]. Синтаксичну систему української мови крізь призму української ментальності досліджено й автором статті [див. 14], зокрема проаналізовано конструкції з інфінітивом, безособові речення, структури «ніякого роду», тавтологічні сполуки, з'ясовано національну специфіку кличного відмінка, описано складнопідрядні речення зі сполучним засобом *що*.

Мета статті полягає в дослідженні національної специфіки синтаксичних конструкцій української мови.

Об'єктом дослідження є інфінітивні та безособові конструкції, які містять специфічні національні риси синтаксичної системи української мови.

Виклад основного матеріалу. Синтаксичні конструкції, ужиті Тарасом Шевченком, досить яскраво репрезентують граматичну будову української мови загалом. Вони

різноманітні за семантикою, є специфічними й щодо структури. У процесі дослідження було виокремлено структурно-семантичні моделі синтаксичних конструкцій, які найповніше виражають національний колорит нашої мови, її самобутній характер. Найбільш повно в досліджуваному джерелі представлено конструкції з інфінітивом та безособові структури. У межах інфінітивних конструкцій виокремлюємо такі структурно-семантичні моделі:

1) дієвідмінюване дієслово на позначення руху + інфінітив, який можна трансформувати в іменник, напр.: «*Чи всі ви тут? – кличе мати. – Ходім шукати вечерять*» (= вечерю) (26, с. 51); *Місяченьку! Наш голубоньку! Ходи до нас вечеряти* (= на вечерю) (26, с. 51); *Дівчата вийдуть воду брать* (= по воду) (26, с. 63);

2) дієвідмінюване дієслово на позначення руху + інфінітив, який можна трансформувати в підрядну частину зі сполучником *щоб*, напр.: *Налетіли чорні кряки Вельможних будити*; *Зібралось козачество Богу помолитись* (налетіли, щоб будити) (26, с. 61); *Піде на шлях подивитись, Поплакати в лози* (піде, щоб подивитись, поплакати) (26, с. 63). Інфінітив виконує функцію обставини мети. Синонімічний ряд дієслів руху складають лексеми з домінантою *іти* й *летіти*: *Ходімо гріться!* – *закричали* (26, с. 51); *Щаслива голубка високо літає, Полине до Бога милого питать* (26, с. 50). В одних конструкціях інфінітив керує іменником у формі родового відмінка, напр.: *А ви претесь на чужину Шукати доброго добра, Добра святого. Волі! Волі! Братерства братнього!* (26, с. 316), *Може, вийшла русалонька Матері шукати* (26, с. 49); в інших – він є незалежним компонентом, напр.: *Прилітає зозуленька Над ними кувати. Прилітає соловейко Щоніч щебетати* (26, с. 54). Такі конструкції більш властиві народній мові, на що вказує О. Курило, називаючи такий інфінітив підметовим, він трапляється там, де з погляду літературної мови можна б частіше сподіватися підрядного речення зі злучником *щоб* [13]. Шевченко вживає паралельно обидві форми, напр.: *Вийшов з хати карбівничий, щоб ліс оглядіти* (можлива трансформація в інфінітив: *вийшов оглядіти*) (26, с. 78); *Пішла вночі до ворожки, щоб поворожити* (= пішла поворожити) (26, с. 88);

3) дієвідмінюване дієслово на позначення стосунку до суб'єкта + інфінітив, де інфінітив виконує функцію обставини мети, напр.: *Марія найнялася прости У копта вовну* (26, с. 608);

4) сполучник *щоб* + іменник в орудному відмінку + інфінітив, який можна трансформувати в дієслово минулого часу, напр.: *Не так серце любить, щоб з ким поділиться* (= *щоб з ким поділилось*) (26, с. 50);

5) фазове дієслово + інфінітив: у ролі фазового дієслова можуть уживатися: а) частка *ну* на позначення початку дії, напр.: *Зібрав шляхту всю докупи Та ну частовати* (= почав частовати) (26, с. 60); *Коли подивляться, що вбитий, – З переполоху ну втікати* (= почали тікати) (26, с. 54); б) дієслова *стати, встати*, напр.: *Стала мати гадати Та за пана єднати* (26, с. 167); *Встануть сердеги працювати* (26, с. 144); в) дієслово *заходитися*, у якому, крім значення початку дії, міститься сема 'інтенсивності дії', напр.: *Саул, не будучи дурак, Набрал гарем собі чималий Та й заходився царювати* (26, с. 632); *А Йосип заходився хату Із очерету будувати, Щоб хоч укритись уночі* (26, с. 607);

б) сполучення модального дієслова в особовій формі та інфінітива: у ролі особових вжито дієслова на позначення *обіцянки*, напр.: *Обіщався вернутися, Та, мабуть, і згинув* (= *обіщався, що вернеться*) (26, с. 50); Інфінітивні конструкції з цим дієсловом можна трансформувати в особове дієслово зі сполучником *що*. У ролі модальних вжито дієслова на позначення навичок, умінь: *Вміла мати брови дати, Карі оченята, Та не вміла на сім світі Щастя-долі дати* (26, с. 69); бажання: *Воно жити не хоче, не хоче журиється* (26, с. 50); спроможності, можливості, повинності: *Один, один сиротою Мусить пропадати* (26, с. 144);

7) дієслово на позначення процесів мислення + інфінітив, цю конструкцію можна трансформувати в підрядну частину, напр.: *Уже забула говорить... А перше добре говорила* (= *забула, що говорить*) (26, с. 560);

8) предикативні форми на *-но, -то* на позначення дозволу, наказу, примусу тощо + інфінітив, який виконує роль додатка, тобто вжитий у функції об'єктного інфінітива, напр.: *Чабани, Веніамінові внучата, Тельця отрокам принесли, Щоб їм дозволено співати У сінях царських* (26, с. 633);

9) інфінітив + заперечний займенник (у формі непрямих відмінків) чи прислівник, напр.: *Свої люде – як чужії – Ні з ким говорити, Нема кому розпитати, чого плачуть очі, Нема кому розказати, чого серце хоче* (26, с. 58); *І нікому помолитись, Нікому заплакати* (26, с. 161); *Ні з ким буде поплакати, Ні поговорити* (26, с. 551); *Ні з ким долю поділити, Ні з ким заспівати* (26, с. 144); *Нігде не чуть людської мови* (26, с. 82); *Прокинулись ляшки-панки – Нікуди втікати* (26, с. 61);

10) було + прислівник + інфінітив; цю конструкцію можна трансформувати в безособову з дієсловом минулого часу середнього роду, напр.: *Журба в шинку мед-горілку Поставцем кружала, Було колись добре жити На тій Україні* (= добре жилося) (26, с. 95);

11) інфінітиви *знати, чути*, які за значенням відповідають прислівникам *відомо, видно, чутно*, напр.: *Не чуть плачу, ні гармати* (= не чутно) (26, с. 163);

12) прислівник + інфінітив + іменник у давальному відмінку, напр.: *Тяжко-важко в світі жити Сироті без роду* (26, с. 56);

13) особове дієслово у формі 3 особи множини + інфінітив, де дієслово виконує предикативну функцію, а інфінітив – об'єкту, напр.: *Його б'ють і лають, закують в неволю. Та ніхто про матір на сміх не пита, А Йвася питають, заранне питають. Не дадуть до мови дитині дожить* (26, с. 78);

14) спонукальна частка *бодай* + безособове дієслово на *-ло (ся)* + інфінітив, де частка має модально-підсилювальну функцію, вживаючись переважно на початку речення й виражаючи зацікавленість суб'єкта в здійсненні певної ознаки, напр.: *Бодай не довелось нікому Узрїть такеє. Благодать!* (26, с. 609).

Специфічною рисою українського синтаксису є вживання безособових речень, які мають такі способи вираження головного члена:

1) дієслово на *-ло (ся)* на позначення стану природи, довкілля, напр.: *«Добре, батьку, отамане!» – Кругом заревіло* (26, с. 95); *Шубовсть в воду! Попід льодом Геть загуркотіло* (26, с. 81); *Надувся вітер; Як повіє – Нема нічого: скрізь біліє...Та тільки лісом загуло* (26, с. 78); *Реве, свище заверюха. По лісу завило* (26, с. 78); *Смеркалося. Із Лисянки Кругом засвітило* (26, с. 141). У таких реченнях, на думку С. Смеречинського, «діє ніби щось таємне, невідоме, якась сила» [22, с. 22], у них ніби підкреслено «таємність», «невідомість» того, хто чинив, діяв» [2, с. 32]. За словами І. Огієнка, форму на *-ло* українська мова витворила під впливом релігійних вірувань. На його думку, безпідметовість таких речень можна пояснити явищем табу на вживання назв деяких демонологічних сил [16, с. 144–145]; вони надають українській мові певного національного колориту;

2) дієслово на *-ло (ся)* на позначення фізичного чи фізіологічного стану особи, напр.: *Виглядає Катерина... Минуло півроку; Занудило коло серця, Заколело в боку* (26, с. 67);

3) дієслівні форми на *-но, -то*, напр.: *Скрізь по селах шибеніці; Навішано трупу – Тільки старших, а так шляхта купую на купі* (26, с. 138); *Нема кому запитати, За що їх убито?* (26, с. 54); *Моя Україно! За що тебе сплюндровано...* (26, с. 225); *В самім замку невеличку Церковку святую Не спалено* (26, с. 455). Ці форми, за словами М. Сулими, «утворилися від дієприкметників переємного стану на *-ний, -тий*» [23]. О. Курило зазначає, що при таких дієслівних формах в українській мові не буває орудного діяльника: «чужомовний орудний діяльника, хоч він і противний язиковим звичкам українського народу, дехто з наших письменників і взагалі інтелігентів заводить у свою мову. Усе це – наслідок наслідування російської літературної мови, і наслідування зовсім непотрібного. Орудний діяльника рідко буває навіть у такій собі інтелігентській балачці, і дозволяти його – це значить виявляти просто якийсь нерозбірливий лібералізм» [13, с. 31]. З орудним дієвої особи не можна плутати орудного засобового й способового. Для української мови

не властиве сполучення предикативних форм із допоміжним дієсловом *було, буде*, у чому нас переконують досліджувані джерела;

4) безособові дієслова, які формально збігаються з 3 особою однини, на позначення стану природи, напр.: *Ходім, сину, смеркається* (26, с. 77); *І смеркає, і світає, День Божий минає* (26, с. 315);

5) модально-предикативне слово *немає* зі значенням відсутності когось / чогось, напр.: *Минув рік, минув другий – Козака немає* (26, с. 88); *Все йде, все минає – і краю немає* (26, с. 100); *Нема на світі України, Немає другого Дніпра* (26, с. 316).

Висновки. Отже, проаналізовані конструкції дають підстави стверджувати, що в синтаксичній системі Тараса Шевченка відбиті специфічні риси української ментальності, дух народу, його спосіб життя, мислення, культура, звичаї, традиції. Поза увагою залишилося багато конструкцій, які репрезентують експресивний синтаксис, зокрема заперечні конструкції, риторичні структури, різні типи складних речень із специфічними для української мови сполучними засобами, конструкції з називним уявленням, граматично не пов'язані зі структурою основного речення, тощо, що може становити перспективу подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Афоризми Тараса Шевченка : зб. пр. / Упор. О. Є. Мельниченко. – Чернівці : Букрек, 2009. – 293 с.
2. Басова Г. Д. Київська топонімічна лексика у творах Т. Г. Шевченка / Г. Д. Басова // [http : www.kulturamovuy.org.ua / KM / pdfs/ Magazine37-15pdf](http://www.kulturamovuy.org.ua/KM/pdfs/Magazine37-15pdf).
3. Булаховський Л. А. Мовні засоби інтимізації в поезіях Т. Г. Шевченка / Л. А. Булаховський // Вісті АН УРСР. – 1924. – № 3–4.
4. Ващенко В. С. Мова Тараса Шевченка / В. С. Ващенко. – Харків : Вид-во Харк. ун-ту, 1963. – 210 с.
5. Гладкий М. Практический курс украинского языка / М. Гладкий. – К., 1924. – 156 с.
6. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст : Вибр. праці / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.
7. Деркач А. Функції слов'янізмів у лексиці Шевченка / А. Деркач // Пам'яті Т. Г. Шевченка. – К. : КНУ, 1939.
8. Дорошенко К. П. Із спостережень над лексикою творів Т. Г. Шевченка / К. П. Дорошенко // Мовознавство. – 1940. – № 15–16.
9. Єрмоленко С. Я. Постаті українських мовознавців. Г. А. Левченко – дослідник історії української літературної мови / С. Я. Єрмоленко // Культура слова. – № 75. – 2011. – С. 80–94.
10. Ільїн В. С. Емоційна лексика у поезіях Т. Г. Шевченка / В. С. Ільїн. – К., 1968.
11. Калашник В. С. «Апостол правди і науки» / В. С. Калашник // Культура слова. – К., 1989.
12. Корнієнко С. І. Лексичні старослов'янізми в українській літературній мові XIX ст. (семантичний і стилістичний аспекти) : автореф. канд. філол. наук – 10.02.01 «Українська мова» / С. І. Корнієнко – Дніпропетровськ : ДНУ, 2008. – 19 с.
13. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / О. Курило. – К., 1925. – 246 с.
14. Лонська Л. І. Синтаксична система Тараса Шевченка крізь призму української ментальності // Актуальні напрями металінгвістики : зб. наук. пр. / МОН України, Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України ; Мінський державний лінгвістичний ун-т ; Рязанський держуніверситет ім. Єсеніна ; кафедра російської мови Узбецького державного університету світових мов ; відп. ред. Л. В. Корновенко. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А. – 2013. – С. 61–64.
15. Масальський В. Мова і стиль поезії Т. Г. Шевченка / В. Масальський // Пам'яті Т. Г. Шевченка. – К. : КНУ, 1939.
16. Митрополит Іларіон (І. Огієнко) / Митрополит Іларіон // Дохристиянські вірування українського народу. – К. : Либідь, 1992. – С. 145–146.
17. Синявський О. Елементи Шевченкової мови / О. Синявський // Культура українського слова. – № 1. – К., 1931.
18. Сімович В. Граматика української мови / В. Сімович. – Київ–Ляйпціг, 1919. – 584 с.

19. Сімович В. Тарас Шевченко, його життя і творчість / В. Сімович. – Львів, 1934. – 72 с.
20. Слухай Н. В. Мовна символіка і міфопоетика текстів Тараса Шевченка / Н. В. Слухай, Ю. П. Мосенкіс. – К. : Видавничий дім А+С, 2006. – 168 с.
21. Смаль-Стоцький С. Т. Шевченко : Інтерпретації / С. Смаль-Стоцький. – Черкаси : Брама, 2003. – 376 с.
22. Смеречинський С. Нариси з української синтакси / С. Смеречинський. – Х. : Рад. шк., 1932. – 283 с.
23. Сулима М. Українська фраза : Коротенькі начерки / М. Сулима. – Харків, 1929. – 96 с.
24. Фененко М. В. Топоніміка України в творчості Тараса Шевченка / М. В. Фененко. – К., 1965. – 128 с.
25. Черторизька Т. К. Літературні антропоніми в творах Т. Г. Шевченка / Т. К. Черторизька // Мовознавство. – 1989. – № 2. – С. 30–34.
26. Шевченко Т. Г. Кобзар. Повна ілюстрована збірка / Т. Г. Шевченко. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2009. – 717 с.

Одержано редакцією 12.02.14

Прийнято до публікації 27.02.14

Л. И. Лонская

Самобытность инфинитивных и безличных конструкций в поэзии Тараса Шевченко

В статье исследованы специфические национальные черты синтаксической системы украинского языка сквозь стиль мышления украинцев, в частности проанализированы конструкции с инфинитивом и односоставные безличные предложения. В рамках инфинитивных конструкций выделены 14 структурно-семантических моделей, среди которых те, что состоят из двух инфинитивов и инфинитива и других частей речи; выяснено значение этих инфинитивов и их функциональный потенциал, описаны возможности трансформации этих конструкций, их параллельное употребление писателем. В пределах безличных конструкций выделены 5 структурно-семантических моделей, описаны средства выражения в них главного члена. Самой употребляемой является структурно-семантическая модель с безличными формами на -ло, -но, -то, что обозначают состояние природы и человека и которые наиболее ярко отражают национальный колорит украинского языка, его самобытный характер, на что в свое время указывали языковеды 20-х–30-х годов.

Ключевые слова: синтаксическая система, конструкции с инфинитивом, структуры с было, инфинитив в роли подлежащего, глагольные формы на -но, -то, безличные глаголы на -ло.

L. I. Lons'ka

The Originality of the Infinitive and Impersonal Constructions

The article analyses some features of the national peculiarities of the Ukrainian language syntax by means of investigation of the Ukrainian way of thinking. The article examines Infinitive constructions and Impersonal sentences. We analysed 14 structural semantic patterns among which we singled out constructions with two Infinitives and constructions with Infinitives plus other part of speech. We also analysed the meaning of the used Infinitive constructions and their functional potential. The article is an attempt to describe the transformation possibilities of these constructions and their parallel usage by the writer. We also singled out 5 structural semantic patterns based on Impersonal constructions.

The article describes some language means of realization of their main member. The most widely used of these constructins is the structure with impersonal forms in -lo, -no, -to, which help to express the beauty of the Ukrainian nature and the Ukrainian people and which also characterize national peculiarities of the Ukrainian language. The original character of the Ukrainian language was also described by the linguists of the 20-30-s of the XXth century.

Key words: syntactic system (system of Syntax); Infinitive constructions; constructions with "was/were"; subjective Infinitive; verbal forms in -no, -to; impersonal verbs in -lo.

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ ЗІ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНИМИ ЧАСТИНАМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено актуальній проблемі теорії складних речень. У ній досліджено нещодавно виокремлені складні речення зі взаємозалежними частинами з погляду їхньої формально-граматичної та семантико-синтаксичної організації. Проаналізовано особливості двох видів цих речень – типових і специфічних конструкцій. Установлено, що типові складні речення зі взаємозалежними частинами постають на основі предикатів дії, процесу, стану та якості. Семантика їхньої підметової частини чітко визначена валентністю предиката присудкової частини. Підметові частини мають суто предметне значення – позначають активного суб'єкта дії, пасивного носія процесу, пасивного носія стану, носія якості. Предикативні частини поєднані тільки сполучними словами хто, що, між ними реалізована диктумно-диктумна співвіднесеність. Специфічні складні речення зі взаємозалежними частинами постають на основі модусних предикатів. Підметова частина в них позначає ситуацію об'єктивної дійсності, а присудкова – експлікує суб'єктивну настанову мовця щодо пропозиції підметової частини. Предикат присудкової частини обмежений і щодо форм вираження, і щодо семантики. Предикативні частини поєднуються як асемантичними сполучниками, так і сполучними словами. У таких реченнях реалізована модусно-диктумна співвіднесеність предикативних компонентів.

Ключові слова: *складне речення зі взаємозалежними частинами, присудкова предикативна частина, підметова предикативна частина, типове складне речення зі взаємозалежними частинами, специфічне складне речення зі взаємозалежними частинами, диктумно-диктумна співвіднесеність, модусно-диктумна співвіднесеність.*

Постановка проблеми. У функційно-категорійній граматиці визначальною диференційною ознакою, що розмежовує основні типи синтаксичних зв'язків і відповідно основні типи складних речень, править напрямок синтаксичної залежності. Предикативний зв'язок характеризується двобічною спрямованістю, взаємозалежністю поєднаних компонентів. Він формує складні речення зі взаємозалежними частинами, у яких одна з предикативних частин стоїть у позиції підмета. Цей тип складних речень в українському мовознавстві виокремив І. Р. Вихованець у 90-х роках ХХ ст. [3, с. 345–347]. Традиційно конструкції, у яких одна з предикативних частин функціонує в ролі підмета щодо присудка іншої предикативної частини, кваліфікували як складнопідрядні речення з підрядними підметовими (за логіко-граматичною класифікацією), з'ясувальними або розподіляли між з'ясувальними та займенниково-співвідносними (за структурно-семантичною класифікацією). Проте деякі російські [11, с. 289–290] й українські синтаксисти [7, с. 25–36] висловлювали певні заваги щодо неправомірності зарахування таких речень до складнопідрядних, хоч як окремий тип їх все-таки не розглядали.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та визначення напрямів дослідження. Як було зазначено вище, виокремлення й обґрунтування розглянутих речень пов'язуємо з іменем українського синтаксиста І. Р. Вихованця. Він окреслив основні ознаки цих речень, визначив два їхні види: а) звичайні конструкції, підметова предикативна частина яких може поєднуватися з необмеженою низкою присудків та включає до свого складу сполучні слова *хто* або *що*; б) специфічні складні речення із з'ясувально-суб'єктивними підметовими частинами, які поєднуються з присудками, вираженими дієсловами третьої особи одними на зразок *здається (здавалося, здаватиметься), відчувається (відчувалося, відчуватиметься), сниться (снилося, снитиметься), мариться (марилося, маритиметься), дивує (дивувало, дивуватиме), лякає (лякало, лякатиме), вражає (вражало, вражатиме)* та предикативними словами на взірць *дивно (було дивно, буде дивно), відомо (було відомо, буде відомо), зрозуміло (було зрозуміло, буде зрозуміло), необхідно (було необхідно, буде необхідно)*; підметові частини в них поєднуються з присудком за допомогою сполучника *що* та його еквівалентів [3, с. 346–

347]. Маємо також кілька статей І. Ю. Ротару (І. Ю. Кушнір), яка працює над проблемою означених речень [4; 8; 9; 10]. Але чимало питань і донині потребують поглибленого вивчення та конкретизації.

Мета цієї розвідки – точніше й докладніше схарактеризувати систему складних речень зі взаємозалежними частинами, їхні формально-граматичні й семантико-синтаксичні особливості.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Розгляданий тип складних речень є непоширеним, він ґрунтується на структурі простого двоскладного речення, є його аналогом [3, с. 346]. Як уже йшлося, одна з предикативних частин таких речень (підметова) заповнює позицію суб'єкта, відкрити семантико-синтаксичною валентністю предиката іншої частини (присудкової), тобто у формально-граматичному аспекті функціонує в ролі підмета. За О. І. Бондарем, предикати бувають модусними й немодусними [2, с. 60]. Модусні предикати формують складні речення модусно-диктумної співвіднесеності, тобто такі, що в них і модус, і диктум виражені предикативно: модус в одній частині, а диктум в іншій. Модусна частина в таких реченнях експлікує суб'єктивну настанову мовця щодо пропозиції, вираженої іншою частиною. Немодусні предикати структурують речення з диктумно-диктумною співвіднесеністю, у яких обидві предикативні частини виражають диктумні значення. Обстежений матеріал дає підстави констатувати, що в присудковій частині складних речень зі взаємозалежними частинами можливі обидва названі типи предикатів. За І. Р. Вихованцем, ці речення бувають двох видів, що відрізняються один від одного певними формально-граматичними й семантико-синтаксичними ознаками, – звичайні та специфічні (див. вище). На нашу думку, більш умотивованими будуть терміни типові та специфічні складні речення зі взаємозалежними частинами, якими ми й будемо послуговуватися в цій статті.

У **типових складних реченнях зі взаємозалежними частинами** предикат присудкової частини виражений дієсловом у будь-якій часовій чи способовій формі або прикметником (традиційним прикметником, дієприкметником, порядковим прикметником) чи іменником, що постають іменними частинами складених іменних присудків: *...косить пшеницю комбайном у полі, хто смерть з автомата косив* (В. Сосюра); *...хто міг, видирався трапом на берег* (Л. Забашта); *Хто захоче зрозуміти – зрозуміє* (І. Маценко); *Так що відійдїть, будь ласка, хто боїться бути збитим, наче в кеглі* (Л. Костенко); *Перелякався б, хто його побачив би в ту мить; Блажен, хто не навчився жити, блажен, хто зна – любить* (В. Стус); *Переможений, хто впав на коліна; Першим буде, хто завдання виконає вчасно й правильно; Батьки, хто виростив дитину, а не хто її народив*. Складники таких речень поєднані завжди сполучними словами – зазвичай прономінативом *хто*, рідше відносним займенниковим словом *що* в різних відмінкових формах: *Хто любить виноград – давай до виноградних ліз... кому до смаку помідор – вищоу м'ясисті, болгарських сортів помідори* (О. Гончар); *Блажен, кому немає вороття, кого вже хвиля пойняла студена* (В. Стус); *Що посміхалося – сьогодні у задумі. І що журилося – не журиється, мовчить* (І. Драч); *Хай станеться, чого ти хотів* (М. Братан). Розглядані речення тісно пов'язані з катафоричними складнопідрядними реченнями симетричної структури, пор.: *Блаженні, хто не бунтується* (П. Загребельний) – *Блаженні ті, хто не бунтується*; *Але хто хоче жити, повинен перемагати* (П. Загребельний) – *Але хто хоче жити, той повинен перемагати*.

У **типових складних реченнях зі взаємозалежними частинами** предикат присудкової частини буває тільки диктумним, відповідно в них реалізована диктумно-диктумна співвіднесеність, причому диктумна ситуація, передавана підметовою частиною, постає водночас сегментом диктумної ситуації, вираженої присудковою частиною. За семантикою виокремлюють кілька типів предикатів – дії, процесу, стану, якості, кількості [3, с. 250–258; 6, с. 10–14]. Розглядані речення постають на основі предикатів: 1) дії, що позначають діяльність, породжувану діячем і ним безпосередньо

стимульовану [3, с. 250]. Їх пов'язують із активними фізичними діями, локативними діями, пізнавально-інтелектуальною, мовленнєвою, сприйняттєвою діяльністю тощо [6, с. 10]. Такі предикати відкривають позицію активного діяча, котру заповнює підметова частина: **Хто** знав – мовчки хрестився (М. Матіос); **Хто** пройшов по ній – не забуде повік (О. Довженко); **Хто** не дуже був утаємничений у тонкощі тієї темної історії – й питати не пробував (М. Матіос); **Хто** потрапив сюди, мусить перетерпіти чи навіть децю спокутувати (О. Гончар); 2) процесу, які вказують на динамічну ситуацію, що не передбачає активного виконавця. Суб'єкт, названий підметовою частиною, не породжує та безпосередньо не стимулює процеси, позначені такими предикатами [3, с. 251], тобто постає пасивним носієм процесу: **Хто** не дотримується цього правила, наражається на небезпеку (Запорізька правда, 7.04.2009); **Хай** станеться, **чого** ти хотів (М. Братан); **Що** не з'їдається – викидається (П. Загребельний); 3) стану, котрим властиві показники статичності, тимчасовості [6, с. 12], пов'язаності з певним відрізком на часовій осі [3, с. 253]. Суб'єкти, виражені підметовою частиною, характеризуються пасивністю: **Що** для безсмертя народилось, від зброї смертних не умре! (М. Рильський); ...**хто** дихає животом, живе довго й не старіє (День, 27.10.2010); **Хто** хоче йти на ризик відкрить і нових теорій у науці, повинен бути готовим до самотності (П. Загребельний); **Хто** відставатиме, буде пристрелений на місці як собака (І. Багряний); 4) якості, «що позначають постійну, внутрішню, у певному розумінні невід'ємну щодо предмета ознаку» [3, с. 254–255]. Підметова частина називає предмет, якому цю якість приписують: **Дурний, хто** в цьому світі помира... (І. Жиленко); **Сліпий, хто** не помічає цієї краси. Отже, семантика підметової частини у типових складних реченнях зі взаємозалежними частинами чітко визначена валентністю предиката присудкової частини. Підметова частина заступає суб'єктну позицію, відкрити предикатом для іменника в називному відмінку. Такі частини найповніше репрезентують семантику підмета, оскільки мають суто предметне значення – позначають описово істоту, зазвичай особу (підметові частини зі сполучним словом *хто*), або неістоту (зі сполучним словом *що*). Відповідно підметові частини в цих реченнях позначають суб'єкта дії з конкретнішими значеннями суб'єкта фізичної, локативної дії, пізнавально-інтелектуальної, мовленнєвої, сприйняттєвої діяльності тощо, пасивного носія процесу, пасивного носія стану, носія якості.

Специфічні складні речення зі взаємозалежними частинами формують предикати, обмежені і щодо форм їхнього вираження, і щодо семантики. Найчастіше в присудковій частині маємо предикативи та безособові або особові в безособовому значенні дієслова з постфіксом *-ся* й без нього у формі третьої особи або середнього роду однини: **Зрозуміло, що** США як молода держава дуже уважно ставиться до своєї історії в усіх її нюансах (День, 30.11.2011); **Характерно, що** заперечення тієї самої ознаки досягають за допомогою лексем різного морфологічного оформлення... (Українська мова, 2010, № 3); **Страшніше** смерті, **як** нема де вмерти (Д. Павличко); ...**почувається, що** перед нами людина нелегкої долі (О. Гончар); **Гнатові здається, що** йому всі царства на світі подаровано, **що** він багатий, ніби сам цар (У. Самчук); **Мене завжди жахало, що** життя коротке (І. Роздобудько). Зрідка можливі також складені іменні присудки та фразеологізми в таких самих формах: **Дивним було, що** після всього вона ще існувала (О. Гончар); **Для багатьох було загадкою, чим** цей зсутулений майор, **що** говорить із спокоєм сільського вчителя, зрідка відкашлюючись, – **чим** міг він так впливати на своїх бійців і офіцерів? (О. Гончар); **Білильникам і на думку не спало, що** разом з темно-бурою сіризою руїни, затемненої негодами, припаленої спеками, зник із причепуреного об'єкта і той дух грізності, **що** тут жив... (О. Гончар); **Йому прийшло в голову, що** видиво похоче на казку... (Т. Осьмачка). Предикативні частини розгляданих конструкцій здебільшого поєднані сполучниками *що, щоб, аби, ніби, нібито, мов, мовби, мовбито, наче, начебто, чи, коли, якщо, як*, найуживанішим із-поміж яких є сполучник *що*: ...**мені здавалося, що** Ліка точно жива... (І. Роздобудько); **Виявилось, що** після мого добровільного бажання піти до армії на курсі мене вважали справжнім

героєм... (І. Роздобудько); **Бажано, щоб** вони [гілки] були по боках основної гілки і мали невеликий кут відхилення від неї (С. Власюк); **Важливо, аби** зернотрейдери фінансували майбутній урожай (Урядовий портал, 2.08.2013); **Хай** митрополиту **видається, ніби** все йде як слід, **ніби** роменський дух щодали більше запановує на Русі... (П. Загребельний); У хвилини печальних роздумвань їй **починало здаватись, чи** той Орест Білинський випадково не витвір її осамітненої душі? (Ірина Вільде); ...їх більше **влаштовує, коли** ми дивимось на них по-земному... (О. Гончар); **Пригадується, як,** стоячи на трибуні, креслив він розмашистим жестом «криву Галса», малював картини освоєння далеких світів... (О. Довженко). Рідше можливе поєднання за допомогою сполучних слів *де, куди, звідки, коли, відколи, доки, допоки, чому, як, який, чий, котрий, скільки, хто, що* тощо: **Волинян цікавить, чому** у нас продають «чужий» хліб (Волинь, 20.05.2011); **Сталіну було байдуже, скільки** селян помре голодною смертю в ході реальних заготівель (День, 15.09.2010); **Ученим також цікаво, які** нові елементарні частинки виникнуть у результаті імітації Великого вибуху (Високий замок, 23.11.2009); **Андрію Сидоровичу пригадалось, нащо** він виходив з редакції (В. Дрозд); ...його **цікавило, як** виглядає тепер ця благословенна установа... (І. Багрянний); **Нас цікавить, чия** позиція ближча до правди; **Тернопіль – моє рідне місто, і мені болить, що** з ним відбувається (Тернопільська липа, 28.09.2010).

Предикати, уживані в присудковій частині, не поєднуються з іменниками в називному відмінку, тому підметова частина в розгляданих реченнях позначає не діяча, а ситуацію об'єктивної дійсності. Саме ця частина постає семантичним центром усього речення, а присудкова частина лише експлікує суб'єктивну настанову мовця щодо пропозиції підметової частини. Отже, присудкова частина є модусною, а підметова диктумною, тобто в специфічних складних реченнях зі взаємозалежними частинами реалізована модусно-диктумна співвіднесеність предикативних компонентів.

Модусні предикати в реченнях зі взаємозалежними частинами пов'язані з модальними ситуаціями вірогідності, оптимістичності та оцінки. Конструкції з експлікованою модальністю вірогідності структурують насамперед предикативи інтелектуального стану: **Безсумнівно, що** час проголошення Незалежності став, *послугуючись термінологією Карла Ясперса, «осьовим» в історії України* (Українська правда, 27.08.2013). Модальну ситуацію вірогідності можуть передавати дієслова пізнавально-інтелектуальної й сприйняттєвої діяльності та їхні фразеологічні відповідники, які, потрапляючи в позицію предиката пропозиційного відношення [1, с. 56–70], зазнають модальної модифікації, унаслідок чого позначають не процес перебігу думки, сприймання, а модальну настанову щодо пропозиції, вираженої в підметовій частині: ...само собою **розумілося, що** вона тужитиме за своєю Оленкою (Ірина Вільде); ...аж **неймовірним здалося б, щоб** цей щуплявий, до чорноти просмалений сонцем чоловічок та дав життя цьому білявому ставному юнакові... (О. Гончар); **Ніні здавалося, ніби** чиясь ніжна рука особливо тонко настроїла в ній душевні струни (А. Дімаров); **До того ж в околиці ні для кого не було секретом, що** вихованка Ладиків – наслідок романтичного кохання студента медицини і сільської дівчини з-під Заліщик (Ірина Вільде).

Присудкові частини, у яких експлікована модальність вірогідності, виражають високий, середній або низький ступінь упевненості суб'єкта щодо достовірності змісту пропозиції, вираженої підметовою частиною. Значення високої вірогідності передають модусні предикати з домінуючими семами 'впевненість' (*безперечно, безсумнівно, безумовно, звичайно, звісно, зрозуміло, істинно, ясно, вважатися, само собою розумітися та ін.*), 'пам'ять' (*пам'ятатися, пригадуватися тощо*), 'усвідомлення' (*відкриватися, виринати, впливати, випадати, виявлятися тощо*), 'умотивованість' (*закономірно, логічно, не випадково, природно тощо*), 'знаковість' (*знаково, знаменно, символічно, показово, прикметно, характерно та ін.*): **Безсумнівно, що** сьогодні у світі владарює «золотий телець»... (Літературна Україна, 7.04.2011); **Зрозуміло, що** омріяні колись двоповерхівки нині мало кого приваблюють (Запорізька правда, 7.04.2009); **Вважалося, що** коли на Благовіщення, йдучи по воду, дівчина знайде квітку первоцвіту, цього літа

вона вийде заміж (Запорізька правда, 7.04.2009); Їй **пригадалося, що** доброю ознакою, навпаки, **вважається, коли** приїдеш кудись у дощ (Н. Гайдамака); Цього разу йому **відкрилося, що** лякається зустрічі з Хуррем (П. Загребельний); Однак **виявилось, що** з обідом граф не поспішав (В. Малик); **Тож цілком закономірно, що** перше засідання ВРЮ... було присвячене призначенню керівників вищих спеціалізованих судів (Дзеркало тижня, 4.02.2011); **Тож знаково, що** святкування 140-річного ювілею Агатангела Кримського розпочали саме в цих стінах (Літературна Україна, 13.01.2011).

Середній ступінь упевненості суб'єкта в істинності повідомлюваного в підметовій частині передають модусні предикати з домінуючими семами 'припущення' (вірогідно, можливо, імовірно, не виключено, гадатися, думатися, міркуватися, відчуватися, почуватися тощо): **Можливо, що** який-небудь старий більшовик з Барикадної, учасник трьох революцій теж змушений тут доживати вік одинцем (О. Гончар); **Не виключено, що** і колектив нового видання буде той самий (Україна молода, 10.10.2007); **Думалось, що** тут, у Мангуші, серед своїх людей дитя забуде науку підступного Мураха-баби... (Р. Іваничук); **...почувається, що** перед нами людина нелегкої долі (О. Гончар). Можливі також суперлативи на зразок **найвірогідніше, найімовірніше**, що постають як проміжна ланка між середнім і високим рівнем упевненості, але все-таки більше тяжіють до середнього: **На думку археологів, найвірогідніше, що** найдавніші люди (архантропи) прийшли на територію України з Передньої Азії через Балкани і Центральну Європу (О. Бойко).

Значення низької вірогідності передають складні речення зі взаємозалежними частинами, структуровані предикатами з домінуючими семами 'маловірогідність', 'нереальність' (маловірогідно, малоімовірно, здаватися, видаватися, мережитися, мріятися, уявлятися тощо): **Маловірогідно, що** на переговорах з ЄС, запланованих на 19 грудня 2011 р., не буде Президента України Віктора Януковича (РБК-Україна, 23.11.2011); **Мені здається, що** живу не я, а інший хтось живе за мене в світі в моїй подобі (Л. Костенко); **Гнатіві видавалося, що** наближається дивна і страшна пора (У. Самчук); **...йому мріялося, що** рука старої Половчихи смиче його за чуба (Ю. Яновський).

Складні речення зі взаємозалежними частинами, що експлікують оптативне значення, малопродуктивні. Вони виражають бажання або небажання суб'єкта щодо виконання дії, поданої в підметовій частині. Ці речення формують предикати **бажано, небажано**. Оскільки оптативність завжди пов'язана з гіпотетичністю, предикативні частини в розгляданих конструкціях поєднують сполучники **щоб, аби**: **Бажано, щоб** перша поодинокі гілка була спрямована в протилежний від верхньої в ярусі бік (С. Власюк).

Складні речення зі взаємозалежними частинами з експлікованою оцінною модальністю відображають визнання чи невизнання важливості факту, ситуації з погляду відповідності його вимогам, інтересам, смакам суб'єкта. Залежно від способу відображення оцінюваного розрізняють раціональну й емоційну оцінки [12, с. 15]. Раціональна оцінка передає позитивне, негативне чи нейтральне ставлення суб'єкта до змісту пропозиції, відображеної в підметовій частині. Виразниками позитивної оцінки постають предикати **важливо, природно, логічно, символічно, головне, не однаково, небайдуже, годиться** тощо: **Важливо, щоб** у них виявлялася життєва сила мови... (Дивослово. – 2004. – № 12); **Хіба важно, що** після того казав їй Кирило?! (М. Матіос); **Просто символічно, що** тебе ці події застають ось тут... (О. Гончар); **А головне, що** десь вдалечині є хтось такий, як невтоленна спрага (Л. Костенко); негативної – **абсурдно, алогічно, безглуздо, нелогічно, не годиться** тощо: **...алогічно, що** найбільша лісистість додає закарпатцям багато проблем (Новини Закарпаття, 27.03.2013); **Було взагалі безглуздо, що** вища влада в Асканії належить отій розпутній, ні на що не здатній бабі... (О. Гончар); **...не годилося, щоб** така молода вдова жила сама (П. Загребельний); нейтральної – **байдуже, дарма, однаково, неважливо** тощо: **...для води байдуже, де** чії дачі (Дзеркало тижня, 27.03.2010); **Або Мариньці не однаково,**

*що ні дружечки, ні весільного батька не мали вони, коли зносило їм двом голови в Іванцевому сні?! (М. Матіос). Емоційна оцінка становить вербалізацію усвідомлених емоцій задоволення, схвалення, несхвалення, засудження, здивування, зацікавлення, побоювання, занепокоєння тощо [5, с. 32–33]. Емоційну оцінку задоволення, схвалення експлікують предикати *добре, здорово, приємно, славно, прекрасно, чудово, до вподоби, радувати, тішити* тощо: **Добре, що сонце світило у спину...** (А. Дімаров); **Просто здорово, що ти є!** (В. Симоненко); **Тішить, що там досі живуть чудові люди, які збирають це місто по крихітках** (День, 28.11.2008). Несхвалення, засудження передають предикати *погано, не до вподоби, неприємно, прикро, ганебно, жахливо, кепсько, гнітити, засмучувати* тощо: **Найгірше, що це скидалося на гімнастичну вправу** (Р. Андріяшик); **Одарці децю не до вподоби, що Марія не вбиралася до шлюбу, як це було прийнято** (У. Самчук); **Дуже прикро, що і на зорі віку XXI в українському культурному просторі ці зв'язки [покоління] легко рвуться...** (М. Степаненко); **Мене засмучує, що за цей час ми так і не змогли збудувати таку свою державу, щоб міцно стояла на ногах** (Високий замок, 22.10.2010). Експлікаторами емоційної оцінки здивування постають предикати *дивно, вражати, дивувати* тощо: **Дерево стовбура тверде, давньовічне, аж дивно, що в ньому ще жене свої соки життя** (О. Гончар). Зацікавлення виражають предикати *цікаво, цікавити, зацікавлювати* і под.: **Цікаво, чи хтось на світі веде діаріуми людства?** (Л. Костенко); **Мені було цікаво, що насправді обурило публіку на прем'єрі опери 1853 року?** (День, 30.11.2011) **...Сергія цікавило здоров'я Тяті, Антоніни Дмитрівни, чи звикають обоє до нового життя** (В. Гужва). Емоції побоювання, занепокоєння пов'язують із предикатами *страшно, бентежити, хвилювати, непокоїти, турбувати, насторожувати, лякати, жахати* тощо: **Страшніше смерті, як нема де вмерти** (Б. Олійник); **Але мене тривожило, як би в ній не прокинулася гімназистка** (Р. Андріяшик); **Здається, найбільш турбувало їх тоді обох – щоб не загубити один одного в темряві** (О. Гончар); **...найбільше його знепокоїло, що в очах Єльчиних, в зеленій їхній глибині раптом зринуло щось прощальне, безповоротне...** (О. Гончар).*

Специфічні складні речення зі взаємозалежними частинами можуть бути і з безсполучниковим поєднанням компонентів: **Здавалось, ці люди не знали ніяких хвороб і дух їхній ніколи не відав занепа́лості** (О. Гончар); **Надії стало ясно: старий муляр проходить останній шматок свого життєвого шляху** (О. Кундзіч); **Виявляється, спогади не полишили мене** (І. Роздобудько).

Так само, як і в інших типах складних речень, у системі досліджуваних у цій розвідці конструкцій наявні не тільки утворення, які репрезентують їхні типові ознаки, але й такі, що мають синкретичний характер. Зокрема, виявлено зону перехідності між складними реченнями зі взаємозалежними частинами та складнопідрядними реченнями: **Траплялось (що? і як?), що в зовсім несподіваному місці подавався знак, автомобіль спинявся, дверцята відчинялись, випускаючи обох на брук** (О. Гончар); **Буває (що? і як?), влітку дощ над одним відділком пройде, а над другим його в той день і не бачили...** (О. Гончар); **Зразу думалось (що? і про що?), що це найпростіша річ в такім дивнім і буйнім царстві рослин і звірин, риб і птахів** (І. Багрянний); **Не думалося і не гадалося (що? і про що?), щоб до мене так пізно сам пан староста завітав** (М. Стельмах); **Приємно (що? і коли?), коли весною вода заливає хату й сніги і всі бродять по воді** (О. Довженко); **Неприємно (що? і коли?), як батько приходить додому п'яний і б'ється з дідом, з матір'ю або б'є посуд** (О. Довженко).

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Складні речення зі взаємозалежними частинами становлять окремий тип у цілісній системі базових складних речень сучасної української мови. Вони сформовані на основі предикативного зв'язку внаслідок того, що відкрити предикатом присудкової частини лівобічну позицію підмета заступає предикативна частина. За формально-граматичними й семантико-синтаксичними ознаками розглядані речення поділяються на два види – типові і специфічні конструкції. У

перших підметова частина виконує такі самі семантичні функції, що й підмет у простих реченнях, та репрезентує описово активного суб'єкта дії з конкретнішими значеннями суб'єкта фізичної, локативної дії, пізнавально-інтелектуальної, мовленнєвої, сприйняттевої діяльності тощо, пасивного носія процесу, пасивного носія стану, носія якості, між предикативними частинами реалізована диктумно-диктумна співвіднесеність. У специфічних складних реченнях зі взаємозалежними частинами семантичним центром усього речення постає підметова частина, а присудкова лише експлікує суб'єктивну настанову мовця щодо пропозиції підметової частини, тобто в них реалізована модусно-диктумна співвіднесеність предикативних компонентів. Перспективою дослідження є вивчення синкретичних речень з ознаками досліджуваних та інших типів складних речень.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл : логико-семантические проблемы : [монография] / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.
2. Бондар О. Предикати модусу в українській мові / Олександр Бондар // Наук. вісник Чернівецького нац. ун-ту : [зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук та ін.]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – Вип. 475–477 : Слов'янська філологія. – С. 59–63.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підруч. [для студ. філол. фак. вуз.] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Кушнір І. Ю. Семантика складних речень із предикативною частиною у функції підмета / І. Ю. Кушнір // Українське мовознавство. – К. : Вид-во КНУ ім. Т. Шевченка, 2009. – № 39/1. – С. 245–250.
5. Ляпон М. В. Прагматическая адаптация союза как отпечаток рефлексии в структуре сложного предложения / М. В. Ляпон // Сложное предложение : традиционные вопросы теории и описания и новые аспекты его изучения : материалы науч. конф., 23–24 апр. 1998 г., Москва. – М. : Русский учебный центр, 2000. – Вып. 1. – С. 111–113.
6. Межов О. Г. Система мінімальних семантико-синтаксичних одиниць сучасної української літературної мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Г. Межов. – К., 2013. – 36 с.
7. Мельничук О. С. Про природу складнопідрядних речень та принципи їх класифікації / О. С. Мельничук // Українська мова в школі. – 1953. – № 2. – С. 25–36.
8. Ротару І. Ю. Конструкції зі взаємозалежними предикативними частинами в системі складних речень української мови / І. Ю. Ротару // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст. ; [гол. ред. В. А. Зарва]. – Бердянськ : БДПУ, 2012. – Вип. XXVI. – Ч. 4. – С. 332–338.
9. Ротару І. Ю. Речення зі взаємозалежними частинами як особливий тип складних конструкцій сучасної української літературної мови / І. Ю. Ротару // Лінгвістичні дослідження : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2012. – Вип. 34. – С. 73–79.
10. Ротару І. Ю. Речення з підметовими предикативними частинами зі сполучними словами *ХТО*, *ЩО* / І. Ю. Ротару // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т ; [наук. ред. А. П. Загнітко]. – Донецьк : Дон НУ, 2013. – Вип. 27. – С. 100–103.
11. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка : [учеб. пособие для студентов ун-тов и пед. ин-тов] / А. Г. Руднев. – М. : Высш. школа, 1963. – 363 с.
12. Сергеева Л. А. Семантическая категория оценки в современном русском языке / Л. А. Сергеева // Исследования по семантике. Семантика языка и речи. – Уфа : БГУ, 1995. – С. 9–22.

Одержано редакцією 03.03.14

Прийнято до публікації 04.03.14

**Сложные предложения со взаимозависимыми частями
в современном украинском языке**

Статья посвящена актуальной проблеме теории сложных предложений. В ней исследованы недавно выделенные сложные предложения со взаимозависимыми частями с точки зрения их формально-грамматической и семантико-синтаксической организации. Проанализированы особенности двух видов этих предложений – типичных и специфических конструкций. Установлено, что типичные сложные предложения со взаимозависимыми частями формируются на основе предикатов действия, процесса, состояния и качества. Семантика их подлежащей части четко определена валентностью предиката сказуемой части. Подлежащие части имеют только предметное значение – обозначают активного субъекта действия, пассивного носителя процесса, пассивного носителя состояния, носителя качества. Предикативные части соединены только союзными словами кто, що, между ними реализована диктумно-диктумная соотнесенность. Специфические сложные предложения со взаимозависимыми частями формируются на основе модусных предикатов. Подлежащая часть в них обозначает ситуацию объективной действительности, а сказуемая – выражает субъективное отношение говорящего относительно пропозиции подлежащей части. Предикат сказуемой части ограничен и со стороны форм выражения, и со стороны семантики. Предикативные части соединены как асемантичными союзами, так и союзными словами. В таких предложениях реализована модусно-диктумная соотнесенность предикативных компонентов.

Ключевые слова: сложное предложение со взаимозависимыми частями, сказуемая предикативная часть, подлежащая предикативная часть, типичное сложное предложение со взаимозависимыми частями, специфическое сложное предложение со взаимозависимыми частями, диктумно-диктумная соотнесенность, модусно-диктумная соотнесенность.

R. O. Khrystianinova

Complex Sentences with Interdependent Parts in Modern Ukrainian Language

The article is devoted to the problem of the theory of complex sentences. Complex sentences with interdependent parts which were recently singled out have been explored in terms of their formal-grammatical and semantic-syntactic organization. The features of these two types of sentences – typical and specific structures have been analyzed. It was established that typical complex sentences with interdependent parts appear on the base of predicates of action, process, condition and quality. The semantics of their subjective part is well defined by the valency of the predicate of the predicate part. Subjective parts have purely substantive meaning – they indicate the active entity of acts, the passive carrier of process, the passive carrier of state, the carrier of quality. The predicative parts are united only by connective words who, what, the dictum-dictum correlation is realized between these parts. Specific complex sentences with interdependent parts appear on the base of modus predicates. The subjective part in such sentences indicates the situation of the objective reality, and the predicate part explicates the subjective guidance of the speaker concerning the proposal of the subjective part. The predicate of the predicate part is limited by the forms of expression, as well as by the semantics. Predicative parts are united by the semantic and asemantic conjunctions and connective words. The modus-dictum correlation of the predicative components is realized in such sentences.

Key words: a complex sentence with interdependent parts, a predicate predicative part, a subjective predicative part, a typical complex sentence with interdependent parts, a specific complex sentence with interdependent parts, dictum-dictum correlation, modus-dictum correlation.

ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ ЗАСОБІВ ЗВ'ЯЗКУ ПРЕДИКАТИВНИХ ЧАСТИН СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ В АСПЕКТІ ТЕОРІЇ ПЕРЕХІДНОСТІ

У статті інвентаризовано засоби зв'язку предикативних частин складного речення в аспекті теорії перехідності. Уживання сполучних засобів у синкретичних складних реченнях засвідчило різновекторність виявів перехідності, реалізовану такими способами: виокремлення у сфері власне-сполучників сурядних, підрядних, сурядно-підрядних і підрядно-сурядних сполучників; поява внаслідок переходу слів з однієї частини мови в іншу функційних омонімів та – як наслідок контамінації – гібридних сполучних засобів, номінованих сполучнослівними єдностями, сполучнослівно-сполучниковими парами, фразеосполучниковими підрядно-сурядними парами, фразеосполучнослівно-сполучниковими парами, сполучниковими комплексами та сполучнослівно-сполучниковими комплексами; функціонування в ролі засобів зв'язку аналітичних одиниць, функційних аналогів сполучників та сполучних слів. Обґрунтовано важливість інвентаризації засобів зв'язку предикативних частин складного речення в аспекті теорії перехідності для усвідомлення специфіки синкретичних складних речень.

Ключові слова: *власне-сполучники, сурядні, підрядні, сурядно-підрядні, підрядно-сурядні сполучники, функційні омоніми, сполучнослівні єдності, сполучнослівно-сполучникові пари, фразеосполучникові підрядно-сурядні пари, фразеосполучнослівно-сполучникові пари, сполучникові комплекси та сполучнослівно-сполучникові комплекси, аналітичні одиниці, функційні аналоги сполучників, сполучні слова.*

Постановка проблеми. Дослідження структурно-семантичних особливостей складних сполучникових речень передбачає усвідомлення природи й функцій тих специфічних мовних засобів, що слугують для зв'язку предикативних частин та виражають семантико-синтаксичні відношення між ними. Традиційно такою сполучною ланкою між компонентами складного речення вважають сполучники і сполучні (відносні) слова. Однак ще В. В. Виноградов зауважував, що дедалі розширюються й поповнюються розряди гібридних, або перехідних, слів і сполучень, які поєднують значення сполучників зі значенням інших граматичних категорій [4, с. 706].

Залучення до сфери сполучних засобів інших частин мови, зокрема займенників, модальних слів, часток, спричинює розмивання чітких меж корпусу сполучників [18, с. 128], а тому закономірно визнавати наявність перехідних одиниць, більшою чи меншою мірою віддалених від сполучника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Система власне-сполучників також має певні суперечності. Загалом виокремлюють три основні підходи до з'ясування їхнього лінгвального статусу. У традиційній граматиці сполучник витлумачено як службову частину мови [33, с. 26, 514; 30, с. 239, 349 та ін.]. У новітніх граматичних описах української мови сполучник репрезентований як тип аналітичних синтаксичних морфем [8, с. 30] та як окремий тип одиниць релятивної семантики – службове слово-морфема [5, с. 329, 346]. О. М. Пешковський вважав сполучник безформеним словом, що реалізує «власне-форму, одну суцільну форму без змісту» [24, с. 67].

У сучасних працях із синтаксису сполучник витлумачений переважно як засіб вираження синтаксичного зв'язку та семантико-синтаксичних відношень (у традиційній граматиці визначали лише синтаксичну функцію сполучних засобів [33, с. 518–524]), а тому функційні, структурні та семантичні особливості засобів зв'язку представлені в контексті з'ясування типологічних характеристик складних речень. З огляду на те, що класифікація складних речень потребує перегляду в аспекті вивчення перехідних утворень між різними синтаксичними одиницями, цей аспект дослідження стосується й сполучних засобів.

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми або напрямів дослідження. Проблему інвентаризації всіх засобів зв'язку, дослідження їхніх властивостей і побудови типології, очевидно, не можна однозначно розв'язати з огляду на її об'єктивну складність – постійні динамічні процеси в мові, труднощі виокремлення єдиних критеріїв тощо. Процеси „омонімічного відштовхування” [23, с. 53], що охопили й систему сполучних засобів, зумовлюють функційно-семантичне розмежування деяких сполучників і кваліфікацію їх як функційних омонімів.

Термінологічна неусталеність сполучних засобів¹ зумовлена складністю об'єкта дослідження – не лише чисельністю сполучних засобів, а й тими процесами, що відбуваються в їхньому складі нині. Як зауважують М. І. Черемисіна й Т. О. Колосова, багато скреп перебуває в стані перебудови, формування не тільки нових засобів зв'язку, а і їхніх нових типів, як наслідок цього – на поверхні мови часто перебувають такі одиниці, що стоять на шляху переходу з одного розряду до іншого [35, с. 124]. «Коли перехід відбувається на очах у нас, коли тривалий процес переходу своєю серединою охопив саме ту епоху, у яку ми живемо, тоді ми зупиняємося здивовано над словом і не знаємо, до якої частини мови його зарахувати», – писав О. М. Пешковський [24, с. 142–143]. Багато повнозначних слів, регулярно відтворюючись у складному реченні, поступово втрачають свою самостійність і набувають ознак службових слів, точніше, сполучникових скреп чи їхніх компонентів [35, с. 124].

Мета статті – інвентаризувати засоби зв'язку предикативних частин складного речення в аспекті теорії переходності, скорегувати їхню класифікаційну схему.

Виклад основного матеріалу дослідження. Окреслені проблеми сполучних засобів знайшли своє науково обґрунтоване розв'язання в «Граматичному словнику української мови: Сполучники» К. Г. Городенської. Це перша лексикографічна праця, де «на теоретичних засадах сполучника як окремого типу службових слів-морфем, що виражають семантику відношень, систематизовано граматичні функції сполучників, встановлено та ієрархізовано їхні позиції в структурі складного та простого ускладненого речення» [11, с. 3]. Теоретичне обґрунтування типології сполучників представлено в монографії «Сполучники української літературної мови» [12].

Традиційний поділ сполучників за двома типами синтаксичного зв'язку К. Г. Городенська вважає недостатнім, оскільки він «не охоплює того типу вираженого ними синтаксичного зв'язку, для якого водночас характерні ознаки граматичної рівноправності та нерівноправності, причому співвідношення цих ознак неоднакове: ознаки граматичної рівноправності можуть переважати над ознаками граматичної нерівноправності й навпаки. Це означає, що, крім двох основних типів синтаксичного зв'язку, сполучники можуть виражати два типи синкретичного синтаксичного зв'язку – підрядно-сурядний і сурядно-підрядний» [Там само, с. 20] (пор. кваліфікацію І. Р. Вихованцем пояснювального зв'язку як опосередкованого підрядного зв'язку [7, с. 28]). Залежно від того, яка граматична ознака переважає над іншою, логічно, на думку дослідниці, виокремлювати ще дві групи сполучників для вираження двох форм синкретичного синтаксичного зв'язку, а саме: сполучники сурядності-підрядності, «що поєднують предикативні частини або інші синтаксичні одиниці, ознаки граматичної рівноправності яких виразніші порівняно з ознаками їхньої граматичної нерівноправності, та сполучники підрядності-сурядності, що так само поєднують предикативні частини або інші синтаксичні одиниці, але в них ознаки граматичної нерівноправності переважають над ознаками граматичної рівноправності» [12, с. 20–21].

---

¹У науковій літературі для номінації «сполучниковоподібних» елементів використовують різноманітні терміни: аналог сполучника, сполучникове поєднання, сполучникове зчеплення (рос. «союзное сцепление»), сполучник-частка, частка-сполучник, напівсполучник, дейксис, функтив, скрепи [18, с. 128–129] тощо.

Виокремлення синкретичних сурядно-підрядних і підрядно-сурядних сполучників – це спроба не лише розв'язати проблему класифікації сполучних засобів за одним із критеріїв (за способом синтаксичного зв'язку), а й підказати шляхи побудови типології складних речень, оскільки традиційний поділ складних сполучникових речень на складносурядні та складнопідрядні не досконалий, а диференційні ознаки сурядності і підрядності є умовними.

Така позиція заслуговує схвалення з огляду на те, що синкретичні сполучники слугують переважно засобом зв'язку предикативних частин пояснювальних речень, типологія кваліфікація яких до сьогодні не має однозначного трактування [пор.: 15; 28; 29; 33; 32], чи окремих слів і словосполучень у простому ускладненому реченні, а деякі синкретичні сполучники спеціалізовані на вираженні протиставно-допустових, розділово-допустових та зіставних семантико-синтаксичних відношень (функційний статус таких конструкцій також потребує уточнення [див.: 20; 21; 28; 29; 37]).

До сполучників сурядності-підрядності К. Г. Городенська зараховує пояснювальнототожнювальні *тобто, себто, цебто, або*₂, *чи*₃, «що виражають семантико-синтаксичні відношення тотожності між граматично рівноправними предикативними частинами в складному реченні та між окремими словами і словосполученнями в простому ускладненому реченні» [11, с. 5], а також протиставно-допустові сполучники *а, але, зате*₁, *однак, одначе, проте, та, так*₁, розділово-допустові *хоч ...хоч, чи то ...чи то, чи ...чи* та зіставні, які виражають семантико-синтаксичні відношення зіставності-відповідності: *отже й, отже і*. У монографії К. Г. Городенської «Сполучники української літературної мови» сурядно-підрядними й підрядно-сурядними названі пояснювальні сполучники *чи, або, тобто, себто, цебто* та протиставно-допустові *а, але, проте, зате, однак, одначе, та* [12, с. 38–441, 87–88, 158–159].

Частині пояснювальних сполучників надано статусу підрядності-сурядності з огляду на те, що вони передають семантико-синтаксичні відношення «тотожності як співвідношення загального (родового) і конкретного (видового), цілого і частини» [11, с. 3]. На підставі цього співвідношення їх поділено на три підгрупи: пояснювальновіокремлювальні (*як-от, як ось, зокрема, а саме, такі як, наприклад, приміром, як*), пояснювально-з'ясувальні (*а саме, отже*) та акцентовано-виокремлювальні (*особливо, насамперед, надто, передусім*).

Сполучники, які належать до першої підгрупи, у типовій позиції приєднують компонент (словосполучення чи слово), що виокремлює одного (кількох) чи одне (кілька) із-поміж таких самих, споріднених або з якоїсь сукупності. Пояснювально-з'ясувальні приєднують словосполучення чи речення, за допомогою яких з'ясовують, конкретизують попереду висловлену думку; акцентовано-виокремлювальні, поєднуючи ті самі одиниці, не тільки виокремлюють, а й акцентують на тому одному чи на кількох, виокремлених із-поміж таких самих, споріднених або якоїсь сукупності тощо [Там само, с. 37].

Підрядно-сурядними названі й сполучники *тимчасом як* (часово-зіставний) і *тоді як* (із часово-зіставним та умовно-зіставним значенням), на специфіку яких свого часу звернув увагу О. М. Пешковський, наголосивши, що в них іноді «різко виявляється особливий протиставний відтінок, який часто повністю затьмарює первісне часове значення цих сполучників» [24, с. 492]). Така кваліфікація цілком обґрунтована, оскільки й зіставлювальні конструкції є синкретичними – підрядними за формою та сурядними за значенням. Їхній синкретизм спричинений невідповідністю значенневих і формальних показників: сполучні засоби – типові для вираження підрядного зв'язку, а семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами характерні для складносурядних речень.

Зіставлювальні конструкції як різновид складних речень перехідного типу поділяють на дві групи: зі значенням невідповідності (сполучними засобами є: *якщо... то, у той час як, тимчасом як, тоді як, коли* (у значенні *тоді як*) та ін.) і відповідності (*у міру того як*). Очевидно, усі ці сполучні засоби можна кваліфікувати як синкретичні підрядно-сурядні, з огляду на наявність двох типів неоднорідних семантико-синтаксичних відношень і

відповідних їм синтаксичних зв'язків (К. Г. Городенська витлумачує їх і як транспоновані в зіставні сполучники підрядні умовні (*якщо... то, коли... то*) та часові (умовні) *тимчасом як, тоді як* [12, с. 190]).

Синкретичними підрядно-сурядними, на нашу думку, логічно вважати й контаміновані парні сполучні засоби, що постали внаслідок поєднання допустового сполучника *хай (і), нехай (і), хоч (і), хоча (й)* та протиставного *а, але, однак, проте, та, так*, зокрема: *хай (і) ...але, хоч (і) ...а, хоча (й) ...так* тощо. Серед засобів зв'язку предикативних частин протиставно-допустових речень Н. Ю. Ясакова називає спеціалізовані парні сполучники *хоч ...а, хоч ...але, хоч ...проте* та аналоги парних сполучників, коли допустовому компоненту відповідають у головній частині частки *таки, все-таки, все ж таки, все ж* або замість підрядного сполучника в протиставно-допустових реченнях функціують модальні слова *правда ...але*. „Хоч модальні слова і сприяють вираженню допустового значення, їх не можна вважати допустовими сполучниками, адже функцію синтаксичного зв'язку в них виконує протиставний сполучник, який указує на відповідний тип семантико-синтаксичних відношень” [38, с. 6].

К. Г. Городенська кваліфікує сполучники *хоч (і) ...а, хоч (і) ...але, хоч (і) ...та, хоч (і) ...однак, хоча (й) ...зате, хоча (й) ...проте* та ін. як допустово-протиставні, виразники допустових семантико-синтаксичних відношень із відтінком протиставлення. На нашу думку, цими одиницями можна розширити сферу синкретичних підрядно-сурядних сполучників, вважаючи їх третім різновидом з огляду на контамінаційну специфіку та синтезовані значеннєві показники.

Маркерами протиставно-допустових значень (як периферії протиставних семантико-синтаксичних відношень) слугують сполучники та сполучникові поєднання *але, та, але (та) все ж, але все-таки, але однак, та незважаючи на це, а однак, а все-таки, а втім* тощо. Хоч ці сполучні засоби й не є контамінованими, але семантико-синтаксичні відношення допустовості маркують граматикалізовані елементи сполучникових поєднань: *все ж, все-таки, незважаючи на це, втім* тощо. А. П. Загнітко називає такі компоненти синтаксично спеціалізованими словами, що можуть брати участь в організації складносурядних речень й у вираженні їхніх граматичних значень [15, с. 338]. Він пропонує розмежовувати речення, що можуть мати другий сполучниковий компонент, і речення, що не можуть його мати. На цій підставі дослідник виокремлює протиставно-допустові зі сполучними елементами *все-таки, між тим, між іншим*, протиставно-компенсувальні зі сполучним елементом *зате (але зате, а зате* тощо) [Там само, с. 351–352].

До реєстру граматичного словника К. Г. Городенська ввела, крім сполучників, також сполучнослівні єдності, на зразок *хто не, куди не* та ін., та сполучнослівно-сполучникові пари, до складу яких входить „сполучнослівна єдність займенникового іменника (*хто, що*) або займенникового прислівника (*як, де, куди, звідки, скільки, коли*) із часткою *не* й один із протиставних сполучників *а, але, та, проте, зате, однак, однак*. Семантико-синтаксичне відношення, марковане цими сполучними засобами, також є синкретичним – кількісно-допустове” [11, с. 5].

У науковій літературі сполучні засоби складнопідрядних речень кількісно-протиставної семантики на зразок *хто не ...а* витлумачені по-різному: як сполучники [9; 16; 21], сполучні слова із заперечною часткою *не* [15; 20], як сполучні з'єднання [17], транслятивні вислови [34], концесивні транслятиви [10] тощо. Запропоновані К. Г. Городенською термінолексми вважаємо вдалим компромісним варіантом, що вможливує точнішу диференціацію сполучних засобів.

Заслугують на увагу й активовані в реєстрі словника як сполучники аналітичні одиниці, що являють собою поєднання сполучника й частки, на зразок: *якби (аби) тільки, якби (аби) лише (лиш), та навіть, коли б тільки (лише), коли тільки, якщо тільки* та ін. К. Г. Городенська вважає їх функційно цілісними релятивними одиницями, одні з яких виражають семантико-синтаксичні відношення базового традиційного сполучника з

певним значеннєвим відтінком, а інші – стали виразниками відмінного, порівняно з базовим традиційним сполучником, семантико-синтаксичного відношення (пор. семантико-синтаксичні вияви сполучників *як, а, та* і їхніх аналітичних похідних *як тільки, а й, та навіть* тощо) [11, с. 6].

На особливостях взаємодії граматичної семантики сполучників та обмежувальних, підсилювальних, формотворчих часток у складному реченні акцентувала увагу Н. Ю. Ясакова, зазначаючи, зокрема, що «на ступінь кон'юктивної частки впливає характер її прикріпленості, місце в реченні, можливість уживання частки при сполучниках і без них» [38, с. 9]. Ці службові одиниці часто розташовані в реченні суміжно або й зливаються в одне синтетичне слово, унаслідок чого загальне лексичне значення сполучника може модифікуватися або посилюватися [Там само].

У складносурядних реченнях такі сполучні засоби номіновані сполучниковими поєднаннями [29, с. 602] або аналітичними синтаксичними конструкціями (сполучними виразами) [38, с. 3–4]. Вони вживані для точнішого вираження семантико-синтаксичних відношень і являють собою поєднання сурядного сполучника з так званими конкретизаторами, або граматиалізованими елементами – частками, прислівниками, модальними словами. В. А. Белошапкова стверджує, що в цих реченнях наявні два показники зв'язку [13, с. 674]. Аналогічні підрядні засоби зв'язку також можна зараховувати до сполучникових поєднань, напр.: *якби тільки, аби лише, коли б тільки, коли тільки, якщо лиш, аж поки* та ін.).

Н. В. Криńska не вважає єдиною сполукою поєднання сурядних сполучників *і, а* (у значенні *і*) та лексичних показників наслідку (*тому, отже, звідси, значить, відтак; у результаті цього, завдяки цьому, від цього, через це, через те, таким чином* тощо), які, виконуючи семантичну роль, функціують як експлікатори наслідку [19, с. 8]. Для номінації сполучних засобів, що являють собою поєднання базового сполучника (сурядного чи підрядного) і граматиалізованого елемента, який конкретизує тип семантико-синтаксичних відношень, послуговуватимемося терміном «аналітична одиниця».

Корпус сполучних засобів має й інші одиниці, статус яких з'ясований неоднозначно: сполучні слова, чи відносні слова [Пешковский, 1956, с. 135], або невласне-сполучники [6, с. 319], а також аналоги сполучників [28, с. 616; 29, с. 602] тощо.

Сполучними словами називають „займенникові слова, у яких поєднуються властивості самостійної (повнозначної) і службової частини мови” [28, с. 720]. Особливості повнозначної частини мови в сполучних словах виявляються в тому, що вони відповідають на запитання, можуть бути логічно наголошеними й функціують у ролі членів речення. Водночас сполучні слова приєднують підрядну частину до головної, тобто виконують функцію службової частини мови – сполучника.

Сполучні слова називають і відносними словами, бо вони частково чи повністю втратили питальне значення й виражають відношення підрядної частини до головної (частково питальне значення зберігають речення з часткою *чи*) [29, с. 440–441].

Складні речення зі сполучними словами неоднозначно витлумачені в науковій літературі. Їх навіть зараховували до безсполучникових [2, с. 47–52], кваліфікували як проміжну групу між двома різновидами власне-сполучникових речень, тобто між складнопідрядними з асемантичними і семантичними сполучниками [6, с. 319].

Аналоги сполучників є синкретичними утвореннями, тому що поєднують ознаки тієї частини мови, до якої вони належать, та сполучника, оскільки є засобом зв'язку. Це так звані граматиалізовані елементи, що функціують самостійно, без сурядних сполучників, напр.: *також, тому, точніше* та ін. Аналоги сполучників виконують формально-синтаксичну роль (оформляють синтаксичний зв'язок, поєднуючи предикативні частини) і семантико-синтаксичну (виражають семантико-синтаксичні відношення).

Найчастіше аналогами сполучників постають частки, хоч непоодинокі й випадки, коли на сполучники, що виконують роль засобу зв'язку, нашаровуються семантичні відтінки часток. На думку О. М. Пешковського, відбувається функційне й семантичне

поєднання сполучника та частки і в категорії слів, що є сполучниками, і в частках [24, с. 167]. Р. П. Рогожнікова виокремлює сполучникові частки, у ролі яких найчастіше функціують підсилювальні частки, що набувають статусу сполучникової частки в складних реченнях тоді, коли, «виконуючи сполучувальну функцію між двома реченнями, вони водночас надають реченню експресивно-емоційних відтінків» [26, с. 48].

У кваліфікації лексико-граматичного статусу окремих слів, що потенційно можуть функціювати в ролі сполучних засобів, немає одностайності. Зокрема, у підручниках із морфології та в лексикографічних працях до протиставних сполучників зараховано *проте, зате, однак, тільки* [31; 11 та ін.], а тому складні речення із цими сполучними засобами логічно потрактовані як складносурядні. Нам імпонує думка авторів «Синтаксису сучасної української мови. Проблемні питання» про те, що «ще один ряд парадигматичних форм протиставних речень створюють аналоги сполучників, тобто прийменниково-займенникові, прислівникові утворення та модальні слова, що виступають у значенні сполучників», – це *однак, одначе, проте, все ж, все-таки, між тим, зате, тільки, лише, навпаки, не те що* [29, с. 619]. Підставою для такого твердження слугує те, що всі названі лексеми уживаються як конкретизатори в сполучникових поєднаннях (напр.: *але все ж, та проте, але однак* тощо). Сполучники сурядності не можуть поєднуватися один з одним. Виняток становить лише приєднувальний сполучник *та й*, який, однак, не утворений унаслідок довільного поєднання двох сполучників, а являє собою самостійний засіб зв'язку. Це й слугує основним аргументом для кваліфікації аналізованих сполучних засобів як аналогів сполучників. Попри аргументованість такої мотивації все ж варто надати перевагу традиційному тлумаченню деяких із названих сполучних засобів, зокрема *проте, зате, однак*, як вторинних сполучників.

Погоджуємося із кваліфікацією функційного статусу *так* як сполучника сурядності, протиставного, виразника протиставних семантико-синтаксичних відношень із відтінком протилежності чи невідповідності та з відтінком компенсації чогось, а також як сполучника сурядності-підрядності, протиставно-допустового, виразника протиставно-допустових семантико-синтаксичних відношень із відтінком перешкоди [11, с. 219]. О. Є. Вержбицький висловлював доречне зауваження про те, що *так* є варіантом протиставного сполучника *та* і поширений він у фольклорі, рідше – у мові письменників XIX ст. [21, с. 166]. Інші лексеми, що можуть функціювати в ролі засобів зв'язку, але не належать до власне сурядних сполучників, логічно зарахувати до функційних аналогів сполучників, а речення з ними кваліфікувати як перехідні безсполучниково-сполучникові складні речення.

Потребують уточнення типологічні характеристики комплексів *не встиг... як, не пройшло й... як, не минуло... як, не схаменувся... як* та ін. В. К. Покусаєнко, тлумачачи в російській мові речення, компоненти яких взаємно доповнюють один одного, як конструкції із суплементними частинами, зауважує водночас, що в багатьох випадках узагалі знято протиставлення сполучникових і безсполучникових конструкцій: роль сполучників виконують повнозначні слова, що набувають такої семантики, яка виявляється лише в цих конструкціях. Вони можуть поєднуватися зі сполучниками (*стоит... и, стоит... как, не успел... и, не успел... а (как)*), однак ці сполучники взаємозамінні й факультативні [25, с. 183].

Стосовно функційного статусу таких утворень М. І. Вихристюк зауважує: „У препозитивній частині вживаються сполучники *тільки, тільки-но, сполучне слово* (виділення наше – Л. Ш.) *не встиг*, сполучення *ще (йще) не*, у постпозиції – сполучник *як*” [9, с. 15].

Аналізуючи фразеологізовані речення, побудовані за трафаретним зразком *не встиг... як, не пройшло... як*, С. В. Шевчук зазначає, що для них характерна відсутність чіткого протиставлення головного і підрядного речень (взаємопідрядність), фіксоване розташування частин, двокомпонентність засобів зв'язку [36, с. 12]. Поєднання *не успел... как, не прошло... как* Р. М. Гречишнікова називає двокомпонентними сполучниковими фразеологічними сполученнями, наголошуючи, що перший компонент має тенденцію до розташування його на початку препозитивної частини, а другий закріплений в

абсолютному початку другої частини. До того ж російський сполучник *как* відіграє присутню роль у граматицізації всієї структури речення [14, с. 124]².

Комплекси *не успел... как / а (уж) / и, не прошло и... как / а (уж) / и; стоило (стоит)...как / а (уж) / и; стоит только...как / а (уж) / чтобы / и* та ін. номіновані і фразеосполучниковими скрепами. Їхньою диференційною ознакою є те, що позицію корелята заповнюють повнозначні слова або групи слів дієслівного, прислівникового чи займенникового типу, які становлять із релаятами семантичну й граматичну єдність. Корелятивні повнозначні слова функціують як члени речення та перебувають у певних семантико-синтаксичних відношеннях з іншими структурними компонентами. Важливо, що ці слова, як й інші, уживані в ролі формальних предикатів, зникають під час трансформації предикативної одиниці в просте речення [Там само, с. 176].

Сполучні засоби в реченнях, побудованих за моделлю «*не встигнути... як*», М. І. Личук [22, с. 200], як і Л. І. Ройзензон [27, с. 83–117], номінує сполучниково-фразеологічними єдностями. На думку В. А. Белошапкової, сполучник *як* входить до фразеологічного з'єднання, що створює основу речення. У таких конструкціях «фразеологізована схема є конструктивним елементом» усієї складної синтаксичної побудови [1, с. 30]. Сполучник *як*, вважає М. І. Личук, слугує «не тільки суто граматичним елементом, який відділяє одну частину складного фразеологізованого речення від другої, а й виконує іншу функцію: він надає дії другої частини значення енергійності, наступу, певної експресивності» [22, с. 200].

У «Грамматичному словнику української мови: Сполучники» К. Г. Городенської інвентаризовано й прокоментовано як вторинні складені сполучники підрядності, виразники часових семантико-синтаксичних відношень, що засвідчують швидке, миттєве настання дії або стану в головній частині після завершення дії чи стану в підрядній частині, сполучні засоби *тільки-но ...як, тільки що ...як, тільки ...як, щойно ...як, лишень ... як, лиш ...як, лише ...як, ледве ...як*. Зауважено, що це парні сполучники, компоненти яких розподілені між підрядною частиною (наприклад *тільки*) і головною (*як*) [11, с. 232–233]. Заміну сполучника *як* іншими сполучними засобами, зокрема *коли, аж, а, і*, та аналогічні комплекси з повнозначними словами, у словнику не зафіксовані.

У частково фразеологізованих складних підрядно-сурядних реченнях засоби зв'язку розподіляємо за двома структурними різновидами.

1. Фразеосполучникові підрядно-сурядні пари: *лише (лиш, лишень)... як (аж, коли, і), щойно... як (аж, коли, і), ледве (ледь)... як (аж, коли, і), тільки-но... як (і, аж), тільки що... як (і), тільки... як (аж, коли, і)* та ін. Погоджуємося з думкою О. Є. Вержбицького, що сполучники *коли, як* постають у подвійній функції: у функції сполучників підрядних часових речень та у функції сурядних сполучників раптовості й несподіваності, причому в останньому випадку вони не позбавлені часового семантичного відтінку, бо раптовість та несподіваність – також і часові категорії. А тому іноді й можливі вагання в з'ясуванні характеру цих конструкцій або навіть взаємоперехід [21, с. 251]. Визнає сурядність сполучника *коли*, що передає значення раптовості дії, і Б. М. Кулик, кваліфікуючи речення на зразок *Вчора вийшов мій на село, вже сонце сідало, коли скаче щось*

---

² М. І. Черемісіна й Т. О. Колосова одним із джерел поповнення російських сполучникових скреп вважають компресію трикомпонентного складного речення і фразеологізацію його окремих фрагментів. У такий спосіб утворилися скрепи *добро бы – а то (ведь), ладно бы – а то (ведь), хорошо бы – а то (ведь)* та ін., названі в „Русской грамматике” 1980 року синтаксично зв'язаними двомісними сполучниковими поєднаннями [28, с. 719]. В окрему групу власне сполучникових скреп мовознавці об'єднують конструкції на зразок *только – а (уж) / и (уж) / как / как вдруг; едва, едва только, только-только, лиш только, только лиш, только что, едва лиш – а (уж)* та ін., де перший компонент кваліфіковано як обмежувальну частку або прислівникове поєднання, що виконує роль темпорального сполучника, точніше, це часові сполучники, похідні від часток та прислівників, які функціують у мові й у своїй первинній ролі. Другий елемент таких скреп – сполучник, сурядний чи підрядний [35, с. 170].

верхи (М. Коцюбинський) як складносурядне [20, с. 186]. Аж доцільно кваліфікувати як аналог сполучника, чи частку-сполучник, що функціє в ролі підрядного наслідкового, часового, міри і ступеня вияву ознаки, сурядного протиставного та сурядного раптовості, несподіваності. Зафіксовано четверте значення сполучника *аж* – „уживається для вираження несподіваності дії; як ось, коли раптом” [3, с. 9]. Отже, значення раптовості, необхідності можна вважати відтінком невласне-єднального нарівні зі значенням часової послідовності та власне-єднальним значенням одночасності.

2. Фразеосполучнослівно-сполучникові пари: *не встиг (не вспів)...* як (*а, аж, коли*), *не пройшло й... як (а, аж, коли)*, *не минуло й... як (а, аж, коли)*, *не схаменувся... як (аж, коли)*, *не зогледівся... як, незчувся... як, ще не... як (а, аж, коли)*, *варто (варто лише, варто тільки)...* як (*і*), *досить (досить лише, досить тільки)...* як (*і*), *уже... як (коли, та)* тощо. На нашу думку, цей термін найбільш адекватно відображає специфіку таких засобів зв'язку, їхню семантичну цілісність та аналітизм.

Унаслідок переходу слів з однієї частини мови до іншої утворюються гібридні слова, або функційні омоніми, поява яких зумовлена подвійним функціонуванням єдиного звукового комплексу. У сфері сполучних засобів явище функційної омонімії представлене такими парами: *або₁, або₂, а то₁, а то₂, а що₁, а що₂, зате₁, зате₂, коли то₁, коли то₂, так₁, так₂, тільки₁, тільки₂* (сполучники) і *коли не₁, коли не₂* (сполучнослівна єдність).

В аспекті теорії перехідності вмотивованим, на нашу думку, є поділ сполучних засобів на власне-сполучники (сурядні, підрядні та синкретичні сурядно-підрядні й підрядно-сурядні); сполучникові поєднання (аналітичні одиниці), утворені комбінацією сполучника і т. зв. граматикалізованих елементів, чи конкретизаторів; функційні аналоги сполучників, або релятивні одиниці (т. зв. конкретизатори, що функціують самостійно, без сполучників); сполучні слова (повнозначні частини мови – займенники та займенникові прислівники); сполучнослівні єдності; сполучнослівно-сполучникові пари; фразеосполучникові підрядно-сурядні пари та фразеосполучнослівно-сполучникові пари.

Класифікуючи сполучні засоби, зважаємо на ті диференційні ознаки, що є визначальними для з'ясування їхньої потенційної здатності функціювати в синкретичних складних реченнях. Зокрема, у сфері власне-сполучників урахуємо розрізнення за походженням – первинні і вторинні сполучники. Засадничим положенням для такого розмежування слугує зауваження К. Г. Городенської про те, що лише первинні сполучники послідовно виявляють статус аналітичної синтаксичної морфеми, бо вони виражають семантику відношень (формально-синтаксичні зв'язки та семантико-синтаксичні відношення) між синтаксичними одиницями [12, с. 12]. Вторинні сполучники не можна вважати суто релятивними одиницями, оскільки деякі з них ще зберігають тісний зв'язок зі своїми вихідними повнозначними словами, уживаними в сучасній українській мові з певними лексичними значеннями [5, с. 329]. З огляду на це дотримуватимемося традиційного погляду на деякі сполучні засоби, зокрема *проте, зате, однак, ні ... ні* та ін., зараховуватимемо до вторинних сполучників і вважатимемо засобом зв'язку предикативних частин у синкретичних безсполучниково-сполучникових складних реченнях.

Для опису типології синкретичних складних речень важливим є функційний поділ сполучників на семантичні, асемантичні й частково асемантичні. Останній різновид охоплює транспоновані в певну сферу сполучники різних семантичних груп, уживані в ролі асемантичних.

За способом уживання розрізняють одиничні, парні та повторювані сполучники. Крім цих трьох груп, виокремлюють і т. зв. сполучникові комплекси [38, с. 21–22] – три- або чотирикомпонентні сполучники, «суть використання яких полягає в поєднанні повторюваних та парних сполучників, а саме: перші два-три чи й більше сполучників уживають як повторювані, а останній щодо них є парним» [12, с. 160]. Вони сформували в українській мові 10 найуживаніших сполучникових комплексів, напр.: *хоч ... хоч ... а (але, так), чи ... чи ... а (але, так), або ... або ... а (але), хоч ... хоч ... аби, чи ... чи ... аби* [Там само].

Різновиди сполучних засобів, уживані в синкретичних складних реченнях, представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Типологія сполучних засобів, уживаних у синкретичних складних реченнях

Різнovid сполучних засобів	Приклади
1. Власне-сполучники:	сурядні: <i>і, й, та, і ... і, й ... й, та ... та, ні ... ні, ані ... ані, ні ... ані, ані ... ні, та й, хоч ... хоч, чи ... чи, чи то ... чи то, що ... що, а, але, проте, зате, однак, одначе, зокрема, не лише (лиш, лишень) ... а й (але й, а ще й), не тільки (а й, але й, а ще й, ще й), не те що ... а (й) (але (й), а навіть), не те щоб ... але, не просто ... а й (але й);</i> підрядні: <i>що, щоб, коли, як, наче, ніби, мов, немов, мовбито, немовбито, ніж, чим, чим ... тим, що ... то, чим ... то, що ... тим;</i> сурядно-підрядні: <i>тобто, себто, цебто, або₂, чи₃, а, але, та, так₁, хоч ... хоч, чи то... чи то, чи ... чи, отже й, отже і;</i> підрядно-сурядні: <i>як-от, як ось, зокрема, а саме, такі як, наприклад, приміром, як; а саме, отже; особливо, насамперед, надто, передусім; якщо ... то, коли ... то, у той час як, у той час коли, тимчасом як, тоді як, коли (у значенні тоді як), у міру того як; хай (і) ... але (а, однак, проте, зате, так), нехай (і) ... але (а, однак, проте, зате, так), хоч(а) (і) ... але (а, однак, проте, зате, так), дарма що ... але (а, однак, проте, зате, так).</i>
2. Аналітичні одиниці:	<i>а тому, і тому, і через те, і через це, і від того, а відтак, і тоді, і потім, і навіть, та незважаючи на це, та все-таки, та зате, але однак, а проте.</i>
3. Функційні аналоги сполучників:	<i>тому, через те, через це, від того, причому, притому, притім, ж (же), аж, втім, також, точніше, все ж, все-таки, між тим, тільки, лише, навпаки, навіть, хіба, хіба що.</i>
4. Сполучні слова:	<i>хто, що, який (-а, -е, -і), чий (-я, -є, -ї), котрий, скільки, наскільки, де, куди, звідки, коли, поки, доки, допоки, як, чому, чого, навіть, чим.</i>
5. Сполучнословні єдності:	<i>хто не, що не, куди не, звідки не, коли не, де не, скільки не, як не, який (-а, -е, -і) не, чий (-я, -є, -ї) не.</i>
6. Сполучнословно-сполучникові пари:	<i>хто не ... а (але, проте, однак, одначе, та), що не ... а (але, проте, однак, одначе, та), куди не ... а (але, проте, однак, одначе, та), звідки не... а (але, проте, однак, одначе, та), коли не ... а (але, проте, однак, одначе, та), де не ... а (але, проте, однак, одначе, та), як не ... а (але, проте, однак, одначе, та), скільки не ... а (але, проте, однак, одначе, та), який (-а, -е, -і) не ... а (але, проте, однак, одначе, та), чий (-я, -є, -ї) не ... а (але, проте, однак, одначе, та).</i>
7. Фразеосполучникові	<i>лише (лиш, лишень) ... як (аж, коли, і), щойно</i>

підрядно-сурядні пари:	<i>... як (аж, коли, і), ледве (ледь) ... як (аж, коли, і), тільки-но ... як (і, аж), тільки що ... як (і), тільки ... як (аж, коли, і).</i>
8. Фразеосполучнослівно-сполучникові пари:	<i>не встиг (не встиг) ... як (а, аж, коли), не пройшло й ... як (а, аж, коли), не минуло й ... як (а, аж, коли), не схаменувся ... як (аж, коли), не зогледівся ... як, незчувся ... як, ще не ... як (а, аж, коли), варто (варто лише, варто тільки) ... як (і), досить (досить лише, досить тільки) ... як (і), уже ... як (коли, та).</i>
9. Сполучникові комплекси:	<i>хоч ... хоч ... а (але, так), чи ... чи ... а (але, так), або ... або ... а (але), хоч ... хоч ... аби, чи ... чи ... аби.</i>
10. Сполучнослівно-сполучникові комплекси:	<i>може ... може ... а, можливо ... можливо ... та, іноді ... іноді ... але, ще ... ще ... а, як не ... як не ... а та ін.</i>

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, інвентаризація засобів зв'язку предикативних частин складного речення в аспекті теорії перехідності важлива для усвідомлення специфіки синкретичних складних речень. Функціонування сполучних засобів у синкретичних складних реченнях засвідчує різноаспектність виявів перехідності, реалізовану такими способами: виокремлення у сфері власне-сполучників сурядних, підрядних, сурядно-підрядних і підрядно-сурядних сполучників; поява внаслідок переходу слів з однієї частини мови в іншу функційних омонімів та – як наслідок контамінації – гібридних сполучних засобів, номінованих сполучнослівними єдностями, сполучнослівно-сполучниковими парами, фразеосполучниковими підрядно-сурядними парами, фразеосполучнослівно-сполучниковими парами, сполучниковими комплексами та сполучнослівно-сполучниковими комплексами; функціонування в ролі засобів зв'язку аналітичних одиниць, функційних аналогів сполучників, сполучних слів.

Список використаної літератури

1. Белошапкова В. А. Сложные предложения в современном русском языке: некоторые вопросы теории / В. А. Белошапкова. – М. : Высшая школа, 1967. – 160 с.
2. Василенко И. А. К вопросу о союзных и бессоюзных предложениях в русском языке / И. А. Василенко // Проблемы современной филологии. – М. : Наука, 1965. – С. 47–52.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
4. Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – 3-е изд., испр. – М. : Высшая школа, 1986. – 640 с.
5. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
6. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
7. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
8. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
9. Выхрыстюк М. И. Сложноподчиненные предложения с соединительным элементом «як» в современном украинском литературном языке (дополнительные, обстоятельственные, взаимопридаточные предложения) : автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. филол. наук : 10.02.01 «Украинский язык» / М. И. Выхрыстюк ; Львов. гос. ун-т. – Львов, 1963. – 20 с.

10. Гаврилюк О. Р. Складнопідрядні речення інтенсивної допустово-протиставної семантики зі сполучним компонентом *як (би) не, хоч (би) як* / О. Р. Гаврилюк // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : зб. наук праць. – Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. 4. – С. 126–132.
11. Городенська К. Г. Граматичний словник української мови: Сполучники / К. Г. Городенська. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. – 340 с.
12. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : Монографія / К. Г. Городенська. – К., Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.
13. Грамматика современного русского литературного языка / [отв. ред. Н. Ю. Шведова]. – М. : Наука, 1970. – 767 с.
14. Загнітко А. П. Теоретична граMATика української мови: Синтаксис : монографія. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
15. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навч. посібник / М. У. Каранська. – К. : Либідь, 1992. – 327 с.
16. Кващук А. Г. Структурно-семантичні типи складних речень допустового співвідношення в сучасній українській літературній мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Анатолій Гурійович Кващук. – Станіслав, 1959. – 266 с.
17. Колосова Т. А. О союзной функции *дело в том, что* и его компонентов / Т. А. Колосова, Н. Н. Лапынин // Синтаксические отношения в сложном предложении : сб. научн. трудов. – Калинин, 1989. – С. 128–136.
18. Кринська Н. В. Семантико-синтаксична категорія наслідку в складному реченні у книжних стилях сучасної української мови : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Кринська ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2001. – 16 с.
19. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. II. Синтаксис / Б. М. Кулик. – К. : Радянська школа, 1961. – 287 с.
20. Курс сучасної української літературної мови / [за ред. Л. А. Булаховського]. – К. : Рад. школа, 1951. – Т. 2 : Синтаксис. – 406 с.
21. Личук М. Структура та семантика складних фразеологізованих речень моделі «не встиг – як» / М. Личук // Теоретична і дидактична філологія : зб. наук. пр. – К. : Міленіум, 2007. – С. 198–204.
22. Маркелова Г. В. Средства выражения пояснительных отношений в русском языке XVIII века / Г. В. Маркелова // Синтаксические отношения в сложном предложении. Сб. научн. трудов. – Калинин, 1989. – С. 46–58.
23. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – [7-е изд.]. – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.
24. Покусаенко В. К. К вопросу о месте бессоюзных предложений в системе сложных // Вопросы синтаксиса русского языка. – Ростов-на-Дону, 1971. – С. 172–184.
25. Рогожникова Р. П. Сложные предложения с союзными частицами / Р. П. Рогожникова // Синтаксис предложения. – Калинин, 1983. – С. 48–57.
26. Ройзензон Л. И. К изучению природы сложных предложений: (о фразеологизации сложновременных конструкций) / Л. И. Ройзензон // Труды Узбекского ун-та. Новая серия. – Самарканд : Изд-во Узбек. ун-та, 1956. – Вып. 62. – С. 83–117.
27. Русская грамматика : в 2 т. / [редкол. : Н. Ю. Шведова (гл. ред.) и др.]. – М. : Наука, 1980. – Т. 2. Синтаксис. – 709 с.
28. Слинсько І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинсько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
29. Сучасна українська літературна мова / [за ред. А. П. Грищенка]. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.
30. Сучасна українська літературна мова / [за ред. М. Я. Плющ]. – К. : Вища школа, 1994. – 403 с.
31. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – 516 с.
32. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.
33. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер ; пер. с франц. / редкол. : Г. В. Степанов (пред.) и др. ; вступ. ст. и общ. ред. В. Г. Гака. – М. : Прогресс, 1988. – 656 с.

34. Черемисина М. И. Очерки по истории сложного предложения / М. И. Черемисина, Т. А. Колосова. – Новосибирск : Наука, 1987. – 197 с.

35. Шевчук С. В. Семантико-синтаксическая структура сложноподчиненных предложений с придаточными временными в украинской народной сказке : автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. филол. наук : 10.02.01 «Украинский язык» / С. В. Шевчук ; Киевск. гос. пед. ин-т им. А. М. Горького. – К., 1990. – 18 с.

36. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

37. Ясакова Н. Ю. Граматична семантика аналітичних сполучників підрядності у структурі складного речення : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Н. Ю. Ясакова ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2001. – 24 с.

Одержано редакцією 17.03.14

Прийнято до публікації 18.03.14

Л. В. Шитик

Инвентаризация средств связи предикативных частей сложного предложения в аспекте теории переходности

В статье осуществлена инвентаризация средств связи предикативных частей сложного предложения в аспекте теории переходности. Употребляемые средства связи в синкретических сложных предложениях преломляют в себе разнообразные проявления переходности, которая может быть реализована следующими способами: выделение в сфере собственно союзов таких разновидностей, как сочинительные, подчинительные, сочинительно-подчинительные и подчинительно-сочинительные союзы, появление вследствие перехода слов из одной части речи в другую функциональных омонимов и – как результат контаминации – гибридных средств связи, номинированных союзнословными единствами, союзнословно-союзными парами, фразеосоюзными подчинительно-сочинительными парами, фразеосоюзнословно-союзными парами, союзными комплексами и союзнословно-союзными комплексами; функционирование в качестве средства связи аналитических единиц, функциональных аналогов союзов и союзных слов. Автор обосновывает важность инвентаризации средств связи предикативных частей сложного предложения в аспекте теории переходности для осознания специфики синкретических сложных предложений.

Ключевые слова: *собственно союзы, сочинительные, подчинительные, сочинительно-подчинительные, подчинительно-сочинительные союзы, функциональные омонимы, союзнословные единства, союзнословно-союзные пары, фразеосоюзные подчинительно-сочинительные пары, фразеосоюзнословно-союзные пары, союзные комплексы, союзнословно-союзные комплексы, аналитические единицы, функциональные аналоги союзов, союзные слова.*

L. V. Shytk

Inventing connective means of predicative parts of a compound sentence in aspects of the transition theory

The article deals with inventing connective means of predicative parts of a compound sentence in terms of the transition theory. The use of connective agents in syncretic compound sentences testified different expression aspects of transition, realized in the following ways : separation in the sphere of self-conjunctions of complex, compound, complex and compound as well as compound and complex conjunctions; the appearance of the functional homonyms due to the transition of words from one part of the language to another part and – as a result of contamination – the appearance of hybrid connective agents denominated as words connective unities, words connective and conjunctions pairs, phrase and conjunction compound and complex pairs, phrase and words connective conjunction pairs, conjunction complexes and words connective conjunction complexes; functioning analytical units, functional analogues of conjunctions and connective words as connective means. The importance of inventing connective means of predicative parts of a compound sentence in aspects of transition theory for understanding the specific features of syncretic compound sentences was proved.

Key words: *self-conjunctions; complex, compound, complex and compound, compound and complex conjunctions; functional homonyms; words connective unities; words connective conjunction pairs; phrase conjunction compound and complex pairs; phrase and words connective conjunction pairs;*

УДК 811.161.2'0

І. С. Савченко

ПУНКТУАЦІЙНА СИСТЕМА ЗБІРКИ ПОЕЗІЙ «КОБЗАРЬ Т. ШЕВЧЕНКА» (1840 р.)

У статті описано пунктуаційну систему, використану в першому виданні книги «Кобзарь Т. Шевченка», що вийшла друком у Санкт-Петербурзі в 1840 році. Зроблено спробу показати, як «ломоносовська» традиція пунктуаційних норм інтегрувала в українську друковану продукцію, висловлено також припущення, що в поетичному доробку геніального поета вжито розділові знаки, власноруч поставлені автором та додані вправною рукою типографського коректора.

Аналіз графіки першодруку «Кобзаря Т. Шевченка» дав змогу виявити вживання крапки (навіть коми) в кінці заголовків поетичних творів, крапок (трьох або чотирьох) для вираження багатозначності, роздуму, специфіку використання тире між синтаксичними одиницями, різними за метою висловлювання.

Зазначимо непослідовне вживання коми при однорідних, відокремлених членах речення та вставних словах, розділових знаків (двокрапки, тире, коми з тире) між частинами складних речень та складних синтаксичних конструкцій, у реченнях із прямою мовою. Зафіксовано, однак, використання тире, як і в сучасному правописі, у безсполучникових складних реченнях зі значенням часу та зіставно-протиставних. Є спроба пунктуаційно виокремити в тексті вставлені конструкції. Окремі розділові знаки вжито невмотивовано і стилістично необґрунтовано, що, очевидно, пояснюється й специфікою синтаксичної будови Шевченкових поезій.

Ключові слова: *пунктуаційна норма, розділові знаки, кома, тире, двокрапка, крапки, дужки.*

Постановка проблеми. Мові творів геніального поета І пол. ХІХ ст. присвячено чимало наукових розвідок [7; 9; 2; 3; 1; 4]. Увагу дослідників привертала орфоепічні норми його творів (О. Синявський), їхнє лексичне багатство (А. Деркач, К. Дорошенко, В. Ващенко), використання емоційно забарвленої лексики (В. Ільїн) тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пізніше з'явилася низка праць мовознавців, у яких мовотворчість Т. Шевченка представлено в інших ракурсах: досліджено мовну символіку й міфопоетику текстів [8], антропонімікон Шевченкових поезії [11]. Л. Лонською докладно проаналізовано синтаксичну систему Шевченкових творів крізь призму української ментальності. «Літературна мова, – зауважує дослідниця, – повинна базуватися на живому народному мовленні, тільки тоді вона відбиватиме ментальність народу. Такою живою мовою, мовою, основою на народному мовленні, написано твори Тараса Шевченка» [5, с. 61].

Мета статті – описати вжиту в першому виданні «Кобзаря Т. Шевченка»¹ пунктуацію (вірш-збірка побачила світ 18 квітня 1840 року в Санкт-Петербурзькій типографії Є. Фішера).

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми. У друкованій продукції царської Росії постановка розділових знаків була переважно справою типографських майстрів, які часто не рахувалися в плані пунктуації з думкою авторів. Але це не означало, що автори, особливо письменники, зі свого боку не брали участі у формуванні пунктуаційної системи [12, с. 12].

---

¹У статті представлено фактичний матеріал, дібраний із п'ятого повного перевидання «Кобзаря Т. Шевченка» (1840 р.), що вийшло друком у Переяславі-Хмельницькому в 2005 р. Це перевидання є точною реконструкцією збірки.

Упродовж XVIII–XIX ст. на українську пунктуацію та орфографію дуже сильний вплив мали традиції російського письма. Це пов'язано з графічно-алфавітною реформою Петра I в 1708 році, унаслідок якої в Україні поширилася «гражданка», та заборонаю Петра I в 1720 році випускати у світ україномовну друковану продукцію.

У середині XVIII ст. в Росії набула популярності восьмичленна система розділових знаків, представлена М. Ломоносовим у праці «Российская грамматика» (1755 р.). Ця система містила: 1) розділові знаки, що вживалися в середині речення (кому, крапку з комою, двокрапку); 2) знаки кінця речення (крапку, знак питання, знак здивування, тобто сучасний знак оклику); 3) знаки, які визначають межу висловлюваної думки (вміщувальний знак, що відповідав сучасним дужкам); 4) рядкові розділові знаки (єднальний знак, тобто рисочка). У М. Ломоносова не знаходимо лапок, тире і крапок; лапки стали популярними у зв'язку з виходом у світ «Письмовника» М. Курганова (1809 р.). О. Барсов, учень М. Ломоносова, у рукописній граматиці, що датується 1797 роком, вводить тире (мовчанку), зірочку або хрестик для приміток і параграф [12, с. 18–19].

«Ломоносовська» традиція пунктуаційних норм дуже швидко інтегрувала в українську друковану продукцію, була прийнята українською науковою та письменницькою елітою, що засвідчують пунктуаційні оформлення першої української граматики О. Павловського, художні твори Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світоч української поезії Т. Шевченко максимально наблизив літературну мову до народної, зберіг «дух», ментальність, синтаксичну будову. За словами І. Огієнка, «в його творах речення будуються по-народному. У Шевченковій складні панує так звана паратакса, цебто однотипні речення, а не накопичення підрядних речень до одного головного (гіпотакса), як то часто бачимо в мові інтелігентській. І власне це робить Шевченкову мову ясною та простою» [6, с. 145].

Численні заслання, заборони писати й читати, відірваність від української та російської еліти того часу – усе це, безсумнівно, перешкоджало митцеві відстежувати всі зміни, які відбувалися в правописі. І. Огієнко зазначав: «Шевченко нерідко писав таки кострубатою мовою, а це приводило в люті мовного пуриста П. Куліша, і він не раз «жорстко» докоряв Шевченкові й виправляв йому форму його віршів» [6, с. 145]. Тому припускають, що перша книга поета зазнала редакторських правок.

У вірші-збірці (термін критиків Шевченкової доби) виявлено специфічні, властиві саме «Кобзарю Т. Шевченка» ознаки пунктуаційної системи. Так, у заголовках його поетичних творів збережено авторські (зі значенням «ужиті автором») розділові знаки: крапку («Думка.», «Іван Підкова. В. І. Штернбергу.», «Гарасова ніч. П. І. Матросу.»), рідше – кому («Тополя, П. С. Петровской.», «До Основ'яненка,»). Зауважимо, що про пунктуаційне оформлення заголовків йдеться в першому виданні «Українського правопису» 1929 р., зокрема в примітці до § 81 про використання крапки в кінці речення-розповіді: «З декоративною метою на обгортках книг, на вівісках тощо, після написів крапку часто не ставлять» [10, с. 78].

У своїй першій збірці Т. Шевченко часто вдається до крапок (переважно чотирьох) у кінці речень, що виражають обірваність мовлення, незавершеність думки чи багатозначність сказаного, як-от: *Вона ж його мати.... Заплакала, пішла шляхом, В Броварах спочила, та синові за гіркокого медяник купила....* (с. 47). Розділовий знак запозичено перекладачами рукописних книг церковно-релігійного змісту із грецького письма ще в XI–XIII ст. (крапки вживали довгим разочком). У перших друкованих книгах XIV–XV ст. цей разочок скоротився до трьох одиниць (...).

Дуже часто речення, різні за метою висловлювання, поєднано за допомогою тире, як-от: 1) два розповідні неокличні речення: *Позаторік знала, Позаторік і зіллячка Для того придбала. – Пішла стара, мов каламар, Достала з полиці* (с. 78), *По діброві вітер віє, Гуляє по полю, Край дороги гне тополю До самого долу. – Стан високий, лист широкий Нащо зеленіє* (с. 71); 2) розповідне окличне й неокличне: *Тяжко з ними жити! – Вичуняла*

Катерина (с. 28); 3) розповідне окличне й речення-роздум: *Що має робити! – Як би милий-чорнобривий – Умів би спинити....* (с. 30); 4) питальне й розповідне окличне: *Не журиця Катерина? – І гадки не має!* (с. 27). У поемі «Катерина» зафіксовано тричленне поєднання знаків – коми, тире і крапки – між реченнями, відірваними за змістом: *Їде шляхом до Києва Берлін шестернею, А в Берліні господиня З паном і сім'єю, Опинився проти старців, Курява лягає, – . Побіг Івась, бо з віконця рукою махає;... Дає гроші Івасеві, Дивуєця пані, А пан глянув, ... одвернувся...* (с. 66).

Подекуди, замість тире, у першодруку збірки між віддаленими за змістом самостійними реченнями вжито довгу риску, як-от: *Реве, свище заверуха, по лісу завило, Як те море, біле поле Снігом покотилось. — Вийшов з хати карбівничий, Щоб ліс оглядати, Та де тобі!* (с. 56), *Ні родини, ні хатини, – Шляхи, піски, гори.... — Панське личко, чорні брови На що? – Щоб пізнали!...* (с. 63).

На рівні простого неускладненого речення виявлено вживання коми після обставини способу дії на початку синтаксичної одиниці (*А тим часом, вороженьки чинять свою волю* (с. 29–30)) або тире між різними членами речення (*А поки – спочину* (с. 45), *А той – чи зустрине, Що пізнає Катерину, Привітає сина?...* (с. 44)). У сучасному художньому дискурсі використання тире в цій функції вважають авторським, таким, що допомагає увиразнити зміст висловлюваного, додати певних семантичних відтінків.

Прості речення Шевченкових поезій ускладнено однорідними членами, частіше присудками, рідше – другорядними членами, як-от: *Реве, стогне хуртовина, Котить, верне полем* (с. 51), *Серце рвалося, сміялось, Виливало мову* (с. 7), *Не хотілось в снігу, в лісі, Козацьку громаду З булавами, з бунчуками Збирає на пораду...* (с. 7). Щоправда, однорідні члени, з'єднані сурядним сполучником *та*, відділено комою (*Зеленіють по садочку Черешні, та вишні* (с. 29), *З нудьгою, та горем Жупан надівають* (с. 40), *Ото ж-то дивіця, та Кайтесь, дівчата* (с. 48)), а перед зіставно-протиставними сполучниками *а, та* (=але) вжито тире, можливо, з певною стилістичною метою, як це нерідко трапляється і в творчості сучасних майстрів слова (*Здається, панують – а долі Не знають* (с. 40), *Сиротині сонце світить, Світить – та не гріє....* (с. 48)).

У першодруці збірки непослідовно виділено комами відокремлені члени речення, зокрема відокремлені означення (*Отакий-то Перебендя, Старий, та химерний* (с. 20)), відокремлені прикладки (*Довго, довго, сердешная, Все йшла, та питала* (с. 48)), відокремлені обставини, виражені одиничними дієприслівниками (*Чайка скиглить, літаючи, Мов за дітьми плаче* (с. 92), *Москаль любить жартуючи; жартуючи кине* (с. 23)). Ряд однорідних неузгоджених та узгоджених означень відділено за допомогою пунктуаційного поєднання коми з тире, наприклад: *От де люди, наша слава, Слава України, – Без золота, без каміння, Без хитрої мови, А голосна, та правдива, Як Господа слово...–* (с. 94).

У реченнях, ускладнених звертаннями, пунктуація, по суті, збігається з сучасними літературними нормами: *А за віщо, Боже милий* (с. 49), *Прости мені, мій голубе, мій соколе милий!* (с. 36), *Прости мені, мій батечку!* (с. 36)). Вставні конструкції (а це переважно слова) виділено комами непослідовно. Пор.: *А під лісом, край дороги, Либонь курінь мріє!* (с. 52), *Світ, бацьця, широкий* (с. 39), *Отаке-то лихо, бачите, дівчата* (с. 49), *А може в Московщині Другую кохає!* (с. 30).

Поодинокі представлені в текстах першодруку вставлені речення: *На край світа, в Московщині, По тім боці моря, Нема ніде Катерини – Та здалась на горе – Вміла мати брови дати, Та не вміла на сім світі Щастя, долі дати* (с. 31), *– Бреше, скажуть, сякий-такий! (Звичайно, не в очі) А так тільки, псує мову, Та людей морочить* (с. 45). У першому реченні вставлену конструкцію виділено за допомогою тире, у другій синтаксичній одиниці, на наш погляд, вставлена конструкція є прообразом вставленого тексту, оскільки стоїть між двома реченнями. Фіксуємо також випадок, коли при вставленому окличному реченні кому з тире вжито лише з одного боку, як-от: *У всякого і свого чимало, – Цур це йому!... а тим часом...* (с. 46).

Пунктуаційне оформлення складних речень у першій книзі генія української поезії ХІХ ст., як і в попередніх випадках, засвідчує строкатість графічної системи, непослідовне використання розділових знаків. Так, між частинами складносурядного речення вжито кому (*Розказав би про те лихо, **та** чи то ж повірять!* (с. 45)), то складений знак “кому з тире” (*Світ, бацьця, широкий, – **Та** нема де прихилитця В світі самотнім* (с. 39), *Доля жартує над старою головою, – **А** йому байдуже....* (с. 16)), то крапки (*Лягла спочить... **а** тим часом Виросла могила* (с. 8)).

Головну частину від підрядної в складному реченні зазвичай відділяє тире (*Не питали б, люди – **Що** в мене болить?* (с. 6), ***А** щоб тебе не цурались – Потурай їм, брате!...* (с. 20), *Умивай же біле личко Дрібними сльозами – **Бо** вернулись Москалики Іншими шляхами* (с. 31), ***Якби** знала – не ходила б Пізно за водою* (с. 73), *Бач, на що здалися карі оченята – **Щоб** під чужим тином сльози виливать!...* (с. 48)), рідше – кома (*Ото ж-то дивитця, та кайтесь, дівчата, **Щоб** не довелося Москаля шукать* (с. 48)) чи поєднання коми з тире (*Кохайтесь, чорноброві! Та не з Москалями, – **Бо** Москалі – чужі люди* (с. 23), *Все співають, як діялось, сліпі небораки, – **Бо** дотепні....* (с. 8)).

Між частинами безсполучникових складних речень (БСР) у віршах «Кобзаря Т. Шевченка» вжито кому, крапку з комою, двокрапку, тире, рідше – кому з тире. Комою відділено рівноправні частини, які виражають одночасність дій та тісно між собою пов'язані за змістом, наприклад: *Кричать сови, спить діброва, Зірненьки сіяють* (с. 43). Крапку з комою, як і в чинному правописі, вжито між частинами безсполучникових складних речень, відірваними за змістом: *Котить, верне подем; Стоїть Катря серед поля, Дала сльозам волю* (с. 51).

У текстах першодруку відсутнє чітке розмежування умов для вживання двокрапки й тире; ці знаки використано як взаємозамінні (сучасною термінологією – як варіантні) у таких випадках: у пояснювальних БСР, у яких друга частина конкретизує зміст першої частини в цілому чи пояснює якийсь один її член (*Отакий-то Перебендя, Старий, та химерний: Заспіває про чалого, на Горлицю зверне* (с. 16), *Було колись в Україні – Лихо танцювало* (с. 100), *Було колись в Україні – ревіли гармати* (с. 99), *Отаке то на сім світі Роблять людям люди – Того в'яжуть, того ріжуть* (с. 39)) та у БСР причинових, друга частина яких указує на причину або обґрунтування дії (стану, ознаки), про які йдеться в першій частині (*З ним забула б чорнобрива Шляхи, піски, горе: Він, як мати, привітає, Як брат, заговорить....* (с. 45), *Нехай душі козацькії в Україні витають – Там широко, там весело Од краю до краю....* (с. 7)).

Розділовий знак «тире» вжито в таких безсполучникових складних реченнях: 1) у БСР зіставно-протиставних, у яких зміст частин можна зіставити чи протиставити, як-от: *Минув і рік, минув другий – козака немає* (с. 75); *Вітер віє, повіває, По полю гуляє – на могилі Кобзар сидить, Та на кобзі грає* (с. 17); 2) у БСР часу, у яких перша частина виражає час того, про що йдеться в другій: *Зайде сонце – Катерина по садочку ходить* (с. 29); 3) у БСР приєднувальних, друга частина яких розкриває зміст відсутніх у першій частині дієслів сприймання (у першій частині можна підставити сполучення слів **і побачив, що... і почув, що**), наприклад: *Дивитця – щось мріє....* (с. 50), *Вичуняла Катерина. Одсуне кватирку, поглядає на улицю, Колише дитинку, Поглядає – нема, нема!* (с. 28).

Між частинами наслідкових БСР у текстах Шевченкових поезій зафіксовано різні типи пунктуаційні знаки: тире (*Так далеко чорнобривий – Не чує, не бачить* (с. 30)), кому (*Висипали Запорожці, Лиман човни вкрили* (с. 104)), крапку з комою (*Сіло сонце; з за діброви Небо червоніє* (с. 39)). Структуру окремих безсполучникових складних речень вибудовано нечітко, у них помітні риси розмовного стилю («пишу, як мовлю»), пунктуаційне ж оформлення таких синтаксичних одиниць мало вмотивоване, має довільний характер, як-от: *Кругом, мовчки, подивилась – Бачить – ліс чорніє* (с. 52), *Аж гульк: зима впала: Свище подем завірюха – Іде Катерина у личаках... лихо тяжке! І в одній свитині* (с. 50).

У складних синтаксичних конструкціях виразно проявили себе всі перераховані вище особливості вживання розділових знаків між формально простими частинами.

Наприклад: *Лягло сонце за горою, Зірки засіяли – А козаки, як та хмара, Ляхів обступили* (с. 114) (тут ужито тире між частинами, з'єднаними сурядним сполучником **а**, що є прообразом сучасного авторського вживання цього знака); *Старий заховавсь В степу, на могилі, щоб ніхто не бачив, Щоб вітер по полю слова розмахав, Щоб люди не чули – Бо то Боже слово, то серце щебече Господню славу...* (с. 18) (використано обидва знаки – і кому, і тире – для відділення підрядних частин), *А якби почули що він, одинокий, співа на могилі, з морем розмовля – На Божеє слово вони б насміялись* (с. 19) (зазначимо, що тут відсутній розділовий знак між підрядними частинами та вжито тире між препозитивною підрядною й головною частинами).

Використання коми з тире в складних синтаксичних конструкціях, очевидно, служить для відділення віддалених за змістом частин речення, наприклад: *Нехай собі злії люди, Що хочуть, говорять, – Вона любить, і не чує, Що вкралося горе: Прийшли вісти недобрії – В поход затрубили, Пішов Москаль в Туреччину...* (с. 25), *Затопчу неволю Білими ногами, – Тоді я веселий, Тоді я багатий, як буде серденько По волі гуляти....* (с. 41), *Обіцявся чорнобривий, Коли не загине, Обіцявся вернутися – Тоді Катерина Буде собі Московкою, Забудеться горе, – А поки ще, Нехай люди, Що хочуть, говорять – не журиться Катерина!* (с. 26).

У період створення й виходу в світ першої книги Т. Шевченка були відсутні чіткі правила вживання пунктуації в реченнях із прямою мовою: дослівно відтворене мовлення осіб передано за допомогою лапок або тире, причому початок репліки не завжди збігався з початком нового рядка. Пор.: *Ніхто не питає: – Чого в'янеш, моя доню? – ...* (с. 41) і *Сяде собі, заспіває – “Ой не шуми, луже!”* (с. 16). У реченні *Промовила – не вернуса!* (с. 39) ознаки графічного оформлення прямої мови взагалі відсутні (простежуємо нехтування розділовими знаками при дослівно переданому чужому мовленні та графічним накресленням великої літери).

Помічено певну специфіку відтворення діалогічного мовлення в Шевченкових поетичних творах: репліки двох осіб поєднано за допомогою тире. Наприклад:

*Зострілася с чумаками,
Закрила дитину,
Питається: – Люди добрі!
Де шлях в Московщину? –
– В Московщину? Отцей самий.
Далеко, небого? –
– В саму Москву. Христа ради
Дайте на дорогу! –
Бере шага, аж труситця –
Тяжко його брати!* (с. 47).

Очевидно, це спроба поєднати репліки в єдине ціле, показати залежність однієї репліки від іншої, їхній причинно-наслідковий характер.

Тире зв'язує також різні речення, до складу яких уходять пряма мова та слова автора, як-от: *... Ледве, ледве поблагословила: – Бог с тобою! – та як мертва на діл повалилась. – Обізався старий батько: – Чого ждеш, небого? – Заридала Катерина, та бух йому в ноги* (с. 36). Мабуть, із цією метою вжито тире й між реченнями, що є частинами однієї репліки: *А думка край світа на хмарі гуля Орлом сизокрилим літає, ширяє, Аж небо блакитне широкими б'є, Спочине на сонці, його запитає – Де воно ночує? – Як воно встає? – Послухає моря що воно говорить? – спита чорну гору – чого ти німа? – І знову на небо, бо на землі горе* (с. 18).

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок. Проаналізовані синтаксичні конструкції дають підстави стверджувати, що в пунктуаційній системі першодруку «Кобзаря Т. Шевченка» відбито специфічні для першої половини XIX ст. риси літературних норм української та російської мов, які перебували на стадії активного розвитку й формування. Поза увагою залишилося чимало конструкцій з обірваним

мовленням, елементами роздуму, риторичні структури, експресивні синтаксичні одиниці, дослідження яких може бути перспективою подальших наукових студій.

Список використаної літератури

1. Ващенко В. С. Мова творів Тараса Шевченка / В. С. Ващенко. – Харків : Вид-во Харк. ун-ту, 1063. – 210 с.
2. Деркач А. Функції слов'янізмів у лексиці Шевченка / А. Деркач / Пам'яті Т. Г. Шевченка. – К. : КНУ, 1939. – 138 с.
3. Дорошенко К. П. Із спостережень над лексикою творів Т. Г. Шевченка / К. П. Дорошенко // Мовознавство. – 1940. – № 15–16. – С. 21–24.
4. Ільїн В. С. Емоційна лексика у поезіях Т. Г. Шевченка / В. С. Ільїн. – К. : Наукова думка, 1968. – 238 с.
5. Лонська Л. І. Синтаксична система Тараса Шевченка крізь призму української ментальності / Л. І. Лонська // Актуальні проблеми металінгвістики : зб. наук. пр. – Черкаси : Видав. Чабаненко Ю. А., 2013. – С. 61–64.
6. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
7. Синявський О. Елементи Шевченкової мови / О. Синявський // Культура українського слова. – К., 1931. – № 1. – С. 234–237.
8. Слухай Н. В. Мовна символіка і міфопоетика текстів Тараса Шевченка / Н. В. Слухай, Ю. П. Мосенкіс. – К. : Видавничий дім А+С, 2006. – 168 с.
9. Сулима М. Найяскравіші особливості фрази Шевченкового «Кобзаря» / М. Сулима. – Харків, 1929. – 96 с.
10. Український правопис : 1-е вид. – Х. : Держвидав України, 1929. – 103 с.
11. Черторизька Т. К. Літературні антропоніми в творах Т. Г. Шевченка / Т. К. Черторизька // Мовознавство. – 1989. – № 2. – С. 30–34.
12. Шапиро А. Б. Современный язык: Пунктуация / А. Б. Шапиро. – М. : Просвещение, 1966. – 296 с.

Список використаних джерел

Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – Вид. п'яте, повне. – Переяслав-Хмельницький : [б. в.], 2005. – 163 с.

Одержано редакцією 13.02.14

Прийнято до публікації 17.02.14

И. С. Савченко

Пунктуационная система сборника стихов «Кобзарь Т. Шевченко» (1840 г.)

В статье описана пунктуационная система, использованная в первом издании книги «Кобзарь Т. Шевченко», изданной в Санкт-Петербурге в 1840 году. Предприняты попытки показать, как «ломаносовская» традиция пунктуационных норм интегрировала в украинскую печатную продукцию, высказано предположение о том, что в поэтическом наследии гениального поэта употреблены знаки препинания, собственноручно поставлены автором и мастерски дополнены рукой типографского корректора.

Анализ графики первоисточника «Кобзаря Т. Шевченко» дает возможность исследовать употребление точки (даже запятой) в конце заглавий поэтических призывов, многоточия (трех или четырех) для выражения многозначности, размышлений, специфику употребления тире между синтаксическими единицами, разными по цели высказывания.

Отмечаем непоследовательное употребление запятой при однородных, обособленных членах предложения и вводных словах, пунктуационных знаках (двоеточия, тире, запятой и тире) между частями сложных предложений и сложных синтаксических конструкций, в предложениях с прямой речью. При этом зафиксировано, однако, употребление такого же тире, как и в современном правописании, в бессоюзных сложных предложениях времени и противительно-сопоставительных. Осуществлена попытка пунктуационно выделить в тексте вводные конструкции. Отдельные пунктуационные знаки использованы немотивированно и

стилистически не аргументировано, что, очевидно, объясняется спецификой синтаксической структуры Шевченковской поэзии.

Ключевые слова: *пунктуационная норма, разделительные знаки, запятая, тире, двоеточие, точки, скобки.*

I. S. Savchenko

The hunctuation system of the collection of poems «Kobzar by T. Shevchenko» 1840

The article described the punctuation system used in the first edition of “Kobzar by T. Shevchenko” (published in St. Petersburg in 1840. The attempt was made to show how “Lomonosovska” tradition of punctuation standards integrated in the Ukrainian printed products. It was assumed that the punctuation marks in the poetical heritage of the great poet were used personally by the author and some were added by a skillful hand of the printing house corrector.

The analysis of the script of the first edition of “Kobzar by T. Shevchenko” made it possible to identify the use of a full stop (even a comma) in the end of poetic works’ titles, dots (three or four) to express significance, reflection, and the specifics of using a dash between syntactic units which differ in purpose of expression.

The article emphasizes inconsequent use of a comma with homogeneous, separate members and with detached members, the use of punctuation marks (colon, dash, comma with a dash) in compound sentences and syntactic constructions and in sentences with direct speech. It should be noted, though, the author uses a dash in complex sentences with subordinate clause of time and comparable-citation sentences the same way, as it is standard in modern spelling. The article pays attention to the attempts to single out the inserted constructions by punctuation. Some punctuation marks are used arbitrarily and stylistically unreasonably, that, obviously, is explained by the specifics of the syntactical structure of Shevchenko’s poetry.

Key words: *rate punctuation, punctuation, comma, dash, colon, dot bow.*

КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

УДК 81.161.2'37

В. В. Калько

ПРАГМАТИКА ПОРАДИ В УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЯХ

У статті здійснено комплексний аналіз прагматичних та семантичних особливостей українських паремій, що реалізують значення поради. Пораду кваліфіковано як різновид мовленнєвих директивних актів, що містить рекомендацію щодо того, як треба розв'язувати проблеми. Цей мовленнєвий акт є не лише відображенням особистісного досвіду, роздумів і розмірковувань адресанта, передаваних адресатові з метою змінити його спосіб думок чи дій, а й попередженням про небезпеку, запобіганням, рекомендацією, консультацією. Принципову відмінність поради від інших директивних актів убачаємо в тому, що вона казує бажану, корисну для адресата дію. Адресант поради переважно представлений імпліцитно, його образ можна реконструювати зі змісту прислів'я. Паремії, що належать до паремій-наказів, є категоричним виявом спонукання, опосередкованого намаганням вплинути на діяльнісну поведінку адресата й змінити або зберегти наявний стан речей. Прислів'я-поради зі значенням застереження реалізують інтенцію адресанта попередити небезпечну чи несприятливу для адресата ситуацію. У таких мовленнєвих актах комунікативний намір адресанта орієнтований на слухача з метою спонукати останнього діяти певним чином. Паремії-рекомендації містять настанову діяти саме так, бо це може мати позитивні наслідки. Така модифікація поради доцільна як із погляду мовця, так і слухача щодо виконання зазначеної дії. Рекомендація зумовлена наміром мовця надати компетентну пораду кому-небудь, зробити щось належним чином, пояснити наперед, які результати матиме її дотримання.

Ключові слова: паремія, прислів'я, інтенція, мовленнєвий акт, порада, прагматика.

Постановка проблеми. Ще донедавна в мовознавстві панувала системно-структурна парадигма, згідно з якою аналізували мову як систему знаків, призначених для передавання інформації. І лише поява когнітивно-дискурсивного напрямку вможливила «встановлення структур й операцій свідомості, що забезпечують використання мови в різноманітних комунікативних ситуаціях і дискурсивних практиках» [14, с.4]. Саме в межах лінгвопрагматики вперше було відзначено, що не лише інформація є основним компонентом мовленнєвого акту, що вона – тільки один із засобів досягнення людиною мети.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Докладному аналізу прагматичних характеристик директивних мовленнєвих актів присвячено праці С. Г. Агапової, Н. Ф. Баландіної, Ф. С. Бацевича, М. Г. Безяєвої, Л. В. Бережан, О. Л. Даскалюк, А. І. Ізотова, Н. І. Формановської, В. С. Храковського, М. Г. Шевцової, І. С. Шевченко та ін., у яких описано основні види спонукання (накази, прохання, рекомендації, поради, попередження, повчання тощо), схарактеризовано комунікативні стратегії й тактики здійснення впливу на адресата, розглянуто вербальні та невербальні засоби вираження волевиявлення мовця тощо. Дослідження функціонально-прагматичних, структурно-семантичних, когнітивних особливостей мовленнєвого акту поради здійснили, зокрема, Н. О. Бондарева, Б. И. Караджев, М. О. Кулькова, О. О. Любимов, О. В. Нарушевич-Васильєва, О. В. Наумук, Г. Д. Сидоркова та ін. Так, Л. В. Фоміна описала комунікативну організацію безсполучникових складних речень, що функціонують у директивних мовленнєвих актах – прохання, клопотання, наказу, вимоги, поради, застереження, пропозиції та запрошення, здійснила їхню прагматичну класифікацію на підставі

іллокутивних характеристик [19]. О. В. Наумук визначила когнітивні та прагматичні характеристики поради в сучасній англійській мові, вплив аксіологічного й аргументативного компонентів комунікативної ситуації на досягнення перлокутивного ефекту [12]. Н. О. Бондарева на матеріалі українських художніх текстів к. XX ст. – п. XXI ст. проаналізувала граматичну структуру речень та скласифікувала інвентар мовних засобів, які комуніканти вживають для вираження волевиявлення поради [6]. Незважаючи на значну кількість наукових праць, у яких з'ясовано особливості мовленнєвого акту поради, лінгвістичного осмислення потребують українські паремії, які передають від покоління до покоління вербальне втілення мудрості народу, є неписаним кодексом законів здорового глузду, виражаючи, з одного боку, моральні імперативи, а з іншого – конкретні рекомендації з усіх царин життя людини, почасти у формі поради, віддзеркалюють загальні комунікативні тактики й стратегії етносу. Актуальність порушених у статті проблем зумовлена загальною тенденцією сучасного мовознавства до аналізу системи мовлення як невід'ємного складника людського життя. Саме комплексний аналіз паремій як особливого різновиду текстів дає змогу не лише виявити стереотипні уявлення, а й установити в їхній прагматиці усталені, зафіксовані й певним чином автоматизовані складники, позаяк прислів'я кодифікують суспільне знання в його популярному варіанті і моделюють колективну поведінку. Тому вивчення паремій крізь призму теорії мовленнєвих актів уможливить глибше осягнення комунікативного кодексу українців, специфіки ведення комунікації, особливостей здійснення стратегій і тактик спілкування тощо.

Метою нашої статті є комплексний аналіз прагматичних та семантичних особливостей українських паремій, що реалізують значення поради.

Виклад основного матеріалу. Порада – це різновид мовленнєвих директивних актів, який містить рекомендацію щодо того, як треба розв'язувати проблеми, і є стислою відповіддю на інформаційні очікування адресата. Проте це не лише настанова, а, на нашу думку, реалізація суб'єктивної думки адресанта, його погляду на конкретні явища. Цей мовленнєвий акт є не лише відображенням особистісного досвіду, роздумів і розмірковувань адресанта, передаваних адресатові з метою змінити його спосіб думок чи дій, а й попередженням про небезпеку, запобіганням, рекомендацією, консультацією. Принципову відмінність поради від інших директивних актів убачаємо в тому, що вона каузує бажану, корисну для адресата дію. Саме такі основні ознаки має семантика лексеми порада «1. Пропозиція, вказівка, як діяти в яких-небудь обставинах, допомога добрим словом у скруті; рада. // Повчання, напучення. // Сприяння, допомога в якій-небудь справі. 2. Спільне обговорення яких-небудь питань, обмірковування чого-небудь з кимсь; рада. 3. розм. Те, що заспокоює, сповнює радістю; вітха, відрада» [17: VII, с. 244–245].

Дж. Остін зараховує раду до екзерситивів – мовленнєвих актів, які означають ухвалення рішення чи пропаганду на користь або проти якої-небудь дії [13, с. 123]. Проте більшість дослідників, зокрема С. Г. Агапова, Ф. С. Бацевич, Н. І. Формановська, І. С. Шевченко та ін., слідом за Дж. Серлем [15; 16], кваліфікують її як різновид директивів. Л. О. Кисельова вважає, що порада, як і настанова, повчання, побажання, інструкція, умовляння, пропозиція є нейтральним спонуканням [8, с. 25]. О. І. Беляєва визначає раду як непрямий різновид спонукання до дії, яка, на думку мовця, буде корисною, доречною для співрозмовника [5, с. 90]. С. Г. Агапова трактує поради, накази, вимоги, розпорядження, прохання, попередження як різновиди директивів [1, с. 82]. На думку М. Г. Безяєвої, «порада – це висловлення бажання мовця, щоб слухач знав висновки ... про бенефактивний <для нього> варіант розвитку ситуації ... і внаслідок цього знання почав діяти так, аби ситуація розвивалася успішно, що залежить від бажання і можливостей слухача здійснити каузативну дію» [4, с. 308]. Ми дотримуємося погляду Дж. Серля, який зауважував, що «порада є не спробою змусити зробити щось, у тому сенсі, у якому це можна сказати про прохання. Порада схожа на повідомлення того, що буде для тебе найкращим» [20, с. 67].

Цьому мовленнєвому акту властивий імперативний характер. Їхній зміст переважно містить інформацію, що вказує на один із варіантів дій і дає змогу досягти успіху. На відміну від ситуації прохання, у ситуації поради адресант найперше враховує інтереси адресата, причому він переконаний, що виконання каузованої дії буде корисним і доцільним для адресата, і зазвичай впевнений у тому, що він має рацію; це “спроба мовця примусити того, хто слухає, до того, що буде в його інтересах, що буде для нього найкраще” [7, с. 15]. Адресант, який дає поради, ситуативно наділений статусом вищого; адресат перебуває в ситуації, яка викликає тривогу, потребує допомоги, підтримки. Розуміння ситуації адресантом змушує його уникати категоричності в судженнях, тому апеляція до інтересів виконавця певним чином знижує імперативність порад. Адресат вимушений змиритися з позицією нижчого й погодитися зі стверджувальною частиною поради, адже, як зауважує Дж. Серль, її мета – «доведення до відома С, що дія Д відповідає його інтересам» [20, с. 67]. У цьому разі адресат використовує або частину, або всю раду.

Мовленнєва інтенція поради – невід’ємний складник вербального спілкування, який наповнює стосунки комунікантів добротою, співчуттям, прихильністю, оскільки адресат отримує повідомлення, спрямоване на корегування своїх дій із користю для себе. Унаслідок здійснення акту поради виграє слухач, що засвідчують пареміо-констативи, пор.: *Без ради й військо гине; Хто людей питає, той розум має* [Н, с. 288] та пареміо-експресиви, напр.: *Добрая рада – як готові гроші, а лихая – готове нещастя* [Н, с. 289].

Характеризуючи адресатів висловлення, М. М. Бахтін зауважував, що адресат «може бути безпосереднім учасником – співрозмовником побутового діалогу, диференційованим колективом спеціалістів певної галузі, вищим, близьким, чужим тощо, він може бути абсолютно невизначеним, неконкретизованим іншим (у різних монологічних висловленнях емоційного типу) – усі ці види й концепції адресата визначає та царина людської діяльності й побуту, до якої належить це висловлення» [3, с. 275]. Добір адресатом усіх мовних засобів у процесі породження висловлення відбувається під більшим чи меншим впливом адресата і його передбачуваної реакції у відповідь [3, с. 280].

Основними засобами вираження категорії адресації в пареміях-порадах є дієслівні особові форми, у яких експліцитно представлені ти/ви форми спілкування:

- дієслово у формі другої особи однини наказового способу, напр.: *Більше землю удобрай – будеш мати урожай* [ПП-89, с. 46]; *Їж, поки рот свіж, а як зав’яне, ніщо в нього не загляне* [ПП-89, с. 335]; *Вкусися перше за язик, поки що скажеш* [ПП-90, с. 290];

- дієслово у формі першої особи множини наказового способу, напр.: *Говорім про людей, бо люди про нас вже давно говорять* [ПП-90, с. 287];

- дієслово у формі другої особи множини наказового способу, напр.: *«Яку йому кару дати?» – «Оженіть його, то буде знати»* [ПП-90, с. 72];

- займенник *ти* + імператив, напр.: *Говорять на глум, а ти бери на ум; Глухий говорить на глум, а ти бери на ум; Я тобі говорю на глум, а ти бери на ум* [ПП-90, с. 287]; *Хоч і ти люба, а не добирайся до мого чуба* [ПП-90, с. 58];

- займенник *ви* + імператив, напр.: *Ви мовчіть, а ми будемо піддакувати; Ви мовчіть, а я буду слухати, а потім я буду мовчати, а ви будете слухати* [ПП-90, с. 294];

- імператив + звертання, пор.: *Говори, Климе, нехай твоя не гине; Говори, княгине, нехай твоя не гине* [ПП-90, с. 285]; *Бери, Гавриле, щоб другі не з’їли* [ПП-90, с. 205].

Серед способів апеляції до особи, притаманних українській мові, М. С. Скаб вирізняє: «тикання», «викання», «микання», «вінкання», «воникання» [18, с. 9]. Наші спостереження за паремійним матеріалом засвідчують, що домінує «тикання», що повністю узгоджується з висновками дослідників про те, що на ранніх етапах

функціонування людської спільноти єдиним і цілком природним до однієї особи було звертання на *ти* [11, с. 59–61].

З погляду соціальних ролей комунікантів радити зазвичай має право той, хто має вищий статус, оскільки для успішної реалізації мовленнєвого акту поради адресант повинен бути досвідченішим, розумнішим, мати високий авторитет в адресата. Адресант поради переважно представлений імпліцитно, його образ можна реконструювати зі змісту прислів'я. Так, автором поради можуть бути батьки: *Гуляй, дитино, поки твоя година* [ПП-90, с. 115]; *Гуляй, доню, я ти не бороню* [ПП-90, с. 125]; *Роби, доню, то не будеш ликом кожуха шить* [ПП-90, с. 126]; дівчина: *Ой їдь, милий, та не бався, бо ти мені сподобався* [ПП-90, с. 60]; *Не зачіпай мене, бо я дочка ксьондза, у мене перстені з самого мосьондза* [ПП-90, с. 62]; донька: *Віддайте мене, мамуню, хоч за вола, щоб я вдома не була* [ПП-90, с. 72]; чоловік: *Пий сама, мила, коли таке заварила!* [ПП-90, с. 60]; *Хоч і ти люба, а не добирайся до мого чуба; Хоч ти і люба, та зась тобі до мого чуба* [ПП-90, с. 58]. Істотною властивістю порад є те, що, оцінюючи дію, запропоновану адресатові, чи ситуацію як позитивну, корисну, адресант тим самим «ніби стверджує, що знає краще, ніж співрозмовник, що для слухача буде добре» [10, с. 142]. Тому здебільшого адресантами порад є старші за віком чи соціальним статусом люди, напр.: *Берися дружно – не буде сутужно* [ПП-89, с. 297]; *Будуй хату хоч з лободи, а в комірне не йди* [ПП-89, с. 133]; *Пий та не виї, а, підпивши, колотнечі не починай* [ПП-90, с. 125]; *Вчи лінивого не молотком, а голодом* [ПП-90, с. 447]. Підтвердженням нашої думки є паремійна одиниця *Старшого для поради держи* [Н, с. 386], у якій безпосередньо репрезентовано потенційного адресанта поради, порівняймо семантику лексеми *старший*: «1. Який прожив більше років, ніж інші. 2. Дорослі люди на відміну від дітей, молоді. 3. Який стоїть вище за званням, посадою, чином, службовим становищем» [17: IX, с. 665–666].

Вважаємо, що в пареміях *Бери собі, синку, й свинку, аби тобі мила була; Бери собі, синку, про мене свинку: тобі буде жінка, а мені невістка; Про мене, синку, хоч і свинку, аби мене матір'ю звала, аби невістка була* [ПП-90, с. 65]; *Ти у мене, синку, хоч дурний, та великий, бери ж і ти, хоч дурну, та велику, хоч поганого борцу наваре, так до біса* [ПП-90, с. 66] імпліцитно представлено матір як адресата, що дає пораду синові у виборі дружини, адже саме матері належала вирішальна роль під час обрання майбутньої невістки: «як підходить сину років вісімнадцять, то батько й мати ... починають радитися, а найбільше мати. – «А що, старий? Треба щось думати! Начеб то пора й сина дружить, та невістку взять...» ... Отак вони радяться. І не питають сина» [9, с. 78–79].

Паремії, що належать до паремій-наказів, є категоричним виявом спонукання, опосередкованого намаганням вплинути на діяльнісну поведінку адресата й змінити або зберегти наявний стан речей, напр.: *Дивися, який кінець буде* [Н, с. 149]; *Убий – та й виграй* [Н, с. 150]; *Сип борц, клади кашу, подай пить* [Н, с. 153]; *Сокола з рук не пуцай* [Н, с. 279]. Такі поради пов'язані передусім із настановами: а) бути обережним: *Не бійся, та стережися; Оглядайся на задні колеса* [Н, с. 215]; *Од ледачого поли вріж та втікай* [Н, с. 161]; б) не втручатися в чужі справи: *Не мішайся між чужі лика; Не піп – не сунься в ризи: не сунь голови, куди не влізе; Коли не періг, то й не перожись; Швець знай своє шевство, а в кравецтво не мішайся; Коли не коваль, то й рук не погань* [Н, с. 425]; *Усякий Веремій про себе розумій; Не суди – себе гляди* [Н, с. 426]; в) бути працьовитим: *Не хитруй, не мудруй, а чесно працюй* [ПП-89, с. 283]; *Роби до поту, а їж в охоту; Працюй, як коняка, а їж, як Рябко* [ПП-89, с. 284]; г) бути ощадливим: *Всякі гроші хороші, та бережи їх про чорний день та про лиху годину; Держи копійчку про чорний день; Нехай лежить: воно істи не просить* [Н, с. 442]; д) берегти одяг, бути охайним: *Шануй одягу в дворі, вона тебе в людях; Пошануй одягину раз, вона тебе десять раз* [Н, с. 491]; *Людям чини шайність, а коло себе май охайність* [Н, с. 496] тощо. Загалом паремії-накази віддзеркалюють такі стереотипні риси українців, як-от: орієнтацію на майбутнє: *Готуй сани літом, а зимою віз* [ПП-89, с. 241]; *Дітей годуй, а сам торби готуй* [Н, с. 407]; своєчасність виконання дій: *Нинішньої роботи на завтра не*

відкладай [ПП-89, с. 282]; обережність: *Богу молись, а сам стережись* [Н, с. 41]; *Тричі мірай, а раз одріж* [Н, с. 279]; *Не спитавшись броду, не сунься у воду* [Н, с. 275]; індивідуалізм: *Не вір нікому – ніхто не зрадить* [Н, с. 315]; *Говори з другими поменше, а з собою побільше* [ПП-90, с. 285]; *Смотри мовчи, а своє роби* [ПП-90, с. 295].

З огляду на те, що свій / чужий – одна з основних бінарних опозицій світової культури в українських пареміях, пов'язаних із прагматикою поради, репрезентованими, значущими й впливовими є настанови щодо ставлення до чужих, не своєї власності тощо. По-перше, у прислів'ях чітко прослідковуємо заборону, а подекуди й осуд зазіхати на чуже: *Чужого не займай, а свого не покидай; Не руш чужого; Чуже переступи, та не займай; Не ходи, куди не просили; не бери, чого не положив* [Н, с. 431]; *На чужий коровай очей не поривай, а свій май* [Н, с. 429]. По-друге, паремійні одиниці засвідчують своєрідне табу на злодійство, привласнення чужого: *На чужий труд ласий не будь* [Н, с. 461]; *Не гостри зубів на чужее* [Н, с. 430]; *На чуже пионце укріпцю не приставляй* [Н, с. 429]; *З чужим и посеред села розставайся* [Н, с. 432]. По-третє, одним із засадничих принципів українців, як засвідчує досліджуваний матеріал, є позитивне ставлення до чужої власності, що виражається в комунікативній поведінці: а) шанобливості, напр.: *У чужому домі будь привітливий, а не примітливий* [ПП-89, с. 138]; *Не криви писка коло чужої миски* [ПП-90, с. 226]; *Не пхай свого носа до чужого проса* [ПП-90, с. 236]; б) поваги, пор.: *Поважай людей, то й тебе пошанують* [ПП-90, с. 415]; в) толерантності: *Чужому не радуйся, знай лад надогад* [Н, с. 582]; *Де пси свої гризуща, там чужий не мішайся; Свій за своїм січися, а чужий не мішайся* [Н, с. 420]; г) співчутливості: *Не радійся чужому лихові; Чужому лихові не смійся* [Н, с. 139].

З інтенцією поради «діяти рішуче, бути енергійним і запобігливим» пов'язані паремії, у яких репрезентовано концепт БОГ, пор.: *На Бога надійся, а сам не плошай; На Бога складайся, розуму ж тримайся; Бога взивай, а руки прикладай* [Н, с. 41], які, з одного боку, відображають зв'язок людини з Богом, є втіленням глибокої релігійності українців, а з іншого – виявляють їхню запобігливість. Паремії-поради репрезентують також бінарну опозицію Бог / чорт, реалізовану в системі двоєвір'я, для якої характерний синтез дохристиянства й християнства, радячи шанувати не лише Бога, а й чорта, пор.: *Бога бійся, а чорта не гудь; Бога не гніви, а чорта не дрочи* [Н, с. 277].

Характерною ознакою мовленнєвого акту поради є те, що адресант завжди наділяє очікувану дію знаком «+» (добре) незалежно від конкретного змісту. Така оцінка умотивована знаннями мовця про корисність передбачуваних наслідків для адресата [10, с. 143]. У системі прислів'їв-порад для експліцитного вираження позитивної аксіологічності функціонують лексеми *краще, краще, краще*, напр.: *Як маєш кланяцьця лаптю, то краще поклонись чоботу* [Н, с. 331]; *Не з всяким вітайся, краще людей розпитайся* [ПП-90, с. 296]; *Краще покинь їсти, ніж з нелюбом за стіл сісти* [ПП-90, с. 60]; *Краще женись, а на чужу жінку не дивись* [ПП-90, с. 69]. Н. Д. Арутюнова, наголошуючи на активному вживанні компаратива *краще* в прескриптивних мовленнєвих актах, що не досягають сили наказу, зауважує, що *краще* виражає ідею передбачення, наміру чи поради [2, с. 339].

Варіювання способів вираження іллокутивного компонента паремій-порад пов'язане передовсім із використанням у предикативній позиції слів категорії стану з модальним відтінком: *треба, можна*. Саме вони, на нашу думку, містять значне прагматичне навантаження, що певним чином акцентує категоричність волевиявлення, пор.: *Середа – піст, не треба губи мастить* [Н, с. 64]; *Заверюха – треба кожуха* [Н, с. 67]; *Так за батьків було, так и нам треба* [Н, с. 70]; *До булави треба голови* [Н, с. 74]; *Щоби лиха не знати, треба своїм плугом та на свої ниви орати* [Н, с. 102]; *Треба красно ходити, будуть хлопці любити* [ПП-90, с. 58]; *Треба знати, що де сказати* [ПП-90, с. 292]; *Ладом усе можна* [Н, с. 177]; *Жий, як можна* [Н, с. 440]. Інколи для підсилення обов'язковості дотримання поради, виконання певних дій у структурі паремій функціонує лексема *повинен, повинний*, пор.: *Хто хоче мати дзигарки, повинен мати хвільварки* [Н, с. 494]; *Своя хата повинна бути покривка* [Н, с. 280]; *Кум з кумою повинні жити, як з рідною сестрою* [Н,

с. 422]. Отже, мовні одиниці *треба, можна, повинен (повинний)* є яскравим показником необхідності дотримання поради й призводять до збільшення її іллокутивного потенціалу.

Порада-застереження реалізує інтенцію адресанта попередити небезпечну чи несприятливу для адресата ситуацію. У таких мовленнєвих актах комунікативний намір адресанта орієнтований на адресата з метою спонукати його діяти певним чином. Тому адресант часто аргументує корисність майбутньої дії, указуючи на причини: *Давайте круту варить, бо рідкої ні з чого* [НС, с. 56]; *Не судись, бо постіл дорожче обійдеться за чобіт* [НС, с. 71]; *Годуй діда на печі, бо й сам будеш там* [НС, с. 121]; *За двома зайцями не гонись, бо й одного не піймаєш* [НС, с. 141] та умови: *Їж, коза, лозу, коли сіна нема* [НС, с. 58]; *Куме Андрею, не будьте свинею, коли вас величають* [НС, с. 154]; *Не жалкуй на сусіда, коли сам стии до обіда* [НС, с. 181]. Фактично, це акт впливу на слухача, запобігання неправильній поведінці, повідомлення про наслідки, напр.: *Напиймося тут, бо в небі не дадуть* [Н, с. 280]; *Мовчи, бо піч у хаті* [Н, с. 281]; *Цілуй, чоловіче, дитину, бо на ярмарку не дотовпись* [Н, с. 408]; *Піднімайте, свині, хвости, бо глибоко морем брести* [Н, с. 445]; *Мовчи та диш, коли горе пушить; Напийся води, коли ззів півбіді* [Н, с. 140]; *Бійся, Левку, коли пса б'ють* [Н, с. 199]. Значна частина порад-застережень містить заперечення, що застерігає від можливих помилок і непорозумінь: *Не дивись високо, бо запорошиш око; Не несися високо, бо низько сядеш* [Н, с. 141]; *Не грій гадини за пазухою, бо вкусить* [Н, с. 161]; *Не вдавайся в свару, бо будеш битий; Не воруйши, бо завоняє* [Н, с. 178]; *Не дай серцю волі, будеш сам в неволі* [Н, с. 180]; *Не грайся з вогнем, бо попечеш собі руки* [ПП-89, с. 58]. Друга частина таких паремійних одиниць містить додаткове пояснення, чому не потрібно виконувати певних дій, це своєрідне застереження для адресата про майбутні негативні наслідки.

Порада-рекомендація – настанова діяти саме так, бо це може мати позитивні наслідки. Така модифікація поради характеризується доцільністю як із погляду мовця, так і слухача щодо виконання рекомендованої дії. Рекомендація зумовлена наміром мовця надати компетентну пораду кому-небудь, зробити щось належним чином, пояснити наперед, які результати матиме її дотримання. Більшість порад-рекомендацій репрезентують складні речення, у другій частині яких мовець здебільшого мотивує бажаність виконання пропонованих дій, хоче проілюструвати зв'язок між зазначеними ситуаціями. Такі паремійні одиниці, зазвичай, у першій частині містять пораду, а друга частина виражає наслідки в майбутньому, пор.: *Не зважай на врожай, а жито сій, то хліб буде* [НС, с. 30]; *Дай панові покуштувати, а він і гамкне* [НС, с. 38]; *Держи ноги в теплі, голову в холоді, живіт в голоді – не будеш хворіть, будеш довго жити* [НС, с. 112]; *Вставай до сходу сонця, працюй до ночі, то їстимеш калачі* [НС, с. 92]; *Менше говори – більше вчуєш* [ПП-90, с. 284]; *Пусти чорта в хату, то він и на піч залізе* [Н, с. 158]; *Кинь на собаку, то й себе вдарииш* [Н, с. 171]. У цьому разі можемо відзначити селекцію ознаки «репрезентація поради»: «мовець хоче, щоб адресат усвідомив можливі позитивні чи негативні наслідки реалізації ситуації». В окремих випадках, де негативна оцінка представлена в другій частині висловлення, ознака бажання реалізації поради, на нашу думку, зовсім втрачається, напр.: *Дай дурню товкач, він і вікна поб'є; Пошли дурня по раки, а він жаб наловить* [НС, с. 167]; *Дожидай долі, то не матимеш і льолі* [НС, с. 97]. Одним із найчастіше вживаних різновидів порад-рекомендацій є висловлення, у другій частині яких допоміжний мовленнєвий акт містить повідомлення про результати тих дій, які мовець радить виконати адресату. Повідомлення про сприятливі результати рекомендованих дій має на меті переконати адресата в доцільності цих дій і послужити ще одним засобом непрямого спонукання послухатися поради. У подібних випадках порада має форму «роби – буде добре», напр.: *Терпи горе – буде добре* [Н, с. 140]; *Будь людям добрим угоден, будеш и Богу надобен* [Н, с. 220]; *Добре роби, добре и буде* [Н, с. 329] чи «не роби – буде добре», пор.: *Не їж цибулі – й вонять не буде* [Н, с. 312]. Ураховуючи те, що українцям, на думку дослідників національної ментальності, притаманна вроджена м'якість, «контемпліативність», терпіння, особливої уваги заслуговують паремії-

рекомендації з імперативом *терпи*, розраховані на досягнення мети. Вони мотивують майбутні дії адресата, моделюючи позитивні наслідки, пов'язані передовсім: із отриманням Божої благодаті: *Терпи душа, спасена будеш* [Н, с. 140]; зміною соціального статусу: *Терпи, козак, отаманом будеш; Терпи хлопче, козаком будеш; Терпи, козак, горе – будеш пити мед* [Н, с. 140]. Натомість повідомлення про небезпечні, загрозливі наслідки певних дій з метою застерегти адресата від їхнього виконання, мають форму «роби – буде погано»: *Возьми чорта на плечі, то й сам не рад будеш!* [Н, с. 232]; *З дурнем зайди – сам дурнем будеш* [ПП-90, с. 345]; *Посади свиню за стіл, вона й ноги на стіл* [ПП-89, с. 174].

Висновки. Серед мовних засобів, використовуваних у пареміях-порадах, уживання експліцитно-перформативного дієслова *радити* і номінативних конструкцій зі словами *порада, рада* доволі незначне. Найпоширенішим способом вираження поради є імператив, це зумовлено тим, що адресант намагається дати вдалу пораду, сила впливу якої на адресата буде дієвою, значною. Запропонований прагматичний підхід до українських прислів'їв відкриває **перспективи** для комплексного опису мовленнєвих актів на матеріалі паремійного фонду.

Список використаної літератури

1. Агапова С. Г. Прагмалингвистический аспект английской диалогической речи : дисс. ... доктора филол. наук : 10.02.19; 10.02.04 / Агапова София Григорьевна. – Ростов-на-Дону, 2003. – 269 с.
2. Арутюнова Н. Д. Сравнительная оценка ситуаций / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1983. – Т. 42. – № 4. – С. 330–341.
3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 423 с.
4. Безяева М. Г. Семантика коммуникативного уровня звучащего языка: Волеизъявление и выражение желания говорящего в русском диалоге / М. Г. Безяева. – М. : Изд-во МГУ, 2002. – 752 с.
5. Беляева Е. И. Грамматика и прагматика побуждения: английский язык / Е. И. Беляева. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1992. – 168 с.
6. Бондарева Н. О. Структурно-семантические и коммуникативно-прагматические особенности высказываний из концептом «порада» : автореферат дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Н. О. Бондарева. – К., 2005. – 15 с.
7. Изотов А. И. Функционально-семантическая категория императивности в современном чешском языке в сопоставлении с русским / А. И. Изотов. – Brno : L. Marek, 2005. – 274 с.
8. Киселева Л. А. Вопросы теории речевого взаимодействия / Л. А. Киселева. – Л. : Наука, 1978. – 159 с.
9. Кримський А. Ю. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного / А. Ю. Кримський. – Відтвор. з авт. макету: Аг. Кримський. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина. З погляду етнографічного та діалектичного. З географічною мапою та малюнками. Київ, 1930. – Черкаси : Вертикаль, 2009. – XVI, 434, [11] с.
10. Любимов А. О. Высказывания-советы и их прагматические и семантические свойства // Семантические проблемы речевой деятельности : сб. ст. / [отв. ред. Г. С. Романова]. – М. : Изд-во МГИМО, 1984. – С. 139–144.
11. Миронюк О. М. Історія граматичних засобів вираження ввічливості в українській мові / О. М. Миронюк // Мовознавство. – 1993. – № 2. – С. 55–63.
12. Наумук О. В. Когнітивні та прагматичні характеристики порад у сучасній англійській мові : автореферат дис. ... канд. филол. наук 10.02.04 «Германські мови» / О. В. Наумук. – Донецьк, 2010. – 20 с.
13. Остин Дж. Слово как действие / Дж. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – С. 22–129.
14. Селиванова Е. А. Эпигматический дискурс: вербализация и когниция. – Черкасы : Издатель Ю. Чабаненко, 2014. – 214 с.
15. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – С. 170–194.
16. Серль Дж. Косвенные речевые акты / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – С. 195–222.
17. Словник української мови : в 11-ти томах / редкол. І. К. Білодід (голова) [та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

18. Українська система найменувань адресата мовлення / [від. ред. М. С. Скаб]. – Чернівці : Рута, 2008. – 304 с.

19. Фоміна Л. В. Комунікативна організація безсполучникового складного речення спонукального типу : автореферат дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Фоміна. – Харків, 2000. – 15 с.

20. Searle J. R. Speech acts: An essay in the philosophy of language / J. R. Searle. – L. : Cambridge University Press, 1969. – 171 p.

Список використаних джерел

Н – Українські прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис / [упоряд., приміт. та вступна стаття М. М. Пазяк]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.

НС – Народ скаже – як зав'яже : українські народні прислів'я, приказки, загадки / [упоряд. Н. С. Шумада]. – К. : Веселка, 1973. – 232 с.

ПП-89: Прислів'я та приказки : Природа. Господарська діяльність / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К. : Наукова думка, 1989. – 480 с.

ПП-90 – Прислів'я та приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К. : Наукова думка, 1990. – 528 с.

Одержано редакцією 14.03.14

Прийнято до публікації 16.03.14

В. В. Калько

Прагматика совета в украинских паремиях

В статье осуществлен комплексный анализ прагматических и семантических особенностей украинских паремий, реализующих интенцию совета. Совет определяется как разновидность речевых директивных актов, содержащих рекомендацию по поводу того, как нужно решать проблемы. Этот речевой акт является не только отражением личностного опыта, размышлений и рассуждений адресанта, передаваемым адресату с целью изменить его образ мыслей или действий, но и предупреждением об опасности, рекомендацией, консультацией. Принципиальное отличие совета от других директивных актов видим в том, что он каузирует желаемое, полезное для адресата действие. Адресант совета преимущественно представлен имплицитно, его образ можно реконструировать по содержанию пословицы. Паремии, относящиеся к приказам, являются категорическим проявлением побуждения, опосредованного попыткой повлиять на деятельное поведение адресата и изменить или сохранить существующее положение вещей. Пословицы-советы со значением предостережения реализуют интенцию адресанта предотвратить опасную или неблагоприятную для адресата ситуацию. В таких речевых актах коммуникативное намерение адресанта ориентируется на адресата с целью побудить последнего действовать определенным образом. Паремии-рекомендации содержат установку действовать именно так, потому что это может иметь положительные последствия. Такая модификация совета отличается целесообразностью как с точки зрения говорящего, так и слушающего по выполнению действия. Рекомендация обусловлена намерением говорящего предоставить компетентный совет кому-либо, сделать что-то правильно, объяснить заранее, какие результаты будет иметь ее соблюдение.

Ключевые слова: паремия, пословицы, интенция, речевой акт, совет, прагматика.

V. V. Kal'ko

Pragmatics of advising in the Ukrainian paremy units

The article gives a complex approach to pragmatic and semantic features of the Ukrainian paremy in the meaning of advising. The latter is determined in the sense of a linguistic speech directory act that involves a recommendation as to the problem solution. This speech act not only reflects the addresser's personal experience, ideas and reflections, sent to the addressee to change his mentality or actions but a warning, as well as a warrant, a recommendation or a consultation. Advising is generally distinguished by causing a useful act necessary and desirable for the addressee. The addresser is mostly implicitly represented and is supposedly perceived due to the paremy meaning. The paremy units with the meaning of ordering belong to rigid causing which also involves an attempt to affect the addressee's actions to change/retain the state of things. Paremy units with the meaning of warning reveal the addresser's

intention to divert a situation dangerous or improper for the addressee. Such speech acts are supposed to cause the addressee act in a definite way. Recommendation units with the meaning of warning show the proper action for the addressee's benefit. This way of advising is characteristically beneficial for both participants in accomplishing the action recommended. The recommendation is shaped by the speaker's intention to advise properly, to do something in the right way, to give timely explanations as to the accomplishment.

Key words: *paremy, proverb, intention, speech act, advice, pragmatics.*

УДК 800 811.161.1

Г. Н. Манаенко

ТИП ПРОПОЗИЦИИ В СООТНЕСЕНИИ С ДИКТУМОМ И МОДУСОМ ПРЕДЛОЖЕНИЯ

В статье на основе разграничения актов когниции и коммуникации предлагается учитывать различие между знанием и модусом его познания (логический аспект) и тем, как в языковом выражении отображается это соотношение (коммуникативный аспект), поскольку предметом сообщения может стать как само знание, так и метакогниция (знание о способе познании данного знания).

Введенное в теоретическую лингвистику Ш. Балли противопоставление в семантике предложения модуса и диктума затрагивает логический аспект его организации и аргументируется на основе сложноподчиненного предложения с придаточным изъяснительного типа (что характерно для представления языковых аналогов различных модальностей – эпистемической, алетической, деонтической, аксиологической и т.д.). Тем не менее, противопоставление диктума и модуса в семантике предложения позволяет раскрыть её многоаспектность и понимать пропозицию, формирующую объективные смыслы в семантике предложения, как отображение ситуации, выделяемой мыслящим и говорящим субъектом в событиях действительности. Таким образом доказывается необходимость разграничения в семантике простого предложения модусной пропозиции, определяющей диктум предложения, и субъективных смыслов, входящих в его модус.

Ключевые слова: *диктум, модус, простое предложение, пропозиция, сообщение.*

Постановка проблемы. Проблема организации семантики предложения по-прежнему остается одной из актуальных в синтаксической теории. Решению данной проблемы посвящено множество современных исследований, однако анализ семантической организации предложения в аспекте его модуса и диктума остается вне поля зрения большинства ученых, поскольку общепринятым пониманием соотношения диктума и модуса предложения является трактовка, предложенная Ш. Балли. Известное не только в научной, но и учебной литературе выделение объективных и субъективных смыслов в семантике предложения некритически отождествляется с диктумом и модусом, по Ш. Балли, предложения, что влечет за собою противоречия в интерпретации данного феномена. Именно поэтому целью статьи является уточнение понятия «пропозиция» и определение специфики соотношения логического и коммуникативного аспектов организации семантики предложения как единицы языка.

Предложение – это сложный знак, имеющий как план выражения, так и план содержания, но, исходя из известного положения об асимметричности языкового знака, нужно признать доминирующее положение семантики в анализе предложения. Семантическое представление «управляет синтаксическим, а соответствующие компоненты (субкомпоненты) системы находятся в уровневых отношениях» [5, с. 12]. Здесь можно говорить об определенной автономности семантики, поскольку одной семантической структуре может соответствовать несколько синтаксических структур (при синонимии высказываний). В известной степени семантика предложения задается до выбора синтаксической структуры (скорее всего, не вся семантика, а ее диктумная часть). Следует при анализе и описании предложения обязательно учитывать и тот факт, что его

семантика многослойна, поскольку в семантической структуре предложения находят отображение и структура «положения дел», реального или мыслимого, и структура логической фразы, и структура речевой ситуации.

Любая синтаксическая единица по определению соответствует простой формуле: 1 # 2, но специфика каждой из них (словосочетания, простого и сложного предложений) раскрывается только при обращении к плану содержания, т.е. семантике, максимально абстрагированной и типизированной. Одним из способов представления семантической структуры элементарного предложения выступает разграничение в его содержании объективных и субъективных смыслов, т.е. диктума и модуса, и необходимых для его существования в качестве синтаксической единицы.

Считается, что обязательные объективные смыслы представлены пропозицией. Термин «пропозиция» пришел в лингвистику из логики, где обозначал ситуацию, взятую в аспекте ее внутренней логической структуры. Но в языкознании, как и в других науках, действуют процессы интеграции и дифференциации. Иными словами, пропозиция в лингвистике – это семантическая структура, которая образована предикатом с заполненными валентностями. При этом пропозиция – это взгляд говорящего на «положение дел» в «возможном мире», однако и сам говорящий «встроен» в этот мир, он его неотъемлемая часть, поэтому все, что с ним происходит, все, что он испытывает, чувствует, переживает, тоже может стать утверждаемым / отрицаемым в коммуникации.

Анализ последних исследований и изложение основного материала. Как отмечают многие исследователи, сами пропозиции неоднородны по своему составу и в самом общем виде распределяются по трем типам: *диктумные*, в которых отражена объективная действительность, какой ее «видит» говорящий; *модусные*, где отражается «несубстанциональная» действительность, т.е. психическая реальность (это ситуации, отражающие вербальную и ментальную деятельность человека и обозначаемые предикатами восприятия, мысли, речи, знания и т.п.); и *логические* пропозиции, отражающие мыслительную деятельность говорящего, устанавливающего (приписывающего) различного рода отношения между ситуациями – причинно-следственные, временной последовательности и т.д. Обычно логические пропозиции определяются в качестве «верхнего слоя» диктума, но «представляется, однако, допустимым в исследовательских целях придать логическим пропозициям самостоятельный статус, передав в их ведение отношения между ситуациями и оставив за диктумными пропозициями выражение самих ситуаций» [см. 4].

Здесь необходимо сделать очень существенное, с нашей точки зрения, замечание. Диктумное содержание семантики предложения составляют не только диктумные и логические пропозиции, но и модусные, которые так же могут быть предметом сообщения. Противопоставление внутреннего мира субъекта и внешнего мира реальности, идущее еще от Декарта, исключает модусные пропозиции не только из диктума предложения, но и те ситуации, с которыми они соотносятся, из мира объективной действительности. Необходимо подчеркнуть, что в трудах многих отечественных ученых и мыслителей доказывалась условность такого противопоставления.

Так, согласно взглядам М. М. Бахтина, развивавшего позиции, ранее высказанные П. А. Флоренским, «мы имеем дело с единым субъектно-объектным пространством, цементируемым *взаимодействием деятельностей* и представляющим собой целостное, развертывающееся во времени пространство» [6, с. 136]. Как отмечает А. А. Леонтьев, с точкой зрения М. М. Бахтина в самом явном виде перекликаются размышления выдающегося психолога С. Л. Рубинштейна: «И, наконец, наиболее важная мысль: «Вместо дуалистической схемы: мир или среда, с одной стороны, субъект, личность – с другой (как бы вне среды и мира), поставить вопрос о *структуре мира или среды, включающей, внутри себя имеющей субъекта, личность как активного деятеля*. Предметом фундаментального изучения должна быть *структура мира с находящимся внутри него субъектом и изменения этой объективной структуры в различных*

установках субъекта»... И далее: «Человек находится внутри бытия, а не только бытие внешне его сознанию». Мир, по Рубинштейну, – «это общающаяся друг с другом совокупность людей и вещей». «Человек должен быть взят внутри бытия, в своем специфическом отношении к нему, как субъект познания и действия, как субъект жизни... Бытие как объект – это бытие, включающее и субъекта» [6, с. 137].

Именно поэтому модусные пропозиции, отражающие психическую реальность индивида, могут представлять в семантике предложения, как и другие пропозиции, так называемые обязательные объективные смыслы. Иначе говоря, репрезентация любых пропозиций может быть «объективной» информацией, т.е. представлением реального «положения дел». В то же время в картине мира говорящего любая модусная пропозиция может быть использована в качестве отношения к тому, что отображается другими пропозициями, т.е. «субъективной» информацией. Кстати, и само предложение существует только тогда, когда в нем наряду с объективными смыслами есть субъективные, отражающие активность, волю и коммуникативные установки говорящего именно как отношение к тому, что стало предметом (объективным смыслом) сообщения.

Известно, что модус предложения составляют актуализационные категории (смыслы, определяющее грамматическое значение предложения), метакатегории (смыслы говорения, называния, мотива и цели речевого действия), квалификативные категории (смыслы авторизации, персуазивности, цели высказывания, оценочности), социальные категории (смыслы-сигналы о социальных отношениях участников речевого акта). При этом считается, что модус в предложении представлен как эксплицитно, так и имплицитно, т.е. семантическое содержание модуса гораздо шире грамматического. В самом деле, в элементарном предложении эксплицитно представлены лишь актуализационные категории и смыслы цели высказывания.

Но, как и в любой знаковой системе, в языке отсутствие материального выражения тоже значимо, и если, в частности, отсутствие эксплицитно (вербально, интонационно) выраженной субъективной модальности – это знак нулевой (нейтральной) субъективной модальности, то это положение справедливо для всех имплицитно представленных в предложении модусных смыслов. Таким образом, комплекс объективных и субъективных смыслов составляет план содержания предложения, однако, чтобы точно определить его организацию, необходимо, на наш взгляд, обратиться и к анализу отображения в семантике предложения структуры логической фразы. Не углубляясь в анализ этого соотношения, предлагаем понимать эту соотнесенность как *способ организации* плана содержания предложения, его комплекса обязательных объективных и субъективных смыслов.

Лингвистическая интерпретация этого соотношения достаточно обоснованно и убедительно представлена в работах Н. Д. Арутюновой, где не только показано, что при пропозитивном субъекте (S) возможны предикаты модальные, оценочные, достоверности знания и коммуникации (т.е. то, что составляет модус предложения), но и тринарное образование предложения, при котором предикативное отношение имеет такой же статус как субъект (S) и предикат (P) [см. 2]. «Сокровенная» связка, соотнесенная с логическим оператором предикации, составляет самостоятельный компонент предложения, и его можно схематично представить следующим образом: $SCopP$. На наш взгляд, именно субъективные смыслы модуса (M) и составляют этот компонент, репрезентируясь в поверхностной структуре предложения либо грамматическими показателями личных форм глагола, либо «связочными» компонентами составных сказуемых.

Возвращаясь к формуле синтаксической единицы, мы теперь можем дифференцировать ее в отношении к словосочетанию, простому предложению и сложному предложению: соответственно, $1 \# 2$, SMP , $1 (SMP) \# 2 (SMP)$. При этом в сложном предложении необходимым его компонентом выступает определенное отношение, которое можно представить как логическую пропозицию, или релятор (суперпредикат). Следовательно, в семантическом аспекте *простое предложение* можно на полном основании определить как монопропозитивную и монопредикативную единицу; *сложное предложение* в таком случае

не только полипропозитивная и полипредикативная единица, но и характеризующаяся обязательным наличием логической пропозиции, т.е. связи между своими составляющими; любое же *осложненное предложение* можно представлять как простое предложение (базисная, исходная структура) с дополнительно представленными в его семантической структуре (эксплицитно выраженными) объективными и субъективными смыслами (элементами других пропозиций, смыслами квалификативных категорий, метакатегорий, реляторами).

В свою очередь изоморфность структуры пропозиции структуре ситуации позволяет выделять в ее составе актанты (термы), способные к референции, и предикат, способный приобретать модальные и временные характеристики [1, с. 401]. Как следствие, мы сталкиваемся с проблемой классификации и интерпретации предложений, в которых находят свое отражение как минимум две пропозиции, т.е. монопредикативных предложений, но в то же время полипропозициональных. Одновременно возникает вопрос и о границах осложненного предложения, а также его разновидностях, поскольку возникают формулировки типа «грамматически простое, но семантически сложное предложение» и в одном ряду оказываются традиционно понимаемые осложненные предложения и предложения типа «Болезнь помешала Петру закончить работу» или «Иван приказал Петру работать» (в этот ряд включаются и предложения с детерминантами, точнее ситуантами – обстоятельственными детерминантами).

Так, у В. Г. Гака мы встречаем классификацию типов предложения на основе симметрии / асимметрии внутрипредикативных отношений, при этом симметрия «имеет место в том случае, если грамматическая предикативность соответствует семантической пропозиции» [2, с. 131 – 137], и соответственно, выделяется пять типов структур:

- а) полипредикативное и полипропозициональное предложение – сложное предложение;
- б) монопредикативное и полипропозициональное – полупредикативность;
- в) монопредикативное и полипропозициональное – свернутая предикативность;
- г) монопредикативное и монопропозициональное – скрытая предикативность;
- д) монопредикативное и монопропозициональное – простое предложение [2, с. 131 – 137].

На первый взгляд кажется, что использование понятия «пропозиция» не вносит ясности в вопрос об осложнении предложения, хотя и позволяет углубить представление о семантической его организации, однако это не так, поскольку пропозиция дает ключ к решению данной проблемы, но требует при этом коррекции и именно в лингвистическом осмыслении своего содержания. Предлагаемая трактовка содержания и структуры пропозиции позволяет, на наш взгляд, преодолеть противоречия в разграничении простых и осложненных предложений, внести новое содержание в уже имеющиеся классификации, найти корректные и чёткие критерии квалификации различных синтаксических конструкций на основе наличия / отсутствия второй пропозиции, качества ее репрезентации, соответствия структуры пропозиции структуре предложения, совмещённости / несомещённости «модели активного действия» (в терминологии О. Б. Сиротининой).

Так, например, полные номинализации в общем случае, как замечает И. Б. Шатуновский, обозначают признак [7, с. 76]: *Мне нравится ее пение* ≠ (то), что она поет. По сути дела здесь лишь «след» второй пропозиции, *пение* – это элемент как структуры ситуации, так и структуры пропозиции (пусть и «предикатный»), следовательно, мы можем говорить о том, что данное предложение не только монопредикативно, но и монопропозиционально, т.е. простое, никак не осложненное (ни структурно, ни семантически), а предикатный актант лишь уплотняет семантическую ёмкость высказывания, что обусловлено его функционированием в тексте.

Выражение фрагмента «возможного мира» говорящего может быть информацией о «внешнем» мире и «внутреннем» мире (его) говорящего, а также об отношении говорящего к фрагменту «возможного мира» (в меньшей степени приближения –

объектная и субъектная информация). Будучи утверждаемой, любая по качеству информация представляет в предложении диктумную часть его содержания, т.е. выступает предметом сообщения. «Субъектная» информация, представленная как актуализация и комментарий сообщения, составляет модусную часть содержания предложения. Таким образом, в предложении диктум и модус различаются не столько качеством информации, сколько способом её выражения, а пропозиция – это языковая форма, семантический инвариант образа фрагмента «возможного мира», представляющая при её актуализации обязательный *объективный* смысл, конституирующий простое предложение. Следовательно, любое отношение как абстрактная взаимосвязь между объектами «возможного мира» говорящего может стать предметом пропозиционализации как вычленения фрагмента этого «возможного мира».

Итак, можно сделать следующие **выводы**.

Информация об отношении говорящего к фрагменту «возможного мира» и высказыванию о нем может быть представлена актуализационными смыслами, смыслами цели высказывания, смыслами персуазивности и авторизации, оценочности высказывания, смыслами названия мотива и цели речевого действия, которые в совокупности составляют обязательные *субъективные* смыслы, конституирующие простое предложение. Отсюда можно заключить, что традиционно понимаемое грамматическое значение простого предложения – предикативность – можно представить (в полном соответствии с положением В. В. Виноградова о комплексном характере данной категории) как совокупность обязательных субъективных смыслов, получающих эксплицитное выражение, которая взаимодействуя с обязательным объективным смыслом (пропозицией), создает предикативную единицу, способную выражать единицу информации. Кстати отметим, наличие указанных объективных и субъективных смыслов в любой их конфигурации в простом предложении в качестве дополнительных, по сути, и становилось критерием для определения его как осложненного практически во всех концепциях.

Список использованной литературы

1. Арутюнова Н. Д. Пропозиция / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. Энциклопедия. – 1990. – С. 401.
2. Арутюнова Н. Д. Сокровенная связка: (К проблеме предикативного отношения) / Н. Д. Арутюнова // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1983. – № 4.
3. Гак В. Г. Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1998. – С. 131–137.
4. Казаков В. П. Структура и коммуникативный потенциал полипропозитивного предложения / В. П. Казаков // Вестник СПбГУ. – Сер. 2. История, языкознание, литературоведение. – Вып. 1. – 1993. – С. 34.
5. Касевич В. Б. Семантика. Синтаксис. Морфология / В. Б. Касевич. – М. : Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1988. – С. 12.
6. Леонтьев А. А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии / А. А. Леонтьев // Избранные психологические труды. – М. : Московский психолого-социальный институт, Воронеж : НПО «МОДЭК», 2001. – С. 136.
7. Шатуновский И. Б. Семантическая структура предложения, «связка» и нереферентные слова / И. Б. Шатуновский // Вопросы языкознания. – 1993. – № 3. – С. 76.

Одержано редакцією 03.02.14

Прийнято до публікації 28.02.14

Г. М. Манаснко

Тип пропозицій у співвіднесенні з диктумом і модусом речення

У статті на основі розмежування актів когніції й комунікації запропоновано враховувати відмінність між знанням і модусом його пізнання (логічний аспект), а також тим, як у мовному вираженні відбито це співвідношення (комунікативний аспект), оскільки предметом

повідомлення може стати не лише саме знання, а й метакогніція (знання про спосіб пізнання цього знання).

Уведене в теоретичну лінгвістику Ш. Баллі протиставлення в семантиці пропозиції модусу і диктуму зачіпає логічний аспект його організації та аргументується на основі складнопідрядного речення із підрядним з'ясувального типу (що характерне для подання мовних аналогів різних модальностей – епістемічної, алетичної, деонтичної, аксіологічної тощо). Проте протиставлення диктуму й модусу в семантиці пропозиції дає змогу розкрити її багатоаспектність і зрозуміти пропозицію, що формує об'єктивні смисли в семантиці пропозиції як відображення ситуації, вирізняє суб'єкт мислення і мовлення із події дійсності. Так доведена необхідність розмежування в семантиці простого речення пропозиції модусної пропозиції, яка визначає диктум пропозиції, і суб'єктивних смислів, що входять до його модусу.

Ключові слова: диктум, модус, просте речення, пропозиція, повідомлення.

G. M. Manaenko

Type of proposition in correlation with the dictum and modus of sentence

On the basis of cognition and communication acts differentiation the author considers the distinction between the knowledge and its mode of cognition (logical aspect) and the way of linguistic displaying of this correlation (communicative aspect) as both the knowledge itself and metacognition (knowledge of the ways of knowing this knowledge) can become the subject of communication.

The modus and dictum opposition in semantics of a simple sentence introduced by Ch. Bally affects the logical aspect of its organization and is argued on the basis of a complex sentence with a subordinate complement clause (which is typical for the representation of linguistic analogues of different modalities - epistemic, alethic, deontic, axiological, etc.). Nevertheless, the dictum and modus opposition in the simple sentence semantics reveals its multidimensionality and interprets a proposition forming objective meaning in the semantics of the sentences as a representation of the situation allocated by a thinking and speaking subject in the events of reality. Thus we prove the need to distinguish the modus proposition defining the dictum of a simple sentence and subjective meanings within its modus.

Key words: dictum, modus, simple sentence, proposition, message.

УДК 81'42

Е. Н. Гармаш

ВЕРБАЛЬНЫЕ ТАКТИКИ КУРТУАЗНОЙ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ В КОММУНИКАТИВНОЙ СИТУАЦИИ «ФЛИРТ» (на примере речевого поведения мужчин)

Статья посвящена исследованию вербальных тактик куртуазной языковой личности в коммуникативной ситуации «флирт» с позиции гендерной лингвистики. Рассмотрены основные подходы к изучению понятия стратегии, тактики, речевого хода в научной литературе. Определено, что флирт представляет собой прагматическую стратегию любовного дискурса, адресант которого – личность со своим богатым внутренним миром. Распределение тактик - субжанров, образующих околожанровое пространство изучаемого речевого жанра, – зависит непосредственно от типа языковой личности. Названы типы языковой личности на основе прагматического компонента трехуровневой модели К. Ф. Седова. Охарактеризованы поведенческие черты куртуазной языковой личности, определены ее образы в концептосфере разных лингвокультур. Конкретизировано условие эффективного социального взаимодействия между мужчиной и женщиной во флирте как сознательное, целенаправленное изменение и конструирование своего речевого облика. Выделены и описаны на примерах тактики куртуазной языковой личности: непрямого комплимента, ассертивной самопрезентации, остроумной шутки, тонкой лести, «умасливания», светской беседы, подбадривания. Исследуемые тактики рассмотрены с позиции соответствия иллюкутивной силы перлокутивному эффекту. Поставлена цель дальнейших исследований – тактики рационально-эврестической и инвективной языковых личностей.

Ключевые слова: флирт, дискурс, речевой жанр, субжанр, стратегия, тактика, речевой ход, куртуазная языковая личность.

Постановка проблемы. На современном этапе развития прагматики все большее внимание уделяется изучению гендерных аспектов коммуникации языковой личности. Это объясняет появление большого количества работ, которые посвящены дифференциации женского и мужского вербального / невербального коммуникативного поведения, анализу устной и письменной речи мужчин, женщин (Е. В. Горошко, Е. А. Земская, А. В. Кирилина, М. В. Китайгородская). Однако малоизученными остаются андрогинные речевые жанры, к которым принадлежит флирт. **Цель** нашей статьи – установление на основе гендерного анализа мужских моделей речевого поведения дискурсных характеристик куртуазной языковой личности в коммуникативной ситуации «флирт». Поставленная цель предполагает решение следующих **задач**: рассмотреть понятия «стратегия», «тактика», «речевой ход»; выявить особенности вербальных тактик куртуазной языковой личности мужчины; определить критерии успешности и коммуникативных сбоев во флирте.

Анализ последних исследований и публикаций по данной проблеме, на которые опирается автор. Флирт – неотъемлемая составляющая общения между мужчиной и женщиной. С конца XX столетия флирт исследовали философы, психологи, социологи (Е. Берн, З. Фрейд, Д. Карнеги, И. С. Кон), но в лингвистике данный речевой жанр исследован частично (В. В. Дементьев, Л. Д. Колоян, Е. М. Тарнавская, И. И. Морозова). Это объясняем тем, что флирт – достаточно интимная ситуация общения, что по понятным причинам затрудняет наблюдение и фиксацию речевого материала.

Определение ранее не изученных частей общей проблемы. Новизна исследования состоит в том, что тактики мужской куртуазной личности в коммуникативной ситуации «флирт» так и не были достаточно представлены в научной литературе.

Изложение основного материала с полной аргументацией полученных научных результатов. Коммуниканты используют здесь своеобразные стратегии и тактики, в том числе речевые. Т. В. Матвеева определяет речевую (коммуникативную) стратегию как линию речевого поведения, принятую на основе осознания коммуникативной ситуации в целом и направленную на достижение конечной коммуникативной цели в процессе общения. Каждая речевая ситуация характеризуется набором речевых тактик – конкретных речевых ходов в процессе осуществления речевой стратегии, который направлен на решение частной коммуникативной задачи [4, с. 284–285]. Для О. С. Иссерс стратегия – это некая последовательность речевых действий, организованных в зависимости от цели взаимодействия. Все стратегии состоят из тактик, которые в свою очередь подразделяются на речевые ходы, то есть минимальные стратегические единицы, связывающие реплику говорящего и слушающего по принципу иллокутивного вынуждения. Коммуникативный ход определяется относительно предполагаемой реакцией партнера с учетом предыдущих речевых действий. О. С. Иссерс выделяет следующие типы стратегий: семантическая, прагматическая, диалоговая, риторическая [1, с. 17–18].

Цель флирта зависит от макроинтенций флиртующего. Он может либо быть прелюдией к любви, либо стать частью любовной игры – «флирт ради самого флирта» (по В. В. Дементьеву).

Достаточно емким кажется утверждение Н. И. Формановской, которая под тактикой понимает «совокупность коммуникативных приемов, выбор и последовательность речевых актов на определенном этапе общения» [7, с. 219]. По замечанию В. И. Карасика, к коммуникативной тактике обращаются, когда говорится о достижении частных целей в рамках жанра определенного типа дискурса [2, с. 70].

Мы считаем, что распределение тактик - субжанров, образующих околожанровое пространство флирта, – зависит непосредственно от типа языковой личности.

По мнению Ю. Н. Караулова, речь говорящего состоит из вербально-семантического, когнитивного и прагматического уровней. Данная концепция определяется тремя типами коммуникативных потребностей – контактоустанавливающей, информационной и воздействующей, а также тремя сторонами процесса общения –

коммуникативной, интерактивной и перцептивной [3, с. 38]. На основании третьего, прагматического, компонента, К. Ф. Седов выделяет: куртуазную, рационально-эвристическую и прагматическую языковые личности [6, с. 8–9].

Рассмотрим, как куртуазная языковая личность (ЯЛ) выбирает тактики в ситуации флирта. Такой человек чрезмерно вежлив, внимателен, обходителен, «рыцарь сердца», авантюрист. В русской концептосфере существует образ «гусара», который наиболее полно передает наши многовековые представления о куртуазности мужчин – офицер, готовый совершить дерзкий подвиг, а в свободное от подвигов время играет в карты, пьет вино, пишет стихи, влюбляется и обольщает женщин. Англичане называют такой прототип «джентльменом», французы – «рыцарем». По утверждению Н. Б. Мечковской, «в поведении куртуазной ЯЛ все семиотично, однако разные области и виды поведения насыщены знаками в разной мере. Максимально семиотично публичное поведение, регулируемое этикетом» [5, с. 267]. В невербальной коммуникации у данной личности выявляются такие знаки-кинемы, как «поцеловать даме ручку», «подать руку», «склониться перед дамой в реверансе», «встать на колени» и прочее. Имена, характеризующие куртуазную языковую личность, – Джакомо Казанова, Григорий Распутин, Дон Жуан, Евгений Онегин – давно стали в сознании многих людей универсальными прецедентными именами.

Рассмотрим подробнее каждую тактику куртуазной личности.

Тактика «тонкая лесть» – естественный компонент в общении с женщиной. Она по-настоящему поднимает самооценку слабого пола.

– Ты так **стройна и элегантна**, – **польстил я ей**. – Да, – **ответила она с гордостью**, – я живу только на черном хлебе и воде, чтобы поддерживать свою стройность. – И сколько ты можешь так продержаться? – О, сколько угодно! – Тогда давай, дорогая, скорее **поженимся** (Из анекдота).

В данном примере косвенный речевой акт «лесть» маскируется под РА «комплимент». Лестец, пытаясь ввести в заблуждение девушку (акцент его высказывания сместился на желание любой девушки выглядеть стройно и привлекательно), старается максимально оформить свой речевой ход как истинный комплимент, хотя девушка может быть далеко и не стройной. То, что иллюкутивная сила достигла перлокутивного эффекта, налицо: девушка «ответила гордо», объяснив, что живет только на хлебе и воде. Последняя фраза «давай тогда скорее поженимся» говорит о меркантильности собеседника: экономная жена – выгодная партия.

Цель тактики «комплимент» – передать положительное отношение говорящего к адресату, косвенно выразить свои чувства :

– Вы сегодня **очаровательны**, – **улыбнулся я**, – вот, держите. – Что это? – спросила девушка. – **Ваши любимые конфеты**, – пояснил я, – **хотите, открою?** – Курага в шоколаде? – Она самая. – Ой, ни в коем случае! – Почему?

– **У меня аллергия на абрикосы**. – Да ну? – изумился я. – **Не может быть. Вчера вы сказали, что обожаете сухофрукты в шоколаде**. – Только изюм и чернослив (Д. Донцова «Букет прекрасных дам»).

В данном примере главный герой Иван Подушкин, используя тактику «умасливания», делает девушке прямой комплимент. Он знает, что большинство женщин не может устоять перед сладким. «Ваши любимые конфеты», «хотите открою» – эти высказывания свидетельствуют о том, что кавалер галантен, хорошо воспитан и осведомлен о вкусах девушки. К ней герой обращается на Вы. Девушка, подыгрывая молодому человеку, находится в эго-состоянии природного Дитя: «У меня аллергия на абрикосы» и разоблачение молодого человека: «Не может быть. Вчера вы сказали, что обожаете сухофрукты в шоколаде».

– **Потрясающе**, – добавил я, – **волшебное произведение**. – Мне больше по душе Гендель, – заявила Люси. – Дорогая, у вас **безупречный вкус**. – Ах, так хочется теперь

побывать в опере, – сказала Люси и быстро глянула на меня. – Для меня только радость сопровождать вас, – пел я (Д. Донцова «Букет прекрасных дам»).

Делая комплимент, персонаж повести, как куртуазная языковая личность, уделяет внимание не только внешним характеристикам дамы, но и ее внутренним достоинствам «*у вас безупречный вкус*». Помимо вежливой формы при обращении, он наделяет свою речь экспрессией: «потрясающе», «волшебное произведение». Тактика достигает цели: налицо желание женщины продолжить общение (*хочется теперь побывать в опере*) как результат флирта (*теперь*). Об этом свидетельствует и описание паралингвистического компонента (*быстро глянула на меня*).

– Алло, – пропела девушка. – Сделайте милость, позовите маму. – Это я, Лариса. – Ох, простите, Подушкин беспокоит. – Ничего, – засмеялась Федотова, – нас все по телефону пугают. – Вас легко можно принять друг за друга и воочию (Д. Донцова «Букет прекрасных дам»).

Любая женщина хочет выглядеть моложе, и это желание сыщик-джентльмен обыгрывает в своей речи (*Вас легко можно принять друг за друга и воочию*), «спрятав» похвалу под «маской» констатива.

– Du bist die zweit schönste Frau, die ich jeh gesehen habe. – Wer ist dann die Erste? – Das bist du, aber nur wenn du lächelst (из социальной сети).

Автор высказывания говорит комплимент, используя стилистический приём градации – «*Ты вторая красивая женщина. Первая – это тоже ты, но тогда, когда ты улыбаешься*».

Мы отметили немало коммуникативных ситуаций, когда говорящий с помощью комплимента своей цели не достигает:

– Что бы вы обо мне подумали, прекрасная незнакомка, если бы я послал вам воздушный поцелуй? – Что вы лентяй, избегающий настоящей работы (из анекдота).

В примере девушка ожидает от незнакомого молодого человека больших действий, нежели просто воздушный поцелуй.

Следующая тактика, которую мы рассмотрим, – «шутка, остроумие».

Я поступаю иначе. Просто отдергиваю ногу и говорю: – Извините, вытянул конечности в проход, вот вы и споткнулись. – Не ожидающая ничего подобного женщина, как правило, смущенно бормочет: – Простите, случайно вышло. – Ничего, – улыбаюсь я, – даже приятно, когда такая красавица задевает в толпе (Д. Донцова «Букет прекрасных дам»).

Куртуазная языковая личность говорящего реализуется в сочетании этикетного РЖ «извинение» с комплиментом.

За столом сидели женщины, четыре, все примерно моего возраста, при косметике и бриллиантах. Увидав мужчину, коллектив оживился чрезвычайно. – Вы к кому? – кокетливо спросила полная брюнетка. – Дорогие дамы, – бодро начал я монолог, – бога ради, простите, что явился без звонка и помешал вам работать. Как знак искреннего раскаянья в содеянном, примите сей тортик. Если он окажется невкусным, я вернусь в супермаркет и убью продавца. Подлец обещал, что вы будете в восторге. Оп-ля! Ловким движением я схватил ножницы, разрезал веревочку и поднял крышку. – Какой вы жестокий, – протянула худенькая блондиночка, – не следует стрелять в продавцов. Тортик замечательный, я ела такой. – Слово прекрасной дамы для меня закон, – мигом согласился я, – он помилован. Блондинка рассмеялась, к ней присоединились и остальные. Поняв, что дамы уже считают меня своим, я быстро сказал: – Давайте знакомиться. – Лиза, – протянула блондинка. – Яна, – добавила полная брюнетка. – Таня, – хором сказали две другие женщины. – Ваня ибн Хоттаб, – принялся дурачиться я, – джинн, исполняющий желания. Сейчас, как мне кажется, вы хотите пить чай. – В общем, неплохо бы, – усмехнулась Яна. Я схватил электрочайник, подошел к висящей в углу раковине. – Сейчас! Хамам-балам-далам! Женщины опять рассмеялись. Через полчаса все угостились свежим бисквитом (Д. Донцова «Букет прекрасных дам»).

Иван Подушкин ради расследования флиртует сразу с несколькими женщинами. Он предстает как куртуазная личность, использующая в своем арсенале средства юмора. В явно нерабочей ситуации реплика «бога ради, простите, что явился без звонка и помешал вам работать. Как знак искреннего раскаянья в содеянном, примите сей тортик» воспринимается как шутка. И обещание убить продавца тоже. Герой повести представляется женщинам как «Ваня ибн Хаттаб – джин, исполняющий желания». В реплике использованы прецедентное имя «старик Хоттабыч» и трансформированное прецедентное высказывание «Хамам-балам-далам!», что усиливает комический эффект.

Во флирте уместной является тактика «светской беседы»:

Поцеловав руку претендентки, я сел рядом и завел светскую беседу.

*– На улице холодно. – Просто невероятно, – ответила Люси, краснея, – метет. – Отвратительная погода. – Совершенно согласна. – Слишком ветрено. – Просто с ног сбивает. – Дорога – каток. – И не говорите, еле доехали. – Снег просто валит. – Сплошной туман. – Желаете коньяку? – О, нет, благодарю, лучше кофе, но, похоже, его не скоро подадут. – Для вас я готов пойти на кухню. – **Что вы, что вы, ни в коем случае.** – **Желание дамы для меня закон,** – заявил я и отправился на кухню (Д. Донцова «Букет прекрасных дам»).*

Куртуазная личность нечасто использует в процессе обольщения речевой жанр «светская беседа», являющийся неотъемлемой частью светского этикета и культуры общения в образованных слоях общества. Подразделяется на несколько субжанров, имеет определённые правила в зависимости от стиля и степени формальности. Светская беседа носит разный тематический и интонационный окрас в зависимости от пола и класса коммуникантов. По стилю различаются формальные, полупоформальные и неформальный типы. Типичные темы в женских и смешанных группах – погода, дети, семья, культура, литература; в мужских или преимущественно мужских – бизнес, геополитика, спорт. Общаясь с дамами, Иван Подушкин заводит традиционный для светской беседы разговор о погоде, сопровождая его тактикой «умасливания»: «желание дамы для меня закон».

Куртуазная языковая личность использует также «тактику подбадривания», напр.: *И тут я, неожиданно для самого себя, сделал невероятную вещь: взял красную, покрытую цыпками ладошку Лены, поднес к губам и сказал так, как говорю дамам из моего круга: – **Вы очень меня обяжете, если все расскажете. ... (Леночка стала свекольно-бордовой).** – **Мне никто до вас руку не целовал. Я улыбнулся: – Вы молоды и прекрасны, все еще впереди** (Д. Донцова «Букет прекрасных дам»).*

В данном примере речь героя характеризуется подчеркнутой вежливостью, приверженностью к этикетным формам взаимодействия, что свойственно поведению немолодых интеллигентов, нередко с дворянской родословной. Герой романов Дарьи Донцовой Иван Подушкин, личный секретарь экзальтированной миллионерши, относительно молод, но сверстники считают его старомодным, а женщинам любого возраста его куртуазное речевое поведение нравится. В особой мере это касается девушек из иного социального слоя, о чем свидетельствует эмоциональная реакция Лены. Комплимент сочетается здесь с тактикой подбадривания (*Вы молоды и прекрасны, все еще впереди*).

Характерно для куртуазной языковой личности использование «тактики самопрезентации».

– Квартира мне досталась от родителей, отец был известным советским писателем, – сказал я полуправду. – А «Бентли»? На улице нашел? – Нет, в гараже, – улыбнулся я. – Как-то утром спускаюсь вниз, ба! Стоит! – Светик засмеялась (Д. Донцова «Ангел на метле»).

Во флирте нередко куртуазная личность прибегает к тактике самопрезентации и умолчания. Чтобы произвести впечатление на собеседницу, Иван Подушкин выдает машину своей хозяйки-миллионерши за собственную.

*– Приветик, познакомимся? ... – Кто это? – **Возможно, тот, которого ты всю жизнь ждала ... – Дед Мороз, это ты?** (из социальной сети).*

Данная тактика реализуется в коммуникативном намерении молодого человека передать информацию о себе в выгодном свете, используя косвенный речевой акт репрезентатива («Возможно, тот, которого ты всю жизнь ждала»). Комический эффект строится на несовпадении референтов у каждого из коммуникантов: в фокусе внимания мужчины – «принц на белом коне», в фокусе внимания адресата – сказочный новогодний персонаж:

– *Девушка, я знаю, ведь вы же давно ждёте принца на белом коне?* – Да. – *Ну вот. Я пришёл. – Круто, а где принц?* (из анекдота).

С детства многие девушки мечтают встретить сказочного «принца на белом коне», который увезет их в заморские страны. Данный образ стал уже национальным прецедентным феноменом. Молодой человек примеряет на себе именно такой образ. Девушка не поддерживает флирт, используя конфликтную речевую тактику – колкость: *Круто, а где принц?* ('Ты не принц, а животное').

Ходит по отделу молодая девушка. Денис от профессиональных вопросов переходит к личным и легкому флирту. Говорю ж, парень активный. Подходит диалог к следующей теме: – Девушка, а выходите за меня замуж! Знаете, какая у вас фамилия будет? Все обзавидуются! – Да ладно, это вы мою фамилию возьмете! – Нет-нет, вы не знаете, о чем говорите! – В итоге диалог доходит до логичного «Ну какая у вас фамилия»? – Ден, гордо снисходительно: – Сенаторов!!! А у вас? – Князева!

Для привлечения внимания девушки Денис в шутку предлагает ей замужество. Одним из средств самопрезентации является упоминание «громкой» фамилии. Тактика не «сработала», поскольку у собеседницы фамилия не менее значительная – *Князева!*

B: I'm a really good cook. – G: What can you cook for the best? – B: Breakfast in bed (из соцсети).

В данном диалоге самопрезентация мужчины, что он умеет хорошо готовить, уже услада для женских ушей. Ключевая фраза – «я готовлю завтраки в постель» является имплицитным приглашением провести ночь вместе.

В основе «тактики умасливания» лежит представление о том, что завышенная положительная оценка собеседника поможет расположить его к себе.

– *Лева! Шарман! Розы! Где только достал?! – Ради тебя, дорогая, я способен на все, – улыбается профессор* (Д. Донцова «Букет прекрасных дам»).

В примерах такого типа мужчина заверяет женщину в своей надёжности.

Выводы по данному исследованию. Итак, мы можем сделать вывод, что тактики мужской куртуазной языковой личности во флирте достаточно разнообразны. Чаще всего используется тактика непрямого комплимента. Это объясняется тем, что флирт относится к сфере не прямой коммуникации, и в случае, если иллокутивная сила высказывания не достигнет перлокутивного эффекта, можно сделать вид, что «ничего не было», сохранив своё лицо. Вторая по частоте использования – тактика ассертивной самопрезентации, которая направлена на формирование позитивного образа, благоприятного впечатления о себе. В арсенале тактик куртуазной личности находятся также остроумная шутка, тонкая лесть, «умасливание», светская беседа, подбадривание.

Перспектива дальнейшего развития исследования. Рамки статьи позволили нам рассмотреть выбор тактик лишь куртуазной языковой личности. Тактики инвективной и рационально-эвристической языковых личностей – задача следующих статей.

Список использованной литературы

1. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи : автореф. дис. ... д-ра филол. н. / О. С. Иссерс. – Екатеринбург, 1999. – 29 с.
2. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
3. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 262 с.

4. Матвеева Т. В. Учебный словарь : русский язык, культура речи, стилистика, риторика / Т. В. Матвеева. – М. : Флинта : Наука, 2003. – С. 284–285.
5. Мечковская Н. Б. Семиотика : Язык. Природа. Культура / Н. Б. Мечковская. – М. : Академия, 2007. – 432 с.
6. Седов К. Ф. Типы языковых личностей и стратегии речевого поведения (о риторике бытового конфликта) / К. Ф. Седов // Вопросы стилистики. Язык и человек. – Вып. 26. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1996. – С. 8–14.
7. Формановская Н. И. Коммуникативно-прагматические аспекты единиц общения / Н. И. Формановская. – М., 1998. – 257 с.

Одержано редакцією 30.01.14

Прийнято до публікації 24.02.14

О. М. Гармаш

**Вербальні тактики куртуазної мовної особистості в комунікативній ситуації «флірт»
(на матеріалі мовленнєвої поведінки чоловіків)**

Статтю присвячено дослідженню вербальних тактик куртуазної мовної особистості в комунікативній ситуації «флірт» із позиції гендерної лінгвістики. Розглянуто основні підходи до вивчення поняття стратегії, тактики, мовленнєвого ходу в науковій літературі. Визначено, що флірт – це прагматична стратегія любовного дискурсу, адресант якого – особистість зі своїм багатим внутрішнім світом, мовним портретом. Розподіл тактик – субжанрів, що утворюють жанровий простір досліджуваного явища, – залежить безпосередньо від типу мовної особистості. Названо типи мовної особистості на основі прагматичного компонента моделі К. Ф. Седова. Схарактеризовано комунікативну поведінку куртуазної мовної особистості, визначено її образи в концептосфері різних лінгвокультур. Конкретизовано умову ефективної соціальної взаємодії між чоловіком і жінкою у флірті як свідому, цілеспрямовану зміну й конструювання свого мовного портрета. Виокремлено та описано тактики куртуазної мовної особистості, а саме: непрямий комплімент, асертивна самопрезентація, дотепний жарт, лестощі, тактика «задобрювання», світська бесіда, підбадьорювання. Досліджувані тактики розглянуті з позиції відповідності іллокутивної сили перлокутивному ефекту. Визначено перспективу подальших досліджень – тактики раціонально-евристичної та інвективної мовних особистостей.

Ключові слова: флірт, дискурс, мовленнєвий жанр, субжанр, стратегія, тактика, мовленнєвий хід, куртуазна мовна особистість.

О. Н. Garmash

**The verbal tactics of the courtois language personality in a flirtation communicative situation
(verbal behavior of men)**

The article deals with the research of the verbal tactics of the courtois language personality in a flirtation communicative situation in terms of gender linguistics. The main approaches to concept studying strategy, tactics, a speech course in scientific literature have been considered. It has been defined that flirtation represents pragmatistical strategy of a love discourse, whose sender – the person with his rich inner world. We specify the conditions of effective social interaction between man and woman flirting in a conscious, purposeful change and designing your speech portrait. Distribution of tactics subgenres forming a genre space of the investigated phenomenon, depends directly on the type of the language personality. We point out the types of the language personality on the basis of a pragmatic component in three-level model by K. F. Sedov. The behavioural lines of the courtois language personality have been characterized and its images in a conceptual sphere of different linguistic cultures have been defined. Such tactics of the courtois language personality as indirect compliment, assertive self-presentation, witty joke, subtle flattery, sweet talking, small talk, encouragement have been allocated and described on examples. Analyzed tactics are considered from the point of view of the compliance of illocutionary force to perlocutionary effect. The tactics of rational heuristic and invective language personalities have been set as the purpose of subsequent researches.

Keywords: flirtation, discourse, speech genre, subgenre, strategy, tactics, speech course, courtois language personality.

СРЕДСТВА ЭКСПЛИКАЦИИ ЦВЕТА В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КАРТИНЕ МИРА

В статье рассмотрены лексические средства экспликации цвета в художественной картине мира, проанализированы структурно-семантические группы цветообозначений. К ним мы относим имена прилагательные, которые обозначают конкретные и неконкретные цвета и функционируют как самостоятельные (простые, сложные) лексемы, а также как составляющие описательных конструкций с компонентами цвет / цвета. Цветообозначения как часть лексической системы русского языка традиционно считаются достаточно компактной и легко выделяемой группой лексических единиц. Это обусловлено ограниченным списком данных слов, состоящим, по последним данным, из около 1300 общеупотребительных, зарегистрированных в лексикографических источниках, названий, диалектных и архаичных наименований, зафиксированных в словарях и авторитетных литературных контекстах. Однако материал исследования показывает, что относительно закрытая группа цветообозначений имеет тенденцию к пополнению. Расширение реестра колоративов происходит благодаря появлению в качественных прилагательных производных «цветовых» значений, образованию описательных конструкций с компонентами цвет / цвета, вхождению в язык сложных слов. Однако продуктивность образования новых лексем, обозначающих цвет, сопровождается их моносеманризмом. Был сделан вывод, что расширение состава цветообозначений осуществляется как за счет приобретения производных цветовой номинации, образования сложных слов, так и за счёт появления описательных конструкций с компонентом цвет / цвета.

Ключевые слова: цветообозначение, художественная картина мира, экспликация цвета, цветовой номинация, цветооснова.

Постановка проблемы. Художественная картина мира, опосредованная языком и индивидуально-авторским концептуальным видением действительности, объективируется с помощью разных вербальных средств, в числе которых не последнее место занимают цветообозначения (ЦО) – имена прилагательные, обозначающие конкретные и неконкретные цвета и функционирующие как самостоятельные (простые, сложные) лексемы и как составляющие описательных конструкций с компонентами *цвет / цвета*.

Анализ последних исследований и публикаций. Изучению ЦО посвящено достаточно большое количество работ, среди которых исследования в психолингвистическом (Р. М. Фрумкина [11], А. П. Василевич [1]), структурно-семантическом (С. В. Кезина [3], В. В. Краснянский [4], С. П. Муляр [7]), антропоцентрическом (Е. В. Рахилина [9], В. Г. Кульпина [6]), национально-культурном (С. И. Григорук [2]) аспектах, что вызвано пониманием языка как модели культуры. Однако, несмотря на наличие работ, посвящённых выделению на материале разных текстов присущих ЦО значений, единицы, отображающие «цветовые» знания, недостаточно изучены. **Цель статьи** – описать группы ЦО, с помощью которых эксплицируется цвет в художественной картине мира. Материалом исследования послужили эксерпции из произведений русских авторов разных эпох и литературных направлений – модернизма, реализма и неореализма в объёме около 5650 текстовых фрагментов. Выбор довольно широких временных рамок, разных жанров, направлений, а также идиостилей обусловлен комплексностью заявленной цели.

Освещение основного материала. Традиционно ЦО считаются достаточно компактной и легко выделяемой группой лексических единиц. По последним данным, в ЦО русского языка входят около 1300 общеупотребительных, зарегистрированных в лексикографических источниках, названий, диалектных и архаичных слов, зафиксированных в словарях и авторитетных литературных контекстах. Однако наш материал исследования показывает, что для отображения цвета в художественной картине мира используется значительно больше таких единиц. В первую очередь, это общеупотребительные исконно русские и заимствованные (1) слова с основной цветовой номинацией (*белый, чёрный, красный,*

синий, зелёный, серый, седой, сивый, сизый, голубой, жёлтый, румяный, русый, рыжий и др.) и (2) лексемы с производной цветовой номинацией (золотой, серебряный, розовый, вишнёвый, коричневый, багровый, малиновый, бронзовый, шафрановый, рудой, кофейный, шоколадный и др.). Например: **Белая свитка и алый кушак**, / Рву я по грядкам зардевшийся мак (С. Есенин); **Ветка далёкая / Росистая / Наклоняется / В небе малиновом** (А. Белый).

Слова с основной (1) и производной (2) цветовой номинацией составляют лишь часть того массива лексических средств русского языка, который используется для объективации цвета в художественной картине мира. В список ЦО входят также (3) описательные конструкции с компонентами *цвет / цвета* в препозиции (*цвета морской волны, цвета вороного крыла* и др.) и постпозиции (*синий цвет, тёмно-жёлтый цвет, как маков цвет* и др.). Например: **Брынза не бывает зелёного цвета, это вас кто-то обманул** (М. Булгаков); [...] *где одни с азартом предаются [...] стрельбе в голубей, которые очень красиво взвиваются из садков над изумрудным газоном, на фоне моря цвета незабудок* (И. Бунин).

Немаловажную роль в экспликации цвета играют (4) сложные слова, состоящие из (а) двух цветооснов (*багрово-чёрный, бело-зелёный, красно-рыжий* и др.), (б) цветоосновы и выражающей тон и насыщенность цвета основы в препозиции (*тёмно-, светло-, бледно-, тускло-, ярко-, густо-, матово-* и др.) и постпозиции (*-тёмный, -светлый, -бледный, -чистый* и др.), (в) цветоосновы и выражающей дополнительные качественные характеристики основы в препозиции (*бархатисто-, зеркально-, пыльно-, песчано-, воспалённо-, плюшево-* и др.) и постпозиции (*-пыльный, -песчаный, -бархатный, -каменный, -деревянный, -электрический, -водный* и др.), (г) цветоосновы и выражающей элементы внешности, части тела и предметы основы (*-ногий, -головый, -волосый, -гривый, -кожий, -чубый, -брюхий, -верхий, -тканый* и др.); а также (д) многокомпонентные слова, состоящие из нескольких цветооснов (*серо-буро-малиновый, оранжево-сине-багровый, оранжево-розово-алобагряно-багровый* и др.) или цветоосновы и выражающей тон и насыщенность цвета основы (*чёрно-мутно-прозрачный* и др.). Например: **Когда в майский полдень проходишь под цветущими яблонями, то с них падают бело-розовые лепестки** [...] (Л. Андреев); **Был сухой морозный день начала ноября, с серо-свинцовым спокойным небом** [...] (Б. Пастернак).

По нашим данным, в число языковых единиц (1) и (2) входят 18 полисемантических прилагательных, имеющих широкие сочетаемостные возможности и разветвлённую семантику: 14 лексем с основной цветовой номинацией (*белый, чёрный, красный, синий, зелёный, голубой, жёлтый, серый, седой, сивый, сизый, румяный, русый, рыжий*) и 4 слова с производной цветовой номинацией (*золотой, серебряный, розовый, коричневый*). Например: **Никогда не забуду (он был, или не был, / Этот вечер): пожаром зари / Сожжено и раздвинуто бледное небо, / И на жёлтой заре – фонари** (А. Блок); **Из окна коричневая пашня / Грандиозной плиткой шоколада / На зелёной скатерти травы** (И. Северянин).

Все остальные группы представлены моносемантическими ЦО (446 их 466 проанализированных нами ЦО), к которым принадлежат исконные и заимствованные слова с основной и производной цветовой номинацией (*палевый, кипенный, кубовый, аспидный, фиолетовый, лиловый, оранжевый, пунцовый*), описательные конструкции с компонентами *цвет / цвета* (*глиняный цвет, известковый цвет, цвета аделаида, цвета вороного крыла* и др.), сложные слова с цветоосновами (*серо-лиловый, буро-жёлтый, оранжево-сине-багровый* др.). Например: **Пуни и пепла / Ниспадение на персидский / Палевый халат – и платья / Бального пустая пена / В пыльном зеркале...** (М. Цветаева); **Одет он был в старенький, изорванный сюртук цвета аделаида, или, как у нас говорится, оделлоида** (И. Тургенев); **Опустишь на кровать / И в подушку зарю я голову / И закрою глаза. / Оранжево-сине-багровые кольца / Завертелась, столкнулись и густо сплелись, / В ушах золотые звенят колокольцы** (С. Чёрный). Примечательно, что большинство сложных слов с цветоосновами являются некодифицированными авторскими образованиями, с помощью которых выражаются исключительно «цветовые» (оттеночные) значения. Ср. семантику следующих адъективов в сочетаниях **багрово-бронзовые пятна зари** (Б. Пастернак), **бело-фиолетовый**

небосклон (И. Бунин), *серо-седоватая щетина* (А. Солженицын), *исчерно-седые нити волос* (Л. Андреев), *буро-чёрная грязь* (М. Шолохов), *жёлто-пегая собака* (И. Тургенев), *янтарно-алый осенний парк* (И. Северянин), *серебряно-красный месяц* (З. Гиппиус), *червоно-красное золото кудрей* (А. Блок) и т. п. Наличие подобных новообразований, как справедливо считает В. Г. Кульпина, отражает «процесс постоянного развития колористических сложений» [8, с. 129]. И хотя такие лексемы «являются в основной своей массе редкоупотребляемыми словами» [4, с. 123], всё же они увеличивают «возможности выражения цвета в десятки раз» [1, с. 110].

К моносемантическим принадлежат и некоторые заимствования. Слова типа *бланжевый* (франц.) ‘телесный’, *первани* (франц.) ‘бледно-голубой с сиреневым оттенком’, *инкарнатный* (лат.) ‘цвета сырой говядины’ практически не освоены языком и, как следствие, не выступают вербальными знаками цвета в художественной картине мира, хотя и зафиксированы в некоторых источниках. Ср.: *И по мере того, как мы продвигались все дальше на запад, [...] мы видели загадочные очертания столообразных холмов, за которыми следовали красные курганы в кляксах можжевельника, и затем настоящая горная гряда, бланжевого оттенка* (В. Набоков); *Весь зал прекрасно видел, что она красива в своем новом платье цвета первани, сшитом в Петрозаводске по последней рижского журнала моде* (В. Аксёнов). Иноязычные слова, присутствуя в русском лингвокультурном контексте, выражают значения, которые уже закреплены за имеющимися в языке ЦО, являются по существу синонимами «для уже имеющегося в языке слова» [1, с. 11], актуализаторами цветовых признаков разнообразных реалий окружающего мира.

Для обозначения цветовых свойств реалий внешнего мира используются не только лексемы, содержащие «указание на цвет в собственном смысле» [11, с. 21], но и прилагательные с неконкретным спектральным значением, в число которых входят слова, обозначающие (1) тон, яркость, степень насыщенности цвета, интенсивность окраски, наличие или отсутствие цвета; (2) смешанные цвета. Спектральный компонент, даже не конкретизированный, присутствует в структуре значения таких вербальных знаков. Данные единицы распределяются на две группы: 1) лексемы, традиционно обозначающие тон, яркость, степень насыщенности цвета, интенсивность окраски, наличие или отсутствие цвета (*мрачный, тёмный, полутёмный, светлый, яркий, неяркий, ясный, неясный, прозрачный, непрозрачный, чистый, светозарный, лучезарный, матовый, мутный, бледный, блеклый, бесцветный, одноцветный*); 2) прилагательные, описывающие смешанные цвета (*цветной, рябой, пёстрый, пестроцветный, самоцветный, разноцветный, разномастный, пятнистый, радужный, узорный*).

Слова (1) не принято относить к ЦО, так как считается, что они «не передают значения цвета» [3, с. 104] и, соответственно, входят в другие лексико-семантические группы (ЛСГ). Однако очевидным является тот факт, что такие лексемы имеют неконкретное спектральное значение. Более того, в определённых контекстах они наделяются угадываемой семой цвета. Так, прилагательные *мрачный, тёмный, полутёмный, неяркий, неясный, непрозрачный, матовый, мутный, тусклый, бледный, блеклый, бесцветный* и под. как средства экспликации цвета в художественной картине мира осмысливаются в рамках семантики, близкой к ‘чёрный’, ‘серый’, ‘сизый’. Ср.: *Я думаю о полутёмном зале, / О бархате, склонённом к кружевам* (М. Цветаева); *Не знаю. / Как Пушкину нынче луна удалась! / На славу мутна и огромна, к морозу, должно быть!* (Б. Ахмадулина).

Что касается других слов (1), а именно, прилагательных *светлый, яркий, ясный, прозрачный, чистый, светозарный, лучезарный, одноцветный* и под., то в определённом лексемном окружении данные адъективы обозначают цвета, близкие к оттеночному ‘светлый’ (по данным Г. А. Черкасовой [13], носители русской лингвокультуры на слово-стимул *светлый* дают ассоциации-реакции *яркий, ясный, белый, прозрачный, чистый*). Ср.: *Мы тихую знаем луну. / Влажная, кроткая, милая, чистая, ночью серебряной вся золотистая, / она – как русалка – добрая* (З. Гиппиус); *По ясному небу едва-едва неслись высокие и редкие облака* (И. Тургенев).

Ввиду контекстуально смысловых альтернатив собственно ЦО с семантически близкими к ним словами носители русской лингвокультуры описывают некоторые натурфакты с помощью ЦО как с конкретным, так и с неконкретным спектральным значением. Ср. синонимию лексем *светлый, лучезарный, ясный, жёлтый*. *Солнце – не огнистое, не раскалённое, как во время знойной засухи, не тускло-багровое, как перед бурей, но светлое и приветливо лучезарное* (И. Тургенев); *А самолёт прорвался сквозь тяжёлые облака, и вспыхнуло ясное солнышко и синее небо* (Е. Гришковец); *Крест-накрест перечёркнутое оконным переплётом, засматривало с юга в комнату жёлтое, как цветок подсолнуха, солнце* (М. Шолохов). Фактически, имея в семантической структуре лексемы *светлый* сему 'не тёмного цвета' [10, т. 4, с. 47], прилагательного *лучезарный* – 'сияющий' [10, т. 2, с. 205] и адъектива *ясный* – 'светлый' [10, т. 4, с. 786], данные слова могут быть контекстуально семантически близки. Скорее всего, именно поэтому в последнее время наметилась тенденция включать прилагательные, «обозначающие дополнительные характеристики цвета» [5, с. 224], в состав ЦО (В. Г. Кульпина, В. К. Харченко, С. П. Муляр, О. И. Кулько и др.), относить их «к компонентам периферии» колористического поля цвета [7, с. 11]. В этом случае авторы руководствуются наличием контекстуальной близости таких единиц «с собственно ЦО или словами, в структуре лексического значения которых есть сема цвета» [5, с. 224]. «Было бы насилием над материалом и сознанием [...] проводить демаркационные линии между цветовым корпусом картотеки и её «световой» частью», – пишет относительно комплексного изучения цвето-оттеночной лексики В. К. Харченко [12, с. 4].

В названиях, передающих смешанные цвета (2), которые ряд учёных также относят к ЦО (см., например: [3, с. 112; 5, с. 224]), содержится информация об их «цветовой неоднородности» [8, с. 177]. Так, слово *цветной* закреплено за значением 'неодноцветный', *рябой* – 'с пятнами другого цвета', *пёстрый* – 'покрытый разноцветными пятнами', *пестроцветный* – 'то же', *самоцветный* – 'цветной', *разноцветный* – 'с окраской разных цветов', *разномастный* – 'с разной окраской', *пятнистый* – 'с пятнами, по цвету отличающимися от основной окраски', *радужный* – 'разноцветный', *узорный* – 'то же'. Например: *И сарафаны их цветные, / И голоса девиц грудные* (И. Северянин); *У второго мальчика [...] лицо бледное, рябое [...]* (И. Тургенев); *Как цыганка, платками узорными / Расстилалась ты предо мной, / Ой ли косами иссиня-чёрными, / Ой ли бурей страстей огневой!* (А. Блок).

Как видим, данные адъективы в определённом лексемном окружении получают сему цвета, наделяются значениями, закреплёнными за ЦО.

Выводы и перспективы дальнейшего исследования. Итак, цвет в художественной картине мира русских авторов эксплицируется с помощью разных групп ЦО. При этом адъективы с основной и производной цветовой номинацией, наделённые разветвлённой семантикой и широкими сочетаемостными возможностями, представляют лишь незначительную часть всего массива вербальных средств цвета. «Цветовые» свойства реалий внешнего мира репрезентируются лексемами с неконкретным спектральным значением, а также сложными словами с цветоосновами и описательными конструкциями с компонентами *цвет / цвета*. Данные группы ЦО выступают наиболее продуктивными лексическими средствами вербализации цвета, семантика и особенности функционирования которых будут более предметно рассмотрены в наших дальнейших работах.

Список использованной литературы

1. Василевич А. П. Цвет и названия цвета в русском языке / А. П. Василевич, С. Н. Кузнецова, С. С. Мищенко; под общ. ред. А. П. Василевича. – М. : КомКнига, 2005. – 216 с.
2. Григоруку С. И. Концепт цвета в русской и украинской народной паремиологии (аксиологический аспект) / С. И. Григоруку // Слово. Фраза. Текст : сб. науч. ст. к 60-летию проф. М. А. Алексеенко / [редкол. : В. М. Мокиенко (гл. ред.), Х. Вальтер (Германия), К. Иван (Польша) и др.]. – М. : Азбуковник, 2002. – С. 137–144.
3. Кезина С. В. Семантическое поле цветообозначений в русском языке (диахронический аспект) / С. В. Кезина. – [2-е изд., испр. и доп.]. – Пенза : ПГПУ им. В. Г. Белинского, 2008. – 304 с.

4. Краснянский В. В. Сложные цветообозначения русской речи / В. В. Краснянский // Традиционное и новое в русской грамматике : сб. ст. памяти В. А. Белошапковой / [сост. Т. В. Белошапкова, Т. В. Шмелёва]. – М. : Индрик, 2001. – С. 119–130.
5. Кулько О. И. Колоративы и обозначения цвета в рекламе / О. И. Кулько // Русская и сопоставительная филология : состояние и перспективы : труды и материалы междунар. научн. конф., 4–6 окт. 2004 г., Казань / под общ. ред. К. Р. Галиуллина. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2004. – С. 224–225.
6. Кульпина В. Г. Цвета ландшафта как этноязыковая и культурно-историческая категория / В. Г. Кульпина // Природа и культура. Серия «Социоестественная история» ; под ред. Э. С. Кульпина Вып. XX (со-редактор выпуска – В. Г. Кульпина). – М. : Ин-т востоковедения РАН, 2001. – С. 44–57.
7. Муляр С. П. Колористична семантика в структурі російського художнього тексту (мова поезії 70–80-х рр. XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / С. П. Муляр. – К., 2003. – 18 с.
8. Наименования цвета в индоевропейских языках : системный и исторический анализ / Отв. ред. А. П. Василевич. – М. : КомКнига, 2007. – 320 с.
9. Рахилина Е. В. Когнитивный анализ предметных имён : семантика и сочетаемость / Е. В. Рахилина. – М. : Русские словари, 2000. – 416 с.
10. Словарь русского языка : [в 4-х т.] ; под ред. А. П. Евгеньевой. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Рус. яз., 1981. – Т. 2 : К–О. – 1983. – 736 с.; Т. 4 : О–Я. – 1984. – 796 с. (АН СССР ; Ин-т рус. яз.).
11. Фрумкина Р. М. Цвет, смысл, сходство. Аспекты психолингвистического анализа / Р. М. Фрумкина / Отв. ред. В. Н. Телия. – М. : Наука, 1984. – 175 с. – (АН СССР ; Ин-т языкознания).
12. Харченко В. К. Словарь цвета : реальное, потенциальное, авторское : свыше 4000 слов в 8000 контекстах / В. К. Харченко. – М. : Изд-во Литературного ин-та им. А. М. Горького, 2009. – 532 с.
13. Черкасова Г. А. Русский сопоставительный ассоциативный словарь / Г. А. Черкасова. – М. : ИЯз РАН, 2008. – Режим доступа к книге : <http://philippovich.ru/Projects/ASIS/RSPAS/zapusk.htm>

Одержано редакцією 03.03.14

Прийнято до публікації 04.03.14

I. A. Герасименко

Засоби експлікації кольору в художній картині світу

У статті розглянуто лексичні засоби експлікації кольору в художній картині світу, проаналізовано структурно-семантичні групи кольоропозначень. До них ми зараховуємо прикметники, що позначають конкретні й неконкретні кольори та функціонують як самостійні (прості, складні) лексеми, а також як складові описових конструкцій із компонентами колір / кольору. Кольоропозначення як частину лексичної системи російської мови традиційно вважають структурно-компактною, відносно закритою групою слів, що легко виокремлюється із загальної кількості ад'єктивів. Це зумовлено обмеженням списком зазначених одиниць, який складається, за останніми даними, приблизно з 1300 загальноновживаних назв, зареєстрованих у лексикографічних джерелах, і діалектних та архаїчних слів, засвідчених у наукових словниках й авторитетних літературних контекстах. Відзначено, що відносно закрита група кольоропозначень має тенденцію до поповнення. Реєстр колоративів розширюється завдяки появі в якісних прикметників похідних «колірних» значень, утворенню описових конструкцій із компонентами колір / кольору, входженню в мову складних слів. Проте продуктивність утворення нових лексем, що позначають колір, супроводжується їхнім моносемантизмом. Ці колоративи використовуються, як правило, для актуалізації кольору. Був зроблений висновок, що збагачення словника кольоропозначень відбувається як за рахунок здобуття похідних колірних номінацій, творення складних слів, так і появи описових конструкцій із компонентом колір / кольору.

Ключові слова: *кольоропозначення, художня картина світу, експлікація кольору, колірна номінація, кольорооснова.*

I. A. Gerasimenko

The means of colour explication in the fictional worldview

The article is focused on the lexical means of colour explication in the fictional worldview and the analysis of structural and semantic groups of colour terms. To colour terms we refer adjectives which mean specific and non-specific colours, and which function as independent (simple, complex) lexemes, as well as parts of descriptive constructions with the component colour / of the colour. Colour terms as part of the Russian language lexical system are traditionally considered to be rather compact and easily singled out

group of lexical units. It is conditioned by a restricted list of the given units which consists, according to the latest data, of about 1300 commonly used, registered in dictionaries naming units, and, dialectic, archaic words fixed in lexicographical sources and authoritative literature contexts. It is noticed that fictional worldview, mediated by a language and the author's conceptual vision of reality, objectifies with the help of different verbal means, among them are colour terms – adjectives, denoted concrete and inconcrete colours. They function as independent (simple and compound) lexemes and as parts of descriptive constructions with the component colour / of the colour. The productivity of formation of new lexemes denoting colour is accompanied by their monosemantic nature. As a result of the research the following conclusion was made. In spite of the fact that comparatively closed group of colour terms has a tendency to enlargement, the expansion of the content of colour terms is realized by means of the acquisition of the derived colour nomination, formation of compound words as well as by means of descriptive constructions with the component colour / of the colour.

Key words: colour term, fictional worldview, colour explication, colour nomination, colour stem.

УДК 811.161.1'42

А. Р. Габидуллина

СМЫСЛОВАЯ СТРУКТУРА УЧЕБНОГО ТЕКСТА КАК СИСТЕМА СУБТЕКСТОВ

Многомерная смысловая структура учебного текста (УТ) содержит разную информацию: когнитивную (онтологическую), гносеологическую (методологическую) и прагматическую разновидности информации.

Онтологическое знание выступает, как правило, в форме понятий. Оно воплощается в УТ с помощью 1) терминосистемы школьных курсов основ наук; 2) методически организованной системы общенаучной лексики; 3) языковых фактов; 4) средств выражения ментального поля знания; 5) текстовых фрагментов, фиксирующих различные виды знания.

Гносеологический (методологический) аспект знания рассматривается как способ формирования новых понятий, обоснования и интерпретации основных и уточняющих понятий, т. е. способ установления логико-семантических отношений между ними. Если онтологический аспект связан со знаниями о мире, то содержание методологического аспекта заключается в знании о знаниях.

Система ценностных ориентаций участника учебно-педагогического дискурса включает три компонента: когнитивный (познавательный), связанный с выражением взглядов, мнений, интересов, убеждений личности; 2) эмоциональный, характеризующий степень значимости ценностей; 3) поведенческий, отражающий готовность к тому или иному виду действия.

Коммуникативно-прагматическая информация – это знание о правилах и нормах ведения дискурса в различных сферах общения.

Ключевые слова: учебно-педагогический дискурс, учебный текст, онтологический субтекст, методологический субтекст, прагматический субтекст.

Постановка проблемы. Текст является единицей коммуникации и обладает свойствами цельности, связности и завершенности, обеспечивающими реализацию авторского замысла; предстает как иерархия взаимосвязанных коммуникативных программ; обладает многомерной смысловой структурой, обусловленной комплексом экстралингвистических факторов; характеризуется целостным и относительно законченным системным единством формы и содержания; совмещает в себе свойства линейной организации языковых единиц (формальный аспект) и объемной организации смысла (содержательный аспект).

Анализ последних исследований и публикаций. Многомерная смысловая структура учебного текста содержит разную информацию. Так, В. И. Гинецинский выделяет в содержании образования собственно знания (когнитивные образы), умения и навыки как способы реализации (потенциальной или актуальной) когнитивного образа в

формах активности субъекта и ценности – знания, включаемые в структуру самого субъекта, его конституирующие, и называет 4 аспекта учебного знания: онтологический, гносеологический, аксиологический и прагматический [2, с. 18–19]. Л. Я. Зорина считает, что информация, предъявляемая учащимся, разнородна и включает в себя 1) информацию, представляющую собой научное знание (предметно-научное и межнаучное); 2) информацию о способах деятельности на уроке и вне его; 3) информацию о способах организации учащимися своей познавательной деятельности; 4) информацию о ценностных ориентациях, о нормах отношения людей к обществу и друг другу [4, с. 23]. Н. Д. Десяева описывает онтологическую, методологическую и аксиологическую стороны учебного знания [3, с. 13]. А. Е. Баженова называет онтологический, методологический, рефлексивный и коммуникативно-прагматический аспекты эпистемической ситуации [1, с. 20].

Изложение материала. Обобщая вышеизложенное, мы выделяем в УТ когнитивную (онтологическую), гносеологическую (методологическую) и прагматическую разновидности информации.

1. Онтологический (предметный) аспект знания мы соотносим с результатом познавательной деятельности, т. е. знанием, рассматриваемым в его логико-семантической онтологии как данное, когда можно обнаружить установленные связи между элементами, иначе говоря, знанием, рассматриваемым с учетом его логического компонента. Онтологическое знание выступает, как правило, в форме понятий.

Языковая оболочка научного понятия – термин – служит основным средством структурирования учебно-научного знания; совокупность терминов, реализующих понятия некоторой предметной области, образует ее терминологическую модель. Модель воплощается в УТ с помощью: 1) терминосистемы школьных курсов основ наук; 2) методически организованной системы общенаучной лексики; 3) языковых фактов; 4) средств выражения ментального поля знания; 5) текстовых фрагментов, фиксирующих различные виды знания.

Термин – это знак, отличающийся от общеупотребительного слова тем, что выражает научное понятие. Основные свойства термина – системность (на понятийном, морфологическом и словообразовательном уровнях), мотивированность (способность термина объяснять выбор того или иного языкового знака для обозначения специального понятия) и дефинитивность (термин непременно сопровождается дефиницией – логическим определением понятия). В учебном тексте термин выполняет 2 основные функции: 1) выступает как один из способов введения в речь учащегося научной дефиниции; 2) выступает как элемент процесса текстопорождения.

В УТ терминосистема представлена новым термином и базовыми терминами (соотносимыми с новым, называющими родовое или смежное понятие) достаточно интенсивно. «Сравнение соотношения в письменной и устной учебно-научной речи термина, вводящего новое понятие, и базовых терминов в теоретической части параграфа школьного учебника русского языка для 5 класса (в среднем) 5,2 (термины, вводящие изучаемое понятие) и 6 (базовые термины), при этом общее количество слов теоретической части параграфа – 154,7. В устной речи учителя – соответственно 16,4 к 10. Данная система дополняется «нетерминологизированными эквивалентами: *диалог – разговор, разговор двух или нескольких лиц; звуки речи – звуки, которые произносим; словари – справочные книги; нулевое окончание – окончание, которое не выражено звуками.* С учетом нетерминологизированных эквивалентов терминов среднее соотношение элементов терминосистемы конкретного занятия является следующим: 21,1 к 10» [3, с. 14].

Важную роль в УТ играет общенаучная лексика. Слова данной группы показывают связи понятий: *обозначать, представлять, называть, иметь, обладать, являться, бывать, служить, употребляться, использоваться, выражать, относиться, пояснять, зависеть, связываться, находиться, разъясняться, отличать, различаться, отвечать, получаться, изменяться, образовываться, согласовываться, стоять, состояться,*

входить, содержаться, составлять, заключаться и др. Наиболее полно знание как содержание обучения и содержание общения представлено в законченных структурно-смысловых компонентах учебно-научной речи – в высказываниях, имеющих форму определенного речевого жанра.

2. Освоение научного понятия – это процесс формирования не только особого образа, но и определенной системы действий, специфичной для каждой конкретной области знания. Для того, чтобы учащиеся овладели этими действиями, надо выделить основные структурные компоненты учебного материала и установить возможности их взаимодействия в конкретных ситуациях. Гносеологический (методологический) аспект знания рассматривается, таким образом, как способ формирования новых понятий, обоснования и интерпретации основных и уточняющих понятий, т. е. способ установления логико-семантических отношений между ними. Если онтологический аспект связан со знаниями о мире, то содержание методологического аспекта заключается в знании о знаниях.

Поскольку диалог учителя и учащегося на определенном этапе дискурсивного события (например, при объяснении нового понятия) – это общий текст и общее предметное действие, стоящее за ним, то позиция учащегося как одного из соавторов текста специально должна быть задана путем особой структурной организации данного текста. Такой задаче отвечает структурный тип текста, адекватный структуре образовательной ситуации для учащегося. Учитывая, что структура проблемной ситуации для ученика задана поиском неопределенного системного компонента знания, структура диалогического текста складывается как текст-рассуждение (дедуктивное). «Готовое знание» обычно оформляется как текст-описание или текст-повествование, а диалогичность здесь, скорее, виртуальная, выраженная языковыми средствами адресатности в монологе учителя или тексте учебника.

3. Прагматический аспект знания. В УПД функционирует и прагматическая информация. Посредством нее коммуниканты «встраивают» в содержательный план речи разнообразные по своему характеру и сфере действия прагматические значения. В лингвистике принято разграничивать два типа эксплицитно выраженной прагматической информации: информации, относящейся к пропозициональному содержанию высказывания (аксиологический аспект знания), и информации, касающейся самого процесса речи (коммуникативный аспект).

Школа и вуз призваны формировать не только научную, но и аксиологическую картину мира учащихся, давать представление о таких универсальных ценностях, как *добро, зло, справедливость* и пр. Абсолютной ценностью является *нравственность*, которая задает общее направление деятельности и общения в образовательной сфере. Система ценностных ориентаций участника УПД включает три компонента: 1) когнитивный (познавательный), связанный с выражением взглядов, мнений, интересов, убеждений личности; 2) эмоциональный, характеризующий степень значимости ценностей; 3) поведенческий, отражающий готовность к тому или иному виду действия.

Ценности учебно-педагогического дискурса соответствуют ценностям социализации как общественного явления и организованного обществом института. В. И. Карасик предлагает несколько путей их выявления. Во-первых, это моделирование культурных концептов, необходимым компонентом которых является ценностная составляющая, благодаря чему можно установить ценностную картину мира применительно к определенному этносу или социуму. Во-вторых, это моделирование нормативных постулатов и следствий в рамках поведенческих стереотипов. В-третьих, это анализ топосов, т. е. общих мест в риторике, например, народная педагогика, отраженная в пословицах: характеристики трудолюбия и лени, честности и нечестности, смелости, трусости и безрассудства, гордости и утраты доброго имени, терпеливости и нетерпеливости, бескорыстия и корысти, скромности и нескромности, силы и слабости [5, с. 9]. Ценности учебного текста отражены, в первую очередь, в

дидактическом материале учебного занятия, а также в директивных высказываниях регулирующего характера.

Аксиологический аспект знания связан с личностным характером учебного знания, субъект которого всегда выступает как рефлектирующая личность. Многообразие рефлективных процессов сводится к двум типам – рефлективно-аксиологическому и рефлективно-психологическому (Е. А. Баженова). Первый соотносится с оценочной природой знания, второй – с чувственным откликом субъекта на учебную ситуацию и способы ее разрешения.

Коммуникативно-прагматическая информация – это знание о правилах и нормах ведения дискурса в различных сферах общения. Это информация о коммуникативном портрете партнера по общению: его социальных (статусных, позиционных и ситуационных), психологических (Родитель, Дитя, Взрослый) и коммуникативных (адресант, адресат, косвенный адресат, наблюдатель) ролях; о социокультурном фоне ситуации; о последовательности и смене коммуникативных ходов в дискурсе, принятии и передаче эстафеты общения и выборе соответствующих языковых средств; о характере отношений в общении: формальных-неформальных, дружеских-нейтральных и пр.; о социальной близости или дистанции между партнерами; о спектре языковых средств при распознавании коммуникативного намерения; о возможных способах и правилах использования языковых средств для реализации коммуникативного намерения; о возможном воздействии на партнера с помощью языковых средств.

Выводы. Итак, в УТ знания выступают как компонент содержания образования, целей обучения, средств педагогического воздействия, как учебный материал, а также как предмет обучения на разных этапах урока: этапах повторения, изучения нового материала, закрепления, обобщения и систематизации. Поэтому информация, представленная в учебном тексте, сложна и многопланова. Она включает в себя онтологический, гносеологический и коммуникативно-прагматический аспекты. При этом информативность учебного текста является вторичной относительно собственно научного знания. Ее ядро составляет устоявшаяся в науке, адаптированная для дидактических целей наиболее важная и полезная информация первоисточников. В процессе обучения происходит сближение тезаурусов автора предмета знания, учителя и учащегося.

Использованная литература

1. Баженова Е. А. Научный текст в аспекте политекстуальности / Е. А. Баженова. – Пермь : Изд-во Пермского ун-та, 2001. – 272 с.
2. Гинецинский В. И. Знание как категория педагогики : Опыт педагогической когнитологии / В. И. Гинецинский. – Л. : ЛГУ, 1989. – 144 с.
3. Десяева Н. Д. Педагогическая речь как средство обучения / Н. Д. Десяева // Теоретические и прикладные проблемы педагогического общения. – Саранск : Мордов. гос. пед. ун-т, 1999. – С. 5–63.
4. Зорина Л. Я. Слово учителя в учебном процессе / Л. Я. Зорина. – М. : Знание, 1984. – 80 с.
5. Карасик В. И. Характеристики педагогического дискурса / В. И. Карасик // Языковая личность: аспекты лингвистики и лингводидактики : Сб. науч. тр. – Волгоград : Перемена, 1999. – С. 9–18.
6. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2002. – 333 с.

Одержано редакцією 03.02.14

Прийнято до публікації 28.02.14

А. Р. Габідулліна

Смислова структура навчального тексту як система субтекстів

Багатовимірна смислова структура навчального тексту містить різну інформацію: когнітивну (онтологічну), гносеологічну (методологічну) і прагматичну. Онтологічне знання виступає, як правило, у формі понять. Воно втілюється в навчальний текст (НТ) за допомогою: 1) терміносистеми шкільних курсів основ наук, 2) методично організованої системи

загальнонаукової лексики; 3) мовних фактів; 4) засобів вираження ментального поля знання; 5) текстових фрагментів, які фіксують різні види знань.

Гносеологічний (методологічний) аспект знання розглянуто як спосіб формування нових понять, обґрунтування та інтерпретації основних і уточнювальних понять, тобто спосіб встановлення логіко-семантичних відносин між ними. Якщо онтологічний аспект пов'язаний із знаннями про світ, то зміст методологічного аспекту полягає в знанні про знання.

Система ціннісних орієнтацій учасника навчально-педагогічного дискурсу включає три компоненти: когнітивний (пізнавальний), пов'язаний з вираженням поглядів, думок, інтересів, переконань особистості; 2) емоційний, що характеризує ступінь значущості цінностей; 3) поведінковий, що відображає готовність до того чи іншого виду дії.

Комунікативно-прагматична інформація – це знання про правила і норми регулювання дискурсу в різних сферах спілкування.

Ключові слова: навчально-педагогічний дискурс, навчальний текст, онтологічний субтекст, методологічний субтекст, прагматичний субтекст.

A. R. Gabidullina

Meaning structure of educational texts as the system of subtexts

Multidimensional meaning structure of educational text contains different information: cognitive (ontological), epistemology (methodological) and pragmatic types of information.

As a rule the ontological knowledge appears in the form of concepts. It is embodied in the educational text, using 1) the term systems of school courses of the science fundamentals; 2) methodically organized system of general scientific vocabulary; 3) the language facts; 4) the means of expression of the mental field of knowledge; 5) pieces of the text fixing different kinds of knowledge.

Epistemological (methodological) aspect of knowledge is considered to be a way of creating the new concepts, substantiation and interpretation of basic and clarifying definitions, i.e. the way of making of the logical and semantic relations between them. If the ontological aspect is connected with the knowledge of the world the content of the methodological aspect consists in the knowledge about knowledge.

The system of value orientations of the educational text's participant includes three components: 1) cognitive which is associated with the expression of views, opinions, interests, and beliefs of the person; 2) emotional which characterizes the degree of importance of values; 3) behavioral which reflects the willingness to certain types of actions.

Communicative-pragmatic information is the knowledge about the rules and regulations of discourse conducting in various areas of communication.

**PERSONIFIKACJA JAKO SPOSÓB BRANDINGU
VW NA RYNKU POLSKIM NA PRZYKŁADZIE
„VOLKSWAGEN MAGAZYN” I „DAS AUTO. MAGAZYN”**

W artykule został scharakteryzowany jeden ze sposobów kreowania wizerunku marki, jakim jest personifikacja. Materiał przykładowy pochodzi ze specjalistycznych czasopism wydawanych przez koncern VW w latach 2010-2013. Z przeprowadzonych analiz wynika, że uosobienie jest istotnym sposobem brandingowego samochodu przedstawianego jako mężczyzna odgrywający różne role społeczne (np.: członek rodziny, dżentelmen, przyjaciel, pomocnik, specjalista, sportowiec). Kreowany obraz jest zgodny z kulturową symboliką męskości.

Wyrazy kluczowe: personifikacja, budowanie wizerunku marki, specjalistyczne czasopisma.

Cel artykułu. Celem podjętych rozważań jest scharakteryzowanie jednego ze sposobów budowania wizerunku samochodów marki Volkswagen, jakim jest przedstawianie oferowanych produktów w kategoriach cech i zachowań człowieka. W artykule połączona została problematyka z zakresu kreowania wizerunku firmy, kreowania językowego obrazu świata w tekstach, a także zagadnienia metafory językowej rozumianej w ujęciu kognitywnym.

Reklamowy obraz samochodów jednego z największych producentów w Europie i na świecie – niemieckiego koncernu Volkswagen AG – nie był dotąd tematem odrębnych opracowań na gruncie polskiego językoznawstwa poza przeprowadzoną przeze mnie analizą konotacji i symboliki nazw modeli samochodów przeznaczonych dla europejskiego odbiorcy. Opublikowany w 2012 r. tekst wiąże się z tematyką brandingową. Scharakteryzowane w nim porównania stanowią istotny element strategii budowania marki, której nazwa oznacza w dosłownym tłumaczeniu ‘samochód ludu’ lub ‘ludowy samochód’. W obrębie nazw modeli VW wyróżniłam kilka kategorii semantycznych, spośród których najliczniej reprezentowana jest seria przesunięć nazw zjawisk atmosferycznych i geograficznych, przede wszystkim nazw wiatrów i prądów morskich. Kolejna seria nazw modeli VW reprezentuje przesunięcia animalistyczne. W porównaniu z poprzednią grupą jest mniej liczna, a cechą ogólną tej grupy są odwołania do dzikich zwierząt. Rzadziej przywoływaną kategorią w nazewnictwie modeli samochodów VW są nazwy odmitologiczne oraz nazwy elitarnych dyscyplin sportu [4].

Analiza ostatnich badań i publikacji. Slogany reklamujące samochody marki VW wymieniane są także sporadycznie jako przykłady w ogólnych publikacjach na temat reklamy. Problematykę tę porusza m.in. R. Zimny, analizując kreowanie obrazów świata w tekstach reklamowych. W trzecim rozdziale swojej książki autor skupia uwagę na kreacji obrazu w tekstach reklamowych, przy czym ilustrację jego badań stanowią slogany wielu marek, rzadko VW. R. Zimny wyróżnia kilka grup obrazów samochodu w reklamie: samochód jako wartość sama w sobie, jako mechanizm, jako przedmiot użytkowy, jako towar, jako przedmiot symboliczny oraz jako przedmiot estetyczny [12]. W swoich analizach autor powołuje się na artykuł A. M. Lewickiego z 1998 r., w którym został zrekonstruowany ogólny stereotyp samochodu, ujmowany także w kategoriach istoty ożywionej [8].

Wyjaśnienia wymaga również wymieniony w tytule mojego artykułu termin *branding* (ang.), który oznacza technikę marketingową polegającą na kreowaniu i utrwalaniu w umysłach konsumentów faktu istnienia oraz pozytywnego wizerunku konkretnej marki. Istotne jest nadawanie produktowi określonych cech i atrybutów, a także budowanie jego rozpoznawalności, ponieważ im lepiej rozpoznawalna jest marka, tym częściej jest wybierana przez nabywców. Na proces brandingowy składają się następujące **etapy badania:**

- 1) analiza strategiczna;
- 2) zaprojektowanie tożsamości marki (unikatowego układu wartości i pozycjonowania);

3) projektowanie zewnętrznych sygnałów marki dostosowanych do potrzeb i wymagań rynku (w skodyfikowanej formie często zebrane w tzw. Brand Book, czyli Księgę Marki):

- a. nazwa,
- b. kolorystyka,
- c. typografia (czyli charakterystyczne dla marki czcionki),
- d. logotyp (nazywany też logo, znakiem marki lub znakiem graficznym),
- e. claim, czyli główny slogan marki;

4) zaprojektowanie unikatowego wizerunku graficznego, czyli tzw. Key Visual.

Specjaliści wyróżniają trzy podstawowe drogi branding: launch marki (proces wprowadzania jej na rynek), lifting (jako reakcja na trendy, potrzeby klientów i działania konkurencji) oraz rebranding (ingerencja w tożsamość marki) [10].

Wzkład materiału podstawowego. Na marginesie prowadzonych tu rozważań warto wspomnieć, że kreowanie marki odnoszone jest także do człowieka. O procesie budowania własnego wizerunku zawodowego, lub zmianie dotychczasowego sposobu działania, w kategoriach branding pisze np. E. Sampson: „Przyjrzyjmy się budowaniu wizerunku w szerszym kontekście marketingu. Wszystkim nam znany jest marketing jako forma działalności biznesowej. Kreowanie marki stanowi jego część. Wszelkie działania marketingowe powinny być zgodne z podstawowym przesłaniem kreowanej marki. Specjaliści od marketingu posługują się ustalonym zestawem narzędzi, które zwykle określane są mianem «marketing mix». W skład mojej ulubionej kompozycji marketingowej wchodzi następujące instrumenty: produkt, cena, lokalizacja, opakowanie, postrzeganie, promocja oraz unikatowe korzyści dla klienta” [11]. Wymienione przez autorkę narzędzia marketingu sprowadzają się do traktowania własnej osoby jako produktu na rynku pracy (cena = wynagrodzenie, lokalizacja = miejsce pracy, opakowanie = ubiór itd.).

Bez względu na zdefiniowany produkt, branding metodologicznie bliski jest lingwistycznej teorii kognitywizmu, w obrębie której mieści się właśnie kreowanie świata w różnych gatunkach tekstów lub odmianach stylowych oraz ściśle z tym związane pojęcie językowego obrazu świata. W polskim językoznawstwie istnieje obszerna literatura przedmiotu z zakresu językowego obrazu świata, na którą składają się zarówno publikacje teoretyczne, jak również badania empiryczne poświęcone analizom konkretnych rodzajów wypowiedzi, pojęć czy wartości. Swoisty fundament dla tego zakresu językoznawstwa stanowią m.in. prace autorskie i redagowane J. Bartmińskiego [1], [2]; A. M. Lewickiego i R. Tokarskiego [9] czy artykuły wydane w tomie pod redakcją A. Dąbrowskiej i J. Anusiewicza [3]. Z punktu widzenia podjętej przeze mnie problematyki interesującym przykładem zastosowania teorii językowego obrazu świata do badań nad językiem polskiej reklamy jest wspomniana wyżej książka R. Zimnego, w której autor przedstawił m.in. sposoby profilowania samochodów różnych marek w tekstach reklamowych [12].

Językoznawcy zajmujący się problematyką kreowania obrazu świata w tekstach wyrażają pogląd, że samochód jest wdzięcznym przedmiotem językowego opisu jako częsty obiekt akcji marketingowych prowadzonych przez różne koncerny motoryzacyjne. Jest to produkt powszechnie identyfikowalny i znany każdemu użytkownikowi języka [8, s. 207]. Działania marketingowe służące oficjalnej popularyzacji i upowszechnieniu modeli VW na polskim rynku rozpoczęły się na początku lat 90. XX wieku. Podstawę materiałową prowadzonych w tym artykule analiz stanowi materiał leksykalny zebrany z numerów „Volkswagen Magazyn” z lat 2010-2013 (od czerwca 2012 r. przemianowany na „Das Auto. Magazyn”). Jest to bezpłatne czasopismo wydawane od grudnia 2004 r. w cyklu kwartalnym, adresowane do miłośników i właścicieli pojazdów marki Volkswagen. Wydawcą polskiej wersji kwartalnika jest obecnie Volkswagen Group Polska Sp. z o.o. (wcześniej Kulczyk Tradex), a międzynarodową koordynację magazynu prowadzi Rüdiger Schingale z Volkswagen AC w Wolfsburgu. Periodyk wydawany jest w celu marketingowym, a zamieszczane na jego łamach artykuły służą reklamie modeli VW. Dewizę VW można zilustrować stwierdzeniem: „Co oznacza rozwój dla marki Volkswagen? To konsekwentne pielęgnowanie trzech cech. Jesteśmy marką WARTOŚCIOWĄ,

ODPOWIEDZIALNĄ i INNOWACYJNĄ” (02/2010: 3). Superlatywny obraz samochodów kreowany w tekstach czasopisma jest zamierzonym mechanizmem procesu zwanego brandingiem.

Z uwagi na dobór materiału przykładowego należy również zaznaczyć, że początek nowoczesnej, kreatywnej reklamy wiązany jest właśnie z promowaniem samochodu VW i dotyczy oryginalnej i autoironicznej kampanii reklamowej VW Garbusa z lat 60. ubiegłego wieku pt. „Zrywamy cytryny”, uznawanej za najlepszą w historii marketingu. Według A. Kassaeia: „Zapoczątkowana w latach 60. w Nowym Yorku rewolucja kreatywna radykalnie odmieniła oblicze reklamy – dotąd pełniącej głównie funkcje informacyjne. Nagle na Manhattanie pojawiła się agencja, która dokonała czegoś niezwykłego. Stworzyła reklamę przekonującą Amerykanów do kupna niemieckiego auta, w dodatku – jak na amerykańskie standardy – tak małego, że ledwo zasługiwało na miano samochodu. *Lemon* to w języku angielskim nie tylko ‘cytryna’, ale i ‘grat’. Tak przewrotne promowanie produktu stanowiło absolutną nowość. Reklama agencji DDB wyznaczyła nowy kierunek całej branży. Była tak wymowna i nowatorska, że namalowania motywu przewodniego podjął się sam Andy Warhol. Nagle reklama stała się pełnoprawnym tekstem kultury, mogącym pozytywnie wpływać na losy świata. Odtąd wszystko nosiło etykietę komunikacji kreatywnej i na niej bazowało” [5, s. 50].

W artykułach „VW Magazyn” i „Das Auto. Magazyn” podkreślane są wartości istotne dla wszystkich samochodów bez względu na markę, przede wszystkim bezpieczeństwo, najnowocześniejsze rozwiązania technologiczne, z uwzględnieniem ekologii oraz sylwetka modelu. Wśród językowych sposobów kreowania wizerunku marki uwagę zwraca personifikowanie samochodu. Personifikację rozumiem za G. Lakoffem i M. Johnsonem jako: metaforę językową, ogólną kategorię pojęciową, zjawisko poznawcze polegające na rozumieniu i doświadczaniu pewnego rodzaju rzeczy w terminach innej rzeczy, która w tekstowych konkretyzacjach uwypukla różne aspekty bycia człowiekiem [7, s. 56]. Uosobienia są zatem wyrazistymi metaforami ontologicznymi, umożliwiającymi pojmowanie samochodu (i/lub jego części) w terminach motywacji, właściwości i działalności człowieka. Na podstawie językowych analiz „VW Magazyn” i „Das Auto. Magazyn” można prześledzić różne role społeczne, które spersonifikowany samochód marki VW może odgrywać w życiu swego kierowcy, a także dokonać charakterystyki samochodu jako postaci.

Rozumiane w aspekcie procesualnym pojęcie *kreacji* – tworzenia, stwarzania, wprowadzania nowych aut jest wprost i na liczne sposoby konkretyzowane w tekstach reklamujących markę VW, w których zwracają uwagę zwroty i wyrażenia: *tworzymy, stwarzamy, stworzenie modelu, model/system stworzony* (VW Magazyn 03/ 2010). Ilustrują to następujące fragmenty:

„Nie można *stworzyć* samochodu, który byłby odłotowy stylistycznie przez cały cykl swojego życia. Można stworzyć stylistykę ponadczasową, ale do tego potrzebni są projektanci Volkswagena” (04/2010: 3).

„*Stworzenie odłotowego samochodu* to żadna sztuka, prawie każdy to potrafi”. 04/2010: 3

„Na stronie www.volkswagen.pl/innowacje poznasz szczegóły działania *stworzonych* przez koncern systemów, które wspierają kierowcę” (03/2010: 7).

Z pojęciem *kreacji* morfologicznie wiąże się termin *prokreacji*, czyli ‘wydawania na świat potomstwa (w tym przypadku motoryzacyjnego); spłodzenie, zrodzenie; rzadziej generacja, pokolenie’ (SJP II: 934). W badanym materiale przykładowym można odnaleźć elementy przytoczonej definicji leksykalnej tego terminu, np.: „jakość rodzi się w bólach” (03/2010: 48); „eT! zaskakuje nowatorską techniką od chwili narodzin” (02/2012: 40); „w rodzinie pojawił się Volkswagen i trojaczki – Kalina, Lena i Olga Sadowskie” (04/2010: 53).

Istotną cechą związaną z planowaniem rodziny jest genotyp, czyli dobór genów danego organizmu warunkujący jego właściwości dziedziczne. Ten motyw także jest wykorzystywany w branding VW. Marka oferuje nabywcom samochody z „genem przygody” (02/2012: 9, 23); „auta z genem R” (04/2010: 37), czyli drapieżnym charakterem; „W Polo GTI tkwią geny praprzodka Volkswagena” (03/2010: 20); „wspólne geny można rozpoznać szczególnie w

przedniej części samochodu” (03/2010: 28). Wśród zebranych przykładów występują także wyrażenia odnoszące się do nośnika informacji genetycznej żywych organizmów – DNA, czyli skrótu nazwy kwasu dezoksyrybonukleinowego. Ilustracją mogą być przykłady:

„Stylistyka auta jest zgodna z DNA Volkswagena” (04/2010: 6).

„Projekt nadwozia nowego Tourana jest zgodny z aktualnym stylistycznym DNA Volkswagena’ (03/2010: 7).

Sprowadzony na świat samochód VW ma swój „życiorys” (03/2010: 28) i, co istotne w kreowaniu marki, „szybko się nie zestarzeje” (03/2010: 6). Analizy rynku dowodzą, że nawet liczące wiele lat samochody VW są atrakcyjne dla nabywców, co potwierdza skuteczność branding. W przytoczonej wyżej słownikowej definicji pojęcia *prokreacji* zostały wymienione terminy bliskoznaczne, *generacja* i *pokolenie*. Obydwa występują w podstawie materiałowej, chociaż należy zastrzec, że leksem *generacja* jest znacznie częściej eksploatowany, np.: „przeskok pokoleniowy Golfa” (04/2012: 18); „kolejna generacja Volkswagena Beetle’a” (02/2012: 59); „Passat siódmej generacji” (04/2010: 6); „sześć generacji uczyniło z tego modelu [VW Golf] wzór samochodu wszech czasów” (04/2012:17); „produkcja pierwszej generacji Golfa rozpoczęła się wiosną 1974 roku w Wolfsburgu” (03/2010: 7); „nowa generacja Jetty” (03/2010: 8).

Konsekwencją przedstawionego wyżej profilu samochodu jest ujmowanie go w kategoriach typowych dla człowieka. Obraz VOLKSWAGEN TO CZŁOWIEK jest konkretyzowany przez przypisywanie samochodowi cech i zachowań ludzkich. Ilustracją może być fragment artykułu wyrażający uczłowiczenie samochodu za pomocą nagromadzenia sygnałów leksykalnych: zaimka osobowego *kto* (w przypadku zależnym *kogo*), wyrażenia *uśmiechnięte oczy* oraz czasownika *mówić*: „Logo VW w otoczeniu *dwojga uśmiechniętych reflektorowych «oczu»*. «Witajcie przyjaciele – zdawało się *mówić* to spojrzenie. – jestem tym, *na kogo* czekaliście: kompaktowym autem wyposażonym we wszystko, co najlepsze” (02/2012: 19).

Leksykalnym sygnałem równorzędności samochodu i człowieka jest np. zastosowanie w wypowiedzeniu o VW Golfie spójnika *oraz* – syntaktycznego wskaźnika współrzędności łącznej, podczas gdy zgodnie z zasadami polskiej składni to kierowca powinien *ruszyć autem*: „Ja oraz mój Golf ruszamy Avenue de l’Opera w kierunku opera Garnier” (01/ 2013: 14). Analogiczną funkcję pełni w kolejnym fragmencie spójnik *i*: „Nowy *Golf i ja spotykamy się* na Place Charlesa de Gaulle” (01/2013: 8).

W analizowanych tekstach są prezentowane również somatyczne cechy upostaciowionego Volkswagena, który ma: „nowe wcielenie” (02/2012: 9); „czoło” (03/2010: 43); „twarz” (04/2012: 19); „szlachetne rysy” (03/2010: 39).

Częstym sposobem personifikowania samochodów jest kreowanie ich jako podmiotów wykonujących czynności charakterystyczne dla człowieka. Wyrażają to grupy semantyczne czasowników perceptywnych, modalnych, a także innych określeń akcji i stanów. Na podstawie leksykalnych obserwacji można zrekonstruować dynamiczne obrazy Volkswagenów, które: „myślą’ (04/2010: 37) – asocjacja z *homo sapiens*; „oczekują” (04/2010: 7), którym „spodobało się w Paryżu” (01/2013: 16); które „potrafią same patrzeć i kierować, hamować i przyspieszać” (02/2013: 42); które same się przedstawiają z imienia „nazywam się Et! Elektryczny samochód służbowy” (02/2012: 36); „umieją spełniać wymagania” (02/2012: 38); „chcą towarzyszyć Państwu i Państwa bliskim w każdych warunkach” (03/2010); „potrafią nawet samodzielnie rozpoznawać znaki drogowe” (03/2010: 13); „potrafią rozpoznawać kolory świateł na drodze i na poboczu” (04/2010: 51); „pod względem zużycia paliwa również zachowują umiar” (03/2010: 22); „planują wyruszyć na światowe rynki” (03/2010:33); wreszcie „nie chcą być autami tylko jednej zalety” (4/2010: 3).

Częstym sposobem kreowania marki VW jest obraz RODZINY – istotnej wartości kulturowej. Nachylenie prorodzinne to jeden ze sztandarowych celów polityki nie tylko w Polsce. W stosowaniu tego leksemu odnośnie do marki samochodu z jednej strony przywoływany jest aspekt semantyczny ‘grupa jednostek w różnych dziedzinach nauki (np. w biologii *rodzina* w systematyce zwierząt lub roślin, w językoznawstwie *rodzina języków* => w motoryzacji *rodzina samochodów*). Z drugiej natomiast aktualizowane jest prymarne znaczenie

definicji leksykalnej, czyli ‘grupa społeczna złożona z małżonków i ich dzieci; także: osoby związane pokrewieństwem, powinowactwem; krewni, powinowaci’ (SJP III: 67). Motyw rodziny odnośnie do produktów motoryzacji przedstawiany jest także w publikacji R. Zimnego, który podkreśla głównie abstrakcyjne ujęcie terminu – *rodzinnosc*, czyli ‘przeznaczenie samochodu dla rodziny’ [12, s. 195]. W artykułach periodyków VW także poruszany jest ten aspekt, zwłaszcza w przypadku większych modeli, przeznaczonych dla rodzin wielodzietnych (modele Touran i Sharan). Warto jednak zwrócić uwagę na personifikacyjny wymiar aktualizowania tej metafory w stosunku do samochodów VW: one są dla rodziny, ale same także tworzą rodzinę. Przeniesienie to stosowane jest zarówno w odniesieniu do całej marki Volkswagena, jak i do poszczególnych jej modeli. Oto przykłady: „Witamy w rodzinie: zgodnie z filozofią Volkswagena” (03/2010: 28); „rodzina Polo” (03/2010: 13); „rodzina GTI” (03/2010: 15); „rodzina modeli Transportera” (02/2012: 23); „popularna rodzina modeli Cross” (02/2013: 32). Rodzina jako grupa społeczna jest hermetyczna, ma sobie właściwe, identyfikowalne jej członków cechy. Ten aspekt również jest przywoływany w tekstach magazynu, czego potwierdzeniem może być fragment: „Phaeton dumnie demonstruje cechy charakteru przypisane rodzinie Volkswagena” (03/2010: 31).

Doprecyzowaniem metafory RODZINY jest aktualizowanie jej za pomocą leksemów określających relacje wewnątrzrodzinne. Grupę członków rodziny VW konstituują ogólne określenia np. „członek rodziny Cross” (02/2013: 33) czy „potomstwo rodziny Polo” (03/2010: 14). W tej grupie przeniesień metaforycznych pojawiają się również rzeczowniki *syn*, *krewniak* czy *krewni*: „up! jako pierworodny syn nowej rodziny Volkswagena” (02/2012: 19); „mały krewniak Golfa” (03/2010: 20); „większy krewniak” (03/2010: 20); „nowy Golf przypomina swoich krewnych” (04/2012: 20). Należy zauważyć, że przeważają tu formy rodzaju męskiego.

Volkswagen to nie tylko członek rodziny. Obraz marki samochodu konkretyzowany jest także za pomocą innych ról społecznych. Wśród zebranych określeń funkcji/relacji społecznych również brak agentywnych form rodzaju żeńskiego. Samochód to głównie MĘŻCZYŻNA. Pracownicy (mężczyźni) autoryzowanego serwisu VW w Rzeszowie, zapytani o interpretację takiego konkretyzowania samochodów VW, udzielali odpowiedzi mieszczących się w ramach kulturowego i społecznego stereotypu męczyzny i kobiety: „Kobieta jest kapryśna/emocjonalna, a auto powinno mieć stały charakter w każdej sytuacji, musi być niezawodne”. Według W. Kopalińskiego *mężczyzna* symbolizuje zasadę pozytywną, czynną w przyrodzie; jest symbolem rozumu, mądrości, wiedzy, twórczości, wynalazczości, siły, porządku, majestatu oraz tajemnicy [6, s. 219]. Z kolei kobieta waloryzowana jest przede wszystkim negatywnie jako wcielenie zasady negatywnej, symbol chaosu, nieładu i niezgody. Asocjacje z nią związane to również niepewność i niebezpieczeństwo [6, s. 143]. W przypadku budowania wizerunku samochodu-efektu nowoczesnych technologii, specjaliści od brandingów VW skupiają się wyłącznie na konotacjach pozytywnych, ponieważ takie powinny się utrwalić w świadomości klientów. Dla porównania, R. Zimny, analizując profile obrazu samochodu w tekstach reklamowych różnych marek, doszedł do wniosku, że obraz SAMOCHÓD TO KOBIEĆ jest często stosowany w formach marketingu różnych marek. Autor, powołując się na badania A. M. Lewickiego, tłumaczy ten sposób personifikowania samochodu stereotypem: *skoro kierowca samochodu jest mężczyzną, samochód obrazowany jest jako kobieta*. W konsekwencji, zdaniem R. Zimnego, reklamodawcy prezentują swoje produkty motoryzacyjne za pomocą szczegółowych obrazów: SAMOCHÓD TO PIĘKNA KOBIEĆ, PROWADZENIE SAMOCHODU TO AKT SEKSUALNY, SAMOCHÓD TO BIŻUTERIA, SAMOCHÓD TO GWIAZDA FILMOWA [12, s. 212-228; s. 245-247]. Trzeba dodać, że R. Zimny podaje również przykłady profilowania samochodu w kategoriach męskości, przy czym egzemplifikacje te przytaczane są m.in. w odniesieniu do samochodów koncernu VW [12, s. 251-254]. Można zatem przypuszczać, że kreatorzy tej marki konsekwentnie dobierają krąg przeniesień metaforycznych, zgodnie z którym modele VW to MĘŻCZYŻNI PRZYJACIELE kierowców mężczyzn, ale także kierowców kobiet. W analizowanych kwartalnikach zamieszczane są także artykuły pisane przez kobiety właścicielki różnych modeli VW.

Z rekonstrukcji metaforyzowanych ról pełnionych przez samochody tej marki (lub ich części) można ustalić obraz tworzony przez liczne i zróżnicowane jednostki leksykalne konotujące pozytywną symbolikę męską, a zatem: „Volkswagen to partner” (04/2010: 7); „niezawodny przyjaciel, oddany kompan każdej wyprawy” (04/2010: 11); „bezinteresowny altruista, który doskonale nas rozumie, potrafi wczuć się w nasze samopoczucie i odgadnąć wymagania; to ideał dla poszukujących przyjaciela o bogatym wnętrzu” (04/2010); „prawdziwy dżentelmen i wierny przyjaciel, potrafi dać wyraz drżącym w nim męskiej sile i delikatności” (04/2010: 14); „nasz dobry znajomy” (04/2010: 29); „inteligentny pomocnik” (04/2012: 46); „specjalista od jazdy miejskiej” (02/2012: 13); „działa jak czujny współpasażer, jego najmocniejszą stroną jest wspieranie kierowcy w unikaniu kolizji wskutek najechania na przeszkodę” (04/2012: 49); „towarzysz podróży” (04/2010: 69); „idealny towarzysz” (03/2013: 51); „nasz sprzymierzeniec, z którym nie będziemy chcieli się rozstać” (03/2010: 51). Cechy personifikowanych aut nie zawsze są wyrażane za pomocą konstrukcji agentywnych. Mogą to być również konstrukcje abstrakcyjne np. „stanowczość to niezmienna cecha Golfa, stała jak logo Volkswagena” (04/2012: 23) lub określenia przymiotnikowe np.: „bezkompromisowy” (02/2013: 7), „wszechstronny” (02/2013: 8), „sprawia wrażenie dystygowanego” (04/2010: 16).

Kolejna grupa przenośni ewokuje męskie fascynacje sportem, zgodnie z tym samochód VW to: „maratończyk” (02/2013: 9), „wyczynowiec” (02/2013: 10), a także „niepokonany zwycięzca” (04/2013: 38) czy „heros dróg” (02/2013: 46). Z kolei męska symbolika słońca i majestatu aktualizowana jest w określaniu samochodów VW jako: „król słońca” (02/2013: 12), „król bezdroży” (02/2013: 34) lub „błękitny jeździec: Scirocco R” (04/2010: 39). Ostatnie z wyrażen przywołuje asocjacje z błękitną krwią oraz tradycją rycerską, nawiązując tym samym do semantyki majestatu.

Dopełnienie charakterystyki superlatywnie kreowanych samochodów w magazynach VW stanowią cechy ich wyglądu. W tej grupie semantycznej zwracają uwagę aktualizacje odnoszące się do kanonów męskiej urody i elegancji, jak we fragmentach:

„Volkswagen jest jak dobrze skrojony garnitur, odpowiedni na każdą okazję” (04/2010: 3).

„Elegancka i powściągliwa sylwetka auta zyskała dynamiczną, lekką linię” (04/2010: 7).

„Doskonałość stylistyczną osiągnięto, stosując rozwiązania charakterystyczne dla sportowych samochodów” (04/2010: 7).

„Lista zalet Passata jest długa. Jako pierwsze na myśl przychodzą te, które... rzucają się w oczy. «Pięknym żyje się łatwiej» – głosi popularne powiedzenie, a my dodajmy: z pięknym żyje się przyjemniej” (04/2010: 14).

Nawet jeżeli określenia samochodów jako mężczyzn nie wydają się wprost pozytywne, umieszczone są w kontekście implikującym pozytywne skojarzenia. Oto przykład:

„W ludzkim wcieleniu *byłby nonszalanckim osobnikiem*, który zamiast wylegiwania się na przydomowym tarasie, woli miło spędzić czas przy ognisku pod gwieździstym niebem” (03/2010: 22).

Wnioski badania. Podsumowaniem podjętych obserwacji mogą być słowa K. T. Neumanna pełnomocnika koncernu ds. napędów elektrycznych VW AG: „Chodzi o to, by pomiędzy kierowcą a samochodem stanowiącym wyraz nowoczesnego stylu życia wytworzył się emocjonalny związek” (03/2010: 26). Wiąż emocjonalna jako istotny składnik brandingu jest leksykalnie wyrazistsza i skuteczniejsza, gdy dotyczy dwojga osób, właściciela i jego uczłowieczonego pojazdu, niż gdy odnosi się do człowieka i bezdusznej maszyny. Należy również pamiętać o współczesnej tendencji do pełnej automatyzacji samochodów wyposażonych w urządzenia coraz częściej wyřęczające kierowców w jeździe.

Poruszona w tym artykule problematyka personifikowania samochodu jest jednym z językowych sygnałów stosowanych w brandingu VW. Projektowanie zewnętrznych sygnałów marki, w tym także claimu, jest dostosowywane do wymagań rynku, które ulegają zmianom wraz z wprowadzaniem nowych technologii i wzrastającymi potrzebami nabywców samochodów. Z językowego punktu widzenia są to interesujące mechanizmy łączące zagadnienia lingwistyczne z wiedzą z zakresu kultury, psychologii i socjologii języka, stanowiące bogaty materiał do dalszych analiz leksykalnych. Inspirujące wydają się również

analizy porównawcze językowych sposobów brandingu samochodów różnych marek w obrębie tego samego koncernu np. przeznaczonego dla odbiorcy średniej klasy społecznej auta VW oraz Audi jako auta klasy Premium.

Stosowane Skróty

SJP III – Szymczak M. red. Słownik języka polskiego t. 3 – Warszawa, 1989. – 1103 s.

SJP II – Szymczak M. red. Słownik języka polskiego t. 2 – Warszawa 1988. – 1087 s.

Literatura

1. Bartmiński J. Językowe podstawy obrazu świata – Lublin, 2006. – 318 s.
2. Bartmiński J. red. Językowy obraz świata – Lublin, 1999. – 297 s.
3. Dąbrowska A., J. Anusiewicz red. «Język a Kultura» / t. 13: Językowy obraz świata i kultura – Wrocław, 2000. – 367 s.
4. Filip G. O nazwach modeli samochodów marki Volkswagen: Jednotlivé a všeobecné v onomastike / editor M. Ološtiak – Prešov. 2012. – S. 294–303.
5. Föster J. i A. Kassaei. Dobra reklama traktuje klientów poważnie: «Das Auto. Magazyn» nr 2. – Poznań 2013. – S. 48–53.
6. Kopaliński W. Słownik symboli – Warszawa, 2007. – 516 s.
7. Lakoff G., M. Johnson. Metafory w naszym życiu – Warszawa, 1988 – 269 s.
8. Lewicki A. M. Obraz samochodu w sloganach reklamowych (reklama prasowa): „Język a Kultura” t. 12: Stereotyp jako przedmiot lingwistyki – Lublin, 1998. – S. 206–223.
9. Lewicki A. M., R. Tokarski red. Kreowanie świata w tekstach – Lublin, 1995. – 266 s.
10. Michańków A. Sposób na branding: 10.04.2011/ <http://manager.nf.pl/sposob-na-branding>
11. Sampson E. Jak wykreować własną markę: 25.12.07/ <http://manager.nf.pl/jak-wykreowac-wlasna-marke>
12. Zimny R. Kreowanie obrazów świata w tekstach reklamowych – Warszawa, 2008. – 360 s.

Одержано редакцією 27.02.14

Прийнято до публікації 03.03.14

Hraguna Filip

Personification as a Way of Branding VW on the Polish Market Shown on the Example of „Volkswagen Magazine” and „Das Auto. Magazyn”

The article deals with one of the ways of creating/building make, which is personification. Example material was taken from the specialist magazines published by VW AG company. From the carried out analysis comes a conclusion, that personification is a very popular way of branding by using a view. The car is a man who is carrying out a variety of social roles. They can precisely be a gentelman, a friend, an assistant, a travelling companion, a professional, a marathon runner. This view is corresponding with the cultural symbolism of manhood.

Key words: personification, branding, specialist magazines.

Гражина Филип

Персонификация как способ брендинга VW на польском рынке на материале „Volkswagen Magazyn” и „Das Auto. Magazyn”

В статье охарактеризован один из способов создания изображения марки – персонификация. Иллюстративный материал взят из специализированных журналов, издаваемых концерном VW в 2010–2013 гг. Проведенный анализ позволяет сделать вывод, что олицетворение является действенным способом брендинга автомобиля, представленного в виде мужчины, исполняющего различные социальные роли (например, члена семьи, джентльмена, помощника, специалиста, спортсмена). Создаваемый образ согласуется с культурной символикой мужественности.

Ключевые слова: персонификация, создание изображения марки, специализированные журналы.

**ТЕКСТУАЛЬНІ ВИЯВИ РЕФЕРЕНТІВ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ МЕТАФОР
(на матеріалі творів Дж. Фаулза)**

У статті досліджено суть концептуальної метафори в прозових творах Дж. Фаулза. Оскільки процес утворення метафори як складової вербалізованих знань належить до виявів індивідуальної мисленнєвої діяльності, з'ясування її структурних особливостей, зокрема текстуальних виявів референтів концептуальних метафор, у творах Дж. Фаулза є шляхом до усвідомлення мислемовленнєвої творчості автора. У статті виділено центральні та периферійні концепти – референти метафор; здійснено їхню тематичну стратифікацію в межах системи, а також їхній кількісний аналіз. Основним висновком статті є те, що типовими для Дж. Фаулза при створенні метафор є співвіднесення людини з доквіллям.

Ключові слова: концептуальна метафора, референти метафор, концепти, тематична стратифікація.

Постановка проблеми. Когнітивна лінгвістика є складовою когнітології – науки про знання й пізнання, про загальні принципи, що керують ментальними процесами. Особливістю когнітивної лінгвістики, на думку С. А. Жаботинської, є її зосередженість на глибшому концептуальному рівні семантики мови [3, с. 3]. Когнітивна лінгвістика як відносно молода галузь теорії мови на сучасному етапі є науковою парадигмою відкритого типу. Оскільки вона інтегрована в систему когнітивних наук, когнітивна лінгвістика вивчає характер систематизації, категоризації й концептуалізації зафіксованого в мові людського досвіду [4, с. 3]. Об'єктом дослідження когнітивної лінгвістики є вербалізована інформація, тобто той концептуальний простір людського мислення, з яким співвіднесені одиниці мови та мовлення. Основною проблемою, яка потребує розв'язання, є виявлення способів одержання, обробки, зберігання й використання вербалізованої інформації. Займаючись вивченням способів отримання, переробки та зберігання інформації, когнітологи висунули ідею про існування певних форм репрезентації цих способів у мозку людини у вигляді певних структур свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Когнітивна наука розв'язує проблеми, пов'язані з формуванням та функціонуванням цих структур. Найпростіший доступ до структур свідомості лежить через мову і, відповідно, лінгвістику [1, с. 135]. **Об'єктом** дослідження є семантика мовних одиниць, у яких відображені результати мовних досліджень. Концептуальний аналіз більшою мірою спрямований на пізнання організації знань про світ, ніж на його пояснення [3, с. 12]. Концептуальний аналіз може бути застосованим до найрізноманітніших мовних та мовленнєвих явищ, у тому числі й до аналізу метафори, що призвело до появи теорії концептуальної метафори. Поняття про когнітивну метафору формувалося під впливом наукового теоретичного надбання, що міститься в численних роботах Д. Девідсона [2], Дж. Лакоффа та М. Джонсона [10; 11], Р. Ленекера, Дж. Купера [див. 7; 8]. За висновком А. Ченкі, у когнітивній лінгвістиці поняття метафори не обмежене її традиційною роллю в мові поезії; метафору розглядають як головний засіб нашої концептуальної системи, за допомогою якої ми розуміємо та сприймаємо один тип об'єктів у термінах об'єктів іншого типу [9, с. 70]. Р. Е. Гаскелл доводить, що метафору слід сприймати як первинну когнітивну функцію, що є невіддільною від раціонального мислення в процесі формування понять [8, с. 23]. Із ним погоджується Дж. Маккормак, який розглядає метафору як пізнавальний процес, що поєднує мозок, інтелект і культуру у творчій свідомості мови. Він зазначає, що створення й розуміння метафори полягає в здатності встановити зв'язок між атрибутами референтів, які зазвичай не мають відношення один до одного [6, с. 368].

Актуальність статті зумовлена недостатнім вивченням концептуальної метафори в художньому тексті. **Мета** статті – проаналізувати концептуальні референти метафор у творах Дж. Фаулза. Матеріалом дослідження є 650 концептуальних метафор, отриманих

у результаті суцільної вибірки з роману Дж. Фаулза «Жінка французького лейтенанта», новел «Вежа чорного дерева», «Елідюк», «Енігма».

Виклад основного матеріалу. Метафора – один із найбільш уживаних і поширених стилістичних засобів. Вона може бути застосована як знаряддя для опису й пояснення в будь-якій сфері. Метафора, де б вона не вживалася, завжди збагачує розуміння людських дій, знання й мови. У сучасну епоху вивчення метафори стає дедалі інтенсивнішим, швидко розширюється, охоплюючи різні галузі знань, а також прикладні науки – психологію, риторику, лінгвістику.

У межах когнітивної лінгвістики метафору розглядають не лише як феномен мови й мовлення, а передусім як основний механізм людського мислення, де вона відіграє роль одного з основних засобів обробки інформації (так звана концептуальна метафора) [1, с. 52].

Хоча деякі з традиційних концепцій метафор можуть бути покладені в основу концептуального аналізу метафоричного перенесення значень, необхідно вирізнити асоціативно-польову та інтеракціоністську теорії. З позиції асоціативно-польової теорії метафору розглядають як взаємодію семантичних полів, що перетинаються в спільній асоціативній зоні [5, с. 20–21]. Згідно з інтеракціоністською теорією, структура метафори є тричленною: *X (tenor* – «зміст» – це ідея, навколо якої вибудована метафора) *is like Y (vehicle* – «оболонка», концепт-корелят – ідея, що виражає цей зміст, «те, з чим порівнюється») *in respect to Z ground* – основа метафори або спільна ознака) [5, с. 20].

Метод концептуального аналізу метафор дав змогу виокремити центральні та периферійні концепти. Ми встановили низку концептів, що метафоризуються (концептуальних референтів), їхню тематичну стратифікацію в межах системи, а також здійснили їхній кількісний аналіз. Практичне дослідження дало змогу розподілити референти метафор на 3 основні концептуальні поля:

1. Концептуальне поле СВІТ ЛЮДИНИ.
2. Концептуальне поле ФІЗИЧНИЙ СВІТ.
3. Концептуальне поле СВІТ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ.

Концептуальні поля представлені однойменними концептуальними класами. Подальший розподіл здійснено на основі принципів концептуальної підрядності: у класах виокремлюють підкласи, які в подальшому розподілені на кластери.

Концептуальне поле СВІТ ЛЮДИНИ має таку стратифікацію:

– підклас СВІДОМІСТЬ ЛЮДИНИ:

кластери: позитивні та негативні емоції;

кохання; інтелектуальна сфера;

кластери: фізичні дії;

мовна комунікація;

– підклас СТАН ЛЮДИНИ;

– підклас ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЮДИНИ;

– підклас ПРОСТІР ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ:

кластери: будівлі та їхні складові;

дорога;

– підклас ЧАС ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ:

кластери: відрізки часу;

частини доби.

Концептуальний клас ФІЗИЧНИЙ СВІТ представлений підкласами ФЕНОМЕНИ ПРИРОДИ, СВІТ ВЗАГАЛІ, ОБ'ЄКТИ ПРИРОДИ, АРТЕФАКТИ. Підклас ОБ'ЄКТИ ПРИРОДИ має стратифікацію, наведену нижче.

Підклас ОБ'ЄКТИ ПРИРОДИ:

кластери: об'єкти ландшафту;

об'єкти живої природи.

У концептуальному класі СВІТ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ доцільно виокремити такі підкласи: КОНЦЕПТИ КУЛЬТУРИ, ДУХОВНІ АРТЕФАКТИ. Найбільш насиченими у творі є концептуальні поля СВІТ ЛЮДИНИ та ФІЗИЧНИЙ СВІТ.

Найчисленнішими у творі є приклади, що експонують концептуальне поле СВІТ ЛЮДИНИ (52,92%), до якого включено інформацію про природні феномени, об'єкти природи, час і простір. Наприклад: *Charles's whole being rose u against those two foul propositions...*(1, с. 316); *He conquered that instinctive constriction* (1, с. 300); *She spoke distantly...* (1, с. 46).

Підклас СВДОМІСТЬ ЛЮДИНИ (21,69 %) представлений такими кластерами:

негативні та позитивні емоції (10,92 %):

Its sorrow welled out...(1, с. 13); *The terrible threat hung in the silence...*(1, с. 223).

Поняття **кохання** (6,15 %) було виділено в окремий кластер. Це можна пояснити тим, які емоції воно викликає залежно від обставин:

негативні або позитивні: *He had a poignant flash of love* (1, с. 25);

інтелектуальна сфера (4,62 %) (думки, пам'ять, розум, мислення, мрії тощо):...*the sense of order was almost mechanical...* (1, с. 170); *Ideas are inherently dangerous because they deny huma facts* (2, с. 71).

Про підклас ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ (7,23 %) сигналізують такі кластери:

фізичні дії (5,38 %): *The quick walking sent a flood warmth through him* (1, с. 207); *But he plunged into that morally dark quarter of Exeter* (1, с. 310); *Then he darted another quizzing look at David* (2, с. 47);

мовна комунікація (1,85 %): *A dialogue began to form between his better and his worse self...*(1, с. 311); *She spoke distantly...* (1, с. 109).

Підклас ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛЮДИНИ (7,85%) можна проілюструвати таким прикладом: *Pride had buoyed Charles up through the three or four hours of his visit* (1, с. 188).

Менш численними є підкласи:

СТАН ЛЮДИНИ (5,85 %) (сон, хвороба, збудження): *Congeaed in sin, frozen with delight...* (1, с. 305); *Charles felt a lion caged* (1, с. 251); **БУТТЯ ЛЮДИНИ** (1, 38%): *Existence was without history, was always now, was always this being caught in the same fiendish machine...*(1, с. 179); *The hurtling pressure of time, prosaic reality* (2, с. 95).

ПРОСТІР ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ (4,15 %):

будівлі та їхні складові (2,46 %): *The towers and the ramparts stretched as far as the eye could see* (1, с. 154); *But warehouses had gone up and blocked that view and the houses mostly visibly lost self-confidence in their natural elegance* (1, с. 238); *wide modern window looking north over the graveled yard...*(2, с. 51);

дорога (1, 69 %): *He came to where a path forked...*(1,с. 209); *The left branch ran down through the dense undergrowth* (1, с. 223);

ЧАС ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ (2,92 %):

відрізки часу (0,92 %):

Once more he had that uncanny sense of melted time...(2, с. 115); *...though nothing was ever really urgent, green todays flowed into green tomorrows...* (1, с. 170); *as if age and fate must win in the end* (2, с. 100);

частини доби (2,0 %): *The day was brilliant, steeped in azure...* (1, с. 143).

Людина існує в середовищі та взаємодіє з ним. ФІЗИЧНИЙ СВІТ ТА СВІТ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ, власне, і створюють це середовище.

Клас ФІЗИЧНИЙ СВІТ (36,46 %) охоплює такі підкласи:

ФЕНОМЕНИ ПРИРОДИ (звук, шум, тиша, повітря) (12,92 %): *Sun and clouds rapidly succeeded each other in proper April fashion* (1, с. 103); *A distant flash of lightning announced the approach of the storm; and as he looked out of the window the first heavy, sullen drops splashed and streaked down the pane* (1, с. 180); *Far out to sea, above the southernmost horizon, there had risen gently into view an armada of distant cloud. Cream, amber, snowy...*(1, с. 154);

ОБ'ЄКТИ ПРИРОДИ (18,92 %): *The madness was in the empty sea, empty horizon...* (1, с. 13); *Stars twinkled faintly overhead, innocently, disclaiming influence, either sinister or beneficent* (1, с. 205);

об'єкти ландшафту (11,84 %): *...diminishing cliffs that dropped into the endless yellow saber of the Chesil Bank, whose remote tip touched that strange English Gibraltar, Portland Bill...*(1, с. 62); *The forest stood all around its shores; the water a delicate blue in September light, smooth as a mirror* (2, с. 79);

об'єкти живої природи (7,08 %): *A distant woodpecker drummed in the branches...*(1, с. 62).

СВІТ ВЗАГАЛІ (4,62 %): *seemed less to present a sharper reality than to offer a glimpse of an ideal world* (1, с. 154); *our world spends a vast amount of its time inviting us to copulate, while our reality is as busy in frustrating us* (1, с. 233).

АРТЕФАКТИ: *...dresses, chairs, tables, groceries, wines, a hundre things that had come to seem hostile to her, taunters, mockers, s many two-faced citizens of Lyme, avoiding her eye when she passed before them and grinning when she had passed behind* (1, с. 242).

Концептуальне поле **СВІТ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ** (10,62 %) розподілено на два підкласи – **КОНЦЕПТИ КУЛЬТУРИ** і **ДУХОВНІ АРТЕФАКТИ**. Поняття «культура» втілює в собі принцип певного життєвого досвіду, який може бути реалізовано майже в усіх сферах діяльності людини.

КОНЦЕПТИ КУЛЬТУРИ (3,85 %): *The art predicated a sensitive and complex man; and almost everything outward in him denied it* (2, с. 79); *...the great, both literally and metaphorically, canvases with their dominant greens and blues that began to flow out of his new studio had roots in Henr Breasley* (2, с. 41).

ДУХОВНІ АРТЕФАКТИ (6,77 %): *Charles felt himself walking through the pages of a bestiary, and one of such beauty, such minute distinctness, that every leaf in it, each small bird, each song it uttered, came from a perfect world* (1, с. 208).

У результаті проведеного дослідження ми зробили висновок про спрямованість автора на світ людини, що стає очевидним із прикладів: з 650 метафор клас **СВІТ ЛЮДИНИ** є найчисленнішим (344–52,92 %). Водночас підклас **СВІДОМІСТЬ ЛЮДИНИ**, у який входять метафори на позначення позитивних та негативних емоцій, інтелектуальної сфери, кохання, нараховує 141 (21,69 %) дібраних прикладів. Менш чисельними є підкласи **ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ** (47–7,23 %), **СТАН ЛЮДИНИ** (38 – 5,85 %), **ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЮДИНИ** (51–7,85 %). Метафори концептуального поля **ФІЗИЧНИЙ СВІТ** є менш частотними (237–36,46 %). У цьому полі метафори, які належать до підкласу **ФЕНОМЕНИ ПРИРОДИ**, становлять 84–12,92 % метафор; підклас **ОБ'ЄКТИ ПРИРОДИ** репрезентований 123 (18,92 %) одиницями. Концептуальне поле **СВІТ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ** становить 69 (10,62 %) від загальної кількості метафор.

Висновки. Оскільки серед референтів переважають поняття концептуального поля **СВІТ ЛЮДИНИ**, можна зробити висновок, що типовими для Дж. Фаулза при створенні метафор є співвіднесеність людини з довкіллям. Перспективу подальших досліджень може становити аналіз інших різновидів метафори на матеріалі іншого ілюстративного матеріалу.

Список використаної літератури

1. Кіс Т. Є. Формування метафоричної парадигми в процесі еволюції базової метафори / Т. Є. Кіс // Мовознавство. – 2000. – № 4–5. – С. 52–60.
2. Дэвидсон Д. Что означают метафоры / Д. Дэвидсон // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 173–193.
3. Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика : принципы концептуального моделирования / С. А. Жаботинская // Лінгвістичні студії. – Черкаси : ЧДУ, 1997. – Вип. 2. – С. 3–12.
4. Жаботинская С. А. Роль компактизации концепта времени в когнитивных моделях производных сеществительных / С. А. Жаботинская // Актуальные проблемы

лексикологии. Тезисы научной конференции. – Даугавпилс : Даугавпилский педагогический институт, 1991. – Т. 1. – С. 3–8.

5. Колесник Д. М. Концептуальное пространство авторской метафоры в творчестве А. Мердок / Д. М. Колесник : Дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. – Черкассы, 1996. – 285 с.

6. Маккормак Э. Когнитивная теория метафоры / Э. Маккормак // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 235–283.

7. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология (монография) / Е. А. Селиванова – К. : Изд-во Украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.

8. Сычев О. А. Когнитивная теория метафоры Р. Е. Гаскелла / О. А. Сычев // Социальные и гуманитарные науки : Зарубежная литература. – Серия 6 : Языкознание. – М. : Наука. – 1993. – №1. – С. 23–27.

9. Ченки А. Современный когнитивный подход к семантике : сходства и различия в теориях и целях / А. Ченки // Вопросы языкознания. – 1996. – № 2. – С. 68–79.

10. Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor / G. Lakoff // Metaphor and Thought / Ed. by A. Ortony. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – P. 202–252.

11. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. / G. Lakoff, M Johnson. – Chicago : Chicago University Press, 1980. – 163 p.

Одержано редакцією 24.02.14

Прийнято до публікації 26.02.14

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Fowles J. The French Lieutenant's Woman / J. Fowles – Berkshire : Picador, 1969. – 399 p.
2. Fowles J. The Ebony Tower, Eliduc, Enigma / J. Fowles – Moscow : Progress Publishers, 1980. – 245 p.

С. В. Цюра

Текстуальная реализация референтов концептуальных метафор (на материале произведений Дж. Фаулза)

Цель статьи – изучение концептуальной метафоры в прозаических произведениях Дж. Фаулза. Поскольку процесс создания метафоры как составной части вербализованных знаний принадлежит к проявлениям индивидуальной мыслительной деятельности, определение ее структурных особенностей (а именно текстовые проявления референтов концептуальных метафор) в произведениях Дж. Фаулза является путем к пониманию индивидуального творческого стиля автора. В статье мы выделили центральные и периферийные концепты – референты метафор. Мы также осуществили их тематическую стратификацию, а также их количественный анализ. Основным выводом статьи является то, что типичными для Дж. Фаулза при создании метафор является сопоставление и сравнение человека с окружающей его природной средой.

Ключевые слова: концептуальная метафора, референты метафор, концепты, тематическая стратификация.

S. V. Tsura

Textual realization of conceptual metaphors referents in John Fowles' fiction works

The article examines conceptual metaphors in John Fowles' fiction texts. The process of creation of a metaphor as an integral part of verbalized knowledge, reveals the realization of an author's individual intellectual activity. That's why the article aims at the analysis of the structural peculiarities of metaphors (namely, the textual realization of conceptual metaphors referents in J. Fowles' works), which is the way to understanding of the author's individual creative style. We differentiated central and peripheral concepts – referents of metaphors. We also made their topical stratification and their quantitative analysis. The main conclusion of the article is the idea that typical and the most important referents in John Fowles' texts are those based on comparisons of Man with his natural habitat.

Key words: conceptual metaphor, metaphor referents, concepts, topical stratification.

**ЛІНГВОСЕМІОТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
ДРАМАТУРГІЧНИХ ТЕКСТІВ
ФРАНЦУЗЬКОГО СЮРРЕАЛІЗМУ
(на матеріалі п'єс Ж. Ануя «Antigone» та Ж. Жироду «Électre»)**

У статті розглянуто аспекти лінгвосеміотичного дослідження французьких драматичних творів першої половини ХХ століття. Проаналізовано праці відомих науковців у галузі семіотики тексту та творів, призначених для театральних постановок. Наведено важливі теоретичні засади дослідження мовлення дійових осіб сюрреалістичних п'єс. Зокрема, розрізнено поняття означуваного в лексичі реплік персонажів, пояснено значення «театральної вигадки» в їхньому мовленні, за допомогою мовлення дійових осіб порівняно із самостійними знаковими системами, а також наведено деякі приклади проаналізованих відповідно до визначених методів уривків із творів обраних авторів. Під час аналізу виявлено вказівки на створення авторами за допомогою мовлення персонажів притаманного їхнім характерам «уявного світу», життя в якому вони суміщають із реальністю. Мовні знаки, що набувають завдяки цьому подвійного значення, проаналізовано різнобічно. Розглянуто основні мовні символи, характерні для французьких драматургічних текстів обраного періоду. Наголошено на системності драматургічних текстів та ієрархічності знаків, які в них містяться. Наприкінці зроблено висновки щодо отриманих результатів.

Ключові слова: мовний знак, мовлення персонажів, знакова система, театральна вигадка, драматургічний текст.

Постановка проблеми. У рамках дослідження мовлення персонажів драматургії сюрреалізму Франції початку ХХ століття доцільним вважаємо звернення до класичної семіології, яка в багатьох питаннях спирається на лінгвістику, адже остання є наукою про символічне і її єдиним об'єктом постає факт означування як такого [3]. Лінгвістика від початку до кінця є семіотичною дисципліною і джерелом семіології. У процесі міждисциплінарної взаємодії гуманітарних наук виокремлені все нові й нові підходи в дискурсіології, і семіотика посідає тут панівну позицію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які зробили значний внесок у дослідження семіотики тексту, варто назвати Умберто Еко з його трактатом «Відсутня структура» [10, тут і далі переклад наш – І. Л.], Цветана Тодорова, чий науковий пошук присвячений структурним дослідженням тексту [9], а також Крістіана Метца, французького науковця, у новітніх аналітичних працях якого міститься детальний опис структури драматургічних текстів [3]. Структуру тексту також досліджують Ю. М. Димарський та Г. Г. Москальчук [2; 4], у галузі лінгвістичної семіотики слід зазначити розвідки Л. М. Босової, В. Т. Садченко та Ю. В. Таратухіної [1; 7; 8].

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми або напрямів дослідження. Сучасні мовознавчі розвідки недостатньо висвітлюють проблематику дослідження французької сюрреалістичної драматургії саме в контексті семіології.

Мета статті полягає у спробі окреслити теоретичну базу для аналізу п'єс обраних нами авторів, а також навести деякі приклади такого аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженнях драматургічних текстів п'єс Ж. Ануя та Ж. Жироду семіологія не замінює соціальний фактор, що зумовлює закони символічного і не збігається з ними. Такі науки, як соціологія, антропологія, історія та політична економія, не витіснені повністю семіологією і не дубльовані нею. Семіологія, маючи характер епістемологічного передбачення, містить істинне знання про людину, що є необхідним у сучасному світі.

Означування в семіотичі тексту має глибокі джерела, дія яких поширена на кожного персонажа досліджуваних сюрреалістичних п'єс. Очевидно, що персонажі літературних творів загалом і досліджуваних нами п'єс зокрема у своєму мовленні створюють певні

символи, проте спостережено також зворотній процес створення персонажа символами. У рамках лінгвістичного дослідження драматургічних текстів творів обраних нами авторів цей процес відіграє важливу роль.

Під впливом лінгвістичного аналізу семіотики драматургічних текстів сюрреалізму можна виокремити «семіологію театру», науку, яка досліджує три основні рівні побудови системи значень тексту п'єси: смисловий базис, смислові надбудови, зовнішньо-смислові конструкції.

Саме на цих трьох рівнях символізм у драматичних творах початку ХХ століття є соціальним, тому, оскільки соціум як організм є матеріальним, виникає потреба лінгвістичного аналізу фізичного стану символів.

Театральні тексти сюрреалізму тісно пов'язані з вигадкою. На думку К. Метца, вигадка в дискурсі театру посідає чільне місце з соціально-історичного погляду, адже вона наділена здатністю набувати вигляду різних означуваних [3]. У сюрреалістичному театрі неможливо уникнути «вигадки», оскільки драматичний жанр літератури бере її за основу. Діалектичне відношення між реальним та уявним у драматургічних текстах обраної епохи є основним, причому реальність підкорюється вигадці в репрезентації подій і думок персонажами на сцені.

Репрезентація є уявною, адже смисловий базис залишається сталим, незалежно від означуваного, на яке він накладається. Така репрезентація для театральних текстів у французькій літературі першої половини ХХ століття є повністю реальною. Театральна вигадка сприймається реципієнтами (читачами або глядачами) як сукупність реальних дій, які все ж спрямовані на формування враження нереального.

Реалізація вигадки в театрі безпосередньо залежить від актора. Драматургічний дискурс відірваний від персонажа, оскільки роль може бути по-різному втілена різними акторами залежно від постановки. Специфіка сценічної репрезентації діалогічного мовлення дійових осіб сюрреалістичних п'єс зумовлена включенням акторів у процес втілення задумів автора драматургічного тексту.

Головна героїня п'єси «Antigone» Ж. Ануя хоче зберегти відчуття дитинства будь-якою ціною, адже воно асоціюється з магичністю, здатністю вірити й бачити красу в оточенні. Вона згодна лише на повноту цих відчуттів: *Je ne veux pas être modeste, moi, et me contenter d'un petit morceau si j'ai été bien sage. Je veux être sûre de tout aujourd'hui et que cela soit aussi beau que quand j'étais petite – ou mourir* [J. A., с. 57]. Словосполучення «être modeste» – «бути скромним», а також «se contenter d'un petit morceau» – «обходитися малим» указують на обмеженість способу існування, тоді як «Je veux être sûre de tout [...] ou mourir» сприймаються як ознаки широких прагнень особистості, яка не йде на компроміс із долею. Отже, ці роздуми не мають нічого спільного з життям у суспільстві, до якого Антігона звикла, де все має свою ціну. Ультимативність суджень героїні має вплив на світосприйняття іншого персонажа п'єси – Креонта, який наприкінці п'єси починає поділяти ідеї своєї племінниці, демонструючи заздрощі своєму маленькому Пажу:

Créon : ... Ce qu'il faudrait, c'est ne jamais savoir. Il te tarde d'être grand, toi ?

Le page : Oh oui, monsieur !

Créon : Tu es fou, petit. Il faudrait ne jamais devenir grand [J. A., с. 76].

Дієслово «*tarder*», ужите Креонтом зі значенням «поспішати, не мати терпіння», функціонує в наступній репліці з проявом емоційної згоди Пажа, що виражається вигуком «*oh*» і знаком оклику в кінці фрази. Із таких нечітких думок Креонт не робить належних вирішальних висновків, проте Антігона у своєму розчаруванні життям доходить до краю – до смерті.

Видатний науковець Ц. Тодоров так описує семіотичний аспект мовлення персонажів: «персонажі створюють свою «дійсність» із сприйнятих ними знаків так само, як ми створюємо світ твору з прочитаного тексту, і освоєння читачами світу, у якому вони живуть, є прообразом освоєння книги читачем» [9, с. 93]. На основі цього зробимо висновок, що розрізнення уявного та реального світів, особливо в сюрреалістичній драмі,

стирається, і навіть сама дійсність може бути сприйнята як вигадка. Засновники сюрреалістичного напрямку у французькій літературі, і зокрема в драматичному її напрямі, схильні в текстах своїх творів зображувати реальність в образах, які спотворюють її, або ж показують найбільш відразливі її сторони.

Для проведення семіотичного аналізу драматичного твору ми враховуємо такі складники, як знак і знакова система, її сталість та вид, а також співвідношення між різними знаковими системами.

Існує три основні етапи такого аналізу:

- 1) виокремлення окремих знаків у творі, їх аналіз та потрактування;
- 2) аналіз взаємодії окремого знака чи системи знаків із загальною сюжетною лінією твору;
- 3) аналіз декількох знакових систем із сюжетною динамікою твору [8].

Спочатку драматургічний текст сприймають як систему, що містить початкові та підсистеми, потім виокремлюють вихідні елементи кожної системи, а далі розглядають їхню взаємодію в процесі розвитку сюжету. Знаки поділяють на закладені автором та спонтанні, тобто такі, які знаходить читач відповідно до власного світобачення. Аналізуючи мовний портрет персонажа п'єси, слід враховувати знакові функції одягу, жестів, міміки, кольорів та висловлювань [5].

Персонаж сам собою постає як знакова система, серед критеріїв вивчення якої є: освіта, соціальне походження, соціальний статус [8]. Часто персонажами творів драматургів-сюрреалістів є декласовані елементи, особистості, які з тих чи тих причин не досягли успіху в соціумі, зневірені у своїх можливостях та в схильності до них долі люди. Вони не бачать майбутнього, жалкують за минулим і несуть важкий тягар життя в теперішньому.

Семіотика потрактовує текст як смислову структуру, яка складається зі знаків. Він є одночасно і феноменом реальної дійсності, і способом її відображення за допомогою елементів системи мови. Також текст можна визначити як певну форму існування культури, продукт певної історичної епохи та відображення психічного життя індивіда [7]. Тексти драматичних творів французьких сюрреалістів демонструють фрустрацію соціуму в міжвоєнний період, позначений загальною руйнацією та занепадом основних принципів моралі.

Російський науковець М. Я. Димарський, характеризуючи текст, зазначає, що він багатозначний, його сприйняття довільне, і основною його функцією є концептуалізація інформації [2, с. 11]. Оскільки драматургічний текст має плани вираження й змісту, об'єднуючи в собі мовну сутність та мовленнєві властивості, він набуває рис семіотичного мовленнєвого акту, що розрахований на сприйняття, унаслідок сумісної комунікативної діяльності автора й адресата. Він є не лінійною єдністю мовних елементів, а складним ієрархізованим репрезентантом певного нелінійного смислового цілого [4].

Конотативний зміст завжди має план вираження, зазвичай сформований завдяки глибинним семантичним відношенням між мовними одиницями в просторі драматургічного тексту сюрреалізму. Граматичні та лексико-граматичні категорії, які усвідомлюються в комунікативному акті, яким є драматургічний текст, утворюють імпліцитні смисли. Завдяки здатності людської психіки до співвідношення матеріальної репрезентації дійсності з її ідеальним аналогом відбувається розпізнання ідеального змісту «крізь знак» [1].

На відміну від змісту, що моделює певний фрагмент дійсності, вирізняється зміст як ментальне утворення спільності мовних засобів, що становлять драматургічний текст у п'єсах французьких драматургів-сюрреалістів Ж. Жироду і Ж. Ануя [7, с. 107].

Змістова структура тексту сюрреалістичної п'єси залежить від його поверхневої структури, оскільки ґрунтується безпосередньо на видимій його формі. Вона являє собою систему концептуально забарвлених смислів, які в процесі функціонування драматургічного тексту вибудовуються в ієрархію. Семіозис тексту театральної п'єси як співвідношення реальної дійсності з віртуальністю драматургічного тексту визначається значною мірою мовною особистістю його автора.

Проводячи аналіз зовнішньої композиції (тобто графічної форми) тексту п'єси, слід поєднувати його з лінгвoseміотичним та лінгвостетичним аналізом драматичного твору в цілому, його змісту, графічної форми та структури. На думку відомого семіолога У. Еко, автор може навмисне наповнювати текст твору «формами організованого безладу», таким чином збільшуючи його властивості передавання інформації [10].

Прикладом цього може слугувати уривок із п'єси «Électre» Ж. Жироду. Слова і фрази, якими послуговуються персонажі, стосуються теми «дару» – «don». Електра використовує семантичні похідні від цих понять – «cadeau» – «подарунок» і «donner» – «дарувати». Її репліки перегукуються з репліками Егіста:

Électre:

– *Ce matin, à l'heure où l'on vous donnait Argos* [J. G., с. 7].

– *C'était le même don* [J. G., с. 25].

Egisthe:

– *Merci pour ce don que vous m'avez fait [...] à la seconde où...*

– *Ce don était de valeur égale* [J. G., с. 120].

Сюрреалістичні п'єси характеризує подекуди розірвана хаотична організація, де основну сюжетну лінію прослідкувати складно. Під час сприйняття тексту сюрреалістичних п'єс французьких авторів читач декодує не лише його денотативний зріз, а й створюваний автором конотативний рівень, що може складатися з імплікацій позамовної природи, до яких належать фізичні та емоційні порухи персонажів.

Наприклад, у 12 сцені I акту драми «Électre» Ж. Жироду Евменіди носять «маски», як зазначено в ремарках. Це відкрите покликання на те, як актори грали п'єси в давнину: із закритим маскою обличчям. Носіння маски відтак експліцитно повертає читача до поняття рольової гри, карнавалу. Магічна не-реальність, яка проникає в п'єсу, слугує тій самій меті.

Найбільш наочною ілюстрацією методу театру в театрі є повторення в послідовних сценах Евменідами діалогу Ореста і Клітемнестри в 11 та 12 сценах I акту. Сцена 11 починається так:

Clytemnestre: – *Ainsi c'est toi, Oreste ?*

Oreste: – *Oui, mère, c'est moi* [J. G., с. 69].

У 12 сцені відбувається такий діалог:

Première Euménide: – *Ainsi, c'est toi Oreste ?*

Deuxième Euménide: – *Oui, mère, c'est moi* [J. G., с. 72].

Проте цим не обмежується їхній діалог – далі Евменіди у своїх словах виказують приховані мотиви матері і сина: «*Tu viens pour me tuer, pour tuer Égisthe?*»

Звертаючись до методів аналізу драматургічних текстів авторів-сюрреалістів, зазначимо, що текст як автономна позаісторична сутність зазнає впливу структурно-семіотичного підходу, у якому лінгвістична наука досягла значного успіху. Тріада автор-текст-мова породжує уявлення про художньо-мовну картину світу [6]. Російська дослідниця лінгвістики тексту О. Г. Ревзіна описує чотири основні підходи під час аналізу драматургічних текстів французьких авторів першої половини ХХ століття, серед яких іманентний аналіз, що являє собою дослідження текстів п'єс як «естетично цінного об'єкта» через мову; лінгвостилістичний аналіз, метою якого є дослідження закономірностей побудови драматургічного тексту як мовного феномену. У процесі цього текст п'єси членований на складові одиниці, що їх аналізують у подальшому. Інтертекстуальний аналіз також набуває значного поширення в сучасних мовних дослідженнях. У ході такого дослідження звертають увагу на механізм внутрішньотекстового семіозису, що полягає в пошуку основного означального для поступального руху тексту п'єси. Останнім виокремлюють світопороджувальний аналіз, під час якого знаходять зв'язок знаків та їхніх референтів у тексті драматичних творів, оскільки вважається, що будь-якому драматургічному тексту притаманні уявні

«референти». Інакше можна назвати цей тип текстуального аналізу «реконструкцією світу за текстом» [там само].

Драматургічні діалоги у творах французького сюрреалізму побудовані виключно на прямому мовленні персонажів. Перша особа мовця представлена експліцитно у формі «я»; основною функцією такої побудови тексту п'єси є характеристика дійових осіб та створення їхнього мовленнєвого портрета. Граматичні, синтаксичні та лексичні ознаки мовлення розкривають внутрішній світ суб'єкта мовлення. Характерним є спрямування на свідомість персонажа без зміни суб'єкта мовлення. Водночас пряма мова героїв як єдина мовна структура, з якої складаються драматургічні тексти, виконує функції авторського монологічного слова в дещо модифікованому вигляді.

Персонажі «Антигони» Ж. Ануя приречені на самотність. Антигона неоправно самотня. Із перших слів п'єси Пролог сповіщає, що вона буде «*se dresser seule en face du monde*» – протиставляти себе світу. Самотність як стан свідомості властива більшості персонажів сюрреалістичних драматичних творів французьких авторів першої половини ХХ століття, що широко відображено в їхньому мовленні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У системі персонажів драматичних творів обраних авторів кожен окремих герой виступає стосовно інших із позиції «оточення», надаючи можливість реконструювати їхні образи з тексту п'єси. Символічність у драматичних творах обраних нами авторів є «суміжною структурою», де негативні риси дійових осіб за певних обставин постають як позитивні, таким чином вирізняючи їх з-поміж інших та надаючи нову інформацію для подальших лінгвістичних наукових пошуків. Аналіз теоретичних джерел та дослідження текстових фрагментів п'єс Ж. Ануя «Antigone» та Ж. Жироду «Électre» передбачає продовження наукової розвідки у сфері лінгвoseміотики драматургічних текстів французького сюрреалізму.

Список використаної літератури

1. Босова Л. М. Соотношение семантических и смысловых полей качественных прилагательных: психолингвистический аспект : автореф. дисс... д-ра филол. наук // Л. М. Босова. – Барнаул, 1998. – 46 с.
2. Дымарский М. Я. Проблемы русского текстообразования: сверхфразовый уровень организации художественного текста : дисс... д-ра филол. наук / М. Я. Дымарский. – СПб., 1999 – 479 с.
3. Метц К. Воображаемое означающее. Психоанализ и кино // Кристиан Метц // СПб. : Европейский университет в Санкт-Петербурге, 2013. – 334 с.
4. Москальчук Г. Г. Структурная организация как аспект общей теории текста // Г. Г. Москальчук // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2006. – № 1. – Т. 1. Гуманитарные науки. – С. 78.
5. Потебня А. А. Из лекций по теории словесности / А. А. Потебня // Эстетика и поэтика. – М. : Искусство, 1976. – С. 496–497.
6. Ревзина О. Г. Методы анализа художественного текста // О. Г. Ревзина. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://danefae.org/lib/ogrevzina/metody.htm>
7. Садченко В. Т. Текст как объект лингвистической семиотики / В. Т. Садченко // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. – 2009. – № 5 (143). – Вып. 29. – С. 104–111.
8. Таратухина Ю. В. Семиотический подход к анализу текста художественного произведения // Ю. В. Таратухина. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.goshar.narod.ru/Articles/Tatatukhina.htm>
9. Тодоров Цв. Поэтика / Цв. Тодоров // Структурализм: «за» и «против». – М. : Прогресс, 1975. – С. 37–78.
10. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко. – Пер. с ит. В. Г. Резник и А. Г. Погоняйло. – СПб. : Симпозиум, 2006. – 544 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

Anouilh J., Antigone // J. Anouilh. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.montgomeryschoolsmd.org/uploadedFiles/schools/rmhs/departments/forlang/Antigone_texte.pdf

Giraudoux J., Électre // J. Giraudoux [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ebooksgratuits.com/pdf/giraudoux_electre.pdf.

Одержано редакцією 30.01.14

Прийнято до публікації 24.02.14

И. А. Любарец

Лингвосемиотическое исследование драматургических текстов французского сюрреализма (на материале пьес Ж. Ануя «Antigone» и Ж. Жироду «Électre»)

В статье рассматриваются аспекты лингвосемиотического исследования французских драматических произведений первой половины XX века. Выполнен анализ трудов известных ученых в области семиотики текста, а также произведений, предназначенных для театральных постановок. Приводятся важные теоретические основы исследования речи действующих лиц сюрреалистических пьес. В частности, различаются понятия означаемого в лексике реплик персонажей, объясняется значение «театрального вымысла» в их речи, при помощи речи действующие лица сравниваются с самостоятельными знаковыми системами, а также приводятся некоторые примеры проанализированных в соответствии с определенными методами отрывки произведений избранных авторов. При анализе определяются указания на создание авторами при помощи речи персонажей свойственного их характерам «воображаемого мира», жизнь в котором они совмещают с реальностью. Языковые знаки, которые благодаря этому приобретают двойное значение, анализируются разносторонне. Рассматриваются основные языковые символы, которые свойственны французским драматургическим текстам избранного периода. Акцентируется внимание на системности драматургических текстов и иерархичности знаков, содержащихся в них. В конце сделаны выводы по поводу полученных результатов.

Ключевые слова: языковой знак, речь персонажей, знаковая система, театральный вымысел, драматургический текст.

I. A. Liubarets

**Linguosemiotic study of the dramatic texts of French surrealism
(based on the plays «Antigone» of J. Anouilh**

The article dwells upon the aspects of a linguosemiotic study of the French dramatic works of the first half of XXth century. The works of famous scientists in text semiology as well as the works intended to be played at the stage are analyzed. An important theoretical basis for the research in the field of characters' speech in the plays. More concrete, the notion of the signifier in the lexics of the cues is distinguished, the «theatrical invention» in the characters' speech is explained, by means of their speech the characters are compared to independent systems of signs, some examples of the analyzed extracts from the plays of the chosen authors are also given. During the analysis the signs of creation by the authors in the characters' speech the «imaginary world» appropriate to their personality, in which they live in the same time with the reality. The language signs, that take double sense in this process, are analyzed from different points of view. The most important symbols are shown as the characteristic feature for the French dramatic texts of the chosen period. Special attention is given to the systematicness of the dramatic texts and of the symbols they include. At the end the conclusion is made about the results of the research.

Key words: language sign, character's language, sign system, theatrical fiction, dramatic text.

УДК 811.161.2'42

Ю. А. Падар

**ОЦІНКА В СПОГАДАХ І ЩОДЕННИКАХ
(на матеріалі текстів Є. Чикаленка)**

Стаття присвячена проблемам жанрової різноманітності мемуарної прози в аспекті вираження оцінки описуваних автором явищ, подій і постатей у різних мемуарних жанрах. Доведено, що в таких жанрах мемуарної літератури як щоденники та спогади вона (оцінка) залежить від способу репрезентації категорію часу: у спогадах оцінка динамічна, актуалізована подіями сьогодення, як правило, деталізована, обґрунтована та логічно вмотивована, що

пов'язано з великим проміжком часу, який відділяє подію від її фіксації. У щоденниках оцінка статична, емотивна, часом необгрунтована, імпульсивна, оскільки подію та щоденниковий запис, як правило, відділяє невеликий проміжок часу. Об'єднавчим чинником, що дозволяє говорити про спогади та щоденники як жанри мемуарної прози, є авторська інтенція, мета написання тексту, яка полягає у спробі зрозуміти власне місце в «історичному бутті» (А. Тартаковський) шляхом осмислення та оцінки значущих подій, явищ та постатей.

Ключові слова: спогади, щоденник, оцінка, С. Чикаленко.

Постановка проблеми. Однією з важливих характеристик мемуаристики є різноманіття її жанрових форм: від спогадів і щоденників до автобіографії, мемуарний характер мають навіть частини літописів. Жанрова специфіка мемуарної прози безпосередньо впливає і на лінгвостилістичні особливості текстів, добір лексики, спосіб оцінки подій, явищ чи постатей. Так, наприклад, для жанру щоденника як способу фіксації безпосередніх, синхронних записам подій характерні «необрамленість способу оповіді, стилістична непродуманість фрази, тобто репрезентація й фіксація «живого» мовлення» [4, с.123].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей, специфічних ознак мемуарних жанрів та їх синкретичності присвячено багато лінгвістичних (Т. Космеда, Т. Радзівська, Т. Мілевська, Л. Масенко, М. Степаненко та ін.) і літературознавчих (А. Тартаковський, І. Шайтанов, М. Румянцева, В. Оскотський, Б. Затонський) праць. Оцінка в мемуаристиці стала предметом вивчення в кількох аспектах: оцінка як частина щоденникового дискурсу Т. Шевченка (Т. Космеда), порівняльний аналіз оцінки в російській мемуаристиці початку та другої половини ХХ ст. (Т. Мілевська), оцінка як одна з категорій авторської модальності у текстах мемуарної сповідальної прози (Т. Романова), укладання реєстру основних аксіологічних домінант за семантичним принципом на матеріалі щоденникового дискурсу Олеса Гончара (М. Степаненко).

Визначення не вивчених частин загальної проблеми. Ще й досі не досліджено оцінку в різних мемуарних жанрах у порівняльному аспекті, чим і зумовлена **актуальність** нашого дослідження.

Мета статті – порівняти вербалізацію оцінки у «Спогадах» і «Щоденнику» С. Чикаленка та зробити висновки про жанрову зумовленість оцінки, а також її екстралінгвальну мотивацію.

Виклад основного матеріалу. Жанрова різноманітність творів мемуарної прози спричинила дискусію щодо типологічних рис мемуаристики як літературного та лінгвістичного явища, включення певних жанрів до її складу. Погляди дослідників можна умовно поділити на два напрями: залучення до складу мемуарної літератури і щоденників, і спогадів, що виявляються «близькі один одному не лише генетично, але й ... функціонально» [7, 12] і є лише різними проявами мемуарної культури (А. Тартаковський), або мемуари у вузькому розумінні (спогади), для яких жанротвірною домінантою стає поняття пам'яті: «генетичної (або спадкової), історичної, образної, емоційної, зорової, слухової, асоціативної» [3, 74] (В. Оскотський).

Зокрема, відмінність цих двох жанрових утворень полягає в способі репрезентації категорії часу в текстах. У щоденниках реальний час синхронний часу фіксації: як правило, такі записи ведуть щоденно або через порівняно невеликий проміжок часу після описуваних подій. Натомість для спогадів характерна ретроспективність, яка передбачає «актуалізацію картин минулого» [6, 258], що породжує специфічну співвіднесеність сьогодення й минувшини, уможливорює процес переоцінки подій з висоти накопиченого мемуаристом досвіду. За словами Т. Мілевської, у мемуарах автор представлений у декількох своїх втіленнях, або іпостасях: «...реальна постать;.. автор-оповідач; дійова особа описуваного епізоду й автор-коментатор...» [5, 96]. Оцінку, як правило, здійснюють із погляду автора-коментатора, який «намагається розібратися в тому, що відбулося і

пояснити це для себе сьогоднішнього» [5, 96] (порівняльна оцінка), у той час як у щоденниках основною є постать автора-оповідача, основна інтенція якого – дати оцінку сучасним подіям за критеріями «добре» / «погано» (абсолютна оцінка).

Контекст написання «Спогадів» – трагічні для Є. Чикаленка 1919 – 1925 рр. вимушеної еміграції, матеріальної скрути та моральних страждань, розлуки з родиною, що не могло не позначитися на загальному настрої тексту, а також характері оцінок у ньому. Автор постійно повертається до змалювання катастрофічних подій сучасності, негативна оцінка яких (зі значенням «дуже погано»), підкреслена контрастним описом ідилічного минулого: *По переїзді до Києва я, можна сказати, з головою впірнув в українську громадську діяльність і з такою інтенсивністю і запалом, що тепер не можу згадати послідовно всього пережитого мною за мій київський період життя. А тут, на еміграції, у мене нема ніяких матеріалів, та нема вже їх і вдома, на Україні! Мені пишуть з Києва, що все моє майно в моєму київському будинкові цілком розграбовано і знищено, так само і в Кононівці* (ЧС, с. 291–292) (опис занепаду київського помешкання автора, мародерства й знищення цінних історичних та культурних матеріалів: *...пропала моя збірка часописів за 30 років по історії відродження української нації, пропали листи до мене видатних українських діячів, пропала бібліотека...* (ЧС, с. 292) дає змогу говорити про загальну негативну оцінку революції, «катастрофічний» (І. Старовойтенко) характер оповіді, що підкреслено позитивною оцінкою подій минулого: *...з головою впірнув в українську громадську діяльність...* (ЧС, с. 291), яку виражає фразеологізм «з головою пірнути», що має позитивну семантику («з головою поринати (поринутися, пірнати, пірнути) в що – повністю, цілком віддатися чому-небудь» (СУМ), а також прикметника *український*, що в історичному контексті початку ХХ ст. набуває позитивної семантики.

Автор-коментатор характеризує минулі події «з позиції сучасності» [5, 97], має місце порівняльна оцінка, де сучасне оцінене щодо минулого: *Яка велика сила духа була у нашого генія* (Т. Шевченка – П. Ю.)! *Мені здається, що й тепер не кожний з нас мав би сміливість в подібному випадку зробити такий благородний жест якому сучасному можновладцеві, яким був тоді великоземельний властитель сотень «душ», дідич Лукашевич, для недавнього «кріпака» Шевченка* (ЧС, с. 259–260) (оцінка стосується випадку, коли заможний пан Лукашевич привіз із собою в Кононівку Т. Шевченка і при ньому дав ляпас слугі, на що уже вільний поет дуже обурився і, не бажаючи залишатися в маєтку дідача, пішки пішов до Яготина): вчинок Шевченка оцінений зі значенням «дуже добре», на що вказує виразно позитивна семантика прикметника *благородний* («який відзначається високими моральними якостями; чесний, порядний» (СУМ), що використовується для характеристики вчинку, а також окличність, підкреслена емотивність першого речення. За твердженням Т. Космеди та О. Вольф, прикметники та «експресивні висловлювання» [2, 32] є типовими носіями оцінного значення.

На противагу цій ситуації, сучасність оцінена негативно, оскільки підкреслено неспроможність сучасників автора на «благородний жест генія», брак сміливості для подібного вчинку. Для зіставлення наведемо приклад оцінки постаті Т. Шевченка з щоденникового запису Є. Чикаленка за 1910 рік: *...культ Шевченка – це культ не особи, а культ ідей, що лежать в основі нашої національної свідомості і служать нам провідною зорею* (ЧЩ, с. 98): оцінка генія збігається з оцінкою в «Спогадах», але сучасники автора не оцінені негативно, а навпаки, отримують оцінку зі значенням «добре», оскільки є нащадками справи Шевченка, про що свідчить використання присвійного займенника *нашої* та особового займенника *нам*. Позамовний контекст написання текстів зумовлює протилежну оцінку того самого явища (сучасників автора).

Жанрова специфіка спогадів, яка полягає в оцінці минулих подій, явищ і постатей через досить великий проміжок часу, дає автору змогу показати динаміку, зміну власного ставлення до них. У «Спогадах» Є. Чикаленко демонструє еволюцію власної оцінки щодо постаті відомого українського письменника, культурного й політичного діяча В. Винниченка: *Я взяв рукопис і тут же, не встаючи, прочитав те оповідання з великим*

інтересом... (ЧС, с. 325) (йдеться про оповідання «Краса і сила», яке, як і постать автора, оцінене позитивно), проте оцінка письменника подана в динаміці, не є однозначною: *Пізніше, коли Винниченко звернув з свого первісного шляху і замість художнього малювання справжнього життя, до чого він має від природи великий хист, став публіцистом в белетристичній формі, я дуже жалкував...* (ЧС, с. 330) (оцінка постаті В. Винниченка зі значенням «погано» досягнута шляхом опозиції художній, художник (в автора набуває виразно позитивної семантики) та публіцистичний, публіцист (контекстуально набуває негативної семантики: *публіцист в белетристичній формі*). Оцінку «погано» пом'якшує подальше висловлювання, що має модальність оптимістичності: *Правда, Винниченко тепер ще в самім розцвіті своїх літ, може він ще й покине оте своє моралізування в краснім письменстві, а дасть волю своєму стихійному талантові...* (ЧС, с. 330). Порівняймо із оцінкою постаті В. Винниченка в «Щоденнику»: *...попередив його* (В. Винниченко – П. Ю.), *що я не друкуватиму його публіцистичних творів у белетристичній формі., бо вважжаю такі його писання не мистецькими* (ЧЩ, с. 223), де оцінка є однозначною і має значення «погано», вона також формується завдяки контекстуальному протиставленню прикметників *публіцистичний / мистецький* (художній), але пом'якшується не через звернення до майбутнього, а завдяки створенню гумористичного ефекту гри слів: *...Винниченко., на жаль, хоче бути «чесним з собою»... Я вже йому радив у листі бути «розумним з собою» і покинути цю тему...* (ЧЩ, с. 44), *послуговуючись власною настановою «боротись з старою мораллю... – сміхом»* (ЧЩ, с. 100).

З особливостями репрезентації часу пов'язане й те, що у спогадах автор схильний до більш детального, ґрунтовного аналізу попередніх подій на основі подальшого досвіду, результатів впливу минулого на сьогодення, у той час як щоденники «належать до так званої «фактографічної прози», для якої не характерний глибокий аналіз і узагальнення» [1, 28]. Якщо в спогадах оцінку зазвичай супроводжує детальний аналіз причин і наслідків оцінюваних подій і явищ, є вивіреною й логічною, то для щоденників більшою мірою характерна емоційна, інколи необґрунтована, немотивована оцінка (за винятком випадків, коли автор звертається до оцінки певної постаті, явища чи події у декількох щоденникових записах і завдяки цьому формує усталений погляд на них). Наприклад, оцінка земельного питання в «Спогадах» відбувається з позиції сучасних авторів революційних подій і сполучається з негативною оцінкою дій селян, яка (оцінка) також потребує урахування досвіду, результатів таких дій у сучасності: *...оренда за землю була дешева, то наші старі воліли дістати заплату грішми, готівкою* (йдеться про гроші, які Стара Громада отримувала за право видання «Кобзаря»), *які й пропили за рік чи за два. Рідко хто з наших людей тоді завбачав, що колись прийде така скрута на землю, яка тепер настала, а тому й не купували землі, а тепер дожилися до того, що й курки нікуди випустити* (ЧС, с. 294–295). Очевидно, що в «Щоденнику» такого аналізу при оцінці певної події чи явища не може бути з об'єктивних причин, тому тут превалюють емоційні оцінки: *...ніяких інтересів, окрім чисто матеріальних, у більшості з їх нема і про якусь етику й мови нема; зробити доноса на сусіду, обікрати його тепер не вважається гидким, неморальним вчинком, а почуття гріха вважається вже казочкою для малих дітей* (ЧЩ, с. 52) – оцінка селянства зі значенням «дуже погано» й обурення автора цим явищем виражені за допомогою нагромадження лексем із виразно негативною семантикою (*донос, гріх, обікрати, гидкий, неморальний*).

Часова віддаленість події та запису про неї в спогадах уможливило й побудову автором причиново-наслідкових зв'язків, мотивованого аналізу вчинків: *З старших українців тоді тільки у В. Антоновича, М. В. Лисенка та М. Старицького родинною мовою була українська, а у решти мова ця була лише для зносин з українцями* (йдеться про членів Старої Громади). *Та для людей, що були на державній службі, тоді й небезпечно було розмовляти по-українському навіть в родині, щоби не позбутися посади* (ЧС, с. 298), що надає висловлюванню нейтрального характеру, незважаючи на очевидний факт, що в описуваних Є. Чикаленком обставинах нехтування українською мовою у повсякденному

житті, до того ж членами організації, що займалася культурницькою, просвітницькою діяльністю, могла отримати лише негативну оцінку. У контексті цього логічного пояснення-виправдання дій старогромадівців навіть лексема «яловий», що, використана для характеристики людини, має виразно негативну семантику: «перен., розм., Пустий, безпредметний, нікому не потрібний...» (СУМ), («...І. О. Новицький, .. «яловий», пасивний до українських справ...» (ЧС, с. 298), набуває нейтрального, безоцінкового значення «відсторонений, не залучений до...». У «Щоденнику» замість чіткого й логічного аналізу фіксується перше, зазвичай, емотивно насажене, враження: *Страшенно неприємно вразила мене оця тенденція галичан відрізнити інтелігентну мову від народної, поділитись на «білу» кість і на «чорну»* (ЧЩ, с. 264): мовна ситуація, ставлення до мови інтелігенції та селян отримує оцінку зі значенням «дуже погано».

Висновки і перспективи подальших наукових розвідок. Спогади і щоденники об'єднує інтенція, що полягає в «прагненні особистості зафіксувати для сучасників і нащадків досвід своєї участі в історичному бутті» [8, 23], зрозуміти своє місце в ньому шляхом оцінки, вкладання оточуючих явищ у власну аксіологічну шкалу. Утім, спосіб оцінки в цих жанрах мемуаристики суттєво відрізняється і залежить від низки об'єктивних і суб'єктивних причин: у спогадах оцінка минулого залежить від сучасних подій, здійснюється з огляду на сучасність; у щоденниках цього не відбувається, оскільки між подією та її фіксацією, як правило, проходить порівняно невеликий проміжок часу, тому оцінки набувають емотивного, а не логічного характеру. У спогадах автор подає оцінки певного явища, події чи постаті в динаміці, аналізуючи причини змін власного погляду; у щоденнику оцінка, як правило, статична, що також зумовлено відносною синхронністю події та її фіксації. У спогадах оцінка певного явища чи події – це результат обмірковування, що спирається на досвід, натомість у щоденниках оцінка має більш емотивний, немотивований характер, за винятком випадків переоцінки подій, постатей та явищ і попередніх записів.

Вважаємо доцільним подальше вивчення аксіологічності як однієї з важливих лінгвістичних характеристик текстів мемуарної прози першої половини ХХ ст.

Список використаної літератури

1. Богданова А. Е. Языковые особенности жанра дневника / А. Е. Богданова. // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2008. – № 1 (1): в 2-х ч. – Ч. 1. – С. 28–33.
2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. [Изд. 2-е, доп.] / Е. М. Вольф – М. : Едитория УРСС, 2002 – 280 с.
3. Козлова Н. Н. Жанр эссе в мемуарах писателей / Н. Н. Козлова // Вестник Челябинского гос. ун-та. – 2011. – № 8 (223). Филология. Искусствоведение. – Вып. 51. – С. 74–78.
4. Космеда Т. А. Ego і alter ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу / Т. А. Космеда. – Дрогобич: Коло, 2012 – 372 с.
5. Милевская Т. Е. Русские мемуары ХХ века (Временная организация мемуарного текста) – С. 95–99. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://publib.upol.cz/~obd/fulltext/Rossica%20XL/ross40-13.pdf>
6. Радзівєвська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість / Т. В. Радзівєвська. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. Агентство», 2010 – 491 с.
7. Тартаковский А. Г. Русская мемуаристика XVIII – первой половины XIX века. От рукописи к книге / А. Г. Тартаковский. – М. : Наука, 1991. – 286 с.
8. Тартаковский А. Г. 1812 год и русская мемуаристика / А. Г. Тартаковский. – М. : «Наука», 1980 – 312 с.

Список скорочень використаних джерел

- СУМ – Словник української мови: в 11 томах. – Т. 11, 1980. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://sum.in.ua/>
- ЧС – Чикаленко Є. Х. Спогади (1861 – 1907) / Євген Чикаленко. – Нью-Йорк : УВАН у США, 1995 – 504 с.
- ЧЩ – Чикаленко Є. Х. Щоденник (1907 – 1917) / Євген Чикаленко. – К. : Темпора, 2011 – 480 с.

Ю. А. Падар

Оценка в воспоминаниях и дневниках (на материале текстов Е. Чикаленко)

Статья посвящена проблемам жанрового разнообразия мемуарной прозы в аспекте выражения оценки изображенных автором явлений, событий и фигур в разных мемуарных жанрах. Доказано, что в таких жанрах мемуарной прозы как дневники и воспоминания она (оценка) зависит от способа репрезентации категории времени: в воспоминаниях оценка динамична, актуализована современными событиями, как правило, детализирована, обоснована и логически мотивирована, что объясняется большим временным промежутком, отделяющим событие от его фиксации. В дневниках оценка статична, эмотивна, временами необоснованна, импульсивная, поскольку событие и дневниковую запись, как правило, отделяет небольшой промежуток времени. Объединяющим фактором, который позволяет говорить про воспоминания и дневники как жанры мемуарной прозы, является авторская интенция, цель написания текста, которая состоит в попытке понять собственное место в «историческом бытии» (А. Тартаковский) через осмысление и оценку важных событий, явлений и фигур.

Ключевые слова: воспоминания, дневник, оценка, Е. Чикаленко

Yu. A. Padar

**Valuation in memoirs and diaries (based to texts
by E. Chikalenko)**

The article is devoted to the problems of memorial prose's genre variety and to the peculiarities of evaluation of events, occasions and people in different memorial genres. It is proved that means of evaluation depends on memorial prose's genre which was chosen. In memoirs evaluation is dynamic, connected to present days events, detailed, proved and logical. These features are explained by big time gap between event and its fixation in memoirs. As a rule, in diaries evaluation is static, more emotional, sometimes even causeless and impulsive as there is very small time gap between event and diary entry.

Key words: memoirs, diary, evaluation, E. Chikalenko.

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811. 161. 2

Г. В. Кочерга

ПРОПОЗИЦІЙНО-ДИКТУМНА МОТИВАЦІЯ: РІВЕНЬ ОБ'ЄКТІВ У КОГНІТИВНО-ОНОМАСІОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ (на матеріалі українських відіменникових дієслів)

У статті з'ясовано когнітивно-ономасіологічний підхід у дослідженні механізмів номінації українських відіменникових дієслів, що дає змогу встановити сталі зв'язки знакових засобів мови з етносвідомістю, способами інтеріоризації етносом світу дійсності, власного довкілля, культури, звичаїв, традицій. Для когнітивно-ономасіологічного аналізу українських відіменникових дієслів використано модель ментально-психонетичного комплексу (розроблену О. О. Селівановою), що дає можливість схарактеризувати мотиваційні процеси з огляду на зв'язок ономасіологічних структур найменувань, семантики та концептуального підґрунтя їхнього творення. У цих дериватах поєднано два головні граматичні класи слів – дієслова та іменника, що є позначеннями антиномії динаміки і статичності в усвідомленій мовцями дійсності. Найпоширенішою серед українських відіменникових дієслів є пропозиційно-диктумна мотивація, що ґрунтується на виборі мотиваційної бази дієслова з фрагменту істинних, об'єктивних знань про позначуване, вербалізованих у знаках із прямими значеннями. Такий фрагмент у структурі ментально-психонетичного комплексу кваліфіковано як диктум пропозиції, тобто мисленнєвий аналог, який фіксує зв'язки між елементами ситуації, позначеної синтаксичною структурою, ізоморфною реченню. Відіменникове дієслово, мотивоване пропозиційно, є знаком центральної події ситуації, а його мотиватор – її аргументом. Таке перенесення знака аргумента на позначення події за загальним механізмом метонімічне, оскільки застосована мисленнєва операція поєднання мотиватора та деривата за суміжністю. На позначення процесу відіменниковим дієсловом використано лише одну з аргументних позицій – корелятив такого процесу. Залежно від компонентів диктумної частини концепту, обраних мотиваторами українських відіменникових дієслів, розглядаємо один із різновидів пропозиційно-диктумної мотивації – предикатно-аргументний.

Ключові слова: когнітивно-ономасіологічний аналіз, ментально-психонетичний комплекс, пропозиційно-диктумна мотивація, предикатно-аргументний різновид, відіменникові дієслова, дериват, концепт, диктум, мотиватор, об'єкт.

Проблема дослідження мотивації в когнітивно-ономасіологічному аспекті є актуальною й перспективною. На тлі безперечної когнітивної зумовленості лінгвістичних структур, що є основою багатьох концепцій сучасної лінгвістичної семантики, словотвору, синтаксису тощо, пропозиційні структури розглядають як онтологічні універсалії в загальній системі мовної діяльності [1, с. 102]. Саме такі структури були покладені в основу концепції синтаксичної (предикатної) природи деривації, що вперше в славистиці була запропонована Ф. І. Буслаєвим. О. О. Тараненко характеризує загальну тенденцію сучасного українського словотворення, підкреслюючи: “Із затвердженням предикатної концепції словотворення різні результати композиції та деривації стали розглядатися як похідні від речення” [16, с. 42]. Отже, в основу словотворчих досліджень в україністиці покладено саме концепцію синтактикоподібності словотвірних процесів.

Аспекти когнітивної концепції словотворчої мотивації, узагальнені О. О. Селівановою, засвідчують актуальність і перспективність цього напрямку в сучасному українському мовознавстві. Дослідниця підкреслює, що однією з актуальних проблем сучасного словотвору та теорії номінації є вивчення мотиваційних механізмів, що на вербальному рівні виявляються в структурно-семантичних зв'язках між похідними та твірними одиницями мовної системи, а на когнітивному рівні є способом мовної

репрезентації концептуальних реляцій синергетичної системи етносвідомості, що й визначає **постановку проблеми**.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що в контексті лінгвістичних студій велику увагу приділено принципові антропоцентризму, на думку О. О. Селіванової, «... людина створює мову та її знакові продукти і користується мовою для пізнання світу та спілкування, так і мова з її численними дискурсивними практиками впливає на когнітивну здатність людини, транслуючи від покоління до покоління спосіб категоризації та концептуалізації, стереотипи і структури етносвідомості» [14, с. 5].

Проблема співвідношення мови й етносвідомості, проблема мотивації номінативних одиниць є актуальною проблемою сучасного словотворення і теорії номінації в лінгвістиці.

Питання мотивації, зокрема пропозиційних знань, – одне з найважливіших джерел словотвірних процесів, при цьому метафоричні мотиватори можуть бути корелятами нульових компонентів пропозиційної структури. В. О. Кудрявцева, слідом за О. С. Кубряковою, підкреслює вагомість пропозиційних структур мислення в процесі номінації: «... немає жодної категорії відмінкової граматики, яка б не мала аналогій у словотвірних системах. У світлі цього кожне похідне слово є особливим відмінковим комплексом... У поверхневій структурі похідного слова фіксуються лише окремі члени пропозиції в експліцитному та імпліцитному вигляді» [10, с. 9–10].

Пропозиція в когнітивній лінгвістиці більш семантизована і відображає певні онтологічно наявні відношення між предметами або предметом і його властивістю та осмислені як такі у свідомості людини [8, с. 138]. У такому ракурсі за пропозицією збережено її головні логічні риси – істинність та несуперечливість.

У логічній семантиці пропозиція членується на два складники: диктум та модус – як «два основні логічні блоки – об'єктивна семантична константа..., що здатна отримувати істиннісне значення, та суб'єктивна змінна, яка виражає значення речення щодо реальності, комунікативну мету висловлювання» [19, с. 259], а також суб'єктивне аксіологічно-емотивне наповнення ситуації, різні відтінки почуття та волі.

Пропозицію ототожнюють із диктумом, який є структурою інтеріоризованої мовцем об'єктивної ситуації. І. Б. Штерн підкреслює: «Структурний ізоморфізм між ситуацією та пропозицією виявляє себе в тому, що центральній події або ознаці ситуації відповідає предикат пропозиції, а партиципантам ситуації – аргументи пропозиції» [19, с. 259]. Розгляд пропозиції відповідно до ситуації є основою референційного підходу до вивчення семантики. Н. В. Гуйванюк вважає, що досить важливим є положення до цього підходу про зв'язок семантики з поняттям моделювання, конфігурації пропозиції, яка лежить в основі семантичної структури речення [3, с. 87]. Отже, пропозиція передовсім є теоретичною моделлю, що не ототожнюється з позамовною ситуацією, а надає уявлення про ситуацію із вказівкою аргументних позицій, а не конкретних учасників дії, процесу [1, с. 105].

Структуру диктуму розглядають у семантичному синтаксисі та фреймовій семантиці як предикатно-актантну рамку або як предикатно-аргументну структуру (У. Чейф, Ч. Філлмор, Дж. Лакофф, У. Кук, В. В. Богданов, І. П. Сусов, Н. Ю. Шведова, Г. О. Золотова, В. С. Храковський та ін.) залежно від орієнтації дослідницьких позицій: семантичної – перша та синтаксичної – друга [1, с. 113]. Актанти зазвичай у рольовій граматиці відповідають глибинним відмінкам [21] і корелюють із сірконстантами, що відображають різні обставини ситуації [5, с. 220]. В основу теорії глибинних відмінків було покладено ономазіологічну концепцію Л. Теньєра, згідно з якою людина оперує не словами і висловленнями, а їхніми парадигмами, порядком відмінювання, що передають різні типи значення [17, с. 233]. Але актанти, як вважає Л. Теньєр, були формальними категоріями синтаксису, що фіксували дію, об'єкт або адресата. Як зазначає О. С. Кубрякова, Ч. Філлмор, на відміну від Л. Теньєра, використав власну модель для пояснення змісту речення, смислової наповненості формальних синтаксичних позицій [9, с. 73], тому його глибинні відмінки ближчі до аргументів, ніж до актантів. Ч. Філлмор підкреслював: «У межах граматичної теорії поняття глибинних відмінків може

оцінюватися з погляду його значущості для теорії граматичних рівнів, для опису валентностей та колокацій, а також для загальної теорії функцій складників речення” [18, с. 495]. Аргументи, порівняно з актантами, є семантичними місцями, що корелюють із центром диктуму – предикатом, хоча існують концепції поділу термів як компонентів диктуму поряд із предикатом на аргументи та ад’юнкти (= сірконстанти) [5, с. 220].

Ураховуючи більшу прозорість внутрішньої форми терміна “аргумент”, ми обираємо саме його корелятом предиката в диктумі. “Аргументи пропозиційної структури вводяться відповідно до рольової структури самого предиката і знань мовців про ситуацію” [1, с. 105]. Тому в похідному слові акумульовано не лише значення безпосередньо мотиватора, а і його оточення. На думку О. С. Кубрякової, “значення вихідного слова, а головне, фрагмента дійсності, що стоїть за ним, забезпечує розуміння мовцями цих невиражених значень, і тим самим, можливість їхнього усунення із джерела деривації, тобто природність семантичної компресії” [7, с. 38].

Під час аналізу українських відіменникових дієслів ми спираємося лише на ті аргументи, які зумовлюють певні семантичні класи цих похідних лексем. Використані для аналізу мотивації аргументи відповідають списку вільних синтаксем, запропонованому в “Синтаксическом словаре” Г. О. Золотової [4]. Відповідно до інших визначень представників семантичного синтаксису, які ґрунтуються на плідній ідеї взаємодії лексики та граматики, пов’язаній із розробками В. В. Виноградова та інших лінгвістів [2, с. 2, 34], Г. О. Золотова синтаксему розуміє як “мінімальну, далі неподільну семантико-синтаксичну одиницю мови, що є водночас носієм елементарного змісту та конструктивним компонентом більш складних синтаксичних одиниць” [4, с. 64]. Ми використовуємо не синтаксему, а аргументну позицію, що є здебільшого когнітивно ізоморфною синтаксемним функціям, і спираємося на наведені вище концепції семантичного синтаксису, відмінкової граматики, фреймової семантики. Вагомим для нашого дослідження є передусім доробок семантичного синтаксису української мови, представлений у наукових працях І. Р. Вихованця, М. Я. Плющ, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, О. К. Безпояско, Н. В. Гуйванюк та ін.

У статті для дослідження українських відіменникових дієслів використовуємо аргументи об’єкта – компонента з предметним значенням, що підлягає каузативному або іншому впливу.

Мета статті – обґрунтувати пропозиційно-диктумну мотивацію, виявити й описати когнітивно-ономасіологічні особливості предикатно-аргументного різновиду з рівнем об’єктів на матеріалі українських відіменникових дієслів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пропозиційно-диктумна мотивація за загальним семантичним механізмом є метонімічною, оскільки на позначення процесу відіменниковим дієсловом використовується лише одна з аргументних позицій – корелятив такого процесу. О. О. Селіванова підкреслює: “Номінатор, що фіксує в ономасіологічній структурі лише один або два чи більше вербалізованих властивостей позначуваного, тим самим здійснює перенесення за суміжністю: від сукупності знань, відчуттів, образів, уявлень і т. ін. до одного вербального компонента – ономасіологічної ознаки слова” [13, с. 163]. Метонімічність пропозиційно-диктумної мотивації відіменникових дієслів перетворює їх на “компактні найменування ситуацій та структур дійсності, які невідворотно тягнуть за собою уявлення про учасників ситуації та найважливіші компоненти позначеної структури діяльності” [11, с. 54], що експлікуються як ономасіологічні ознаки. У процесі пропозиційно-диктумної мотивації метонімія як загальний механізм найменування спирається на об’єктивний суміжний зв’язок не лише знаків, а й інтеріоризованих (мисленневих) відношень, що забезпечують перебіг процесів, позначених відіменниковими дієсловами. На думку О. С. Кубрякової, об’єктивною підставою для метонімії є “відома невизначеність світу, в якому немає жорстких меж між цілим та його частиною, між об’єктом та його ознакою” [6, с. 89]. Когнітивне підґрунтя метонімії зумовлено актуалізацією концептуальних структур, що стоять за певними лексичними

одинацями [1, с. 136], за суміжністю дії – часу, частини – цілого тощо. О. О. Тараненко зауважує, що в концепції метонімії як мовного явища в цілому картина такої спільної суміжності категорій дійсності усвідомлюється на підставі мовних показників значно повніше [16, с. 12]. До того ж метонімічне переосмислення забезпечує і формування рівня граматичних значень на основі значень лексичних, як вважає дослідник [16, с. 15].

У розвідках із словотвору висловлено думку щодо абсолютизації метонімічних процесів у процесах деривації, однак когнітивна диференціація пропозиційної та асоціативної сфер концепту дає змогу розмежувати власне метонімічні та метафоричні процеси в номінативній діяльності. Не відкидаючи положення про те, що в разі селекції мотиватора з асоціативної сфери концепту в ономасіологічній структурі також залишається лише одна ознака позначуваного, все ж таки ця ознака не є об'єктивною, а обрана за подібністю, аналогією до іншої концептуальної сфери. Отже, механізм її вибору є метафоричним. Дослідники зауважують: “Метонімія є більш “реальною”, ніж метафора: вона оперує не образно-асоціативною подібністю, а реальною суміжністю, співіснуванням позначених або їхньою парціальністю” [12, с. 181–182]. Психологічним підґрунтям цих двох процесів є усвідомлення членованості ситуації, компоненти якої позначаються (при метонімії), та аналогізація двох ситуацій в їхній членованості (при метафорі).

Пропозиційно-диктумна мотивація неоднорідна. Серед мотивованих на підставі диктуму українських відіменникових дієслів ми розмежуємо три її прояви, представлені предикатно-аргументним, який розглядається в цій статті, і категорійним та еквонімічним різновидами, що є перспективою для подальших наукових студій.

Під час творення відіменникових дієслів предикатно-аргументного різновиду мотиваторами обирають аргументи диктуму, які встановлюють когнітивні зв'язки з предикатною позицією дієслівного деривата. У словотворі зазвичай такий різновид називають прямою мотивацією [15]: “під час створення звукової оболонки слова використовується якась із найбільш істотних ознак предмета, явища чи процесу, що є власне об'єктом найменування” [20, с. 166].

Розглянемо рівень об'єктів предикатно-аргументного різновиду на матеріалі українських відіменникових дієслів, мотивованих об'єктними компонентами диктуму, оскільки позначення дії нерідко передбачає кореляцію її із субстанцією, що зазнає впливу цієї дії. Представлення об'єкта в структурі простого речення було предметом досліджень українського семантичного та функціонального синтаксису. І. Р. Вихованець створив класифікацію відмінкової системи з урахуванням первинних семантико- і формально-синтаксичних функцій відмінків і приділив значну увагу відмінковим формам вираження саме об'єктної синтаксеми. Семантичній категорії об'єкта присвячені дослідження О. О. Потєбні, О. О. Шахматова, О. М. Пешковського, Є. К. Тимченка, Л. А. Булаховського, В. В. Виноградова, І. К. Кучеренка, М. Я. Плющ, А. П. Загнітка та ін. Безперечно, спеціалізованою формою вираження об'єктної категорії в українській мові є знахідний відмінок, що корелює з предикатом диктуму. Тому в словникових тлумаченнях відіменникових дієслів мотиватор вжитий саме в такій позиції.

Так, українські відіменникові дієслова фізичної дії в ономасіологічній структурі найчастіше обирають ознакою прямий об'єкт:

рибалити – “ловити рибу, займатися рибальством” (СУМ, 8, 527); *терасувати* – “робити тераси (у 1 знач.)” (СУМ, 10, 83); *тичкувати* – “ставити точки (у 2 знач.) для позначення чого-небудь” (СУМ, 10, 135);

штемпелювати – “ставити на що-небудь штемпель (у 1 знач.)” (СУМ, 11, 536); *вальсувати* – “танцювати вальс” (СУМ, 1, 228); *бомбити* – “атакувати з повітря, скидати бомби на кого-, що-небудь” (СУМ, 1, 211); *корувати* – “здирати кору” (СУМ, 4, 302); *крокіювати* – “робити крокі (малюнок)” (СУМ, 4, 364); *клинцювати* – “1) забивати клин у середину чогось; 2) забивати клинці (кілочки) в стіну з обох боків, підготовляючи її для обмазування глиною” (СУМ, 4, 183); *тампонувати* – “вкладати тампон, тампони” (СУМ, 10, 31).

Серед дієслів, мотивованих об'єктом, виокремлюємо деривати зі значеннями:

– “створювати якийсь об’єкт”: *шлюзувати* – “1) споруджувати шлюзи (у 1, 2 знач.)” (СУМ, 11, 452); *шпунтувати* – “1) виготовлювати, вирізати шпунт” (СУМ, 11, 528); *цямрувати* – “зробити цямрину, зруб до колодязя, криниці” (СУМ, 5, 829); *протезувати* – “виготовляти протез якого-небудь органа або частини тіла” (СУМ, 8, 312); *контракувати* – “складати угоду, контракт на одержання або використання кого-, чого-небудь; наймати, зобов’язувати контрактом” (СУМ, 4, 270); *матрицювати* – “робити матриці чого-небудь” (СУМ, 4, 652);

– **просторової дії**: *шелюгувати* – “саджати шелюгу на піщаному ґрунті, закріплюючи піски” (СУМ, 11, 438); *етикетувати* – “прикріплювати етикетки до чого-небудь” (СУМ, 2, 491); *клеймувати* – “ставити клеймо на якому-небудь предметі, виробі” (СУМ, 4, 178);

– **накопичення**: *силосувати* – “заготовляти яку-небудь кількість силосу” (СУМ, 5, 183); *зарибити* – “розводити рибу у водоймищі, напускаючи туди зарибок” (СУМ, 3, 290); *скарбувати* – “збирати, нагромаджувати скарби” (СУМ, 9, 254);

– **додавання**: *дріжджувати* – “вносити в корми кормові дріжджі для поліпшення їхньої поживності і смакових якостей” (СУМ, 2, 418); *вакцинувати* – “вводити вакцину в організм” (СУМ, 1, 283); *вітамінізувати* – “уводити вітаміни в що-небудь” (СУМ, 1, 686); *гарнірувати* – “1) додавати гарнір до м’ясної або рибної страви” (СУМ, 2, 34);

– **каузативної дії**: *слідити*² – “залишати брудні сліди на чому-небудь” (СУМ, 9, 357); *шрамувати* – “робити шрами на тілі” (СУМ, 11, 529); *мозолити* – “важкою роботою або ходінням натирати мозолі” (СУМ, 4, 78); *глянсувати* – “наводити глянс” (СУМ, 2, 91); *бактеризувати* – “піддавати дії бактерій (насіння, молоко, ґрунт та ін.)” (СУМ, 1, 921); *травмувати* – “завдавати травм” (СУМ, 10, 221);

– **позбавлення**: *безчестити* – “позбавляти доброї слави, неславити, ганьбити” (СУМ, 1, 153); *знесилити* – “втрачати силу, ставати безсилим: виснажуватися” (СУМ, 3, 659); *знецінити* – “позбавляти цінності, робити менш цінним/позбавляти значення, значимості” (СУМ, 3, 660); *шлакувати* – “очищати від шлаку” (СУМ, 11, 488); *роззброювати* – “1) відбирати в кого-небудь зброю; позбавляти кого-, що-небудь засобів озброєння” (СУМ, 8, 680);

– **донативної дії**: *спадкувати* – “1) одержувати спадщину від кого-, чого-небудь” (СУМ, 9, 482); *вінувати* – “давати віно, посаг” (СУМ, 1, 678); *фінансувати* – “забезпечувати коштами, фінансами кого-, що-небудь” (СУМ, 10, 599);

– **встановлення, визначення**: *лімітувати* – “установлювати ліміт” (СУМ, 4, 515); *пробірувати* – “1) визначати кількість вагомих частин певного металу (перев. благородного) у сплавах, виробках із нього і т. ін., тобто пробу” (СУМ, 8, 121); *мирити* – “1) відновлювати, встановлювати мирні стосунки між ким-небудь” (СУМ, 4, 712); *монополізувати* – “установлювати монополію на що-небудь” (СУМ, 4, 796);

– **посесивної дії**: *температурити* – “мати підвищену температуру тіла (про людину)” (СУМ, 10, 71);

– **впровадження, застосування**: *паспортизувати* – “робити, запроваджувати паспортизацію” (СУМ, 6, 89); *машинізувати* – “впроваджувати, застосовувати машини в певній галузі народного господарства, механізувати” (СУМ, 4, 657); *узаконювати* – “надати чому-небудь сили закону, охоплювати, підтримувати що-небудь законом” (СУМ, 10, 404); *табачити* – “нюхати табаку” (СУМ, 10, 8); *конвеєрувати* – “застосовувати конвеєр, конвеєрну систему” (СУМ, 4, 256) тощо.

У процесі метонімічного перенесення на об’єкт-мотиватор фрагмента знань про певний процес, позначений дієсловом, значна кількість інформації імплікується під час внутрішнього програмування ономасіологічної структури слова. Ономасіологічна імплікація цієї інформації відбувається передусім за рахунок ономасіологічного базиса та формотворчих морфем, які є сигналами дієслівного частиномовного статусу із притаманними йому парадигматичними ознаками. Крім базиса та подібних морфем, імплікованими залишаються компоненти:

- **фінітива** – мети дії: *мінувати* – “закладати міни для вибуху, для висадження в повітря чого-небудь” (СУМ, 4, 743);
- **суб’єкта**: *спадкувати* – “1) одержувати спадщину від кого-небудь” (СУМ, 9, 482);
- **медіатива**: *знеболити* – “за допомогою спеціальних ліків або препаратів штучно усувати відчуття болю” (СУМ, 3, 651);
- **посесива**: *ганджувати* – “шукати, знаходити гандж у кого-небудь” (СУМ, 2, 26);
- **комітатива**: *конфліктувати* – “вступати в конфлікт із ким-небудь” (СУМ, 4, 274); *шинувати* – “натягувати шини на колеса” (СУМ, 11, 454); *підресорювати* – “ставити, припасовувати ресори” (СУМ, 6, 489);
- **локатива**: *меблювати* – “обставити меблями (приміщення)” (СУМ, 10, 436); *вакцинувати* – “вводити вакцину в організм” (СУМ, 1, 283); *пломбувати* – “1) запечатувати що-небудь, накладаючи пломбу; 2) класти в зуб пломбу (у 2 знач.)” (СУМ, 6, 591); *візувати*² – “ставити візу на документі” (СУМ, 1, 669);
- **темпоратива**: *чаювати* – “проводити час за питтям чаю” (СУМ, 11, 286);
- **партитива та пацієнтива** *сідлати* – “накладати й закріплювати сідло на спині (коня або іншої тварини)” (СУМ, 9, 214) тощо.

Значна кількість дієслів, мотивованих об’єктом, імплікує в ономасіологічній структурі компонент пацієнса каузативної дії, зазвичай експлікований у реченні додатком дієслова: *травмувати* – “завдавати травму кому-, чому-небудь” (СУМ, 10, 221); *могоричити* – “ставити кому-небудь могорич” (СУМ, 4, 774), *скальпувати* – “здирати з кого-небудь скальп” (СУМ, 9, 248). Оpozитивні значення об’єктно мотивованих дієслів можна встановити лише в конситуації: *гвинтити* – “вкручувати або викручувати гвинт” (СУМ, 2, 44); *боргувати* – “1) давати в борг; 2) позичати, брати в борг” (СУМ, 1, 217).

До сфери об’єктів тяжіє також **делібератив**, що визначає зміст мовно-мисленнєвої діяльності, соціальної дії або сприйняття [4, с. 430]. Він є мотиватором дієслів:

- **інтелектуальної дії**: *інтерв’ювати* – “брати в кого-небудь інтерв’ю” (СУМ, 4, 371); *діагностувати* – “ставити діагноз, визначати хворобу” (СУМ, 2, 293); *конспектувати* – “складати конспект чого-небудь” (СУМ, 4, 265); *проектувати*¹ – “1) складати, розробляти проект (у 1 знач.)” (СУМ, 8, 177); *гадкувати* – “міркувати, роздумувати” (СУМ, 2, 11); *процентувати* – “обчислювати, нараховувати проценти на що-небудь” (СУМ, 8, 343); *іспитувати* – “проводити іспит, екзаменувати” (СУМ, 11, 50);
- **мовленнєвої дії**: *каламбурити* – “говорити каламбури” (СУМ, 4, 74); *богохульствовати* – “виявляти або висловлювати богохульство” (СУМ, 1, 210); *висловити* – “передавати словами думки, почуття і т. ін.” (СУМ, 1, 488); *термінувати*¹ – “називати що-небудь якимсь терміном, давати певну наукову назву чому-небудь” (СУМ, 10, 88);
- **психічної дії**: *боліти*² – “відчувати біль, переживати горе, страждати, мучитися” (СУМ, 1, 214); *прожектувати* – “захоплюватися прожектами (у 1 знач.)” (4, с. 407); *естетствувати* – “вдаватися в естетство, виявляти естетство” (СУМ, 2, 489); *кривдити* – “робити комусь кривду” (СУМ, 4, 339); *капостити* – “робити капості” (СУМ, 4, 96);

– **соціальної дії**: *тероризувати* – “1) залякувати терором, насильством, застосовувати терор, насильство” (СУМ, 10, 914); *дисциплінувати* – “привчати до дисципліни” (СУМ, 2, 287). Когнітивно-ономасіологічний аналіз українських відіменникових дієслів зумовив виокремлення, залежно від обраного в процесі селекції мотиватором слова компонента концепту в проекції на семантичну та ономасіологічну структури деривата, такий тип мотивації як пропозиційно-диктумний з предикатно-аргументним різновидом. Тип мотивації, її різновид та компонент, вербалізований в ономасіологічній ознаці відіменникових дієслів, визначає семантичну групу предикатів, позначених дієслівними дериватами.

Висновки та перспективи дослідження. Виявлено, що найбільш поширеним типом мотивації серед українських відіменникових дієслів є пропозиційно-диктумна, яка ґрунтується на виборі мотиваційної бази дієслова із фрагмента істинних, об’єктивних знань про позначуване, вербалізованих у знаках із прямими значеннями. Цей фрагмент у

структурі ментально-психонетичного комплексу кваліфікують як диктум пропозиції, тобто мисленнєвий аналог, який фіксує зв'язки між елементами певної ситуації, позначено синтаксичною структурою, ізоморфною до речення. Відіменникове дієслово, мотивоване пропозиційно, є знаком центральної події ситуації, а його мотиватор – певним її аргументом. Таке перенесення знака аргумента на позначення події за загальним механізмом є метонімічним, оскільки використовується мисленнєва операція поєднання за суміжністю. На позначення процесу відіменниковим дієсловом використовується лише одна з аргументних позицій – корелятив такого процесу.

Залежно від компонентів диктумної частини концепту, що обираються мотиваторами українських відіменникових дієслів, ми виокремили різновид пропозиційно-диктумної мотивації: предикатно-аргументний. У ході творення дієслів предикатно-аргументного різновиду їхніми мотиваторами є аргументи диктуму, що встановлюють когнітивні зв'язки з предикатними позиціями деривата та іншими компонентами, що імплікуються під час переходу від внутрішнього програмування мотиваційної бази до етапу селекції ономасіологічної структури найменування. Перспективу подальших наукових розвідок пропозиційно-диктумної мотивації вбачаємо в описі категорійного й еквонімічного різновидів.

Список використаної літератури

1. Гиздатов Г. Г. Когнитивные модели в речевой деятельности / Г. Г. Гиздатов – Алма-Ата: Гылым, 1997. – 176 с.
2. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 1998. – 189 с.
3. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
4. Золотова Г. А. Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1988. – 440 с.
5. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика / И. М. Кобозева. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 342 с.
6. Кубрякова Е. С. Глаголы действия через их когнитивные характеристики // Модели действия. Логический анализ языка / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1992. – С. 85 – 90.
7. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 200 с.
8. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М. : Наука, 1996. – 245 с.
9. Кубрякова Е. С. Падежная грамматика // Современные зарубежные грамматические теории // Сб. науч. ан. обзоров / под ред. Ф. М. Березина, Е. С. Кубряковой, Ю. Г. Панкраца. – М. : ИНИОН, 1985. – 250 с.
10. Кудрявцева В. А. Соотношение явных и скрытых значений в семантике производного слова / В. А. Кудрявцева. – Алма-Ата : Гылым, 1991. – 152 с.
11. Панкрац Ю. Г. Глагол и особенности его категориальной лексики // Теория грамматики: лексико-грамматические классы и разряды слов / Ю. Г. Панкрац. – М., 1990. – 265 с.
12. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1988. – 216 с.
13. Селиванова Е. А. Когнитивная ономаσιология (монография) / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
14. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке / О. О. Селіванова // Монографічне видання. – Черкаси, 2012. – 488 с.
15. Современный русский язык / под ред. В. А. Белошапковой. – М. : Высшая школа, 1981. – 560 с.
16. Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах / А. А. Тараненко. – К. : Наукова думка, 1989. – 263 с.
17. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / пер. с франц. / Л. Теньер. – М. : Прогресс, 1988. – 655 с.
18. Филлмор Ч. Дело о падеже // Новое в зарубежной лингвистике / Ч. Филлмор. – М. : Прогресс, 1981. – Вып. 10. – С. 369 – 495.

19. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник / І. Б. Штерн. – К. : АртЕк, 1998. – 336 с.

20. Языковая номинация. Общие вопросы / отв. ред. Б. А. Серебрянников. – М. : Наука, 1977. – 354 с.

21. Fauconnier G. Methods and Generalizations // Cognitive Linguistics: Foundations, Scope, and Methodology. Ed. by T. Janssen, G. Redeker. – Berlin, N. Y. : Mouton de Gruyter, 1999. – P. 95–128.

Одержано редакцією 10.03.14

Прийнято до публікації 12.03.14

Г. В. Кочерга

Пропозиціонально-диктумна мотивація: рівень об'єктів в когнітивно-ономасіологічному освітленні (на матеріалі українських отименних глаголів)

В статті пояснюється когнітивно-ономасіологічний підхід к дослідженню механізмів номінації українських отименних глаголів, що надає можливість встановити сталі зв'язки знакових засобів мови з етносвідомістю, способами інтерналізації етносвіту дійсності, оточуючої середовища, культури, звичаїв, традицій. Для когнітивно-ономасіологічного аналізу українських отименних глаголів використовується модель ментально-психонетичного комплексу, розроблена Е. А. Селівановою, що дає можливість охарактеризувати мотиваційні процеси з точки зору зв'язки ономасіологічних структур найменувань, семантики та концептуальних основ їх формування. В цих дериватах об'єднуються два головні граматичні класи слів – глаголи та імена іменні, що використовуються з метою позначення антиномії динаміки та статичності в усвідомленій мовлячим дійсності. Продуктивною в середовищі українських отименних глаголів є пропозиціонально-диктумна мотивація, заснована на виборі мотиваційної бази глаголу з фрагмента істинних, об'єктивних знань про позначуване, вербалізованих в знаках в прямому значенні. Цей фрагмент в структурі ментально-психонетичного комплексу кваліфікується як диктум пропозиції, мислительний аналог, фіксує зв'язки між елементами ситуації, позначеної синтаксическою структурою, ізоморфною предложенню. Отименний глагол, мотивований пропозиціонально, – знак центрального події ситуації, а егомотиватор – її аргумент. Такий перенос знака аргумента на позначення події за загальним механізмом є метонімічним, тому що використовується мислительна операція об'єднання мотиватора та деривата за смежністю. Для позначення процесу отименним глаголом використовується одна з аргументних позицій – коррелят такого процесу. Залежно від компонентів диктумної частини концепта, що вибираються мотиваторами українських отименних глаголів, ми розглядаємо одну з різновидностей пропозиціонально-диктумної мотивації – предикатно-аргументну.

Ключові слова: когнітивно-ономасіологічний аналіз, ментально-психонетичний комплекс, об'єкт, пропозиціонально-диктумна мотивація, предикатно-аргументна різновидність, отименні глаголи, дериват, концепт, диктум, об'єкт.

G. V. Kocherga

**Propositional-reality motivation: the level of objects
in cognitive onomasiological coverage (based on the ukrainian nominative verbs)**

In the article the cognitive onomasiological approach in the study of the mechanisms of nominating Ukrainian nonimative verbs is found out, that gives possibility to establish stable connections of sign means with ethnic consciousness, by means of ethnic group internalization of reality, own environment, culture, customs and traditions. For cognitive onomasiological analysis of Ukrainian nominative verbs the model of mental-psychonetic complex was used (worked out by Selivanova O.O.), that gives opportunity to characterize the motivation processes from the point of view of the link of the onomasiological name structures, semantics and conceptual basis of their creation. It should be noted that in those derivatives the two main grammar classes of words are combined – the verbs and nouns, that are the notations of the dynamics antinomy and statics in the speaker reality. The most widespread among Ukrainian nominative verbs is propositional-reality motivation based on a selection of motivational base of a verb from the piece of true, objective knowledge about denoted, verbalized in the signs of the direct meanings. This fragment in the structure of mental-psychonetic complex qualifies as proposal reality, that is a mental analogue, which captures the relationship between elements of a certain

situation that is denoted by a syntactic structure meaning sentence. A nominative verb motivated propositionally is a sign of the central situation event, and its motivator is a certain argument. Such shift of a sign argument to the indication of a general event mechanism is analogical as mental operation of motivator combination and a derivative by contiguity is used. To signify a process by a nominative verb one of the argument positions is used, that is the correlates of this process. Depending on the components of the reality concept, elected by the motivators of the Ukrainian nominative verbs, we consider one form of propositional-reality motivation: predicate-argument.

Key words: a mental-psychonetic complex, a propositional-reality motivation, a predicate-argument type, nominative verbs, a cognitive onomasiological analysis, a derivative, a concept, a reality, a motivator, an object.

УДК 811.112.2'373.61

С. А. Стройкова

ЛОКАТИВНИЙ МОТИВАТОР У НІМЕЦЬКІЙ ІХТІОЛОГІЧНІЙ НОМЕНКЛАТУРІ

У статті здійснено когнітивно-ономасіологічний аналіз німецьких номенклатурних назв риб, пов'язаних із мотиваційною ознакою «місце розташування», з огляду на зв'язок ономасіологічних структур, семантики та концептуального підґрунтя їхнього творення. Окрім цього, розглянуто роль та місце локативного мотиватора у творенні пропозиційно-мотивованих найменувань риб у німецькій мові. Як пріоритетні ономасіологічні ознаки визначено ті, що умотивовані назвами сторін світу, як місяцями поширення риб; позначеннями певного географічного водного регіону розповсюдження риб; назвами континенту, у водах якого розповсюджений певний вид риби; назвами країн, островів, міст, штатів для диференціації поширення риби; типом водойми існування риби тощо. Застосування мотиватора-локатива є доволі поширеним у складі німецьких номенклатурних назв риб пропозиційного типу мотивації та слугує для диференціації видів риб. Мотиватори-локативи, як результат спостереження вчених-іхтіологів, відображають фрагмент відповідної наукової картини світу. Перспективою нашого дослідження є докладний аналіз мотиваційних функцій інших складників пропозиції та інших типів мотивації, що поглиблюють уявлення про мову й культуру німецького народу.

Ключові слова: німецькомовні номенклатурні найменування риб, когнітивно-ономасіологічний аналіз, мотивація, локативний мотиватор.

Постановка проблеми. Сучасна лінгвістика загалом орієнтована на висвітлення проблеми зв'язку мови і свідомості, з'ясування співвідношень концептуальної й мовної, наукової й наївної картин світу. Номенклатура іхтіофауни є відбитком складної взаємодії наукових і наївних уявлень певного народу про світ. Отже, актуальність дослідження зумовлена потребою комплексного аналізу взаємодії в німецькій іхтіологічній номенклатурі наукової й наївної картин світу, а також спрямованістю нашого дослідження на новітні та перспективні галузі мовознавства: когнітивну лінгвістику та лінгвоконцептологію, когнітивне термінознавство, ономасіологію та семантику тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення найменувань іхтіофауни в науковій лінгвістичній літературі здійснено в різних аспектах. Номенклатурні назви риб (іхтіоніми) розглянуто в лексико-семантичному та словотвірному ракурсах (О. Н. Бятікова, З. М. Мірхаліков, Е. І. Пекшеєва, Ю. В. Халюков та ін.), у лінгвокультурологічному (Р. Дайнюс та ін.), в етимологічному та мотиваційному аспектах (К. О. Березовська, А. С. Герд, В. Т. Коломієць, В. В. Усачева та ін.), а також у складі лексики рибальства в ономасіологічному, лексикографічному та дериваційному аспекті (А. А. Берлізов, І. І. Ліпкевич та ін.). У германістиці описано особливості номінації та варіювання найменувань об'єктів іхтіофауни в австралійському варіанті англійської мови (В. А. Коваленко та ін.). Однак номенклатуру іхтіофауни в німецькій мові ще не

проаналізовано з позицій когнітивної ономаціології, що зумовлює новизну нашого дослідження.

Мета статті – дослідити використання мотиватора-локатива в процесі творення німецькомовних номенклатурних назв риб предикатно-аргументного різновиду.

Матеріал дослідження – понад 700 німецьких найменувань риб із локативним мотиватором, вилучених із атласів «Die Meeresfische Europas» (упорядники Bent J. Muus і Jörgen G. Nielsen) [5] та «Atlas der Meeresfische» (упорядники Rudie H. Kuitert і Helmut Debelius) [12].

Основним методом аналізу мотивації німецьких номенклатурних назв риб із мотиватором-локативом є методика когнітивно-ономаціологічного аналізу, розроблена О. О. Селівановою й апробована представниками її наукової школи на матеріалі різних номінативних класів української, російської, французької, німецької та англійської мов. Мотивацію дослідниця визначає як наскрізну в процесі номінації лінгвопсихоментальну операцію встановлення семантичної й формальної залежності між мотиватором й похідною номінативною одиницею (мотивованим знаком) на підставі зв'язків різних компонентів структури знань про позначене [2, с. 158]. Залежно від статусу мотиватора в цій структурі, О. О. Селіванова виокремлює такі типи мотивації: пропозиційний, асоціативний, модусний та змішаний [2, с. 153–179]. З огляду на запропоновану дослідницею типологію мотивації, функціональні ознаки локатива розглянуто в межах пропозиційної мотивації, що застосовує знаки-мотиватори з прямими значеннями, обрані з ядерної частини структури відносно істинних і несуперечливих знань про позначене – пропозиційної.

Виклад основного матеріалу. Мотиватор-локатив є надзвичайно актуальним для німецької іхтіологічної номенклатури. Локатив – складник пропозиції, компонент зі значенням місцезнаходження [1, с. 431]. Диференціація видів риб часто відбувається на підставі їхнього поширення. Локатив диференціює навіть не лише види, а й інші класифікаційні рівні. Так, наприклад, раса риб вирізняється саме на підставі локатива: *Biskayarasse, Schwarzmeerrasse, Asowsche Rasse, Mittelmeerrasse, Kanalrassen* (5, с. 326).

У німецьких номенклатурних назвах риб функція локатива позначає місце розповсюдження риб, тому класифікація мотиваторів-локативів може бути побудована на підставі диференціації сторін світу, географічних регіонів, континентів, країн та островів, типів водойм, місць розповсюдження риб у воді.

До першої групи належать німецькі іхтіоніми, які мотивовані назвами сторін світу, як місцями поширення риб. Причому конкретний локатив і відповідний предикат імпліковані: *Südlicher Glatthai* – «Im Nord-, Ost- und Südatlantik, um die Britischen Inseln, entlang der französischen Küsten bis einschließlich dem gesamten Mittelmeer. An der afrikanischen Küste von Gibraltar über die Kanarischen Inseln und Madeira, entlang der afrikanischen Westküste über Angola bis zum Kap der Guten Hoffnung / Südafrika» (13); *Nördlicher Glatthai* – «Im Nord- und Ostatlantik, unterhalb von Skandinavien über die Britischen Inseln, entlang aller europäischen Küsten, einschließlich im gesamten Mittelmeer. An der afrikanischen Küste Marokkos» (13). У деяких назвах локативи, експліковані як назва континенту, корелюють із локативами на позначення сторони світу: *Südwesteuropäischer Näsling* – «...kommt in den Flüssen Südwestfrankreichs und Nordspaniens vor» (13); *Südafrikanische Sardine* – «...dagegen bevorzugt die kalten Strömungen der Südküste Afrikas» (13).

Другу групу представлено локативом на позначення певного географічного водного регіону розповсюдження риб: *Sibirische Groppe* – «Die Sibirische Groppe bewohnt das nördliche Europa und Nordasien von Südostnorwegen bis zum Amur-Gebiet. In verschiedenen Gebieten, zum Beispiel in Schweden oder in den Beskiden und Karpaten kommt sie zusammen mit der Groppe vor» (13); *Nordkaukasischer Gründling* – «...der in West- und Nordeuropa verbreitet ist und in schnell fließenden aber auch stehenden Gewässern mit kiesigem oder sandigem Grund und Pflanzenbewuchs vorkommt» (13); *Tropischer Knochenhecht* – «...ist eine Fischart aus der Familie der Knochenhechte, die in Flüssen Südmexikos und Zentralamerikas vorkommt» (13).

Третю групу наповнюють мотиватори, що мають локативний статус на позначення континенту як одного з місць, у водах якого розповсюджений певний вид риби: *Europäische Sardelle* – «Sie kommt im östlichen Atlantik von Schottland bis Angola, einschließlich der Nordsee, Skagerrak und Kattegat, im Mittelmeer, sowie im Schwarzen Meer vor. Es wurden auch Vorkommen bei St. Helena und Estland, sowie im Indischen Ozean bei Mauritius, den Seychellen und in der Auftriebszone vor der Küste Somalias gemeldet. Ebenso wurden versprengte Exemplare im Suezkanal und im Golf von Suez gefunden» (13); *Amerikanischer Aal* – «Der Lebensraum der erwachsenen Fische liegt in den Seen, Flüssen und Bächen Nord- und Mittelamerikas, von Grönland bis Brasilien» (13); *Afrikanischer Lungenfisch* – «...lebt in Westafrika und Zentralafrika, wobei sich das Verbreitungsgebiet noch bis in den Süden zum Sambesistrom und zum Limpopostrom erstreckt» (13), *Antarktisdorsche* – «Die Antarktisdorsche sind Vertreter der Barschartigen, die in den Gewässern der südlichen Hemisphäre um die Antarktis vorkommen» (13).

До четвертої групи зараховуємо назви країн, які обрані мотиваторами німецьких іхтіонімів й відповідають локативу еквонімичного статусу: *Japan-Kärpfling* – «Sie leben in Süß- und Brackwasser von Indien bis Indonesien, nördlich bis Japan» (13); *Peruanische Sardine* – «...finden sich im südöstlichen Pazifik, hauptsächlich innerhalb eines Bereichs von 80 km vor den Küsten von Peru und Chile» (13); *Indischer Buntbarsch* – «...kommt im Süden Indiens und auf Sri Lanka in küstennahen Süßwassern und im leichten Brackwasser vor» (13).

Подекуди мотиватор-локатив позначає острів, у територіальних водах якого розповсюджений певний вид риби: *Madagaskar-Hechtling* – «...ist eine auf Madagaskar vorkommende Fischart» (13); *Ceylonbarbe* – «Ihr natürlicher Lebensraum ist in schnell fließenden Bächen Ceylons und Sri-Lankas (Südasiens)» (3). Гіпотетичним є встановлення мотивації найменувань роду риб *Sardine*, на що вказує етимологічний словник німецької мови Duden: «Die herkömmliche Verknüpfung mit dem Namen der Insel Sardinien (als «sardinischer Fisch») ist ganz hypothetisch» (8, 697). У словнику Duden також зазначено, що традиційно вважають, що слово *Sardine* походить від назви острова Сардинія в Середземному морі, але ця назва запозичена з латини й позначає «*Hering; Sardelle*» («Der seitdem Ende des 15. Jh. s. bezeugte Name des 12 bis 25 cm langen Heringsfisches ist aus spätlat. -it *Sardina* entlehnt (zu lat. *Sarda* „Hering; Sardelle“ (8, 697)). Це стосується також і назви родини риб *Sardelle*, що позначає меншу, лише 15 см, рибу, назва якої була запозичена в XVI столітті й позначала «*kleine Sardine*» (8, с. 697–698).

Найменування риби *Sumatrabarbe* («Nur zwei seriös belegte Vorkommen sind bekannt. Singapur und der Gunung Pulai Recreational Forest in dem malaiischen Bundesstaat Johor im Süden der malaiischen Halbinsel. Auf den großen Sunda-Insel Sumatra kommt die Sumatrabarbe nicht vor» (13)) мотивоване локативом на позначення місця походження риби (острів Суматра в Індійському океані), однак зараз цей вид риби не є поширеним в цьому місці.

Локативні мотиватори міста і штату обрані для диференціації місця поширення риби: *Valenciakärpfling* – «...lebt in Spanien in stehenden und langsam fließenden Süßgewässern entlang der Mittelmeerküste von Gibraltar bis zu den Pyrenäen» (13); *Manrovia-Hechtling* – «Der Art kommt im westafrikanischen Liberia und dort vor allem in der Umgebung der Stadt Monrovia vor» (13); *Texaskärpfling* – «Ursprünglich stammt diese Fischart aus den Flüssen der südlichen USA und des nördlichen Mexikos» (13); *Floridakärpfling* – «...ist ein kleiner Süßwasserfisch, der in Florida beheimatet ist und Tümpel, Gräben und langsam fließende Bäche bewohnt» (13).

У композитному німецькому іхтіонімі *Wüstenkärpflinge* («Sie gehören zur Gattung *Cypridon*, deren Verbreitungsgebiet sich von den Wüsten Kaliforniens und Nevada über Texas und Arizona nach Mexiko erschreckt» (13)) локатив позначає ландшафтну зону, у водоймах якої поширений цей вид риби.

П'яту групу утворюють німецькі іхтіоніми, у яких локативний мотиватор указує на тип водойми існування риби. До таких зараховуємо номенклатурні найменування риб *Bachforelle* («Bachforellen besiedeln schnell fließende, sauerstoffreiche, kühle und klare

Gewässer mit Kies- oder Sandgrund in fast ganz Europa, von Portugal bis zur Wolga, außerdem Zentralanatolien und die Kaukasusregion. Im Norden kommen sie bis nach Lappland vor» (13); *Flußbarbe* («Sie kommt in Europa von den Pyrenäen bis zum Pregel und zum Dnepr vor. In Großbritannien lebt sie nur im äußersten Südosten» (13); *Seequappe* («Sie kommt in zwei getrennten Verbreitungsgebieten im nördlichen Atlantik und einigen Nebenmeeren vor» (13); *Meerbrassen* («Etwa 100 Arten dieser Familie kommen in allen tropischen, subtropischen und gemäßigt temperierten Gewässern der Weltmeere vor» (5, 190); *Moorkarpfen* («...bevorzugt flache, stark bewachsene Seen, Weiher und Teiche und meidet kalte, schnell fließende Gewässer. Sie ist selbst in kleinsten sauerstoffarmen, verschlammten Dorftümpeln zu finden. Sie können oft noch unter extremen Bedingungen wie in sauren Moorgewässern bei niedrigen Sauerstoffgehalt und sehr geringem Nahrungsangebot kleine Populationen bilden» (13); *Sumpfspringbarsch* («...lebt in Sümpfen, Teichen und langsam fließenden Gewässern in der östlichen USA, von Maine bis Florida» (13).

Локатив *See* або *Meer* часто слугує диференційною ознакою при другому компоненті, метафорично мотивованому найменуванням іншої тварини, приміром *Seewölfe* («Großwüchsige Fische mit länglichem Körper, großem Kopf, breit gerundeter Schnauze und massiven, kräftigen Zähnen. Grundfarbe meist graugrün, aber auch fast schwarze oder rötlichbraune Exemplare treten auf» (5, с. 211); *Seerate* («...spitze Schnauze, lange Schwanz» (12, 61). Ця ознака є найбільш загальною ознакою таких назв. Вона фокусує увагу не стільки на подібності зовнішнього вигляду риби та ссавця, скільки на тому, що слід диференціювати ссавця й рибу.

Мотиватор-локатив типу водойми може поєднуватися в мотиваційній базі з локативом на позначення сторони світу: *Nordischer Meerbrassen* – «Nördlich bis Südnorwegen verbreitet, bevorzugen sie sandigen Boden» (7); континенту: *Afrikanischer Meerbarbe* – «Verbreitungsgebiet: Marsa Alam, Ägypten, Afrika» (13); країни: *Argentinischer Seehecht* – «...kommt vor den Küsten Argentiniens und Uruguays vor» (13); частини суходолу, що врізається в море: *Kap-Seehecht* – «...ist am Kap des südlichen Afrikas anzutreffen» (9).

Конкретизація типу водойми також відтворена в мотиваторах німецьких номенклатурних назв риб. Зокрема, конкретні назви океану: *Atlantischer Lachs* – «...gehört zur Gattung der Lachse und lebt größtenteils im Atlantische Ozean» (13); *Pazifischer Hering* («Der Pazifische Hering kommt zwischen Korea (Gelbes Meer), Nordjapan (N-Honshu, Hokkaido), der Beringstraße, den Aleuten und Kalifornien (oder N-Mexiko) in küstennahen Gebieten vor» (13); моря: *Mittelmeer-Barrakuda* – «...aus dem Mittelmeer, dem Schwarzen Meer und vor der Atlantischen Ostküste» (6); річки: *Großnilhecht* – «...kommt in Afrika zwischen dem 5. und dem 18. nördlichen Breitengrad im Nil, Niger, Volta, Tschadsee, Senegal, Gambiabecken und im Rudolfsee vor» (13); *Kongohechtling* – «Die Art kommt in Westafrika im Gebiet von Gabun und Kongo vor und lebt vor allem in kleineren Fließgewässern der küstennahen Regenwaldgebiete» (13); озера: *Viktoriasee-Barsch* – «Im Viktoriasee wurde der gefräßige und schnellwüchsige Raubfisch Mitte der 50er Jahre künstlich angesiedelt. Hier hat er sich so erfolgreich vermehrt, dass er inzwischen das gesamte Ökosystem des Sees beherrscht. Heute wird er meist in ostafrikanischen Seen gefangen» (10).

До шостої групи належать німецькі номенклатурні іхтіоніми, у мотиваційній базі яких імплікація локатива супроводжується вибором мотиватора з термів комітатива, позначеного назвами консистенції ґрунтів, де розповсюджений певний вид риби: *Bodensalmer* – «Natürliche Verbreitung: kleine, klare Wasserläufe in Südamerika» (6); *Sandfische* – «Diese langen, gestreckten Speisefische graben sich tagsüber in ihrem Lieblingssubstrat Sand ein und ernähren sich nachts von im Sand lebenden Wirbellosen» (12, с. 95); *Schlammgrundel* – «...ist ein Meeresfisch, der an den Küsten des nordöstlichen Atlantik von Marokko und den Kanarischen Inseln über die Küsten der Britischen Inseln bis zur Nordsee und der Ostsee (nicht im Bottnischen Meerbusen) sowie im westlichen Mittelmeer vorkommt» (13). Мотивацію німецького іхтіоніма *Grundel* можна встановити лише за

етимологічним словником, у якому зазначено, що ця риба живе на ґрунті: «So benannt, weil sich dieser Fisch gerne am Grund des Wassers aufhält» (11, с. 376).

Комітативом може слугувати відповідна рослина, яка називає місце у воді, де переважно водиться риба. Приміром, мотивацію номенклатурної назви *Elritze* з'ясовуємо за допомогою етимологічного словника Duden, який вказує на те, що ця риба мешкає переважно під коренями вільхи, яка росте на березі річок: «Der Fisch ist als «Erlenfisch» benannt, weil er sich gerne unter Erlen am Ufer von Gewässern aufhält» (8, с. 178). У німецькій номенклатурній назві виду риби *Eingeweidefisch* комітатив позначений назвою частини тіла (нутрощів) іншої істоти (молюска, морської зірки і т.п.), де живе ця риба («Man nimmt an, dass der Fisch tagsüber im Innern einer Seegurke bleibt, nachts jedoch außerhalb auf Beutejagd geht. Mit dem Schwanz voraus schlängeln sie sich hierzu rückwärts in die Wirtstiere hinein. Von diesem Verhalten wurde ihr Familienname abgeleitet» (5, с. 114).

Локатив може мати характер конкретного місця перебування риб у воді: біля скель: *Felsgrundel* – «Der Felsgrundel lebt im Flachwasser von Felsküsten» (5, с. 227); у коралових рифах: *Korallenwels* – «...ist einer der wenigen im Meer und der einzige in Korallenriffen lebende Wels» (13); *Riffbarsche* – «Riffbarsche leben in den tropischen und subtropischen Zonen aller Weltmeere immer an den Küsten bei Fels- und Korallenriffen» (13) та *Klippenbarsch* – «Die Fische leben im Bereich küstennaher algenbewachsener Felsen oder Tang- und Seegraswiesen in Tiefen von bis zu 20 Metern, ältere Tiere auch bis 50 Meter» (13); у підводних печерах: *Höhlenbarsch* – «Dieser Fisch lebt versteckt in Spalten und Höhlen und ist sehr scheu» (13); біля материкового схилу: *Schlinghai* – «Der Schlinghai lebt weltweit im Atlantik, im Pazifik, im Indischen Ozean und im gesamten Mittelmeer. Schlinghaie halten sich bevorzugt am Meeresboden der Kontinentallänge in Tiefen von 100 bis 1400 Metern auf» (13); там, де прибіє: *Brandungsbarsche* – «Wie ihr Populärname schon sagt, leben die 24 Arten im flachen Brandungsbereich der kühlen Gewässer um Nord-China, Korea und Japan» (12, с. 555); у водоростях: *Tangbarsche* – «Die Bodenbewohner leben in flachen Gewässern und verstecken sich in den Tang- und Algenfeldern dieser reinen Felszonen» (12, с. 564); в уламках корабля: *Wrackbarsch* – «...lebt im östlichen und westlichen Atlantik und im Mittelmeer; als Verstecke nutzt er auch Schiffswracks, wodurch er seinen Namen erhielt» (13).

Висновки. Застосування мотиватора-локатива є доволі поширеним у складі німецьких номенклатурних назв риб пропозиційного типу мотивації і слугує для диференціації видів риб. Мотиватори-локативи як результат спостереження вчених іхтіологів відображають фрагмент відповідної наукової картини світу. **Перспективою** нашого дослідження є докладний аналіз мотиваційних функцій інших складників пропозиції та типів мотивації, що поглиблюють уявлення про мову й культуру німецького народу.

Список використаної літератури

1. Золотова Г. А. Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1988. – 440 с.
2. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология (монография) / Е. А. Селиванова. – К. : Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
3. Aquaristicum [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.aquaristicum.de>.
4. Arbeitskreis Kaltwasserfische und Fische der Subtropen [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.akfs-online.de>.
5. Bent J. Muus. Die Meeresfische Europas / Bent J. Muus, Jörgen G. Nielsen. – Stuttgart : KOSMOS Verlag, 1998. – 336 s.
6. Das Tierreich der Fische [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.world-of-animals.de>.
7. Diving Fishing Adventure [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tauchprojekt.de>.
8. Duden Herkunftswörterbuch / 4., neu bearbeitete Auflage. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich : Bibliographisches Institut, 2007 – 960 s.

9. Fische [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.fische.info_
10. Globus [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.globus.de_
11. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / Friedrich Kluge. – 23 erweiterte Auflage. – Berlin, New York : Walter de Gruyter, 1999. – 921, [3] s.
12. Rudie H. Kuitert. Atlas der Meeresfische / Rudie H. Kuitert, Helmut Debelius. – The Czech Republic : KOSMOS Verlag, 2009. – 728 s.
13. Wikipedia : Die Frei Enzyklopädie [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.wikipedia.de_

Одержано редакцією 03.03.14

Прийнято до публікації 10.04.14

С. А. Стройкова

Локативный мотиватор в немецкой ихтиологической номенклатуре

В статье осуществлен когнитивно-ономасиологический анализ немецких номенклатурных названий рыб, связанных с мотивационным признаком «место расположения», на основе связи ономасиологических структур, семантики и концептуальной основы их образования. Кроме того, рассмотрена роль локативного мотиватора в образовании пропозитивно мотивированных названий рыб в немецкой ихтиологической номенклатуре. В качестве приоритетных ономасиологических признаков определены те, которые мотивированы названиями частей света как мест распространения рыб; обозначениями определенного географического водного региона обитания рыб; названиями континентов, в водах которых распространен определенный вид рыб; названиями стран, островов, городов, штатов для дифференциации распространения рыб; типом водоемов обитания рыбы и т. д. Использование мотиватора-локатива является распространенным в составе немецких номенклатурных названий рыб пропозитивного типа мотивации и служит для дифференциации видов рыб. Мотиваторы-локативы, как результат наблюдений ученых-ихтиологов, отображают фрагмент соответствующей научной картины мира. Перспективой нашего исследования является детальный анализ мотивационных функций других составляющих пропозиции и других типов мотивации, которые обогащают представления о языке и культуре немецкого народа.

Ключевые слова: немецкие номенклатурные названия рыб, когнитивно-ономасиологический анализ, мотивация, локатив.

S. A. Stroykova

Motivator-locative in the German ichthyological nomenclature

This article focuses on the cognitive-onomasiological analysis of the German scientific names of fish species related to the motivational feature «location» regarding the links in the onomasiological structures, semantics and the conceptual basis of their formation. Moreover, the role and the place of the motivator-locative in the formation of the propositionally-motivated German names of fishes are considered. The main onomasiological features are determined as motivated by the names of the parts of the world as the location of fishes; designations of certain geographical water regions; the names of continents, which waters the fish species are spread in; the names of countries, islands, towns and states for fishes spreading determination; types of basins where fishes are found; the places of fishes' water locations etc. The use of motivators-locatives including the German names of fishes makes for differentiation of species. Motivators-locatives, as the result of observation of ichthyologists, represent the fragment of the corresponding scientific picture of the world. The perspective of the investigation is in the detailed analysis of motivational functions of other propositional components and other types of motivation that deepens the ideas about the language and culture of German people.

Key words: cognitive-onomasiological analysis, German names of fishes, motivation, motivator-locative

ТРИАНГУЛЯЦІЙНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ ВІРТУАЛЬНОГО МАНІПУЛЯТИВНОГО ДИСКУРСУ БЛОГОСФЕРИ

У статті запропоновано й обґрунтовано методика дослідження маніпулятивного віртуального дискурсу блогосфери. Багатовимірний підхід у запропонованому дискурс-аналізі є актуальним, оскільки дозволяє вивчати принципово нове динамічне комунікативне середовище, яке швидко розвивається і породжує нові види дискурсивних практик. Комбінування якісних і кількісних незалежних методів, що дає змогу отримати достовірні результати на підґрунті застосування кількох методів у межах одного дослідження, забезпечує найбільшу результативність дискурс-аналізу.

Когнітивно-прагматичною основою запропонованої методики дослідження є розуміння того, що цей вид дискурсу слід вивчати як конструювання соціальних відносин і управління ними (прагматичний аспект) на основі перетворення ключових ідей окремої людини або мовленнєвої спільноти, регулювання комунікативної діяльності адресатів, впливу на їхню свідомість (когнітивний аспект). Запропонована методика дискурс-аналізу передбачає визначення дискурсоутворювальних параметрів, вивчення комунікативних практик (алгоритм аналізу запропонований), виявлення репертуару маніпулятивних стратегій і тактик; на основі концептуального аналізу виявляються трансформації концептів. Зважаючи на високий маніпулятивний потенціал віртуального дискурсу блогосфери, запропонована методика дозволяє докладно вивчати різні дискурси мережі і розробляти шляхи протидії її маніпулятивності.

Ключові слова: *віртуальний маніпулятивний дискурс, дискурс-аналіз, триангуляційний підхід, мовленнєве співтовариство, дискурсоутворювальні параметри, блог, блогосфера, маніпулятивні стратегії й тактики, концепт, концептуальний аналіз.*

Постановка проблеми. Вплив Інтернету на мовну свідомість сучасного суспільства й особистості є глибоким і системним. Постійно змінюються та удосконалюються дискурсивні практики в Мережі. Незважаючи на швидкий розвиток інтернет-середовища, сутність поняття *віртуальний дискурс*, набір властивих йому категорій, методологія дослідження віртуального дискурсу потребують подальшого докладного вивчення, що і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Інтернет – нове комунікативне середовище, яке породжує нові види дискурсів, що принципово відрізняються від «неінтернетівських». В Інтернеті традиційні жанри й дискурсивні практики трансформуються й перероджуються в нові підвиди; у формуванні дискурсивних практик Мережі задіяні технологічні особливості віртуального середовища, що не дає змоги одержати адекватні результати дослідження в межах якого-небудь одного методу. Крім того, в інтернет-лінгвістиці змінився сам об'єкт дослідження, що за рахунок глобальності й інтерактивності комунікації становить безліч. Стосовно до «загальної гуманітарної науки» ці об'єкти повинні мати характер «ансамблів» – мас, груп, класів, тобто бути множинами чогось. Об'єкти ці повинні бути – знову-таки, нехай лише з погляду звичайної мови – досить певними, тобто виступати насамперед як «безлічі» [4, с. 19–20]. Так, в Інтернеті в самій назві жанрів уже закладене поняття *множини, безлічі* – блогосфера – це множина блогів, авторів, постів, коментарів, гіперпосилань тощо.

Мета дослідження – обґрунтування триангуляційного підходу до дослідження віртуального дискурсу блогосфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми або напрямів дослідження. Метод дискурсивного аналізу працює у взаємодії з іншими власне лінгвістичними й загальнонауковими методами. «Те, що робить дослідницьку техніку дискурсивною, – це не метод як такий, а використання методу для досягнення цілей інтерпретативного аналізу певного виду тексту в аспекті розуміння дискурсу та його ролі в конституюванні соціальної реальності. Через те, що багато якісних технік використовується в дискурс-аналітичній онтології й епістемології, вони можуть трактуватися як дискурсивні методи» [10, с. 7]. Про необхідність

дослідження дискурсу з використанням кількох підходів писав і Н. Фаркло, який запропонував «триаспектний» підхід до дискурс-аналізу «у тому розумінні, що він спрямований на аналіз текстів у межах дискурсів, локалізуючи їх в історичному й соціальному контексті, у зв'язку з чим ми змушені удатися до вивчення конкретних авторів, відносин і практик, що характеризують предмет дослідження» [9]. Л. Вуд і Р. Крегер зазначали, що завданням дискурс-аналізу є не застосування категорій до мовлення учасників, а «ідентифікація способів, якими учасники самі активно конструюють і використовують категорії у своєму мовленні» [12, с. 29–30].

Ідея «ефективного методу» все частіше підлягає сумніву і замінюється ідеєю про те, що дослідження вирає від використання різних методів і теорій [8, с. 680]. М. Alvesson і S. Deetz указують на те, що багато дослідників знаходять традиційні підходи занадто обмеженими. Замість того, щоб використати той самий метод для інтенсивного вивчення того самого феномена, більш продуктивним є застосування іншого відмінного методу [7].

Таким чином, найбільша результативність дискурс-аналізу можлива в разі застосування ще кількох методів і використання кількох різних підходів.

Використання в межах одного дослідження різних типів свідчень, залучення даних кількох підходів і використання кількох методів у науці називається триангуляційним підходом (від *triangulation* – підхід до вивчення місцеположення предмета з різних позицій) [11, с. 234]. «Усі знання про об'єкт аналізу, отримані в межах триангуляційного підходу, є істинними, доповнюють одне одного і не вимагають додаткової інтерпретації, що веде до еклектики» [5, с. 7].

«Третім шляхом» у лінгвістиці називають комбінування якісних і кількісних незалежних методів, що дає змогу отримати більш достовірні результати на підґрунті застосування кількох методів у межах одного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Методика дослідження віртуального маніпулятивного дискурсу блогосфери на основі триангуляційного підходу має когнітивно-прагматичне підґрунтя, оскільки цей вид дискурсу розглядають як конструювання соціальних відносин і управління ними (прагматичний аспект) на основі перетворення ключових ідей окремої людини або мовленнєвої спільноти, регулювання комунікативної діяльності адресатів, впливу на їхню свідомість (когнітивний аспект). «Застосування дискурс-аналітичного підходу дозволяє дослідникам вибудовувати й наповнювати змістом інші теоретичні комплекси, пропонуючи нові ідеї, концепти й виклики» [10, с. 6].

Пропонуємо таку методику дискурс-аналізу маніпулятивного дискурсу блогосфери. На *першому етапі* на основі зіставно-типологічного аналізу визначаються дискурсоутворювальні параметри маніпулятивного дискурсу блогосфери будь-якої мови, а саме лінгвокультурологічна історія блогів; концепція *адресат – адресант* у блог-комунікації; інтертекстуальність як механізм формування маніпулятивного дискурсу блогів; симулярність дійсності; на *другому етапі* аналізуємо маніпулятивний дискурс блогосфери: на основі семантичного аналізу розглядаємо закріплення термінів *блог, блогосфера* в мовній свідомості носіїв досліджуваних мов; із застосуванням дискурс-аналізу досліджують комунікативні практики авторів блогів, прийоми, що застосовують комуніканти блогосфери для здійснення маніпулятивного впливу на мовну свідомість мовленнєвої спільноти, аналізуємо когнітивно-прагматичний потенціал прецедентних текстів; на основі дистрибутивного аналізу крізь призму рівневого підходу аналізуємо прагматику позиціювання в системі гіперпосилань та створення симуляції реальності; за допомогою інтент-аналізу вивчаємо маніпулятивний потенціал іменувань комунікантів блогу (ніків), аналізуємо іллокутивні настанови авторів блогів, контент-аналіз дозволяє дослідити актуальні теми блогів та застосування категорії звертання. *Третій етап* спрямовано на виявлення репертуару маніпулятивних стратегій і тактик у дискурсі блог-комунікації за допомогою інтент-аналізу. На основі концептуального аналізу виявляємо трансформації концепту (концептів), що впливають на свідомість комунікантів.

Вважаємо за доцільне проаналізувати один із базових концептів блогосфери з позицій його модифікацій у нових комунікативних умовах і його організаційної ролі в дискурсивній практиці блогової спільноти в комплексну методику дискурс-аналізу. Концептуальний аналіз передбачає моделювання й опис концептів як спосіб реконструкції мовної картини світу [3, с. 167]. З огляду на це дослідження концепту в мережевій мовленнєвій спільноті, зокрема і в реалізації його в мовному знакові [6], дасть змогу визначити особливості мовної картини світу цієї спільноти та його модифікації, що можуть мати маніпулятивний характер.

У нашому дослідженні *концепт* розуміємо як «багатовимірне ментальне утворення, компонентами якого є образно-перцептивний, понятійний і ціннісний складники» [1, с. 26], когнітивний стрижень дискурсивної практики – до нього «можна піднятися дискурсивно (крізь роздуми, поняття) і недискурсивно (крізь образ, символ, участь в усвідомленій діяльності)» [1, с. 23]. Існують різноманітні методики концептуального аналізу, і це цілком обґрунтовано, оскільки всі вони спрямовані «на розробку міждисциплінарного інтегративного підходу до розуміння моделювання свідомості, пізнання, спілкування, діяльності» [2, с. 12]. Детальний аналіз існуючих підходів до дослідження концептів запропоновано в працях І. Голубовської, В. Карасика, З. Попової та І. Стерніна, Н. Слухай, О. Снітко, Т. Вільчинської. Дослідники дійшли висновків, що концептуальний аналіз ґрунтується на різноманітних методиках: дистрибутивного, контекстуального, компонентного аналізу, етимологічній реконструкції внутрішньої форми знаків, що експлікують концепти, асоціативному експерименті, польовому моделюванні. «Діапазон методів концептуального аналізу сьогодні виявляє тенденцію до конвергенції і злиття, але більшість методів усе ще демонструє креативні можливості авторських теорій» [3, с. 171]. Аналіз наявних методик концептуального аналізу уможливив визначення українськими дослідниками Н. Слухай, О. Снітко та Т. Вільчинською [3] найбільш дієвих: методику аналізу культурних концептів Ю. Степанова; етноцентричну методику А. Вежбицької; методику вивчення культурних доміант (В. Карасик); методику дослідження структури концепту З. Попової й І. Стерніна; метод логіко-семіотичної рамки (Н. Слухай); дослідження концепту на основі аналізу семантичного простору слова (М. Скаб); концептуальний аналіз на основі ментально-психонетичного комплексу (МПК) (О. Селіванова); метод семантико-аксіологічного поля (Т. Вільчинська). Більшість із цих методик ґрунтується на триангуляційному підході, оскільки передбачає застосування кількох методів дослідження.

Загалом методики концептуального аналізу досить важко чітко систематизувати, навіть з огляду на використання при концептуальному аналізі різних термінів, наприклад: фреймова семантика Ч. Філмора, теорія метафори й метонімії Дж. Лакоффа і М. Джонсона, сценарії Р. Шенка і Р. Абельсона, когнітивні прототипи Е. Рош і П. Кей тощо.

Ми пропонуємо таку методику дослідження концептів: семантичний аналіз слів, які номінують концепт (за даними лексикографічних джерел); семантичний аналіз слів, які номінують концепт за даними рецептивного експерименту, проведеному в блогосфері будь-якої мови; інтерпретативний аналіз асоціацій сприйняття концепту носіями мови на основі лексикографічних дефініцій; інтерпретативний аналіз асоціацій сприйняття концепту реципієнтами експерименту, проведеного в блогосфері.

Наведений спектр методик дослідження концепту свідчить про тенденцію до аналітичного осмислення в динамічних системах, якою є і блогосфера Мережі, триангуляційного підходу. Його сутність була об'єктивно сформульована Є. Тарасовим. «Наприклад, так звані цінності й антицінності: *любов, батьківщина, прогрес, освіта, успіх, здоров'я, борг, праця, сім'я, бідність, нестаток* можуть бути описані за допомогою дефініцій у тлумачних, філософських, психологічних, соціологічних словниках, літературних есе, у статтях ... у вигляді асоціативних полів з асоціативних словників, за допомогою семантичних полів, графіків, дендограм, конструйованих на основі психосемантичних експериментів, живописних символічних і несимволічних зображень. Ці знакові об'єктивації

значень мовленнєвих продуктів, створюваних у процесі спілкування, повинні існувати як доповнювальні один одного, а значення цих об'єктивацій повинні стати для дослідника основою для побудови нових гіпотез у творчій активності, що лежить за межами алгоритмів звичної виконавської діяльності аналітика» [5, с. 8].

Висновки. Триангуляційний підхід до дискурс-аналізу блогосфери, запропонований у дослідженні, дає змогу комбінувати незалежні якісні й кількісні методи, які доповнюють один одного, використовувати різні типи даних, застосовувати ідеї кількох підходів. Триангуляційний підхід органічно властивий методу дискурс-аналізу і відповідає положенням його різних напрямів. Тільки використання комплексного підходу до вивчення нового комунікативного середовища, яким є Інтернет, може дати достовірні результати.

Перспективи подальших досліджень. Запропонована методика дослідження віртуального маніпулятивного дискурсу, з огляду на її універсальність, може бути екстрапольована на вивчення інших видів віртуальних дискурсів, і це буде предметом наших подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Карасик В. И. Языковые ключи / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2009. – 406 с.
2. Ляпин С. Х. Концептология: к становлению подхода / С. Х. Ляпин. – Архангельск : Изд-во Поморского ун-та, 1997. – Концепты. Вып. 1. – С. 11–35.
3. Слухай Н. В. Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні: навч. посіб. / Н. В. Слухай, О. С. Снітко, Т. П. Вільчинська. – К. : Вид.-поліграф. центр “Київський університет”, 2011. – 367 с.
4. Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Ю. С. Степанов. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 248 с.
5. Тарасов Е. Ф. Жизнь языка в культуре и социуме / Е. Ф. Тарасов // Жизнь языка в культуре и социуме : [сб. науч. тр.]. – М. : Ин-т языкознан. РАН, 2009. – С. 3–8.
6. Толчеева Т. С. Характер співвідношення між концептом та мовним знаком / Т. С. Толчеева // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2012. – № 52. – С. 192–194.
7. Alvesson M. Critical theory and postmodern approaches in organizational studies / M. Alvesson, S. Deetz // S. R. Clegg, C. Hardy, & W. R. Nord (Eds). Handbook of organization studies. – London : Sage, 1996. – P. 191–217.
8. Clegg S. R. Representations (1996a) / S. R. Clegg // S. R. Clegg, C. Hardy, W. R. Nord (Eds.). Handbook of organization studies. – London : Sage, 2006. – P. 676–708.
9. Fairclough N. Discourse and Social Change / Norman Fairclough. – Cambridge : Polity Press, 1992. – 272 p.
10. Phillips N. What Is Discourse Analysis? / N. Phillips, C. Hardy // N. Phillips and C. Hardy Discourse Analysis: Investigating Processes Of Social Construction. – Thousand Oaks, CA : Sage, 2002. – P. 1–18.
11. Stubbs M. Discourse Analysis: The Sociolinguistic Analysis of Natural Language / Michael Stubbs. – Oxford : Blackwell Publisher, 1983. – 270 p.
12. Wood L. A. Doing Discourse Analysis: Methods for Studying Action in Talk and Text / L. A. Wood, R. O. Kroger. – Thousand Oaks, Ca : Sage Publications, 2000. – 256 p.

Одержано редакцією 23.01.14

Прийнято до публікації 17.02.14

И. В. Пожидаева

Триангуляционный подход в исследовании виртуального манипулятивного дискурса блогосферы

В статье предлагается и обосновывается методика исследования манипулятивного виртуального дискурса блогосферы. Многомерный подход в предложенном дискурс-анализе является актуальным, поскольку позволяет изучать принципиально новую динамичную коммуникативную среду, которая быстро развивается и дает новые виды дискурсивных практик. Комбинирование качественных и количественных независимых методов позволяет получить более достоверные результаты на основе применения нескольких методов в рамках одного исследования и обеспечивает наибольшую результативность дискурс-анализа.

Когнитивно-прагматическою базою предложенной методики исследования является понимание того, что манипулятивный дискурс изучается как конструирование социальных отношений и управление ими (прагматический аспект) на основе преобразования ключевых идей отдельного человека или речевой общности, регулирования коммуникативной деятельности адресатов, воздействия на их сознание (когнитивный аспект). Предложенная методика дискурс-анализа включает определение дискурсивных параметров, изучение коммуникативных практик (алгоритм анализа предложен), выявление репертуара манипулятивных стратегий и тактик; на основе концептуального анализа выявляются трансформации концептов. Учитывая высокий манипулятивный потенциал виртуального дискурса блогосферы, данная методика позволяет подробно изучать различные дискурсы сети и разрабатывать пути противодействия ее манипулятивности.

Ключевые слова: виртуальный манипулятивный дискурс, дискурс-анализ, триангуляционный подход, речевое сообщество, дискурсивные параметры, блог, блогосфера, манипулятивные стратегии и тактики, концепт, концептуальный анализ.

I. V. Pozhidaeva

Triangular approach in the blogosphere virtual manipulative discourse research

The paper presents and grounds the research methodology of the blogosphere virtual manipulative discourse. Proposed multidimensional approach to discourse analysis is topical because it allows studying a fundamentally new dynamic communicative environment that provides new types of discursive practices. Combining qualitative and quantitative independent methods you can get more reliable results on the basis of the use of multiple methods within a single study which provides the better discourse-analysis efficiency.

Cognitive and pragmatic basis for the proposed research methodology is an understanding that this kind of discourse is studied as social relations construction and management (pragmatic aspect) based on the transformation of the key ideas of the individual or the speech community, recipients communicative activity regulation and impact on their minds (cognitive aspect). The technique of discourse analysis involves the following: determining of discursive parameters, study of communicative practices (analysis algorithm is proposed), detection of manipulative strategies and tactics repertoire, revealing the concepts transformation based on conceptual analysis. Given the high potential of blogosphere virtual manipulative discourse this technique allows you to thoroughly examine the various network discourses and develop ways of countering its manipulations.

Keywords: virtual manipulative discourse, discourse analysis, triangulation approach, speech community, discourse parameters, blog, blogosphere, manipulative tactics and strategies, concept, conceptual analysis.

УДК 811.111'42'44

В. А. Ущина

МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ОБРАЗНОГО СКЛАДНИКА КОНЦЕПТУ РИЗИК/RISK В АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

У статті виявлено і схарактеризовано мовні засоби репрезентації образного складника в структурі багатогранного концепту РИЗИК / RISK в англomовній картині світу. Для цього використано модель скоординованих способів пізнання, яка ґрунтується на тріаді поняттєвого, образного та ціннісного елементів у структурі концепту. Для аналізу образного компоненту концепту РИЗИК / RISK до уваги взято англomовні прислів'я та ідіоматичні вирази як засоби інтерпретації дійсності в рамках фразеологічної картини світу. Унаслідок аналізу ідіом ситуація ризику схематично представлена як ситуація потенційної загрози суб'єкту і як ситуація вибору й невизначеності, що уможливило виокремлення найзагальніших метафоричних образів ризику, маніфестованих у цих ідіоматичних виразах: ризик як азартна гра, ризик як боротьба зі стихією, ризик як полювання і ризик як небезпека для життя людини. Інтерпретація ідіом за типом образного складника концепту на основі базових метафор ризику дала змогу визначити такі

онтологічні ознаки цього концепту як небезпека, азарт, хоробрість, невизначеність, страх, шанс, можливість, імовірність, прагнення змінити ситуацію на краще, шляхетність.

Ключові слова: *ризик, ситуація ризику, концепт, концептуальні ознаки, метафоричний образ.*

Постановка проблеми. Поняття ризику стало одним із ключових об'єктів академічних та публічних дебатів у гуманітарних науках ще після Другої світової війни [6; 8; 10; 11; 12]. Проте активні лінгвістичні дослідження цього феномену розпочалися лише в останні десятиліття [2; 3; 5; 9; 13; 14]. Це, на нашу думку, викликано не лише неабияким інтересом до самого феномену „ризик”, а й небаченим ростом кількості публікацій у численних друкованих та електронних засобах інформації про різноманітні ризики, що охоплюють усі сфери буття сучасної людини. Сучасний стан гуманітарної науки з одного боку і об'єктивні умови сучасного суспільства з іншого вимагають переосмислення багатьох проблем, серед яких „ризик” посідає не останнє місце. Тому зовсім не випадковий інтерес до проблем ризику й серед мовознавців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвістичний аналіз феноменології ризику має міждисциплінарний характер і реалізується в загальнонауковій парадигмі суб'єктивістської традиції, яка дає можливість осмислити розуміння цього явища як важливої частини віддзеркалення суб'єктом навколишнього світу. Образ предмета або явища – це завжди образ суб'єктивного ставлення до нього, зафіксована ціннісно-мотиваційна установка індивіда як формула його потенційних дій. Не претендуючи на вичерпне визначення, ми тлумачимо ризик як вид суб'єктної діяльності в ситуації невизначеності й обов'язковості вибору, наслідок якого може бути як позитивний, так і негативний. Таке розуміння ризику наштовхує на усвідомлення потреби вироблення критеріїв, які дали б змогу схарактеризувати конкретну ситуацію як ситуацію ризику, а також описати закономірності, що зумовлюють вибір тих чи тих дій (зокрема й дискурсивних) суб'єктів цієї ситуації. Ризик як багатогранний феномен містить в собі цілу низку складників у всьому розмаїтті моделей концептуальних зв'язок і сполучень, яким притаманні як універсальні, так і особистісні значення для носіїв англійської мовної культури. Такий усвідомлений (категоризований) досвід про явище або матеріальний об'єкт зберігається як певна структура, оперативна одиниця свідомості, яку в науковій літературі найчастіше позначають терміном „концепт”.

Мета статті полягає в тому, щоб виявити й схарактеризувати мовні засоби репрезентації образного складника концепту РИЗИК / RISK в англійській картині світу. Для цього ми скористались моделлю скоординованих способів пізнання, яка ґрунтується на запропонованій В. І. Карасиком тріаді поняттєвого (змістового, фактуального), образного й ціннісного елементів у структурі концепту [4, с. 127]. Поняттєвий складник концепту – це його мовна фіксація, його опис, поданий у системі ознак і словникових дефініцій. Оцінний складник – це сукупність валоративних характеристик концепту, даних про нього, зокрема, у пареміологічних одиницях і крилатих висловах відомих людей. Образний компонент концепту активує в мовній свідомості опредмечування когнітивних метафор, через які пізнаються абстрактні сутності.

У цій статті звернемося саме до образного складника концепту РИЗИК/RISK, оскільки він найяскравіше відображає аксіологічну оцінку предмета або явища, зумовлену менталітетом носіїв англійської мови. Отже, об'єктом дослідження статті стала образна частина концепту РИЗИК / RISK, вивчення якої уможливило виокремити деякі його концептуальні ознаки і лінгвокультурні доміанти в англійському соціумі.

Для аналізу образного компоненту концепту РИЗИК/RISK до уваги взято англійські прислів'я та ідіоматичні вирази як засоби інтерпретації дійсності в рамках фразеологічної картини світу. Матеріал для аналізу було відібрано з різноманітних фразеологічних словників англійської мови [CIDI, CEDI, EI, MWEDT, ODEI]. Паремії, що репрезентують концепт РИЗИК / RISK як засіб непрямої номінації, сприяють визначенню концептуальних ознак досліджуваного концепту. Значення фразеологізмів трактуємо як

результат акту номінації, основою якого є реальна ситуація, зафіксована у свідомості носіїв мови у вигляді сценарію, що уможлиблює подальше конструювання прототипних сценаріїв ситуації ризику.

Ми розподілили виокремлені фразеологічні одиниці зі значенням „ризик” за групами з огляду на те, що в мові зазвичай існує чимало фразеологізмів, у яких один і той самий концепт виражений по-різному, що дає підстави вирізняти закладені в них різні концептуальні ознаки. Аналіз ідіом і використання концепції наївної картини світу [1] уможлиблює схематично представити ситуацію ризику як ситуацію потенційної загрози суб'єкту, як ситуацію вибору й невизначеності, що дає підстави визначити найзагальніші метафоричні образи ризику, маніфестовані в цих ідіоматичних виразах: ризик як азартна гра, ризик як боротьба зі стихією, ризик – полювання і ризик – небезпека для життя людини.

1) Ризик – це азартна гра, напр.:

1) *Go for a broke* – *to risk it all, even if it means losing everything* (буквально: „іти ва-банк, кістьми лягти”); значення: „ризикнути усім”);

2) *At stake* – *at risk, in danger* (буквально: „на кону”); значення: „ризикуючи, опинитись під загрозою втратити все”);

3) *Beat the odds* – *to succeed when the chances of success are small* (букв. „побити”); значення: „досягнути мети, незважаючи ні на що”);

4) *Bet one's bottom dollar* (= *bet your life, bet the ranch*) – *to risk everything in the hopes of winning* (букв. „поставити на останній долар”, значення: ризикнути усім у надії на перемогу);

5) *Put money on the line* – *to risk or take a chance* (буквально: „зіграти на усі гроші”); значення: „ризикнути, використати шанс”);

6) *Roll the dice* – *to take the risk* (буквально: „зіграти в кості”, значення: „ризикнути, кинути виклик долі”);

7) *Playing Russian Roulette* – *taking a huge, huge risk; playing the real Russian roulette, however, means risking your life*; (буквально: „зіграти в російську рулетку”; значення: „ризикнути усім”);

8) *Safe bet* – *a proposition that doesn't have any risks attached* (буквально: „надійна ставка”; значення: „пропозиція, яка не несе ніяких ризиків”);

9) *Nothing ventured, nothing gained* – *You have to take a risk in order to get something good* (буквально: „хто не ризикує, той не п'є шампанського” або: „вовків боятися, до лісу не ходити”); значення: „аби чогось досягти, потрібно ризикувати”).

У наведених вище прикладах асоціативне сприйняття ризику пов'язане з азартною грою, що засвідчує непересічну роль метафори у формуванні мовної моделі світу та соціокультурну зумовленість когнітивних структур. Адже споконвічно прагнення людини використати шанс, обманути долю, збагатитись без вкладеної праці було пов'язане з ризиком і небезпекою. Відтак, у цих ідіомах репрезентація концепту РИЗИК / RISK ґрунтується на метафорі „азартна гра”, характерними властивостями якої є „азарт”, „шанс”, „небезпека”, „імовірність”, „невизначеність”, „прагнення змінити ситуацію на краще”. Спостерігаємо також, що в більшості згаданих фразеологізмів ризикована поведінка асоційована з необережністю (ідіоми 1–7), що, безперечно, містить негативні конотації і протиставлене обережності (ідіоми 8 – 9), здатності відмовитись від можливих втрат, що оцінено позитивно. Водночас, опинившись у складному становищі, зіткнувшись із небезпекою, слід проявити мужність, силу характеру і готовність ризикнути (ідіома 9).

Крім репрезентації ризикованої поведінки, у фразеологічних одиницях міститься інформація і про самого суб'єкта ризику як азартного гравця, сміливця, який іде назустріч долі:

10) *High roller* – *a person who takes big risks* (букв. „той, хто високо літає”, значення: „людина, яка часто іде на ризик”);

11) *Beginner's luck* – *a good fortune in the first attempt or effort* (буквально: „талан початківців у картярській грі”; значення: „новачкам таланить у їхніх починаннях, навіть, коли вони ризикують”);

12) Riverboat gambler – a confident-looking risk-taker (origin – a person who once rode the riverboats along the Mississippi and other American rivers and gambled onboard; походження – так називались люди, які фактично жили, граючи в азартні ігри, на теплоходах-казино, що ходили по річці Міссісіпі та інших американських річках; буквально: „картяр на теплоході”; значення: „людина, яка іде на ризик з упевненим виглядом шахрая-професіонала”).

Фразеологічні одиниці відіграють важливу роль у виявленні національно-культурних особливостей мовної картини соціуму, яку вивчають, адже в них представлено духовні цінності, створені впродовж його історичного розвитку. Так, у фразеологічних номінаціях суб’єкта ризику (ідіома 12) та ризикованої поведінки (ідіома 7) репрезентована культурно-маркована інформація.

II) Ризик – це полювання, напр.:

13) Hold a wolf by the ears – to be in a dangerous, risky position (буквально: „тримати вовка за вуха”; українські відповідники – „попасти в лігво ведмедя”; значення: знаходитись у дуже небезпечному становищі);

14) Put one’s head into a lion’s mouth – to take a big risk (буквально: „запхати голову в пащу лева”; значення: „іти на ризик”);

15) A bird in the hand is worth two in the bush – don't risk losing what you have by trying to get more; it is better to value what you have than to try to get more... (буквально: „один птах у руці краще, ніж два в кущах”, український еквівалент: „синиця в руці краще, ніж журавель в небі”);

Метафоричну модель „ризик як полювання”, репрезентовану у фразеологічних одиницях 13–15, підтримує той факт, що сама ідея „азарт мисливця на полюванні” представляє внутрішню форму наведених ідіом. Інгерентними ознаками полювання є азарт, насолода, сміливість людини, яка прагне не лише вполювати звіра, а й відчутти себе сильною, хоча й усвідомлює небезпеку, а тому намагається бути обережною (ідіома 15).

III) Ризик – боротьба зі стихією, напр.:

16) Throw caution to the wind – to start taking risks and stop worrying about the danger involved (буквально: „викинути обережність на вітер”; значення: „почати ризикувати і не зважати на небезпеку”);

17) Swim against the stream – to move counter to a prevailing trend (буквально: „пливти проти течії”; значення: „ризикувати, незважаючи ні на що”);

18) Between wind and water – the risky, vulnerable part or point of anything (буквально: „між вітром і водою”; значення: „знаходитись в ризикованому становищі”);

20) Be on one’s beam ends – to risk one’s life, to be in a difficult situation (about a ship – to incline, as a vessel, so much on one side that her beams approach a vertical position) (буквально: „знаходитись на судні, яке нахилене на один бік”, значення: „ризикувати життям”);

21) Fight fire with fire – to reduce risks with the security measures (буквально: гасити вогонь за допомогою вогню”, значення: „зменшити ризики будь-якими засобами”).

Образ, виражений у буквальному значенні ідіом 16–21, ґрунтується на реальних ситуаціях небезпеки, з якою стикалися мореплавці в доіндустріальні часи, що засвідчує і етимологія англійського слова „risk”. За однією з версій, воно походить від давньогрецького: „rhiza” (грец. скеля) – так грецькі моряки й купці позначали „ризик”: скелі насправді знаходяться «там», у зовнішньому фізичному просторі, але вони небезпечні лише для тих, хто ризикне наблизитися до них [7, с. 446].

IV) Ризик – небезпека для здоров’я, напр.:

22) Dice with death – to put one’s life at risk by doing something very dangerous (буквально: „гратися зі смертю”; значення: „ризикувати життям”);

23) Risk life and limb – to do something very risky and dangerous when you may get hurt (буквально: „ризикувати життям і кінцівками”; значення: „робити щось ризиковане для здоров’я”);

24) *To risk one's neck (=one's head, one's skin) (to do something)* – to try very hard to accomplish something (буквально: „ризикнути власною шиєю, головою, шкірою”; значення: „дуже старатись досягти мети, незважаючи на всі ризики і труднощі”);

25) *To go out on a limb* – putting oneself in a risky situation in order to help someone (буквально: „стояти на тоненькій гілці”; значення: „наражати себе на небезпеку, свідомо йти на ризик”);

26) *To stick one's neck out* – to make oneself vulnerable, take a risk (буквально: „виставити голову зі сховища”, значення: „ризикнути”).

Ознаки, зафіксовані в ідіомах 22–26, характеризують такі специфічні прояви концепту РИЗИК / RISK як небезпека, страх, шкода для життєдіяльності людини. Проте деякі з наведених фразеологічних одиниць (24, 25) містять позитивну оцінку ризикованої поведінки, що імплікує схвальне ставлення в англослов'янському соціумі до таких рис як хоробрість, наполегливість і небайдужість, хай і з можливими трагічними наслідками. Цю позитивну оцінку трактуємо як ще одну важливу концептуальну ознаку ризику – благородство, шляхетність.

Висновки. Функціонування прислів'їв і типовість образів під час формування їхньої концептуальної структури відображає досвід соціокультурних традицій представників англослов'янської культури. Результати проведеного нами дослідження підтвердили, що фразеологічні одиниці є ефективним лінгвістичним засобом експлікації концепту РИЗИК/RISK. Інтерпретація ідіом за типом образного складника концепту на основі базових метафор ризику дала змогу нам виокремити такі онтологічні ознаки цього концепту як небезпека, азарт, хоробрість, невизначеність, страх, шанс, можливість, імовірність, прагнення змінити ситуацію на краще, шляхетність. Відтак, ми дійшли висновку: репрезентація ризику у свідомості індивіда можлива через усвідомлення вербалізованих зв'язків між ризиком, небезпекою і шансом, а також через імовірнісну та якісну оцінку ризику суб'єктом як розуміння ним невизначеності наслідків власних дій у ситуації ризику й потребі реалізації вибору, що вплине на майбутнє суб'єкта. Вивчення динаміки поведінки суб'єкта дискурсивної діяльності в ситуації ризику вважаємо **перспективною** наших подальших наукових пошуків.

Список використаної літератури

1. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.
2. Ефимова Н. Н. Онтологизация концепта «риск» в английской фразеологии : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Н. Н. Ефимова. – Иркутск, 2000. – 19 с.
3. Застровська С. О. Концепт RISIKO (ризик) у німецькомовній картині світу // Нова філологія / С. О. Застровська. – Збірник наукових праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2008. – № 34. – С. 70–75.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
5. Солошенко А. В. Концепты «риск» / «risk» и «путешествие» / «travel» в англоязычной и русскоязычной лингвокультурах: проблемы перевода : дисс. ... канд. филол. наук / А. В. Солошенко. – Краснодар. – 2007. – 242 с.
6. Яницкий О. Н. Социология риска: ключевые идеи / О. Н. Яницкий // Мир России. – № 1. – 2003. – С. 3–34.
7. Ayto J. Dictionary of Word Origins: Histories of More than 8000 English-Language Words / J. Ayto. – New York : Arcade Publishing, 1993. – 592 p.
8. Beck U. Risk Society: Towards a New Modernity / U. Beck. – London : Sage, 1992. – 272 p.
9. Fillmore Ch. J., Atkins B.T. Toward a frame-based lexicon: the semantics of RISK and its neighbors / Charles J. Fillmore, Beryl T. Atkins // Frames, Fields and Contrasts [ed. by A. Lehrer, E.F. Kittay]. – Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum, 1992. – P. 75–102.
10. Giddens A. The Consequences of Modernity / A. Giddens. – Stanford : Stanford University Press, 1990. – 186 p.
11. Luhmann N. Risk: A Sociological Theory / N. Luhmann. – Berlin, New York : Walter de Gruyter, 1991. – 243 p.

12. Lupton D. Risk as moral danger: the social and political functions of risk discourse in public health / D. Lupton // International Journal of Health Services. – Kingswood, Australia. – № 23 (3), 1993. – P. 425–435.

13. Stallings R. A. Media Discourse and the Social Construction of Risk / R.A. Stallings // Social Problems. – Vol. 37. – No. 1, California : University of California Press, 1990. – P. 80–95.

14. Zinn Jens O. Risk as Discourse: Interdisciplinary Perspectives / Jens O. Zinn // CADAAD (Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines, vol. 4 (2), 2010. – P. 106–124.

Використані словники

1. Cambridge International Dictionary of Idioms (CIDI). – Cambridge : Cambridge University Press. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://english-for-everybody.ru/slovari/cambridge-international-dictionary-of-idioms.html>

2. Collins English Dictionary of Idioms (CEDI). – HarperCollins Publishers : [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/american/idiomatic>

3. English Idioms (EI) (Second Edition) / Ed. by Fehmi Dogan. – Babylon Translation Software. – [Електронний ресурс]. – <http://www.babylon.com/free-dictionaries/ENGLISH-IDIOMS-2.EDITION/16708.html>

4. Merriam-Webster English Dictionary and Thesaurus: Encyclopedia Britannica Editors (MWEDT): [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.merriam-webster.com/> [електронний ресурс]. – Режим доступу: [dictionary/idiom](http://www.merriam-webster.com/dictionary/idiom)

5. Oxford Dictionary of English Idioms (ODEI) (Third Edition) / Ed. by John Ayto. – Oxford : Oxford University Press, 2010. – [Електронний ресурс]. – <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199543793.001.0001/acref-9780199543793>

Одержано редакцією 03.02.14

Прийнято до публікації 11.03.14

В. А. Ущина

Языковая репрезентация образной составляющей концепта РИСК / RISK англоязычной картине мира

В статье определены и охарактеризованы языковые средства репрезентации образной составляющей в структуре многогранного концепта РИСК / RISK в англоязычной картине мира. Для этого использована модель взаимодействующих способов познания, основывающаяся на триаде понятийного, образного и ценностного элементов в структуре концепта. Для анализа образного компонента концепта РИСК / RISK использовались англоязычные пословицы и идиоматические выражения как средства интерпретации действительности в рамках фразеологической картины мира. В результате анализа идиом ситуация риска схематически представлена как ситуация потенциальной угрозы субъекту и как ситуация выбора и неопределенности, что дало нам возможность определить самые общие метафорические образы риска, манифестированные в этих идиоматических выражениях: риск как азартная игра, риск как борьба со стихией, риск как охота и риск как опасность для жизни человека. Интерпретация идиом по типу образной составляющей концепта на базе основных метафор риска позволила нам выделить такие онтологические признаки этого концепта как опасность, азарт, храбрость, неопределенность, страх, шанс, возможность, вероятность, стремление изменить ситуацию к лучшему, благородство.

Ключевые слова: *риск, ситуация риска, концепт, концептуальные признаки, метафорический образ.*

V. A. Ushchyna

Linguistic Representation of the Image Component in the Conceptual Structure of RISK in the English Worldview

In the present article the language means of the image component in the conceptual structure of the multifaceted concept RISK in the English linguistic worldview were determined and characterized. The analysis was based on the trine of the factual, imaginative and axiological elements in the concept structure, and notional, image and evaluative components of the concept of 'risk' were analyzed. Conceptual characteristics are usually objectified in the corresponding lexical units, representing a certain concept, thus, for the analysis of the image component of RISK we studied the English proverbs and other idiomatic expressions, in which the risk phenomenon was metaphorically represented. As a

result of the idioms analysis, it was offered that the risk situation should be seen as the situation of potential threat for the risk subject, as well as the situation of subjective choice and uncertainty. The analysis of the phraseological units made it possible to determine the risk most general metaphorical images, manifested in these idioms: risk as a gamble, risk as a natural disaster management, risk as a hunt and risk as a health hazard. The interpretation of the imaginative component of the RISK concept allowed highlighting such ontological characteristics of this phenomenon as danger, gamble, bravery, uncertainty, fear, chance, possibility, probability, desire to change the situation for the better, and chivalry.

Key words: *risk, risk situation, concept, conceptual traits, metaphorical image.*

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПЕРЕКЛАДУ

УДК 811. 111

І. І. Могілей

ГЕНДЕРНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Статтю присвячено проблематиці сучасних гендерних досліджень, розглянутих у соціокультурному аспекті перекладознавчих студій. Проаналізовано категорії гендера в перекладі, гендерні особливості вибору варіанту, психолінгвістичну специфіку гендерних стереотипів та гендерної належності. Лінгвістична гендерологія формується на межі соціо- і психолінгвістики із залученням інших галузей мовознавства і має значний доробок у вивченні феномена гендера – статі людини з огляду на розподіл соціальних функцій, форм діяльності, специфіки поведінки, культурних норм. Гендер створює суспільство як організовану модель соціальних відносин між статями, що визначає їхню роль і місце в суспільстві. Гендер будують шляхом соціалізації, розподілу праці, рольових статусів, прийнятих у суспільстві, а також на підставі свідомості членів спільноти (гендерної ідентифікації). Він є продуктом розвитку культури і соціуму, має ознаки інституційності, ритуалізованості, релятивності й конвенційності. Лінгвістичними принципами категорії гендера в мові й комунікативних ситуаціях є динамічність і змінність. Гендерні дослідження спрямовані на вивчення впливу на особливості мовленнєвої поведінки, мовної компетенції, ментального лексикону соціальної статі (гендера) людини.

Ключові слова: гендер, соціокультурна стаття, гендерні стереотипи, дискурсивна онтологія, гендерна ідентичність, гендерні ролі, гендерна лінгвістика, дискурсивний аналіз.

Постановка проблеми. Розглядаючи переклад як зумовлений суспільною необхідністю процес міжмовної та міжкультурної комунікації, припускаємо, що в такий спосіб створюють вторинний текст (текст перекладу), який являє собою первинний текст (текст оригіналу) в іншому соціальному, культурному, мовному середовищі, адже його метою є усвідомлене перекладачем подолання мовних і культурних перешкод. Сучасні погляди на природу соціокультурного впливу перекладу доводять, що він має бути витлумачений не просто як нова інтерпретація оригіналу, позаяк надає текстові оригіналу нового виміру, рис іншої культурної системи [5, с. 15].

У якості складника різних галузей мовознавства – соціолінгвістики, психолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології – гендерний аспект перебував останні два десятиліття; наразі лінгвістичну гендерологію виокремлюють у самостійний дослідницький масив, орієнтуючись на вивчення категорій гендера із застосуванням лінгвістичного інструментарію, так само як і мовленнєвої поведінки за допомогою гендерних методів [6, с.111]. У цілому, термін «гендер» можна інтерпретувати відразу кількома способами, адже це і біологічна, і соціокультурна стаття, так само як статевий диморфізм, статево-рольова диференціація, а також біосоціальні та біокультурні характеристики людської особистості. Оскільки основними рисами твору художнього перекладу є його національна, індивідуальна та гендерна специфіка, вважають, що гендерна відмінність репрезентована в текстах перекладу й виявляє їхнє характерне різноманіття [2, с. 27].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки сучасні перекладознавчі теорії дедалі частіше звернені до антропоцентрично спрямованих досліджень, що розглядають цілі тексти й культури та використовують герменевтику як мистецтво інтерпретації мовних творів і мовних явищ, то завдяки цим дослідженням відбувається актуалізація гендерного фактора в перекладі. Гендерний підхід до аналізу лінгвістичних феноменів у загальних положеннях спирається на гіпотезу Сепіра-Уорфа (30-і роки XX ст.), що сформувалась у надрах американської етнолінгвістики, згідно з якою структура мови

визначає мислення і спосіб пізнання реальності: мова зберігає певну систему цінностей; виражені в ній значення є оцінними і сприяють формуванню колективної філософії, притаманної усім носіям цієї мови. Гендерні студії наразі формують дослідницькі вектори зарубіжних шкіл перекладу (Ш. Саймон, Л. фон Флотоу, Л. Чемберлен), соціокультурним перекладацьким проблемам, зокрема проблематиці перекладацької індивідуальності присвячені студії Р. П. Зорівчак, В. В. Коптілова, О. І. Чередниченка, Л. В. Коломієць, І. Левого, А. Поповича, так само дослідженню когнітивної, дискурсивної, психолінгвістичної парадигм (А. В. Кириліна, О. С. Кубрякова, А. П. Мартинюк, В. М. Телія). Гендерні дослідження в лінгвістиці спрямовані на вивчення впливу на особливості мовленнєвої поведінки, мовної компетенції, ментального лексикону соціальної статі людини, що визначає розподіл між чоловіком і жінкою соціальних функцій, форм діяльності, специфіка поведінки, культурних норм [6, с. 111]. Дискурсивна онтологія є стимулом сучасних гендерних досліджень у перекладознавстві та їхнім активним чинником, оскільки дискурсивний аналіз розглядають як основу перекладу художніх текстів, у процесі якого перекладач сприймає «картину світу» носія вихідної мови, що сприяє кращому розумінню й точнішому передаванню тексту, призначеного до перекладу.

Метою статті є дослідження категорії гендера в перекладі, процедур встановлення гендерної ідентичності та способів її реконструювання.

Виклад основного матеріалу. Значення комунікативних аспектів аналізування сутності й процесу перекладу знаходить вияв у низці сучасних дефініцій перекладацької діяльності, що виокремлюють таку специфіку перекладу, як мовне посередництво. Його розуміють як передавання змісту іншомовного тексту (оригіналу) шляхом створення мовою перекладу інформаційно і комунікативно рівноцінного тексту (М. П. Брандес); як процес і результат передавання інформації (змісту) однією мовою через еквівалентний (адекватний) текст іншою мовою (В. С. Виноградов); як діяльність, що полягає у варіативному перевираженні, перекодуванні тексту однією мовою у текст іншою мовою перекладачем, який докладає творчих зусиль у виборі варіанту залежно від варіативних ресурсів мови, виду і завдань перекладу, типу тексту та під впливом власної індивідуальності (І. С. Алексеєва). Здебільшого, ці складні системні положення стосуються специфічних текстів – текстів художньої літератури.

Зміст художнього тексту може бути представлений у якості відображення окремого фрагмента дійсності, поданого в авторському описі у формі ситуації: категорія ситуації виявляється значущою не лише для процесу породження тексту, але й для усвідомлення того, як відбувається його сприйняття. Зазвичай твір потрактовують як певний складний зміст, що виростає із тексту і спирається на нього, щодо чого Р. Барт зазначав: «Твір, що є зрозумілим, усвідомленим і прийнятним у всій повноті своєї символічної природи, і є текст» [1, с. 417]. В аспекті встановлення соціокультурних домінант перекладу художнього тексту слід зазначити, що текст і твір пов'язані як процес і результат, адже твір може бути витлумачений як саме той зміст, що вибудовується перед читачем при сприйманні тексту під впливом власного життєвого досвіду одержувача, культурного середовища, смаку, ідеології.

Наступною важливою рисою художнього тексту є те, яким чином у ньому здатні інтегруватися мовні засоби різних стилів, трансформовані із метою розв'язання естетичних завдань. У тексті художнього твору можуть бути використані одиниці різних рівнів мовної системи різноманітної стильової належності, якщо вони естетично вмотивовані через засоби відтворення змісту та стилю художнього тексту. Реалізацію завдань і положень міжкультурної комунікації в перекладі творів художньої літератури покладено на перекладача, чия особиста участь у забезпеченні подібних процесів залежить від мовної та позамовної компетенції, фонових знань, дискурсивної обізнаності. Перекладач, у якості основної ланки процесів міжкультурної комунікації, створює у своєму власному гносеологічному континуумі модель початкової думки, причому її адекватність залежатиме від численних факторів: від ступеня інформованості

перекладача, від часової віддаленості автора тексту, від характеру мислення того, хто перекладає [4, с.14]. Саме тому основою будь-якого перекладу є інтерпретація тексту перекладачем, тобто дешифрування текстового коду, що включає віднайдення прихованих смислів, які не завжди є усвідомленими автором.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики в межах когнітивної транслятології запропоноване ширше тлумачення поняття «переклад», позаяк основу утворення природної мови складає переведення в графічний і звуковий ряд образів сприйняття і людської пам'яті, образів свідомості людини. З цієї точки зору перекладацьку діяльність сприймають як реалізацію і взаємодію когнітивних і мовних структур індивіда (перекладача) [7, с. 237], який інтерпретує смисловий код, мимохіть або з наміром, закладений у початковому тексті. Долучаючись до витлумачення оригінального тексту, перекладач, по суті, взаємодіє з ним, чому мають сприяти такі фактори: соціокультурний контекст, ситуація сприйняття авторського тексту, його семіотична характеристика і структура, а також психотип самого перекладача. Виходячи із цього, слід зазначити, що смисл, закладений автором у власний текст, не завжди відповідає тому смислу, який перекладач у ньому вбачає, позаяк їхні когнітивні сфери й використані ними комунікативні коди різняться. Ці особливі риси текстової інтерпретації примушують розглядати переклад як тлумачення й пояснення, а не просте передавання сповіщення.

У світлі теорій комунікації переклад слід розглядати як комунікативну діяльність, а з погляду теорії тексту – як дискурсивний процес, у якому відбуваються різноманітні мисленнєві дії – читання, усвідомлення, аналіз, вибір перекладацького рішення, критичне осмислення результату. Аналізування художнього тексту в параметрах дискурсу дає можливість стверджувати, що перекладачі працюють у рамках двох культур: культури оригінального тексту і культури тексту перекладу, і породжують новий акт комунікації на основі раніше створеного. З дискурсивної точки зору переклад є спробою пристосувати ідеї і факти вихідного тексту до специфіки іншомовної культури з урахуванням авторської інформації, жанру тексту оригіналу та світогляду, менталітету носіїв мови перекладу.

У масштабних лінгвістичних дослідженнях дискурсивно-когнітивний підхід дає змогу розглядати мовні явища з урахуванням когнітивних процесів, покладених в основу мовної діяльності; це дає можливість вийти за межі тексту й долучити до його опису позамовні фактори, розглядати не лише текст, але й дискурс взагалі. Одним із аспектів мовної свідомості є утвердження гендерних стереотипів, оскільки розвиток гендерних досліджень у сучасному суспільстві спрямований на вивчення різноманітних виявів людської життєдіяльності з позицій статі. Наразі формується самостійний науковий напрям – лінгвістична гендерологія, або гендерна лінгвістика, яка вивчає відображення гендера в мовленні та досліджує в цілому комунікативну поведінку чоловіків і жінок. Гендерний підхід став подальшим розвитком антропоорієнтованого вивчення мови й дозволяє точніше враховувати людський чинник у мові.

Згідно з положеннями гендерної лінгвістики, мова уможливорює вивчення механізмів конструювання статевої ідентичності. Аналіз структур мови дає змогу одержувати інформацію щодо того, яку роль відіграє гендер в тій чи тій культурі, які норми психологічної поведінки для чоловіків і жінок зафіксовані в текстах різних типів, як змінюються уявлення про гендерні норми, про психологію статі, які стильові риси можна зарахувати переважно до жіночих або переважно до чоловічих, як осмислюються мужність і жіночність у різних мовах і культурах, як гендерна належність впливає на засвоєння мови, із якими фрагментами і тематичними сферами мовної картини світу вона пов'язана.

У контексті функціонування гендерних ролей і стереотипів людину розглядають не просто як біологічний суб'єкт, а як біосоціокогнітивну систему, тобто досліджують її гендерну ідентифікація, взаємозв'язки статі, соціальних експектацій та мовленнєвої поведінки (Я. Лакофф, О. Есперсен, Ю. Самель, А. В. Кириліна, О. А. Земская, І. В. Китайгородська, Н. Н. Розанова, О. І. Горошко, В. І. Кононенко, А. М. Холод, Т. І. Попова). Один із видів соціальних ролей, гендерні ролі, є сукупністю очікуваних

зразків або норм поведінки для чоловіків і жінок. Гендерні стереотипи вивчають у мові як культурно і соціально зумовлені думки про властивості, атрибути та норми поведінки представників обох статей і їх відображення в мові. Гендерна стереотипізація закріплена в мові, тісно пов'язана з оцінними висловленнями, і вона впливає на формування очікувань від представників різних статей поведінки певного типу.

У численних наукових галузях здійснювали спроби об'єктивного встановлення тільки чоловічих і відповідно лише жіночих властивостей і того, як саме вони створюються. Особливо успішною щодо цього виявилася еволюційна теорія статевого диморфізму В. А. Геодакяна (1991) – соціоніка із позицій еволюційної теорії статі, яка, включно з іншими проблемами, визначила ознаки різної норми реакції в чоловіків і жінок, а також дійшла висновку щодо численних властивостей, притаманних обом статям, адже індивідуальні варіації в психиці та поведінці не завжди перебувають у межах дихотомії «чоловіче – жіноче». Сучасні мовні метафори щодо чоловічого й жіночого є, по суті, серією міфологічних бінарних опозицій, за допомогою яких первісна архаїчна свідомість намагалася упорядкувати свій життєвий простір.

У лінгвістичній гендерології наявні декілька підходів до ідентифікації гендера, спрямованих на соціальні аспекти мовлення статей у розрізі семантичних відмінностей залежно від визнання й розподілу соціальних владних ролей, на мовленнєву поведінку статей із застосуванням лінгвостатистичних методів, на розгляд гендерної проблематики в когнітивному аспекті. Наразі відбувається розробка проблематики лінгвістичної гендерології, що передбачає вивчення зафіксованих у мові стереотипів фемінності й маскулінності, зіставний аналіз гендерної асиметрії різних мов, дослідження мовленнєвих показників різних статей, їхніх інтенцій, стратегій, типів комунікативних актів, також статистичні експерименти гендерних стилістичних особливостей [6, с. 112].

Урахування реалізації гендерних особливостей у творчій царині примушує особливим чином поставитися до специфіки креативних експектацій різних статей. На думку психологів, жінкам більш властивий емоційний і вербальний інтелект, здатність до сприйняття, а чоловікам зорово-просторовий інтелект і технічні знання.

Аналіз гендерних конфігурацій при перекладі є важливим складником лінгвістичного аналізу та вимагає неабияких зусиль, оскільки перекладач має вирішувати два завдання одночасно – інтерпретувати оригінальний текст та бути провідником до тієї культури, у якій створено цей текст [3, с. 168]. Утім, як про це свідчить думка британської дослідниці А. Лівія (Anna Livia, 2005), якщо різні мови «кодують» гендер різними способами, перекладачам необхідно вигадувати таку систему, яка б змогла містити в собі ці відмінності [8, с. 154]. Згідно із гендерними стереотипами, у комунікативних схемах перекладацької діяльності жінки виявляються схильними до кооперативної бесіди, що знаходить докази в побудові речення: наявність вступних слів, відсутність імперативів; чоловічий тип комунікації є менш гнучким, більш динамічним: випущення вступних слів і звертань, що навіть наявні в оригіналі, хоча в працях жінок-перекладачів вступні слова і звертання превалюють там, де вони відсутні в оригіналі. Вважають також, що чоловічі перекладацькі асоціації є численнішими й поширенішими, ніж жіночі; у перекладі жінка вибудовує речення за уже готовим зразком, цим перекладам притаманні образність сприйняття й мислення, фантазування, гіперболізація, конотації, якщо навіть вони відсутні в оригіналі, лексичний консерватизм, слідування нормі, використання мовленнєвих кліше, книжна і фольклорна лексика.

Проаналізовані гендерні відмінності встановлено в низці перекладів уривків із творів американських письменниць Маргарет Етвуд, Фленнері О'Коннор, Маргарет Мітчелл (переклад наш. – *І. М.*): ці тексти інтерпретовано в термінах дискурсивного аналізу як такі, де оповідачем є автор (у цьому випадку, авторка) і чисю відмінністю стала наявність емотивно-асоціативного характеру оповіді, що має бути збережений у кожному конкретному перекладі і, до того ж, має набути рис загальної тенденції в перекладі літературних творів авторів-жінок. Наступний приклад демонструє відтворення

стилістичних засобів оригіналу (метафори, анафоричного повтору), разом із доданими у перекладі драматично-інтенсивними, сюжетно-структурованими конотаціями та гендерно маркованим персонажем жіночого роду: *Time has not stood still. It has washed over me, washed me away, as if I'm nothing more than a woman of sand, left by a careless child too near the water* ("The Handmaid's Tale" by Margaret Atwood) // Час не стояв на місці. Час струменів крізь моє тіло, **крізь моє єство**, час відносив мене своєю хвилиною, **своїм потоком** так, неначе я була просто купою мокрого піску, піщаною скульптурою на березі океану, яку легковажні діти поставили зовсім близько до води (М. Етвуд, «Оповідь служниці»); так само, преференцію використання гендерно маркованої метафори жіночого роду, замість аналогічного тропу в чоловічому роді: *And the skin on her face was thin and drawn tight like the skin on an onion and her eyes were gray and sharp like the points of two ice peaks* (лід гірських вершин, гірські **піки**) ("Parkers Back" by Flannery O'Connor) // Її лице, своєю тонкою і неначе натягнутою на вилиці шкірою, нагадувало цибулеву шкаралупу, а очі, сірі, проникливі, **світилися, як снігові маківки гірських вершин** (Ф. О'Коннор, «Пустка Паркерс»); або гендерно зумовлене використання епітетів і метонімії, з метою експлікації контексту оповіді, історії жіночого кохання: *The very mystery of him excited her curiosity like a door that had neither lock nor key* ("Gone with the Wind" by Margaret Mitchell) // Його утаємниченість викликала її **бурхливу цікавість** – так не дає спокою **замкнена кімната – двері, що не мають ані замка, ані ключів** (М. Мітчелл, «Віднесені вітром»).

Не менш цікавими видаються приклади гендерно мотивованих перекладів (уривків з творів авторів-чоловіків), що містять сюжетне звернення до жіночого характеру, або аналогічно структуровані описи, у котрих між чоловічим і жіночим варіантами перекладу структурних одиниць преференцією є другий: *Her romantic mind* (розум, інтелект) **was like the tiny boxes** (ящики, резервуари), *one within the other, that come from the puzzling East* (дивовижний Схід) ("Peter Pan", by J. M. Barrie) // Її романтична **вдача була чимось на кшталт китайської скриньки: малюсінькі шухлядки неначе виходять одна із одної, нагадуючи про загадковість дивовижного Сходу** (Дж. Баррі, «Пітер Пен»); так само, із наданням переваги художнім засобам із гендерними характеристиками жіночого роду: *I would have given anything for the power to soothe her frail soul, tormenting itself in its invincible ignorance like a small bird beating about the cruel wires of a cage* ("Lord Jim", by Joseph Conrad) // Усе, що завгодно, зміг би я віддати за **розраду її тендітної душі**, що так змучилася жити за **жорстокими ґратами гнітючої таємниці** (Дж. Конрад, «Лорд Джім»); або: *It was Françoise, motionless and erect, framed in the small doorway of the corridor like the statue of a saint in its niche* ("Swann's Way", by Marcel Proust) // **Пряма й незворушна**, Франсуаза стояла на порозі, в обрамленні вузької рами, **неначе статуя святої у нішній ніші** (М. Пруст, «У бік Свана»).

Негативні оцінно-якісні тропи, ужиті стосовно гендерної мотивації, так само можуть бути присутні в контексті й оригіналу, і перекладу: *She entered with ungainly struggle like some huge awkward chicken, torn, squawking, out of its coop* ("The Adventure of the Three Gables", by A. Conan Doyle) // Вона з'явилася у кімнати, **рухаючись недолугими кроками, й була схожа на величезну неповоротку курку, скуйовджену, із переляканим верескливим голосом, неначе ось зараз із курника** (А. Конан Дойл, «Пригода у «Трьох шпилях»); або: *The Queen turned crimson with fury, and, after glaring at her for a moment like a wild beast, screamed 'Off with her head! Off' 'Nonsense!' said Alice, very loudly and decidedly, and the Queen was silent* ("Alice in Wonderland", by Lewis Carroll) // Королева спалахнула від гніву і, не відводячи погляду від Аліси, горлала, **немов шалена потвора: «Відрубати їй голову! Відрубати!» «Дурня!»** вимовила Аліса, голосно і чітко, і Королева замовкла (Л. Керолл, «Аліса у Країні Чудес»).

На думку відомої дослідниці Л. фон Флотоу (L. Von Flotow, 2001), використання прийомів установлення гендерної ідентичності слугує основою «мікроаналізу» перекладацького ідіолекту. Такий аналіз зосереджений на лінгвістичних засобах

відображення (або приховування) «гендерних аспектів тексту», що пов'язані із сутністю культури мови оригіналу. Гендерні дослідження ініціюють ціннісне переосмислення основних форм літературної мови, її звичної «картини світу» в термінах синхронічного і діахронічного зв'язку, який встановлюють у процесі перекладу між автором твору і перекладачем [9, с. 124]. Долучення гендерного складника до перекладацьких студій розкриває нові можливості витлумачення явищ художньої мови перекладу. Відтворення цілісної гендерної ідентичності в цільовому тексті передбачає збереження вихідного співвідношення фемінних і маскулінних характеристик мовної особистості автора, що забезпечує адекватність перекладу в контексті гендерного прочитання. Гендерна ідентичність є вираженням гендерних позицій автора; неврахування гендерного складника при перекладі спричиняє втрату цілісності образу автора в цільовому тексті.

Висновки. Гендерний підхід у перекладознавстві актуалізує особливості сприйняття, інтерпретації й передачі інформації, культурно зумовленої розбіжностями соціалізації статі, її рольової функції в громадянському житті соціуму, для якого характерні специфічні мовні явища. Необхідно зауважити, що стан сучасного суспільства відрізняється від стану, побуту, суспільного ладу минулого, адже сучасна жінка впевнено завойовує позиції, історично закріплені за чоловіками. Сформована наразі гендерна лінгвістична політика має на меті досягти рівності статей у особистих і суспільних правах, тому так активно опрацьовують гендерний підхід до мовних, культурних, соціокультурних явищ сьогодення, а поняття «гендер» розглядають водночас як соціокультурний, дискурсивний і психологічний феномен. Недооцінювання значення гендерного чинника в перекладі часто є причиною відторгнення тексту перекладу культурою його мови, неприйняття її носіями. Нагальна потреба у вирішенні лінгвістичних проблем на шляху до досягнення гендерного паритету, зростання інтересу до проблеми мовної політкоректності визначають актуальність гендерних досліджень. Вивчення передавання гендерно-маркованих художніх образів дозволяє розширити лінгвістичний і перекладацький аналіз художнього твору. Гендерний аспект має значення при відтворенні художнього образу і механізмів його вербалізації, а гендерний фактор у художньому перекладі може перебувати в якості структуротвірного елемента твору і тексту перекладу, впливати на втілення художніх образів і сюжетних ліній.

Гендерна ідентифікація особистості полягає в мовній системі, мовній діяльності й особливостях комунікації. У будь-якому соціумі в процесі досліджування соціально-функціональних стратифікацій мови і через використання гендерної ознаки, мова пов'язана із визначеними стереотипами статевих суспільних ролей, у чому полягає перспектива подальших гендерних розвідок.

Список використаної літератури

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика // Р. Барт. – М. : Изд-во «Прогресс», 1989. – 324 с.
2. Горбань В., Побережная О. Гендерная асимметрия при переводе: [http: www.philosophy.na/lib/6](http://www.philosophy.na/lib/6)
3. Гоца Н. М. Гендер у перекладі: історичний розвиток, основні аспекти та особливості вивчення / Н. М. Гоца // Вісник Житомирського держ. унів-ту. – Вип. 45. Філол. науки, 2009. – С. 168–171.
4. Казакова Т. А. О психологическом аспекте перевода / Т. А. Казакова // Перевод и интерпретация текста. Сб. научн. трудов. – М. : 1988. – С. 14–18.
5. Оболенская Ю. Л. Художественный перевод и межкультурная коммуникация / Ю. Л. Оболенская // Ю. Л. Оболенская. – М. : Высшая школа, 2006. – 330 с.
6. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
7. Соловьева М. Б. Перевод как интерпретация (по Ж. Деррида) / М. Б. Соловьева // Вестник ТвГУ, серия Филология (Лингвистика и межкульт. коммуникация). – Тверь, 2007. – С. 235–238.

8. Livia, Anna. "One man in two is a woman": Linguistic Approaches to Gender in Literary Texts. – The textbook of Language and Gender / Ed. by J. Holmes and M. Meyerhoff. – Oxford : Blackwell Publishing Ltd., 2005. – P. 144–158.

9. Routledge Encyclopedia of Translation Studies // Ed. by M. Baker and G. Saldanha. – Abingdon: Routledge, 2009. – 662 p.

Одержано редакцією 15.03.14

Прийнято до публікації 17.03.14

И. И. Могилей

Гендерная идентификация при переводе: социокультурный аспект интерпретации

Статья посвящена проблематике современных гендерных исследований, рассмотренных в социокультурном аспекте переводоведческих репрезентаций. Рассмотрен анализ категории гендера в переводе, гендерные особенности выбора варианта, психолингвистическая специфика гендерных стереотипов и гендерной соотнесенности. Лингвистическая гендерология возникает на грани социо- и психолингвистики с учетом других отраслей языкознания, а также аккумулирует значительный запас знаний в изучении феномена гендера – социальных признаков пола, его социальных функций, социальных функций обоих полов и взаимоотношения между ними, форм деятельности, особенностей поведения, культурных норм. Гендер создается обществом как организованная модель социальных отношений между обоими полами, которые определяют их роль и место в обществе. Гендер строится путем социализации, распределения труда, ролевых статусов, принятых в обществе, а также на основе сознания членов сообщества (гендерной идентификации). Он является продуктом развития культуры и социума, имеет признаки институциональности, ритуализированности, релятивности и конвенциональности.

Ключевые слова: гендер, социокультурный пол, гендерные стереотипы, дискурсивная онтология, гендерная личность, гендерные роли, гендерная лингвистика, дискурсивный анализ.

I. I. Mogiley

Identifying gender in translation: socio-cultural aspect of interpretation

The article is devoted to contemporary gender studies in translation theory regarded from the socio-lingual point of view. The category of gender is considered through translation practice in variant choosing, as well as through psycho-lingual features of gender stereotypes and gender innate traits. The general aim of gender focused work has been to explore the importance of gender as an analytical category where social phenomena are concerned, demonstrating that that the term man cannot and does not in fact include woman confirming the inherently sociopolitical connections between gender and language and revealing how language reflects power relations between the sexes. When gender serves as lens for the micro-analysis of individual translation, the focus is on the minute details of language that may reflect the gendered aspects of a text, or such to conceal them. Translators can be shown to be sensitive to such manifestations of gender, exaggerate them or ignore and obscure them. Often, the translation effects discerned through such analyses provide clues about the cultural and political literary climate of the translating culture, or can be understood as a facet of the climate. Such work also offers valuable re-reading of key writers, exploring the synchronic and diachronic connections between a writer and his/her translators, revealing the positioning of writers, translators and researchers engaged in a triangular struggle for the power to interpret and assign meaning. The relationship between gender affiliations of the writer and those of the translator has led to theorization about whether biological sex or gender identification play a role in translation and if so under what circumstances. Questions posed include whether men can translate women's texts and vice versa; whether gender identification plays a role in this process; whether a translator needs to be gay in order to successfully translate a gay writer's book.

Over the past thirty years, and as a result of the women's movement, gender issues have become entangled with issues of language. Gender thus remains fertile ground for research in the human sciences. The intersection of feminist work on gender and translation studies comes at a time when the field of cultural studies is the focus of much academic interest.

Key words: gender, socio-cultural gender, gender notions, discourse ontology, gender identity, gender parts, gender linguistics, discourse analysis.

**ПЕРЕДАЧА ІНТЕРГЛОСЕМ В УКРАЇНСЬКО-АНГЛІЙСЬКОМУ
ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ**

У статті здійснено огляд наукових праць українських та зарубіжних учених із названої проблематики. Представлено результати дослідження способів передачі інтергloseм в англійських перекладах Роми Франко на матеріалі малої прози Б. Грінченка, Г. Хоткевича та М. Коцюбинського; зокрема, розглянуто приклади з інтергloseмами російською, польською та французькою мовами. Встановлено залежність вибору перекладацької стратегії щодо збереження інтергloseми від її мови. На це впливають абетка мови інтергloseми та ступінь її спорідненості з українською й англійською мовами. У випадках перекладу інтергloseми англійською мовою розглянуто такі трансформації: додавання контексту, переклад або додавання коментарів, авторське форматування тексту (найчастіше використано курсив), повне вилучення інтергloseми без компенсації, підбір унормованого еквіваленту в мові перекладу. При цьому метою коментарів може бути як переклад збереженої інтергloseми, так і забезпечення читача тексту перекладу необхідними фоновими знаннями. З'ясовано, що наявність або відсутність коментарів не залежить від обраного способу передачі інтергloseми. Крім того, фіксуємо коментарі, відсутні в тексті, проте винесені до окремого глосарію. Розглянуто також випадки збереження інтергloseми з вилученням коментаря в тексті перекладу.

Ключові слова: інтергloseма, художній переклад, українська мова, англійська мова, коментар, глосарій, трансформації в перекладі.

Постановка проблеми. Використання іншомовних елементів у літературній та розмовній мові є невіддільним компонентом мовної ситуації, що часто знаходить своє відображення в художній літературі. Якщо одні автори вживають іншомовні елементи в тексті лише з метою правдивого зображення мовної ситуації, інші часто мають додатковий стилістичний намір. Тому перекладачі нерідко обирають різні стратегії та способи передачі іншомовних елементів, що може вплинути на особливості сприйняття тексту перекладу. Тож актуальність обраної теми полягає в потребі вивчення названого аспекту рецепції українських художніх текстів в англomовних культурах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти досліджуваної в цій статті проблеми розглядали Л. Бондарчук, Л. Грек, А. Ладиненко, М. Ткачівська, Н. Юзефович та інші.

Інтергloseмою вважаємо іншомовний елемент у художньому тексті [3, с. 159]. Інтергloseма часто є підвидом інтертексту, оскільки автор може вдаватися до прийому збереження мови оригіналу в інтертексті. Ю. Полікарпова, звертаючись зокрема до праці Л. Грек, підтримує думку про те, що від перекладача залежить імовірність розкодування інтертексту читачем перекладу, для чого він може використовувати власні фонові знання [5, с. 434]. Ми поділяємо думку Л. Грек про переклад інтертексту щодо необхідності пошуку для нього функціонального відповідника в мові перекладу, а у випадку його відсутності – наведення коментарю, що, однак, не є об'єктивно вдалим способом перекладу [2, с. 10]. Ми вважаємо за можливе застосувати зазначені положення для дослідження перекладу інтергloseм.

Докладніше способи перекладу іншомовного інтертексту репрезентовано в статті М. Ткачівської. Мовознавець розглядає переклад, у якому перекладачем було збережено правопис і використано контекст для передачі конотативного значення [6, с. 217–218]. Л. Бондарчук вважає, що зберігати (або транскрибувати) оригінальний правопис іншомовного елемента в тексті слід лише у тих випадках, коли цей елемент має велике стилістичне навантаження або є відомим цільовій аудиторії [1, с. 142–143]. Таким чином, науковці надають важливого значення особливостям цільової аудиторії. На нашу думку, для перекладача важливими є не лише фонові знання про мову-джерело та текст,

написаний нею, але також і фонові знання про конкретну цільову аудиторію, яка є реципієнтом тексту перекладу.

Проблеми перекладу іншомовних елементів у тексті порушує також А. Ладиненко. Нею розглянуто так званий «авторський переклад», який являє собою пояснення, органічно інтегроване до контексту, а також те, що ми називаємо авторським коментарем, який може бути винесений до глосарію [4, с. 247]. Графічне представлення інтертекстуального елементу в перекладі також досліджують Г. Пірнаджмуддін та Л. Нікнасаб. Автори статті вважають за можливе в разі необхідності застосовувати додаткове форматування тексту [9, с. 855]. Учені приділяють увагу не лише лінгвістичним, але і графічним аспектам художнього перекладу.

Одним зі способів передачі інтергloseм, як пише Н. Юзефович, також є їх переклад із прямим повідомленням про мову оригіналу безпосередньо в тексті. Дослідниця також вважає, що власне переклад хоч і допомагає читачеві краще сприйняти текст, але не зберігає естетичного впливу оригіналу загалом [7, с. 416]. На нашу думку, одна з цілей, яку переслідує перекладач, вдаючись до такого коментарю, є саме спроба зберегти такий естетичний вплив якомога краще.

Отже, інтергloseма може бути передана як без змін, так і з різним ступенем трансформацій, як-от: транслітерація або транскрипція інтергloseми, додавання контексту, авторський коментар (часом виділений додатковим форматуванням) безпосередньо в основному тексті або поза ним тощо.

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми або напрямів дослідження. Слід зазначити, що для корпусу текстів англomовних перекладів української художньої літератури характерне достатнє різноманіття, щоб залишати простір для подальших досліджень українсько-англійського перекладу. Наразі іще не встановлено закономірностей між особливостями інтергloseм та способом їх передачі при перекладі. З огляду на це у статті доповнюємо корпус наукових досліджень із проблематики.

Мета статті – проаналізувати тексти англomовного перекладу українських художніх текстів, які містять інтергloseми (на прикладі зразків малої прози). Завдання – виявлення основних закономірностей передачі інтергloseм при перекладі текстів малої прози. Матеріалом дослідження стали тексти малої прози межі ХІХ–ХХ століть (оповідання Б. Грінченка, Г. Хоткевича та М. Коцюбинського) та їхні сучасні англomовні переклади (перекладач – Рома Франко).

Виклад основного матеріалу. Розглянемо явище використання автором художнього тексту декількох мов. Основну мову твору умовно називатимемо *a*, а мови інтергloseм – *b*, *c* і т. ін. Тоді основна мова тексту перекладу отримає умовну назву *a*₁, а мови перекладу інтергloseм – відповідно *b*₁, *c*₁ і т. ін. Згідно із здійсненою вибіркою можемо присвоїти такі значення змінним: *a*: «українська мова»; *b*: «російська мова»; *c*: «французька мова»; *d*: «польська мова», *e*: «грецька мова». Оскільки напрямок перекладу – українсько-англійський, то відразу зазначимо, що *a*₁: «англійська мова». Текстам Б. Грінченка властиві російськомовні інтергloseми, використовувані здебільшого для коректного зображення мовної ситуації; тексти Г. Хоткевича насичені польськомовними інтергloseмами, що не лише зображують мовну ситуацію, але й маркують відповідний хронотоп; використання інтергloseм у текстах М. Коцюбинського не носить системного характеру, але, як лінгвістичне явище, також викликає інтерес.

Проаналізуємо типові приклади. Так, у перекладі оповідання «З давнини» Г. Хоткевича графічне представлення інтергloseми залишається без змін, хоча з'являється виділення курсивом (тут і далі авторський курсив виділятимемо напівжирним форматуванням): – *Oh!.. Charmant!* (Г. Хоткевич) / “*Oh! Charmant!*” (R. Franko). В українському варіанті інтергloseму супроводжує переклад, поданий у вигляді виноски внизу сторінки, у тексті перекладу її також виділяє з основного масиву тексту авторське форматування. Припускаємо, що в умовах канадського білінгвізму втрати при перекладі мінімальні, оскільки інтергloseма залишається власне інтергloseмою, а її семантика може

бути відомою відносно широкому колу читачів. За допомогою формул логіки висловлювання можемо спосіб передачі інтергloseми відобразити так: $c + a \rightarrow c_1 \cup c \approx c_1$.

У деяких польськомовних інтергloseмах (зокрема в перекладі оповідання «Так мусило бути») збережено орфографію з незначними змінами: *Zi sliźmi na oczach przysлухувалася до співучої краківської вимови. – Pól kurnika-a-a!* (Г. Хоткевич) / *With tears in her eyes she listens to the lilting Krakow accent. “Pol kurnik-a-a-a,”*... (R. Franko). В українському тексті інтергloseма супроводжується виноскою з поясненням фонові інформації, яка не зберігається після перекладу. Крім того, перекладач ігнорує діакритичні елементи польських літер *ó* і *ł*, хоча деяку фонову інформацію все ще можна отримати з контексту, який збережено. Як і в попередньому прикладі, у цілому інтергloseма залишається інтергloseмою: $d \rightarrow d_1 \cup d \approx d_1$.

У наступному прикладі спостерігаємо синтез транслітерації та перекладу (хоча лексема *democrat* у цьому випадку є інтернаціоналізмом): „*Stanczyk*”? „*Narodowy demokrata*”? (Г. Хоткевич) / *‘*Stanczyk*’? *‘*Narodowy democrat*’? (R. Franko). Як бачимо, польські діакритичні знаки також не збережено, але в українському виданні є авторський коментар, що семантично збігається з коментарем перекладача в канадському виданні (різниця лише в тому, що в українському тексті коментар у виносці, а в перекладному виданні – винесений до глосарію, про що також свідчать відповідні позначки «*» перед словами): *назви партій реакційно-шовіністичних польських* (Г. Хоткевич) / *Narodowy democrat – reactionary Polish party* (R. Franko). Можемо стверджувати, що інтергloseма в цілому залишається інтергloseмою з перекладеними елементами та коментарями: $d + a \rightarrow d_1 + a_1 \cup d + a \rightarrow a_1 + a_1$.

У деяких випадках має місце трансформація додавання: *Польща – matka boska, мадонна вічно прекрасна,...* / *Poland is a *Matka Boska, a Madonna forever radiant,....* У цьому прикладі інтергloseма залишається інтергloseмою, але в тексті перекладу з’являється її переклад англійською у глосарії: $d \rightarrow d_1 + a_1 \cup d = d_1$.

В оригінальному тексті оповідання М. Коцюбинського «Дебют» інтергloseми пов’язані із виносками унизу сторінки, де зазначено мову оригіналу та подано переклад українською, а в тексті перекладу – зберігаються та супроводжуються англійським перекладом, розташованим у тексті у квадратних дужках без залучення виносок чи глосарію і без зазначення мови інтергloseми: *Kyrie, elèjson...* (М. Коцюбинський) / *Kyrie, elèjson [Lord have mercy]...* (R. Franko). Наприклад, виноска *Kyrie, elèjson... (Грецьк.) – Господи, помилуй. – Ред.* (М. Коцюбинський) засвідчує, що примітки до оригінального тексту не авторські, а додані редколегією збірки. Крім того, для запису грецької інтергloseми в обох варіантах використано не грецьку абетку, а латиницю з діакритичними знаками. Цей спосіб передачі інтергloseми можна зобразити так: $e' + a \rightarrow e'_1 + a_1 \cup e' = e'_1$.

Іноді перекладач також вдається до трансформацій – перекладу інтергloseм та їх заміну на контекстуальні коментарі, що є перекладом авторських коментарів, перенесених із виносок: ... *для зміцнення stanu posiadania витискують українських Drzymal z їх рідної... землі...* (Г. Хоткевич) / ... *in order to strengthen the landed gentry, they are forcing landless Ukrainian peasants from their native land...* (R. Franko). Перша інтергloseма граматично вписується в текст, що зумовлено спорідненістю української та польської мов, хоча автором тексту також подано виноску з її перекладом українською. Ураховуючи менший ступінь спорідненості польської та англійської мов, збереження інтергloseми, на нашу думку, ускладнило б рецепцію тексту. До другої інтергloseми додано авторський коментар з фоновими знаннями у виносці: *У Познані позбавлений землі поляк Drzymala справив собі віз, мов Діоген бочку, і жив там з сім’єю...* (Г. Хоткевич). Очевидно, що основне з цього коментарю просто вставлене в текст перекладу, що, на нашу думку, також

має полегшити рецепцію тексту перекладу, зменшивши ступінь втрат. Жодна з двох інтергloseм не зберігається: $d + a \rightarrow a_1 \cup d \rightarrow a_1$.

У цьому ж творі також є випадок повного вилучення інтергloseми при перекладі, хоча збережено контекст: ... *in some instances he retained words in it that grammatically could not be used for a female* <...> (R. Franko) [трикрапка в дужках на місці опущеного елемента – наша]. Вважаємо, що збереження інтергloseми (у вигляді поширеної синтаксеми) у цьому випадку вимагатиме настільки розгорнутого пояснення деяких граматичних правил польської мови для англомовного читача, що її дійсно краще зовсім вилучити: $d \rightarrow \emptyset$.

Російськомовні інтергloseми не становлять труднощів для більшості україномовних читачів, тому часто не потребують додаткових авторських коментарів чи перекладу і сприймаються як реалістичне змалювання мовної ситуації. При перекладі залишена інтергloseма вимагає перекладу і (або) коментарів, а перекладена основною мовою тексту – призводить до семантичних втрат. Так, у тексті перекладу твору Б. Грінченка «Брат на брата» інтергloseма перекладена англійською мовою зі збереженням пунктуації: ... *Корецький мусив «обождать немного»*... (Б. Грінченко) / ... *Koretsky had to “wait up a bit”*... (R. Franko). Завдяки збереженій пунктуації при прочитанні залишається враження передачі чужого мовлення: $b \rightarrow b_1 \cup b_1 = a_1$.

У деяких випадках перекладачка додає коментар, що безпосередньо вказує на мову інтергloseми: *На допитах йому казано: – А, вы там конституционные приговоры составляете!..* (Б. Грінченко) / *At the interrogation he was told in Russian: “Ah, so you were drawing constitutional decrees there!...”* (R. Franko). Ми вважаємо, що такий коментар – більш вдале рішення, ніж просто залишення інтергloseми або її переклад: $b \rightarrow b_1 \cup b_1 = a_{1+b}$.

У цьому ж творі автором було введено інтертекст – цитату з вірша російського поета: «*Дышится легче в три четверти груди...*» – *вихопився йому з пам'яті вірш Некрасова про закордонні вільні краї* (Б. Грінченко) / *A line from one of *Nekrasov's verses about foreign countries that enjoyed freedom popped into his head: “It's easier to breathe, with three-quarters of your chest...”* (R. Franko). Оскільки не зазначена назва вірша і фрагмент є невеликим за розміром, припускаємо, що переклад не є цитатою із знайомого для англомовних читачів перекладу поезії. Як позитивне, відзначимо наявність довідки про поета у глосарії. Спосіб передачі інтергloseми: $b \rightarrow b_1 \cup b_1 = a'_1$.

Випадок, коли еквівалент інтергloseми існує в мові перекладу, проілюструємо прикладом з оповідання М. Коцюбинського «У дорозі»: «*A Rebours*» *Гюїсманса*, «*Сад муки*»... (М. Коцюбинський) / **Huysmans' Against the Grain and The Knapsack*... (R. Franko). Трансформації в цьому випадку такі: інтергloseма не зберігається, для її передачі використовується назва англомовного перекладу оповідання Ж.-К. Гюїсманса, підтвердження знаходимо на авторському сайті Брендана Кінга, дослідника творчості французького письменника [8]. Також подано довідку про Ж.-К. Гюїсманса в глосарії та виділено курсивом назву твору. Спосіб передачі інтергloseми можемо показати так: $c \rightarrow a'_1$.

Висновки дослідження. Здійснений огляд способів передавання інтергloseм засвідчив, що Рома Франко використовує традиційні способи художнього перекладу. При цьому інтергloseми зберігаються переважно у двох випадках: коли мову інтергloseми передано латиницею (при цьому можуть не зберігатися діакритичні знаки) та якщо ступінь спорідненості мови інтергloseми з мовою оригінального тексту не більший, ніж ступінь її спорідненості з мовою перекладу. Незалежно від збереження чи перекладу інтергloseми перекладачка може перекладати або додавати власні коментарі (зокрема вміщуючи їх у глосарії), а також використовувати авторську пунктуацію та форматування тексту, що в цілому спрямовано на досягнення балансу між точністю та адекватністю перекладу.

Перспективи подальших наукових розвідок. Результати розвідки можуть бути використані в подальших дослідженнях із порівняльного мовознавства та теорії і практики

перекладу, зокрема українсько-англійського художнього перекладу малої прози, особливостей передачі безеквівалентної лексики, інтертекстуальних елементів та інтергloseм.

Список використаної літератури

1. Бондарчук Л. Відтворення іншомовних вкраплень як елемент стилістичного трансформування оригіналу (на матеріалі перекладу текстів економічного змісту) / Л. Бондарчук // Наукові записки. Серія: філол. науки (мовознавство): У 5 ч. / РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2010. – Вип. 89 (1). – С. 141–144.
2. Грек Л. Інтертекстуальність як проблема перекладу (на матеріалі англomовних перекладів української постмодерністської прози) / Л. Грек : автореф. дис. ... кандидата філ. наук: 10.02.16 ; Київ нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 18 с.
3. Козачук А. Інтергloseмальність та інтергloseма у перекладознавстві / А. Козачук // Актуальні проблеми германо-романської філології та освітній соціокультурний процес: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / За ред. Б. Гінки, І. Задорожної, І. Яцюка. – Тернопіль, ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – С.158–160.
4. Ладыненко А. Авторский перевод как разновидность интерпретации иноязычных вкраплений в художественном тексте / А. Ладыненко // Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика: матеріали доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. А. Гудманяна, С. Сидоренка. – К. : Аграр Медіа Груп, 2013. – С. 245–248.
5. Полікарпова Ю. Інтертекстуальність і переклад: семіотичний підхід / Ю. Полікарпова // Наукові записки. Серія: філол. науки (мовознавство) : У 2 ч. / РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2011. – Вип. 95 (1). – С. 431–435.
6. Ткачівська М. Цитати з національних літератур і їх переклад (на матеріалі німецькомовних перекладів творів Ю. Андруховича) / М. Ткачівська // Наукові записки. Серія: філологічні науки (мовознавство) / РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2013. – Вип. 116. – С. 213–219.
7. Юзефович Н. Иноязычный текст в билингвальной художественной прозе: переводить или...? / Н. Юзефович // Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. / за заг. ред. А. Гудманяна, С. Сидоренка. – К. : Аграр-Медіа Груп, 2012. – С. 414–420.
8. King, V. Texts in English Translation [електронний ресурс] / V. King // www.huysmans.org : an academic research resource. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.huysmans.org/en/biblioge/bibliog2e.htm>
9. Pirnajmuddin, H., Niknasab, L. Translating Political Allusions: A Survey of A Portrait of the Artist as a Young Man by James Joyce Authors [електронний ресурс] / H. Pirnajmuddin, L. Niknasab // Theory and Practice in Language Studies. – 2011. – Vol. 1. – Issue 7. – P. 851–860. – Режим доступу до статті: ojs.academypublisher.com/index.php/tpls/article/download/0107851860/3249

Одержано редакцією 22.01.14

Прийнято до публікації 17.02.14

А. М. Козачук

Передача інтергloseм в українсько-англійском художественном переводе

В статье выполнен анализ научных трудов украинских и зарубежных учёных по названной проблематике. Представлены результаты исследования способов передачи интергloseм в английских переводах Ромы Франко на материале малой прозы Б. Гринченка, Г. Хоткевича и М. Коцюбинского; в том числе рассматриваются переводы с интергloseмами на русском, польском и французском языках. Устанавливается зависимость выбора стратегии перевода интергloseмы от её языка. Наряду с прочими причинами на это также влияет используемый в языке алфавит и степень его родства с украинским и английским языками. В случаях перевода интергloseмы на английский язык рассматриваются такие трансформации: добавление контекста, перевод или добавление комментариев, авторское форматирование текста (чаще всего используется курсив), полный пропуск интергloseмы без компенсации, подбор нормированного эквивалента в языке перевода. При этом целью комментариев может быть как перевод сохранённой интергloseмы, так и обеспечение читателя текста необходимыми фоновыми знаниями. Выяснено, что наличие или отсутствие комментариев не зависит от выбранного способа передачи интергloseмы. В рассмотренных случаях комментарии, не

включенные в текст, выносились в отдельный глоссарий. Также рассмотрены случаи сохранения интергlossenемы с пропуском комментария в тексте перевода.

Ключевые слова: интергlossenема, художественный перевод, украинский язык, английский язык, комментарий, глоссарий, трансформации в переводе.

A. M. Kozachuk

Rendering the interglossemes in Ukrainian-English translation of fiction

The article contains a brief analysis of research works of Ukrainian and foreign scholars in the named field. The results of ways of rendering the interglossemes in Ukrainian-English translation of fiction are presented, the presentation being based on the Roma Franko's texts of short prose fiction translation originally written by B. Hrinchenko, H. Khotkevych and M. Kotsyubynsky. The considered examples contain the interglossemes in Russian, Polish and French. The correlation between interglosseme-retaining translation strategy choice and the interglosseme's language has been ascertained. Among the defining factors are the interglosseme language's alphabet and its relation extent to the Ukrainian and English languages. In cases when the interglosseme is translated into English, the following transformations have been considered as: adding the context, translation or adding the comments, author's text formatting (mostly italicising), omitting the interglosseme with no compensation provided, selecting the standardised equivalent in the target language. The aim of the comments can be not only translating the interglosseme, but also providing the reader with the necessary background knowledge. It has been concluded that neither presence nor absence of comments depends on the selected way of rendering the interglosseme. In the considered examples, the comments were either integrated to the text or moved to the separate glossary. The cases of retaining the interglosseme with omitting the comment in the translation text have been also considered.

Key words: interglosseme, translation of fiction, the Ukrainian language, the English language, comment, glossary, translation transformations.

ЛІНГВОСТИЛІСТИКА. ПСИХОЛІНГВІСТИКА

УДК 811'81'23:114.4

І. Я. Завальнюк

ЯВИЩЕ ПАРЦЕЛЯЦІЇ В МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: НОВІ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ВИЯВИ Й ТЕНДЕНЦІЇ

У статті проаналізовано парцельовані конструкції, уживані в мові сучасної української преси, у прагматистичному та комунікативно-когнітивному аспектах. Описано типові стилістичні вияви парцельованих членів простого речення, сурядних та підрядних частин складного речення. Окреслено нові тенденції функціонально-стилістичної репрезентації досліджуваних структур у мові українських газет початку ХХІ ст. порівняно з радянським періодом розвитку преси.

Парцельовані одиниці постали в пропонованій статті як синтаксична інновація, що є відхиленням від загальноприйнятих законів організації речення і тексту, і водночас як засіб стилістичного оновлення мови сучасної української газетної періодики. Встановлено, що комунікативно-когнітивні властивості парцеляції пов'язані із взаємодією «адресант – адресат» та з особливостями прагматики газетної публікації, які виявляються в прагненні привернути увагу читача. З-поміж парцельованих компонентів простого речення найширше представлені обставини, які здебільшого удокладнюють, поглиблюють, конкретизують виражений зміст, водночас експресивізуючи, увиразнюючи контекст, надаючи йому стилістичних ознак нестандартності, невимушеності, іронії. Парцелювання складносурядних речень у мові української преси означеного періоду є показником суб'єктивізації оповіді, оскільки саме парцелят акумулює особливу для автора інформацію, актуалізує її. На тлі традиційних синтаксичних побудов контрастно-виразним стилістичним засобом постають парцельовані складнопідрядні речення. Найтиповішими є причинові та цільові підрядні парцеляти. Принагідно з'ясовано прагматистичні функції найуживаніших парцельованих конструкцій у газетному контексті, ураховуючи динаміку мовних норм і тенденцій суспільного життя.

Ключові слова: парцеляція, парцельований член простого речення, парцелювання складносурядних речень, парцелювання складнопідрядних речень, нові тенденції, функціонально-стилістичні вияви, комунікативно-прагматичні функції, мова української преси початку ХХІ ст.

Постановка проблеми. Українська газетна мова початку ХХІ ст. є наймасовішим, позбавленим консерватизму, рухливим і дуже проникливим репрезентантом публіцистичного стилю. Згадана рухливість помітна і в синтаксисі. На зміну гармонійному і впорядкованому синтаксису мови українських газет прийшов синтаксис розчленований, у якому панує принцип дисгармонії, проте він усе-таки підпорядкований загальним мовним нормам. Це синтаксис потоку свідомості, де думку формують і виражають спонтанно, де взаємодіють дві протилежні тенденції: до синтаксичного злиття різних структур у єдиному річищі і синтаксичного розчленування єдиних структур.

Українська преса сьогодні дає багатий матеріал для спостережень за парцеляцією як активним процесом синтаксичного розчленування конструкцій, що хоч і не є новим явищем, але почасти набуває, як зауважує Н. М. Івкова, інноваційного характеру [6, с. 296].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми або напрямів дослідження. Синтаксичний прийом парцеляції, що є засобом актуалізації мовленнєвого задуму автора, досить повно досліджено в структурно-граматичному та стилістичному аспектах. Як синтаксичне явище мови парцеляцію вивчали Ю. В. Ванников, А. П. Сквородников, М. В. Кравченко,

С. М. Марич, З. М. Денисенко [1; 16; 11; 12; 2] та ін. Проблему парцелювання складносурядних і складнопідрядних речень досліджували зі структурно-граматичного та функціонально-стилістичного боку на матеріалі мови художніх і публіцистичних текстів Г. М. Рибаківа, Т. Г. Сербина, О. С. Зверева, Л. І. Конюхова, Н. А. Конопленко, Н. М. Івкова, Т. В. Шевченко, І. Я. Завальнюк [14; 15; 5; 10; 9; 7; 18; 4]. Потребує ґрунтовного вивчення парцелювання членів простого речення, складносурядних і складнопідрядних речень у мові українських газет початку ХХІ ст. з комунікативно-прагматичних і функціонально-стилістичних позицій, що й надає науковій розвідці актуальності.

Мета статті – аналіз парцеляції як синтаксичного явища й засобу стилістичної актуалізації змісту газетної публікації, окреслення нових стилістичних виявів парцельованих структур, тенденцій у їхньому функціонуванні на шпальтах української газетної періодики початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. У пропонованій статті спираємося на визначення парцеляції, подане в енциклопедії «Українська мова»: «Парцеляція (від фр. *parcelier* – поділяти на дрібні частинки) – спосіб мовленнєвого оформлення єдиної синтаксичної одиниці – речення кількома комунікативними одиницями – фразами» [3, с. 426]. У парцельованих конструкціях базова частина семантично й граматично зумовлює парцельовану. Парцелят не має власної предикативності, модальності, синтаксичного часу, а тому його не можна назвати самостійною реченнєвою комунікативною одиницею. Функцію ж унікального когнітивного прийому актуалізації змісту він виконує лише в складі всієї парцельованої структури. Як слушно зауважує Н. А. Конопленко, парцеляція простого речення розширює його інформативність, інтенсифікує значення неядерних компонентів речення, надає виразності їм і тексту загалом, а сам парцелят, утворений на базі простого речення, виконує функції акцентування, доповнення, уточнення й емоційного виокремлення вміщеної в ньому інформації [9, с. 93].

На протигагу газетній мові другої половини ХХ ст., у якій домінувало парцелювання означень, відокремлення додатків було рідкісним, а обставин – поодиноким [17, с. 70; 11, с. 27; 10, с. 28–29], українська газетна мова початку ХХІ ст. виявляє тенденцію до найактивнішого парцелювання обставин як компонентів речення, зумовлених не його структурою, а контекстом і конкретними комунікативними завданнями. На нашу думку, це спричинено тим, що в радянський період переважали інформаційні газетні жанри, яким майже не властивий експресивний струмінь, тому парцельовані обставини як експресивні одиниці лише спорадично вживали в інших жанрах – аналітичних статтях, оглядах, публіцистичних роздумах, нарисах, фейлетонах тощо. Нині відбувається деяке структурне й змістове переорієнтування газетного викладу. Суто інформаційні жанри на шпальтах деяких газет, зокрема «Молодь України», «Дзеркало тижня», «Голос України», «Сільські вісті», «Вінниччина» та ін., витісняють аналітичні та художньо-публіцистичні, або ж інформаційні тексти «розбавляються» експресивними вкрапленнями, тобто «суху» інформацію вже не сприймає сучасний читач, і вона потребує оновлення. Прагнення завойовувати ширшу читачку аудиторію і сприяє активному введенню до інформаційного контексту експресивних елементів, якими і є парцельовані обставини як компоненти, здатні актуалізувати часові, причинові, умовні, цільові та інші життєві ситуації. Напр.: *Україна святкує День Незалежності. Вдвадцятьє* (Молодь України, 24–30.08.2011, с. 1); *Ці роботи були зупинені. На рік* (Сільські вісті, 05.01.2007, с. 2); *Два роки оббивають пороги владних кабінетів представники Канівського дочірнього підприємства ЗАТ «Лізингова компанія «Хліб України».* *Безрезультатно* (Голос України, 31.05.2009, с. 7).

Стилістична маркованість парцельованих компонентів речення дає їм змогу слугувати засобом для створення іронічних ефектів. У сучасних українських газетних контекстах почастишало вираження іронії через парцелювання головних і другорядних членів простого речення, причому ця іронія відображає не тільки негативну, а й іронічно-грайливу характеристику позитивного плану, а досягають її здебільшого контрастним зіткненням думок, бо саме «викривальна спрямованість, відвертість і гострота сучасних

публіцистичних текстів визначають їх іронічність, надають сатиричного ефекту зображуваному чи відтворюють пафос ситуації» [6, с. 297]. Пор.: *Бути чесними вже давно не модно. Не гламурно* (Українська газета, 11–17.10.2007, с. 2); *А потім «для відписок» коригувати програму капітальних вкладень і спрямовувати кошти в «озеленення скверів». Взимку* (Голос України, 08.11.2007, с. 3). Таким конструкціям властива висока комунікативна значущість, семантико-контекстуальне навантаження, вони створюють додаткові значеннєві відтінки [13, с. 342]. Тому-то їх широко використовують у ролі заголовків газетних статей як засіб інтригування, спонукання до прочитання публікації, напр.: *Посіви «озеленять». Грошима* (Голос України, 05.04.2006, с. 1); *Передавайте за проїзд... Більше грошей* (Україна молода, 25.01.2008, с. 3).

У використанні конструкцій з парцельованими додатками новою є тенденція до поширення таких парцелятивів однорідними членами речення, вставленими одиницями, підрядними частинами для навмисного, суб'єктивно зумовленого увиразнення певної деталі. Вони ніби продовжують думку, яка міститься в базовій частині, уточнюючи, а нерідко й розгортаючи її. Напр.: *Я безнадійно закохалася в Норвегію. В тишу її пралісів і симфонію водоспадів, неповторну мальовничість фіордів і гомін гірських річок* (Молодь України, 11–15.10.2007, с. 18); *Крізь призму виборів-2015 варто розглядати і законопроект, який передбачає довічне призначення суддів президентом (чи є кращий спосіб зробити їх беззастережно кишеньковими?). І закон про векселі, який полегшує наповнення виборчого фонду. І встановлення референтних цін, що спрощує «роботу» з олігархами. І посилення позицій Міністерства доходів і зборів, яке отримало законну можливість в одній особі бути і збирачем, і контролером* (Дзеркало тижня, 06–12.07.2013, с. 1).

В аналітичних та художньо-публіцистичних газетних жанрах, яким властиві елементи аналізу, полеміки, яскравої оцінки, експресії, визначальною сьогодні є тенденція до ланцюгового розташування парцелятивів – обставин, означень, додатків, що увиразнює повідомлення, актуалізує кожен мовний відрізок. Напр.: *Любові вам усім, сил на розуміння одне одного. У ці дні. У цей рік. У цьому житті* (Дзеркало тижня, 30.12–13.01.2012, с. 1); *Перечитую відголосся споріднених душ Ірини Дем'янової та Івана Потія і знаю: у «Ловитві вітру» знайшло благословення Слово. Бентежне. Людяне. Вічне* (Літературна Україна, 16.08.2007, с. 6); *Уся наша історія – історія мучеництва. За Україну. За державу. За рідну мову* (Літературна Україна, 20.03.2008, с. 1).

Експресія газетної публікації постає особливо загостреною, коли заголовок, що містить парцелят, «перегукується» з лідом, у якому автор статті одразу конкретизує зміст заголовка, розкриває його підтекст. Посилити і зафіксувати увагу в такому разі допомагає модифіковане повторення. Пор. заголовок: *У нас є і демократія, і комунізм... Точково* і лід: *Демократія в нашій країні є. Правда, точкова. Є і соціалізм. І капіталізм. Теж точкові. Те й інше – ексклюзивні варіанти для VIP-персон* (Вінницькі відомості, 26.03.2008, с. 11). Такі «перегукування» – явище нове в сучасній українській газетній мові. У жодному з досліджень проблеми парцеляції попередніх років про нього не йдеться. Нині спостерігаємо його стрімке входження до газетних контекстів як явища, що надає їм додаткового експресивно-стилістичного забарвлення, водночас реалізуючи прагматичні потенції мовця (автора).

Парцелювання складносурядних речень у сучасному українському газетному контексті є показником суб'єктивізації оповіді: у парцельованому компоненті подано особливу для автора інформацію, яку він прагне актуалізувати, розширити, посилюючи досить вагоме, відкрите для газетної мови авторське *Я*. Так з'являються контексти, забарвлені авторськими емоціями, почуттями, оцінками, коментарем. Напр.: *Хочете жити не у загазованому Тернополі, а в екологічно чистому передмісті? Та не у багатоповерхівці, а в котеджі з карпатського дерева, [де «дихається легко і приємно, де високий життєвий тонус і міцний сон»...]. Не подобається цей проект, можна вибрати інший* (Голос України, 18.04.2006, с. 7).

У спортивних дописах, оглядах, інтерв'ю поширене ланцюгове парцелювання частин складносурядного речення, що загострює виклад, надає новинам динаміки, посилює вогнище напруги, напр.: *Турнір формально закінчився. Однак залишилося без відповіді одне запитання. Проте яке вагоме: [хто стане чемпіоном?]* (Голос України, 12.05.2006, с. 6); *Ми цілком залежимо від політики вітчизняних прокатників. А вона така, [що часто світові шедеври поступаються касовим голлівудським стрічкам]. І ми фактично позбавлені головного – права вибору* (День, 23.10.2007, с. 2). Обираючи таке розташування парцелюваних сурядних частин, автор ніби долучає читача до своїх міркувань, показує плин думки, тобто постає компетентним одноступенем, зацікавленим у досліджуваному питанні. Позитивний образ автора, врешті-решт, сприяє досягненню комунікативного завдання, забезпечує запланований вплив писемної продукції на сприймача.

В українських газетних контекстах початку ХХІ ст. помітною є тенденція до розгортання змісту заголовка в сурядних парцелюваних частинах, які бувають початками лідів, самих текстів або ендингів публікацій. Напр. заголовок: *Під'їзди та подвір'я стануть чистішими* та лід: *Проте квартплата у Вінниці зростає* (Вінниччина, 26.03.2012, с. 1); заголовок: *Кажуть, фінанси співають романси* і початок тексту: *А вони просто спливають не за призначенням* (Сільські вісті, 11.10.2011, с. 3); заголовок: *Підкори свій Еверест* та ендинг: *Еверест – то найвищий пік світу. Але у кожного свій Еверест, свій пік, [аби лишень дійти]* (Вінниччина, 25.03.2008, с. 4). У перших двох прикладах заголовки слугують базовими частинами для парцелятивів, а в третьому – базовою частиною є трансформований в іншому реченні заголовок, що закономірно через текстову віддаленість заголовка від прикінцевого висновку. Однак у будь-якому разі парцелювані сурядні частини функціонально поглиблюють значеннєвий простір заголовка, сприяють виокремленню найосновнішого в публікації, тобто виконують *акцентуаційну* когнітивно-комунікативну функцію.

Парцелювання складнопідрядних речень в українській газетній мові початку ХХІ ст. продовжує традиції минулого і водночас набуває нових функціонально-стилістичних рис. Як і раніше, переважає парцелювання відрізків, що за своєю структурою і змістом відповідають підрядній причиновій частині. Пор.: *Цей проект – це ще й великий ризик для телебачення. Бо за витрачені на нього кошти можна було б зняти кілька пісенних проектів чи шоу...* (Україна молода, 12–13.04.2013, с. 17); *Фінал процесу євроінтеграції Хорватії сьогодні, з одного боку, гарний привід для Брюсселя заявити, що Євросоюз не втрачає своєї привабливості, з іншого Фінал процесу євроінтеграції сьогодні, з одного боку, гарний привід для Брюсселя заявити, що Євросоюз не втрачає своєї привабливості, з іншого це хороший приклад для інших республік колишньої Югославії. Адже саме в рамках переговорів про вступ до ЄС Хорватія змогла розв'язати низку давніх проблем з іншою колишньою югославською республікою – Словенією, прийнятою до ЄС іще 2004 р.* (Дзеркало тижня, 06–12.07.2013, с. 5). Таке активне парцелювання складнопідрядних речень з підрядною причиновою частиною зумовлене, як слушно зауважує Н.А. Конопленко, тим, що «головна і залежна частини перебувають у вільному необов'язковому і непередбачуваному смислового відношенні» [9, с. 112].

Помітно впливає на інтонаційне оформлення парцелюваних конструкцій використання цільового сполучника *аби*, активізованого останнім часом. Його транспонування в мову публіцистики змінює стилістичне забарвлення сучасних газетних контекстів: надає їм ефекту невимушеності, комунікативної довіри, теплоти. Пор.: *Перед сном потрібно вмитися й витертися рушником з червоним візерунком. Аби весь рік бути «червоним», тобто здоровим* (Молодь України, 04–10.01.2007, с. 5); *Оговтавшись від первісного переляку, відповідальні громадяни старанно надули щоки, нелюдським зусиллям волі надавши своїм обличчям рішучого виразу. Аби самим виглядом своїм переконати громадськість: [усе відбувається в цілковитій відповідності до заздалегідь розробленої стратегії]* (Дзеркало тижня, 06.09.2008, с. 1).

У сучасній українській газетній мові поширеною є тенденція до активізації складнопідрядних багатокomпонентних речень, що виявляють здатність до парцелювання. Як слушно зазначає О. А. Козицька, коли підрядній частині потрібно надати більшої значеннєвої ваги, актуалізувати її в комунікативному плані, підрядні компоненти виносять за межі головного речення. Тут розрізняють два основних види парцеляції: 1) парцеляція, яка проходить на межі головної частини і залежного компонента; 2) парцеляція на межі підрядних компонентів [8, с. 96–97]. У мові сучасних українських газет однаково поширені обидва види.

Активною є однорідна супідрядна парцеляція, коли парцелюються однотипні підрядні частини, що стосуються спільної головної: *В офіційних привітаннях юним нагадують, що молодість – це час надій, відкриттів, нестримної енергії, честюлюбних планів і їхньої реалізації. Що саме зараз відкриваються нові обрії змін в Україні. І що їхня енергія, допитливий ум і розуміння як ніколи потрібні для великих звершень* (Молодь України, 22–28.06.2009, с. 6); *У присутніх з'явилося хвилююче відчуття виконаного обов'язку. Бо з'єдналися родинні ниточки, розірвані отою лютою війною. Бо жива в роду пам'ять* (Голос України, 04.05.2006, с. 8); *Щороку туристи... потічками розтікаються по Карпатах. Хто в пошуках розтраченого здоров'я. Хто – по враження* (Урядовий кур'єр, 26.03.2008, с. 18). Така парцеляція з'ясувальних, причинових, супровідних та інших підрядних частин складнопідрядної конструкції є важливим чинником змістового розвитку думки [9, с. 115] і зумовлена гнучкістю структури однорідних супідрядних, які зрідка, як засвідчує останній приклад, можуть бути й структурно неповними, проте однаково комунікативно та семантично ємними.

Помітно також, що мова української преси початку ХХІ ст. тяжіє до переплетення, поєднання різнопланових парцельованих і приєднувальних синтаксичних одиниць у межах однієї конструкції, причому парцеляти на рівні простого речення нерідко переобтяжені приєднанням (у прикладах підкреслено лінією – І. З.) чи парцелюванням як на рівні простого, так і на рівні складного речення (у прикладах виокремлено жирним курсивом – І. З.). Такі поєднання, на нашу думку, доцільні в сучасному медійному просторі, оскільки вони виконують водночас і конструктивну функцію, виокремлюючи відповідно до композиційного задуму автора найважливіші деталі загальної картини, і функцію уточнення, деталізації та конкретизації змісту. Пор.: *Може, на чужий байдужий погляд піщана троянда непоказна. Бо ж у традиційному сувенірному наборі, котрий пропонує туристам Туніс, є багато чудових речей. Гарних, оригінальних. На всі смаки* (Сільські вісті, 05.01.2010, с. 3); *Він багато узнав, багато почув і побачив... Але ніколи більше не бачив Поділля. Краю, який повернув би його у минуле. У дитинство...* (Вінниччина, 25.03.2008, с. 3).

Висновки дослідження. Отже, в українських газетних текстах початку ХХІ ст. досить широко представлена парцеляція як синтаксична інновація, що є відхиленням від загальноприйнятих закономірностей організації речення чи тексту і водночас контрастним, свіжим, несподіваним стилістичним прийомом актуалізації інформації, стильовою домінантою газетної мови. Комунікативно-когнітивні властивості парцеляції пов'язані із взаємодією «адресант – адресат», а також з особливістю прагматики газетної публікації, що виявляється в прагненні привернути увагу читача.

У функціонуванні парцельованих конструкцій помітні специфічні стилістичні вияви, інноваційні тенденції порівняно з радянським періодом розвитку преси. Новою є тенденція до ланцюгового розташування парцельованих обставин, означень, додатків, що не лише посилює мовленнєву виразність, а й вицленює в комунікативно значущій позиції важливі інформативні чи експресивні компоненти.

Парцелюванням сурядних частин в аналітичних та художньо-публіцистичних жанрах створюють додаткове тло, підтекст, який допомагає зрозуміти справжні наміри автора, чим досягають увиразнення потрібної інформації та посилення впливовості тексту. Поширеною є тенденція до розгортання змісту заголовків у сурядних парцельованих

частинах, якими починають ліди, власне публікації чи завершують виклад. У такий спосіб увиразнюють акцентуаційну комунікативно-когнітивну функцію, зреалізовану за допомогою сурядних парцелятів.

Стилістична виразність парцельованих складнопідрядних речень, уживаних у сучасній українській газетній мові, зумовлена передусім їхньою контрастністю на тлі традиційних синтаксичних побудов. Як і раніше, парцелятивно виділяють переважно підрядну причину та цільову частину.

Помітною є тенденція до активізації складнопідрядних багатокомпонентних речень, що виявляють здатність до парцелювання.

Щонайрізноманітніші поєднання парцельованих і приєднувальних конструкцій, компонентів речення в межах однієї публікації – ще одна нова тенденція сучасної української газетної мови, спрямована на реалізацію її конструктивної та конкретизаційно-уточнювальної функцій.

Перспективою подальших наукових розвідок у цьому напрямку вважаємо аналіз специфіки функціонування парцельованих конструкцій у художніх текстах постмодерністського періоду, що дасть змогу в одному часовому вимірі виявити й зіставити особливості їхнього різностильового використання, сприятиме повнішому розкриттю комунікативно-когнітивних властивостей явища парцеляції в українській мові.

Список використаної літератури

1. Ванников Ю. В. Синтаксические особенности русской речи (явление парцелляции) / Ю. В. Ванников. – М. : Изд-во ун-та дружбы народов им. П. Лумумбы, 1969. – 132 с.
2. Денисенко З. Парцеляція як явище експресивного синтаксису / Зоя Денисенко // Мовознавчий вісник : зб. наук. праць / [наук. ред. Г. І. Мартинова]. – Черкаси, 2008. – Вип. 6. – С. 67–73.
3. Жайворонок В. В. Парцеляція / В. В. Жайворонок // Українська мова. Енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.]. – К. : «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 426.
4. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст. : функціональний і прагмалінгвістичний аспекти : [монографія] / І. Я. Завальнюк. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 400 с.
5. Зверева О. С. Функціонування парцельованих конструкцій в сучасному російському поетичному мовленні (у порівнянні з українським) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Рос. мова» / О. С. Зверева. – К., 1998. – 17 с.
6. Івкова Н. Функціонально-семантичне навантаження парцелятів у публіцистичному тексті / Наталія Івкова // Лінгвістичні студії : зб. наук праць / [наук. ред. А. Загнітко]. – Донецьк : ДонНУ, 2004. – Вип. 12. – Ч. 1. – С. 296–303.
7. Івкова Н. М. Фігури експресивного синтаксису в сучасній публіцистичній літературі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Івкова Наталія Миколаївна. – Горлівка, 2007. – 218 с.
8. Козіцька О. Контаміновані складнопідрядні багатокомпонентні речення в сучасній українській мові / Оксана Козіцька. – К. : Інститут української мови НАН України, 2005. – 193 с.
9. Конопленко Н. А. Текстотвірний потенціал парцельованих конструкцій : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Конопленко Наталія Анатоліївна. – Донецьк, 2007. – 186 с.
10. Конюхова Л. І. Явище парцеляції в мові сучасних засобів масової комунікації : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Конюхова Любов Іванівна. – Львів, 1999. – 174 с.
11. Кравченко М. В. Явище парцеляції в сучасній українській мові / М. В. Кравченко // Мовознавство. – 1980. – № 1. – С. 26–29.
12. Марич С. М. Парцеллированные конструкции в современном украинском литературном языке : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (укр. язык)» / С. М. Марич. – К., 1988. – 31 с.
13. Пацаранюк Ю. Парцеляція як спосіб реалізації іронії у структурі речення (на матеріалі творів О. Чорногуза) / Юлія Пацаранюк // Лінгвістичні студії : зб. наук праць / [наук. ред. А. П. Загнітко]. – Донецьк : ДонНУ, 2005. – Вип. 13. – С. 339–343.
14. Рыбакова Г. Н. Парцелляция сложноподчиненного предложения в русском языке : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : спец. 660 «Русск. язык» / Г. Н. Рыбакова. – Ростов н/Д, 1969. – 20 с.

15. Сербина Т. Г. Парцелляция как особое синтаксическое явление в языке современных газет : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Сербина Татьяна Георгиевна. – Львов, 1988. – 188 с.
16. Сковородников А. П. О функциях парцелляции в современном русском литературном языке / А. П. Сковородников // Русский язык в школе. – 1980. – № 5. – С. 86–91.
17. Швец А. В. Публицистический стиль современного русского литературного языка (О некоторых особенностях современной газетной речи и тенденциях ее развития) / А. В. Швец. – К. : Изд-во при КГУ изд. объедин. «Вища шк.», 1979. – 127 с.
18. Шевченко Т. В. Парцелляція в українському поетичному мовленні II половини ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Укр. мова» / Т. В. Шевченко. – Дніпропетровськ, 2007. – 21 с.

Одержано редакцією 30.01.14
Прийнято до публікації 17.02.14

И. Я. Завальнюк

Явление парцелляции в языке украинской прессы начала ХХ в.: новые функционально-стилистические проявления и тенденции

В статье проанализированы парцеллированные конструкции, употребляемые в языке современной украинской прессы, в прагматистическом и коммуникативно-когнитивном аспектах. Описаны типичные стилистические проявления парцеллированных членов простого предложения, частей сложносочиненного и сложноподчиненного предложений. Намечены новые тенденции функционально-стилистической репрезентации исследуемых структур в языке украинских газет начала ХХI в. по сравнению с советским периодом развития прессы.

Парцеллированные единицы представлены в данной статье как синтаксическая инновация, которая является отклонением от общепринятых законов организации предложения и текста, и одновременно как средство стилистического обновления языка современной украинской газетной периодики. Установлено, что коммуникативно-когнитивные свойства парцелляции, связанные с взаимодействием «адресант – адресат» и с особенностями прагматики газетной публикации, проявляются в стремлении привлечь внимание читателя. Среди парцеллированных компонентов простого предложения широко представлены обстоятельства, которые в основном углубляют, конкретизируют выраженное содержание, одновременно экспрессивизируя, подчеркивая контекст, придавая ему стилистических признаков нестандартности, непринужденности, иронии. Парцеллирование сложносочиненных предложений в языке украинской прессы обозначенного периода является показателем субъективизации повествования, поскольку именно парцеллят аккумулирует особую для автора информацию, актуализирует ее. На фоне традиционных синтаксических построений контрастно-выразительным стилистическим средством являются парцеллированные сложноподчиненные предложения. Часто употребляемые – парцелляты с придаточной частью причины и цели. Попутно исследовались прагматистические функции употребляемых парцеллированных конструкций в газетном контексте, учитывая динамику языковых норм и тенденций общественной жизни.

Ключевые слова: парцелляция, парцеллированный член простого предложения, парцеллирование сложносочиненных предложений, парцеллирование сложноподчиненных предложений, новые тенденции, функционально-стилистические проявления, коммуникативно-прагматические функции, язык украинской прессы начала ХХI века.

I. Y. Zavalniuk

Phenomenon of parcelling in the Ukrainian press language in the beginning of XXI century: new functional-stylistic manifestations and trends

The article analyzes the parcelled constructions used in the modern Ukrainian press language in pragmatist and communicative-cognitive aspects. Typical stylistic manifestations of parcelled members of a simple sentence, coordinative and subordinate parts of a complex sentence are described. New trends of the functional-stylistic representation of structures in the Ukrainian newspapers' language of the early XXI century compared to the development of press in the Soviet period are outlined.

Parcelled units appeared in the proposed article as a syntax innovation, which is a digression from the generally accepted laws of the sentences' and text's organization, and simultaneously as a means of stylistic update in the language of modern Ukrainian newspaper periodicals. It is established that the communicative-cognitive properties of parcelling are associated with the interaction «addressor -

addressee» and with the peculiarities of the newspaper publishing's pragmatics, which are manifested in the desire to attract attention of the reader. Among parcelled components of a simple sentence the most widely adverbial modifiers are represented which mainly extend, develop and concretize the pronounced content, simultaneously expressing, emphasizing context, and giving it stylistic signs of originality, ease and irony. Parcelling of compound sentences in the Ukrainian press language of the definite period is the indication of the narration's subjectivation, because exactly the parcelled construction accumulates special information for the author and actualizes it. On the background of traditional syntactic constructions parcelled complex sentences appear as contrast expressive stylistic means. The most typical are the parcelled constructions of reason and purpose.

Opportunely the pragmatylistic functions of the most important parcelled constructions in the newspaper context are explicated, taking into consideration the dynamics of linguistic norms and trends in the social life.

Keywords: *parcelling, a parcelled member of a simple sentence, parcelling of compound sentences, parcelling of complex sentences, new trends, functional-stylistic manifestations, communicative-pragmatic functions, Ukrainian press language in the beginning of XXI century.*

УДК 811.161.2'367

С. В. Харченко

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СИНТАКСИЧНОГО ВНОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Проблема синтаксичної норми в українській літературній мові й досі актуальна. Її окремі питання час від часу потрапляють в коло наукових зацікавлень мовознавців, а деякі її аспекти ставали й політично затребуваними. Незважаючи на посилене зацікавлення до нормування мови на сучасному етапі, синтаксична норма ніби перебуває на маргінесі. Низка її аспектів залишається навіть не заторкнута.

Актуальним (проте цей перелік можна продовжити) на сьогодні, вважаємо, у теорії та практиці синтаксичної норми української літературної мови таке: дефініювати поняття синтаксичної норми, встановити її обсяг (наявні визначення синтаксичної норми не точні або сформульовані так, що утворюють «хибне коло»); випрацювати критерії встановлення синтаксичної норми, враховуючи й надбання попередників, і сучасні тенденції; скваліфікувати роль внутрішніх і зовнішніх чинників розвитку мови для формування та становлення синтаксичної норми; розкрити значення наукової літератури, підручників, навчальних посібників, словників у формуванні цього виду норми; оновити в наявних підручниках і навчальних посібниках ілюстративний матеріал синтаксичних тем і подавати тільки правильні граматичні форми та синтаксичні конструкції.

Ключові слова: *літературна мова, мовна норма, синтаксична норма.*

Постановка проблеми. Проблема синтаксичної норми в українській літературній мові й досі актуальна. Її окремі питання час від часу потрапляють в коло наукових зацікавлень мовознавців, а деякі її аспекти ставали й політично затребуваними.

Незважаючи на посилене зацікавлення до нормування мови на сучасному етапі, синтаксична норма ніби перебуває на маргінесі. Низка її аспектів залишається навіть не заторкнута.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Синтаксичним особливостям української літературної мови протягом останніх двох десятиліть присвячено низку праць, у яких здебільшого розглянуто культуромовні аспекти, тобто, яких синтаксичних помилок найчастіше допускають і як їх уникати. Ці дослідження проведено на матеріалі текстів публіцистичного стилю [напр., 1], наукових та ділових текстів [напр., 3; 4; 6; 7] або безвідносно до стилю [9]. Окремі праці присвячено тим синтаксичним конструкціям, які

були предметом не тільки наукових дискусій, а й політичних маніпуляцій з українською мовою [2; 3; 6; 12]. Проте в одному з посібників, присвячених культурі мови загалом і нормі як головній «дійовій особі» культури мови, питання синтаксичної норми автори взагалі оминули [5]. Натомість науковці аналізують зміни, що відбулися або відбуваються на лексичному та словотвірному рівнях її системи (назвати хоч би деякі монографічні дослідження останніх років, а саме О. Пономарева, Н. Непийводи, Л. Струганець, Л. Ставицької, О. Стишова, Т. Коць, О. Радченко, Л. Лушпинської, Р. Трифонова та ін.). Саме тому метою цієї розвідки є проблемні аспекти синтаксичної норми на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки.

Виклад основного матеріалу. Актуальними (проте цей перелік можна продовжити) на сьогодні, вважаємо, є такі теоретичні й практичні аспекти синтаксичної норми української літературної мови:

1. *Питання дефініції поняття синтаксичної норми, її обсягу.* Визначення синтаксичної норми є одним із найважливіших визначень у синтаксичній царині, оскільки має і теоретичне, і практичне значення, а також є особливим як для дослідників мови, так і для користувачів нею. Наприклад, відповідність нормі – підстава для кваліфікування мовлення на краще (правильне) і гірше (неправильне). З іншого боку, норма зобов'язує: з нею не потрібно погоджуватися – їй належить підпорядковуватися.

Здебільшого, переважно синтаксичну норму трактують як норми побудови синтаксичних конструкцій – словосполучень і речень. У такому формулюванні визначення помилковим є те, що викликає заперечення, оскільки визначення подає себе через себе, утворюючи «хибне коло». З іншого боку, терміном «синтаксична конструкція» охоплюють і словосполучення, і речення, і частини речень із граматикалізованою будовою. Дефініювання цього терміна звужене. Інше поширене визначення синтаксичної норми¹ – регулює правильне поєднання та розміщення слів у словосполученні, реченні, речень у тексті [напр.] – потребує низки додаткових роз'яснень, наприклад, як потрактовують поняття «правильне» і як його застосувати до мовних явищ, які критерії правильності, як їх використати в теорії і як реалізувати в мовній практиці. Інакше кажучи, наявні визначення синтаксичної норми не задовольняють ні науковців, ні користувачів мовою.

Крім того, поза увагою мовознавців перебувають і питання, пов'язані з безпосереднім використанням граматичних мовних ресурсів. Адже неспростовним є факт соціально-мовної взаємодії. І теорія синтаксичної норми повинна охопити низку важливих положень, які б сформулювали своєрідний припис для мовців, який би якщо і не давав би готових алгоритмів використання мовних конструкцій, то принаймні допомагав обрати оптимальний.

З одного боку, ми говоримо про те, що нормативними є ті елементи мови і висловлення, які вживають свідомо, з відчуттям їхнього семантичного й стилістичного значення (цінності), які узгоджуються з мовною традицією, семантичними та граматичними правилами української мови, а також із тенденціями розвитку, які можна в ній спостерігати². Ці мовні елементи приймає більшість освічених українців³. З іншого, мову як знаряддя комунікації використовують і в офіційних, і в неофіційних комунікативних контактах. Набір (сукупність) виразів, їхніх форм і зв'язків характерних для тих типів контактів, у яких мова трактується як цінність споживача, а конкретно як знаряддя (переказ інформації, умовляння тощо) спілкування, має свої риси. Йдеться про групу мовних засобів, які вживають у вільних контактах, насамперед у всіх неофіційних і ситуативно зумовлених на різну тематику. Тут можемо говорити про субнорму

¹ Детальніше про наявні дефініції синтаксичної норми див. [11; 13]

² Таку норму можна назвати взірцевою. Зрештою вона і формує літературну мову.

³ Але постає й інше питання: ці визнавані мовні елементи є питомими або відповідними мовній системі, чи вони адепти, нав'язані русифікаторською мовно-культурною політикою колишнього СРСР, і як правильно відрізнити одне від одного.

розмовну (неофіційну) загальну, субнорму розмовну (неофіційну) регіональну, або діалектну, субнорму професійну. Зрештою такий розділ мовознавства, як діалектологія, розглядаючи особливості граматичних форм і синтаксичних конструкцій діалектів, використовує термін «діалектна норма» (хоча й не послідовно), а стилістика – «стилістична норма». У зарубіжному мовознавстві поділяють норму на офіційну та розмовну [напр., 15–17]. Проте не розглядають, наскільки можливе відхилення розмовної норми/субнорми⁴ від офіційної, які елементи повинні формувати ядро розмовної норми / субнорми, а які елементи – її периферію, крайню периферію. Інакше кажучи, лише фіксують нову тенденцію в розвитку норми мови.

Також, урахувавши сучасні підходи до розгляду мовних явищ, зокрема соціолінгвістичний, науковці ввели в мовознавчу науку поняття «соціолінгвістичної компетенції»⁵, у якому наголошують «на тому факті, що володіння мовою, крім знання лексики та граматики і вміння побудувати граматично правильні висловлювання, передбачає також знання певних соціокультурно-культурних норм її вживання» [14, с. 89], тобто важливою складовою соціолінгвістичної компетенції є встановлені особливі для різних соціумів і культур соціально зумовлені норми / субнорми використання мови, знання яких (якої) поділяють члени кожної конкретної «мовної спільності» або вважають їх припустимими.

Підсумовуючи, констатуємо, що синтаксична норма – сукупність системно-граматичних, функційно-стилістичних синтаксичних одиниць (елементів) мовної системи, які в певний період (проміжок часу) апробовані та визнані суспільством (найчастіше всім суспільством і насамперед його освіченою частиною) за взірцеві, коректні або щонайменше прийнятні.

2. *Критерії встановлення синтаксичної норми*, або критерії синтаксичної правильності. Призначення цих критеріїв засадниче: з одного боку, допомогти мовцеві оцінити та визначити, які граматичні форми, синтаксичні конструкції нормативні (правильні), а які – ненормативні (неправильні, помилкові), з іншого, дає підстави кодифікаторам кваліфікувати ту чи ту варіантну синтаксичну конструкцію як нормативну.

У науковій літературі, присвяченій питанням культури мови⁶, натрапляємо на різні переліки критеріїв встановлення норми⁷. Наявність кількох критеріїв для встановлення літературної мови зумовлена тим, що в жодній мові не існує однієї універсальної засади мовної правильності. Саме тому для надання синтаксичній конструкції статусу нормативної застосовують сукупність часткових критеріїв, які між собою часом конфліктують. Одночасно важливо визначити, які критерії в кожному окремому випадку найважливіші і найістотніші, однак ситуативна сукупність критеріїв тільки ускладнюватиме процес синтаксичного унормування мови.

Традиційно визначають такі критерії літературної норми⁸, як 1) територіальний критерій (культурно-історичний), 2) критерій авторитетних письменників, 3) критерій

⁴ Поняття «субнорма» використовуємо в значенні «різновид норми».

⁵ Означення «соціолінгвістична» і «комунікативна» щодо слова «компетенція» вживають як синонімічні.

⁶ В україністиці традиційно норму вивчають з погляду культури мови. У польському мовознавстві ще в середині ХХ ст. науковці виокремили такий різновид вивчення мови, як нормативна лінгвістика, основними завданнями якої є «випрацювати теоретичні засади керування розвитком системи мови, визначити сферу дослідження і передусім меж між нормативною й описовою лінгвістками; упорядкувати критерії мовної правильності; випрацювати чіткі й однозначні принципи для практичної нормативної діяльності; надати інструменти для удосконалення мови; розробити механізми адаптації лінгвістичних знань до соціальних потреб; організувати заходи з популяризації лінгвістичних знань» [17, с. 24]. Проте в наступних розділах автор називає її самостійною дисципліною і говорить про нечіткі межі між культурою мови і нормативною лінгвістикою передусім через термінологічну невизначеність [17, с. 43]

⁷ Науковці розглядають критерії встановлення літературної мови загалом, не з'ясовуючи, як пропонувані критерії встановлення літературної норми діють у різних видах мовних норм. Побіжно про потребу внормування тих чи тих мовних форм у художньому, науковому стилях говорив у 1928 році М. Сулима в статті «Проблеми літературної норми в українській мові» [Шлях освіти. – 1928. – № 4. – С. 132–142].

⁸ Чи не вперше критерії літературної мови і в Україні, і СРСР окреслив М. Сулима 1928 року в статті «Проблеми літературної норми в українській мові» [Шлях освіти. – 1928. – № 4. – С. 137].

визнаних зразків, 4) критерій мовної традиції, 5) критерій відповідності законам мови, системі, структурі мови, 6) критерій поширеності (статистичний), 7) національний критерій, 8) формально-логічний критерій, 9) естетичний критерій.

Деякі з цих критеріїв, враховуючи історичні умови розвитку української мови, не є повністю об'єктивними: чи можливо застосувати ці критерії, наприклад, до синтаксичних конструкцій «чим ... тим» «орудний відмінок + предикатив на -но, -то», пасивних структур, які є поширеними, мовною традицією підтримувані (спочатку примусово, а потім за звичкою) протягом останніх 80-ти років, є визнаним зразком тощо. Адже в 1933 році в «Резолюції Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичній» проголошено: «Конкретно до цих націоналістичних рецептів належать наприклад: 1. Усування оруд. відмінка дієвої особи при формах на -но -то при пасивних присудках і атрибутах. Тип: «це зроблено мною», «затверджено з'їздом», «затверджений з'їздом». [...] 11. Безоглядне усування нормальних в укр. мові порівняльних конструкцій типу: чим... тим, чим... то, (о) скільки... (о) стільки» [10, с. 149–150]. А методологічними засадами граматичного унормування визнано таке: «а) дослідження провадити єдино-правильною [так у тексті. – В. К.] діалектично-матеріалістичним методом, всебічно вивчаючи мовні факти й джерела, відкидаючи, як антидіалектичний, суб'єктивно-ідеалістичний прийом тенденційного добору джерел і довільної інтерпретації їх (практика нацдемівських шкідників); б) досліді граматичних явищ мусять бути спрямовані на виявлення й пізнання специфіки мовних фактів у всій різноманітності їхнього функціонування, отже і на доцільне (з погляду мовної політики пролетаріату) використання їх»⁹ [10, с. 152].

Крім того, цей перелік не передбачає критеріїв, які б охоплювали низку нових тенденцій використання мови – масмедіа, інтернет, адже українська мовна ситуація, як і інші (наприклад, польська, російська), позначений лібералізацією, що межує з гібридизацією (або і з байдужістю до правильності мовлення), стилів спілкування, комерціалізацією культурної сфери і комп'ютеризацією спілкування.

3. *Роль внутрішніх і зовнішніх чинників розвитку мови для формування та становлення синтаксичної норми.*

До зовнішніх причин зараховують національний, економічний та суспільно-політичний розвиток, вплив різних історичних подій, прогрес у науці та техніці, розвиток культури, мовне контактування, соціальне та професійне розшарування суспільства тощо. Зовнішні чинники впливають на формування мови загалом, а синтаксичної системи й синтаксичної норми як прямо, так і дотично. У розвинених країнах зовнішні чинники розвитку мови (її структурних рівнів, одиниць цих рівнів тощо) діють системно, оскільки в них держава провадить цілеспрямовану мовну політику, насамперед через мовне планування як системоутворювальний елемент збереження цілісності країни.

У ст. 6 чинного Закону України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 року № 5029–VI зафіксовано: «2. Українська мова як державна мова обов'язково застосовується на всій території України при здійсненні повноважень органами законодавчої, виконавчої та судової влади, у міжнародних договорах, у навчальному процесі в навчальних закладах в межах і порядку, що визначаються цим Законом. Держава сприяє використанню державної мови в засобах масової інформації, науці, культурі, інших

---

⁹ Щоб очистити синтаксичну (і не тільки) систему української мови від таких «політично доцільних» конструкцій варто було б на державному рівні створити щось на кшталт Комісії з культури української мови, яка б на початку своєї діяльності створила список тих форм, які директивно закріпили як правильні, а часто і як єдиноправильні, кваліфікували їх із національно зорієнтованих позицій, вказали, які форми і конструкції залишаємо і на яких умовах, а які вилучаємо. Рішення Комісії держава повинна визнати обов'язковим до виконання, незалежно від суб'єктивних вражень, і найголовніше – вимагати реалізації цих рішень усіма юридичними і фізичними особами. Надалі сфера діяльності могла б охоплювати будь-які питання, які стосуються вживання і розвитку української мови, турботи про неї та її охорони як загальнонаціональної культурної спадщини і загальнонаціонального культурного надбання, поширення знань про мову. Крім того, експертувати використання української мови в публічній та юридичній діяльності тощо.

сферах суспільного життя. [...] 4. [...] Держава сприяє використанню нормативної форми української мови в засобах масової інформації, інших публічних сферах» [8]. Однак ці вимоги Закону не виконують, а держава не контролює виконання названих пунктів статті 6.

Внутрішні чинники зумовлені системою самої мови. До них належать антиномія норми і системи, антиномія мовця і слухача, антиномія інформаційної та експресивної функцій мови, антиномія коду і тексту. Наслідком дії антиномій є тенденції до економії мовних засобів і зусиль, до вираження різних значень різними формами, до обмеження складності мовних одиниць, до абстрагування мовних елементів.

Зовнішні та внутрішні чинники розвитку мови можуть діяти в певній сукупності або окремо, проте вони повинні діяти об'єктивно, природньо. Ураховуючи, що низка зовнішніх чинників впливала на українську мову під тиском, то очевидним є той факт, що мова потребує деякою верифікації, люстрації.

Наступні дослідження в галузі мовознавства повинні з'ясувати, які саме зовнішні та внутрішні чинники впливають сьогодні на розвиток мови загалом і синтаксичної норми зокрема і що (які синтаксичні конструкції) є результатом цього впливу.

4. *Значення наукової літератури* (монографії, академічні видання тощо), підручників, навчальних посібників, словників у формуванні норми. Від часу виходу «Сучасної української літературної мови» (за заг. ред. І. К. Білодіда, Т. 3. Синтаксис) нового академічного синтаксису, який би узагальнив його розвиток за останні 50 років на сьогодні нема. Сучасні підручники і навчальні посібники подають ті самі приклади на порушення норм (і ці приклади, за невеликим винятком повторюються ще від праць М. Гладкого, О. Курило, О. Синявського, М. Сулими!). На жаль, у них тільки зафіксовано типові порушення синтаксичної норми. У підручниках і навчальних посібниках не подають порад щодо вживання тих чи тих форм у проблемних синтаксичних ситуаціях, наприклад, як правильно сказати *повідомити вам чи повідомити вас*.

Монографії і академічних видань із синтаксичної теорії і практики немає. Словники, за поодинокими випадками, не кодифікують синтаксичну норму. Якщо орфографічну та лексичну помилку легко усунути, скориставшись відповідним словником, то перевірити, яка саме синтаксична сполука / конструкція є правильною, немає за чим. А за словниками чинне законодавство України закріплює нормативну функцію: «4. Норми української мови встановлюються у словниках української мови та українському правописі. Порядок затвердження словників української мови і довідників з українського правопису як загальнообов'язкових довідкових посібників при використанні української мови, а також порядок офіційного видання цих довідників визначаються Кабінетом Міністрів України» [8].

У сучасних підручниках і навчальних посібниках фіксують типові порушення синтаксичної норми, одночасно подаючи правильний варіант. Проте, вважаємо, що методично правильним було б у підручниках і навчальних посібниках подавати нормативні інваріантні та варіантні синтаксичні конструкції, граматичні форми. Адже, опрацьовуючи навчальний матеріал, учень або студент задіює, не усвідомлюючи навіть того, мимовільну і довільну пам'яті. Це означає, що учень чи студент запам'ятовує не тільки нормативні форми, але й ненормативні. Тому вправами, які покликані сформулювати й удосконалити навички правильного використання граматичних ресурсів мови, фактично ще й поширюємо, закріплюємо в пам'яті синтаксичні конструкції, що порушують синтаксичну норму. А поширення кодифікованої норми відбувається здебільшого під час отримання початкової, середньої, вищої освіти. Це означає, що повинні випрацювати методичні інновації у викладанні української мови, які б сприяли опануванню тільки нормативними формами.

Висновки. Проблема синтаксичної норми в українській літературній мові й досі актуальна. Незважаючи на посилене зацікавлення до внормування мови на сучасному етапі, синтаксична норма перебуває на науковій периферії.

Низка проблемних питань синтаксичної норми актуальними є ще від 20-х років ХХ ст., інші виникли в результаті розвитку українського суспільства як за часів Радянського Союзу, так і за часів незалежності. Розв'язання цих проблем синтаксичної норми потрібно почати зі

зміни в ставленні до мови, адже сьогодні мовні норми вважають не суттєвими, не важливими для спілкування, комунікації, а то й такими, якими можна легко зігнувати. Зміна вектора в ставленні до мови з боку держави і стане тим потрібним рушієм.

Список використаної літератури

1. Бондаренко Т. Г. Типологія мовних помилок та їх усунення під час редагування журн. матеріалів : дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.08 / Т. Г. Бондаренко. – Черкаси, 2003. – 283 с.
2. Гінзбург М. Про форми знахідного відмінка в українських фахових текстах / Михайло Гінзбург // Українська мова. – 2012. – № 4. – С. 29–40.
3. Гінзбург М. Синтаксичні конструкції у фахових текстах: практичні висновки з рекомендацій мовознавців / М. Гінзбург // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2008. – № 620. – С. 26–32.
4. Городенська К. Г. Синтаксична специфіка української наукової мови / К. Г. Городенська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – Вип. 4. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 11–14.
5. Довідник з культури мови : посібник / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, Н. М. Сологуб та ін. ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Вища шк., 2005. – 399 с.
6. Лаврінець О. Пасивні конструкції з предикативними формами на -но, -то та предикативними пасивними дієприкметниками на -ний, -тий у сучасній науковій українській мові / Олена Лаврінець // Українська мова. – 2013. – № 1. – С. 24–38.
7. Непийвода Н. Ф. Мова укр. науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Н. Ф. Непийвода. – К., 1997. – 421 с.
8. Про засади державної мовної політики : Закон України від 3 липня 2012 року № 5029–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17/page>.
9. Терлак З. Синтаксичні кальки в аспекті норми / Зиновій Терлак // Вісник Львів. ун-ту. Серія філологічна. – 2004. – Випуск 34, ч. II. – С. 498–503.
10. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду : док. і матеріали / Упоряд. : Л. Масенко та ін. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – 399 с.
11. Харченко С. Питання синтаксичної норми на сторінках навчальних видань з української фахової мови початку XXI ст. / Світлана Харченко // Гуманітарна освіта в технічних вищих закладах освіти : зб. наук. праць. – К. : Університет «Україна», 2012. – Вип. 24. – С. 157–166.
12. Харченко С. Проблема дієслівного зв'язкового компонента бути у структурі речення з предикативом на -но, -то / Світлана Харченко // Українська мова. – 2011. – № 2. – С. 44–56.
13. Харченко С. В. До питання про синтаксичну норму в українській літературній мові // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць / Відп. ред. М. Я. Плющ. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова. 2008. – Вип. 4. – С. 191–195.
14. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: мова, культура, влада / Г. М. Яворська. – К. : [б.в.], 2000. – 288 с.
15. Bartol-Jarosińska D. Zróżnicowanie społeczeństwa a norma językowa / Danuta Bartol-Jarosińska // Poradnik Językowy. – 1990. – Z. 4. – S. 253–259.
16. Bugajski M. Językoznawstwo normatywne / Marian Bugajski. – Warszawa : WN PWN, 1993.
17. Bugajski M. Język w komunikowaniu / Marian Bugajski. – Warszawa : WN PWN 2007. – 538 s.

Одержано редакцією 24.02.14

Прийнято до публікації 27.02.14

С. В. Харченко

Актуальные вопросы синтаксического нормирования украинского литературного языка.

Проблема синтаксической нормы в украинском литературном языке и сегодня остаются актуальными. Отдельные ее вопросы стоят предметом научной заинтересованности языковедов, а некоторые ее аспекты были политически важны. Несмотря на усиленное внимание к процессу нормирования языка на современном языке, синтаксическая норма находится на маргине. Ряд ее аспектов лишены внимания ученых.

Актуальними (но этот список не закрыт) сегодня, считаем, в теории и практике синтаксической нормы украинского литературного языка следующее: определить понятие синтаксической нормы, определить ее объем (существующие определения синтаксической нормы не точны или сформулированы так, что получается «ложный круг»); с учетом разработок предшественников и современных тенденций наработать критерии оценки и определения синтаксической нормы; квалифицировать роль внешних и внутренних факторов развития языка для формирования и закрепления синтаксической нормы; раскрыть значение научной литературы, учебников, учебных пособий, словарей в формировании этого вида норм; в иллюстративном материале учебной литературе использовать только нормативные синтаксические конструкции.

Ключевые слова: литературный язык, языковая норма, синтаксическая норма.

S. V. Kharchenko

Current Issues of Syntactic Regimentation of Ukrainian Literary Language

The problem of syntactic rules in Ukrainian literary language is still actual. Some questions, from time to time, fall into the range of scientific interests of linguists and some aspects have become politically popular. Despite the interest in enhancing the normalization of language at modern stage, syntactic rule seems to be at the margin. Some aspects of this problem are not even studied. In the theory and practice of syntactic rules of Ukrainian literary language we can consider as urgent such problems (but this list may be bigger):

- create a definition for syntactic rules, set its volume. Definitions of syntactic rules, that we have now, are not clear and create “wrong circle”;*
- decide with criteria for definition of syntactic rules, taking into account past and modern trends;*
- qualify the role of internal and external factors of language formation for formation of syntactic rules;*
- clarify the meaning of the scientific literature, textbooks, manuals, dictionaries.*

There are no books and academic publications of syntactic theory and practice. Dictionaries, in isolated cases, do not codify syntactic rules. In modern books and manuals only the most frequent infractions of syntactic rules are fixed. But there are no tips how to use some form in some problem syntactic situation.

Upgrade the existing textbooks and manuals illustrative syntactic material topics and apply only the correct grammatical forms and syntactic constructions.

Key words: literary language, the language rule, syntax rule.

УДК 811 373.7:811.161.2

О. І. Сушко, Г. І. Бондаренко

ОФІЦІЙНО-ДІЛОВІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЯК ЗНАКОВІ ОДИНИЦІ СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Стаття продовжує цикл публікацій, присвячених дослідженню фразеології офіційно-ділового стилю української мови на матеріалі службових текстів першої половини ХХ століття. Автори підтримують думку про те, що мовна картина світу має своє виявлення як на фонетичному й граматичному рівнях, так і на лексико-фразеологічному рівні.

Особливу увагу приділено вивченню фразеологічних одиниць офіційно-ділової сфери, оскільки вони є знаковими мовними одиницями, що уможливають реконструкцію соціально-історичної картини світу в першій половині ХХ століття. Важливим із погляду представлення повноти картини соціального світу є залучення до аналізу службових документів, які були оприлюднені з ініціативи держави або високої офіційної особи, позаяк ці документи розраховані на широку аудиторію, а це свідчить про активізацію уявлень про державотворчість різних верств населення. Систематизація та лексикографічна інтерпретація офіційно-ділової фразеології української мови значною мірою увиразнює важливі фрагменти мовної картини світу, зокрема в аспекті суспільного буття, ідей державотворення й потреб мовностильового забезпечення державного життя.

Результати цієї праці сприяють подальшому розвитку сучасної української офіційно-ділової фразеології.

***Ключові слова:** фразеологізм, офіційно-діловий стиль, картина світу, службовий документ, репрезентативність документа.*

Постановка проблеми. Мова відображає світ у всій його багатогранності, акумулюючи в собі словесне зображення об'єктивної дійсності, предметів, властивостей, дій у співвідношенні з думками, почуттями та вчинками людини. Тому цілком закономірно, що в центрі лінгвістичних досліджень є процес набуття й переосмислення людиною інформації про навколишній світ, який кожна людина сприймає за допомогою органів чуття, а згодом на цій основі складає систему уявлень про світ, проводить її через власну свідомість та передає результати свого світосприйняття іншим людям за допомогою мови, що й дає можливість розуміти мову як єдиний когнітивно-семантичний простір, який координує сили всіх мов та людські знання про світ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мова є носієм духовної мудрості народу, а пізнання її глибинного змісту – пізнанням віковичної колективної багатозорової мудрості, закодованої в словах і фразеологічних одиницях – у їхньому буквальному, переносному, символічному значенні, у звучанні й формі, у мовному зв'язку та їхній трансформації. У цьому сенсі постає необхідність досліджувати мовні одиниці методами етнолінгвістики та лінгвокультурології. Відомо, що фразеологічні засоби мови, звичайно, важко доступні для перекладу, є квінтесенцією її національної специфіки, вираженням національної ментальності. Особливої уваги заслуговує дослідження фразеологізмів із погляду стилістики, адже вони набагато виразніше, ніж окремі слова, постають у різностильових текстах. Для вивчення особливостей функціонування фразеологізмів значну вагу мають праці українських науковців у галузі стилістики (С. Я. Єрмоленко [2], Л. І. Мацько, О. Д. Пономарів, О. М. Сидоренко, Н. М. Сологуб, В. М. Телія [9] та ін.) й етнолінгвістики (В. В. Жайворонок [3], Н. В. Слухай [6], О. С. Снитко [7] та ін.). Фразеологізми як етноспецифічне вираження мовної картини світу досліджують І. О. Голубовська [1], В. І. Коваль, В. Л. Пирогов, С. М. Руденко [4], О. О. Селіванова [5], О. І. Сушко [8] та ін.

Картина світу, створена засобами мови, допомагає народу усвідомити його буття, а також збагнути специфіку інших народів. З огляду на це можемо говорити, що картина світу є важливою складовою національно-світоглядної самоідентифікації народу.

Доведено, що мовна картина світу виявляє себе не лише на лексичному рівні, а й на фонетичному (зокрема, у специфіці звуконаслідувальних та звукосимволічних утворень) та граматичному. У цьому дослідженні розглядаємо ще один рівень мови – фразеологічний. Його одиниці, характерні для службових текстів першої половини ХХ ст., є одним із засобів вияву повноти картини соціального світу, оскільки вони природні носії сконцентрованого вираження народом соціального світосприйняття, однак у сучасних лінгвістичних студіях не були всебічно вивчені.

Метою пропонованої статті є виявлення специфіки соціально-історичної картини світу засобами офіційно-ділової фразеології.

Мета дослідження зумовлює реалізацію таких **завдань**:

а) подати особливості лише тих документів із практично необмеженого масиву, у яких відсутні обмеження функціонування української мови;

б) забезпечувати, по можливості, високий рівень репрезентації та інформативності використаних службових документів;

в) враховувати повноту, різнобічність картини соціального світу, відображеної в найрізноманітніших документах.

Відомо, що питомі фразеологічні одиниці найбільш яскраво виражають національний спосіб бачення світу, тому перекладні тексти не беремо до уваги, аналізуємо лише складені українською мовою.

Важливою умовою відбору, на наш погляд, є репрезентативність документа. Одним з об'єктивних критеріїв репрезентативності вважаємо надання переваги тому чи іншому документу, що виявляється в його оприлюдненні з ініціативи держави або високої офіційної особи.

Виклад основного матеріалу. Ще однією особливістю дослідження фразеологізмів у текстах службових документів з погляду представлення повноти картини соціального світу є визначення історичного періоду, у який творили такі документи. У цьому аспекті однією з найважливіших проблем є обмеження певного проміжку часу, коли укладали ці тексти. У процесі такого вибору беремо до уваги те, що, з одного боку, цей період малодосліджений, а з другого, – охоплює достатній проміжок часу, у який укладачі (творці) текстів службових документів могли б сприймати соціальний світ із різних точок зору.

Період укладання досліджуваних нами текстів водночас порівняно короткий і достатньо насичений різними соціальними явищами. Це напружений час в історії України, період занепаду й високого піднесення на шляху до державотворення. Саме фразеологізми офіційної сфери є знаковими мовними одиницями на цьому історичному шляху.

Аналіз фразеологізмів, які функціонують у текстах службових документів першої половини ХХ століття, показав, що вони різняться між собою залежно від конкретного історичного проміжку часу, що й дало змогу виділити такі періоди:

1. Фразеологічні одиниці текстів документів початку ХХ століття (1900–1916).
2. Фразеологізми документів періоду УНР (1917–1920).
3. Фразеологізми офіційних текстів епохи українізації (1920–1932).
4. Фразеологізми службових документів 1933–1941 рр.
5. Фразеологізми документів періоду Другої світової війни (1941–1945).
6. Фразеологізми текстів документів періоду перебування України в складі інших держав.

Період 1900–1916 рр. насичений історичними подіями, які мали вплив на соціально-політичне життя українців, про що свідчать, зокрема, документи, у яких функціонують фразеологічні одиниці, як-от: *розворушити національного духа, здавити національне життя, правний тиран* тощо.

Одним із найважливіших періодів розвитку суспільно-політичного життя в Україні вважають період визвольних змагань, який став часом найбільшого виявлення української творчості у сфері політичного, економічного й культурного будівництва. Службові документи зазначеного періоду містять низку фразеологічних одиниць, які увиразнюють соціально-історичну картину світу: *товариш секретар, отаман-міністр, громадянське право, духовний суд* та інші.

Період українізації теж мав чимало знакових фразеологізмів: *цитадель українського націоналізму, пасинок партії, особливо кваліфікована особа* тощо.

Найбільш виразний і самобутній характер мають фразеологічні одиниці періоду Другої світової війни, які функціонують у документах, що регламентують діяльність ОУН-УПА й дають змогу виявити систему моральних вимог, способів світосприйняття: *самовистарчальність нації, вистарчальна платня, найвище законодавче тіло, моральний намордник* та інші.

Вагоме місце в моделюванні соціально-історичної картини світу посідають фразеологізми, що функціонують у службовій документації Західної України в першій половині ХХ століття: *прписи регуляміну, допуститися нечесного діла, верифікувати мандати, кидати клеймо* тощо.

Відома дослідниця фразеології В. М. Телія зазначає, що мова через систему своїх значень та їхніх асоціацій забарвлює модель світу «в національно-культурні кольори» [9, с. 177]. Ця думка, на наш погляд, певною мірою стосується й текстів службових документів досліджуваного періоду. Вони є насамперед виявом узагальненого уявлення про шляхи державотворення, бо саме в них зосереджено уявлення їх творців про його принципи.

Більшість текстів розрахована на широку аудиторію. А це означає, що їх творці ураховують також уявлення про державотворення й широких верств населення, яке є рушієм цього процесу. Тому офіційні державні документи – своєрідні виразники національної ідеї, а мовні одиниці, зокрема й фразеологізми, є їх виразниками. Тому системне вивчення останніх може бути продуктивним не лише з погляду форми, типології, структури, а й з погляду значення знаковості.

Історико-філологічне гно, на якому творилися досліджувані службові тексти, зумовлює принаймні два етапи дослідницького підходу – підготовчий і основний.

Підготовчий передбачає виявлення масиву фразеологічних одиниць у текстах службових документів і передбачає такі кроки:

- вибір порівняно невеликого історичного періоду в житті народу, багатого на ідеї в царині державотворення;
- формування масиву українськомовних текстів службових документів, які якнайповніше відтворюють процеси державотворення зазначеного періоду;
- добір фразеологічних одиниць офіційно-ділового змісту, передусім таких, що мають характер знаків історичного часу й відповідного державотворчого історичного періоду.

Основний етап має, на нашу думку, виявити картину соціального світу, носієм якої є фразеологізми текстів службових документів, і передбачає такі кроки:

- визначення характеру розподілу відносних частот уживання слів-компонентів фразеологічних одиниць, які є своєрідними державотворчими знаками;
- визначення основних властивостей картини соціального світу, якою вона постає в уявленні народу як носія мови за вагомістю фразеологічних одиниць, які функціонують у текстах службових документів аналізованого періоду.

Висновки. Підсумовуючи сказане, підкреслимо, що залучення до наукового обігу фразеологічного матеріалу з документів, які тривалий час були маловідомими або й узагалі недоступними, і докладне його вивчення не лише сприятиме розвитку сучасної української офіційно-ділової фразеології, а й дасть можливість реконструювати ту суспільно-політичну атмосферу, у якій жили творці й користувачі цих документів в Україні першої половини ХХ ст.

У перспективі дослідження – подальше виявлення особливостей соціально-історичної картини світу засобами фразеології. Систематизація та лексикографічна інтерпретація офіційно-ділової фразеології української мови значною мірою увиразнює важливі фрагменти мовної картини світу, зокрема в аспекті суспільного буття, ідей державотворення й потреб мовностильового забезпечення державного життя.

Фразеологічний матеріал службових документів першої половини ХХ ст., а також досвід фразеотворення цього періоду є подальшим підґрунтям надійного державного будівництва на українськомовній основі.

Список використаної літератури

1. Голубовська І. О. Мовна картина світу як об'єкт лінгвістичного вивчення / І. О. Голубовська // Наукова спадщина професора С. В. Семчинського і сучасна філологія : зб. наук. пр. : У 2 ч. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2001. – Ч. 1. – С. 252–258.
2. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
3. Жайворонок В. В. Слово в етнологічному контексті / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 1996. – № 1. – С. 7–14.
4. Руденко С. М. Екстралінгвістичні причини запозичень деяких родових назв напоїв з англійської мови та їхньої мотивації в мові-джерелі / С. М. Руденко // Науковий вісник Харківського державного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди : Лінгвістичні дослідження. – Харків : Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, 1997. – С. 209–215.
5. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / О. О. Селіванова. – Київ – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.

6. Слухай Н. В. Відображення уявлень про міфопоетичний хронотоп у східнослов'янському мовно-концептуальному просторі / Н. В. Слухай // Слов'янський вісник. Серія "Філологічні науки". – Рівне, 2003. – Вип. 3 – С. 12–17.

7. Снитко Е. С. Язык и этнос / Е. С. Снитко // Университет китайской культуры : Вестник факультета русского языка. – Тайбэй, 2003. – Вып. 6. – С. 29–36.

8. Сушко О. І. Функціонування фразеологічних одиниць у текстах службових документів першої половини ХХ століття : посібник / О. І. Сушко. – Слов'янськ : ПП "Канцлер", 2005. – 96 с.

9. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурный аспекты В. Н. Телия. – М. : Просвещение, 1996. – 348 с.

Одержано редакцією 19.02.14

Прийнято до публікації 24.02.14

О. И. Сушко, Г. И. Бондаренко

Официально-деловые фразеологизмы как знаковые единицы социально-исторической картины мира

Статья продолжает цикл публикаций, посвященный исследованию фразеологии официально-делового стиля украинского языка на материале служебных текстов первой половины ХХ века. Авторы поддерживают мысль о том, что языковая картина мира имеет свое выражение как на фразеологическом и грамматическом уровнях, так и на лексико-фразеологическом уровне.

Особое внимание уделено изучению фразеологических единиц официально-деловой сферы, поскольку они выступают знаковыми языковыми единицами, позволяющими реконструировать социально-историческую картину мира в первой половине ХХ века. Важным с точки зрения полноты картины мира является привлечение к изучению служебных документов, озвученных по инициативе государства либо высокими должностными лицами. Систематизация и лексикографическая интерпретация официально-деловой фразеологии украинского языка делает значительно более выразительными важные фрагменты языковой картины мира, в частности в аспекте общественного бытия, идей создания государства и потребностей языкового обеспечения государственной жизни. Результаты данной работы содействуют дальнейшему развитию современной украинской официально-деловой фразеологии.

Ключевые слова: фразеологизм, официально-деловой стиль, служебный документ, репрезентативность документа.

O. I Sushko, H. I Bondarenko

The business idioms as the unit of socio-historical picture in the world

This article continues a series of publications devoted to the study of phraseology official-business style of the Ukrainian language in official texts of the material of the first half of the twentieth century. The authors support the idea that language world turns both phonetic and grammatical levels, and the lexical and phraseological level.

Particular attention is paid to idioms official business sphere, because they are the landmarks of the linguistic units that allow rekonstruyuvaty socio-historical picture of the world in the first half of the twentieth century. Important in the context of representation completeness social world is bringing to the analysis of official documents published initiated by the state or high-ranking officials. We emphasize the fact that the introduction to the scientific use material from documents that have long been known and detailed study it activates the development of modern Ukrainian business phraseology and contribute to the reconstruction of that socio-political environment in which they lived makers of users of these documents in Ukraine the first half of the twentieth century. Systematics and lexicographical interpretation official business phraseology Ukrainian language caused the important pieces of the language picture of the world, including the idea of nation-building. The results of this work will contribute to the further development of modern Ukrainian official business frazeolhiyi.

Key words: phraseological unit, official business identity, world view, an official document, the document representation.

ВОСПРИЯТИЕ И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПЕСНИ «УТРЕННЯЯ ГИМНАСТИКА» В. ВЫСОЦКОГО

(материалы психолингвистического эксперимента 2013 – 2014 г.г.)

В статье изложены особенности восприятия и интерпретации текста песни Владимира Высоцкого «Утренняя гимнастика» носителями украинской культуры. Проанализированы данные психолингвистического эксперимента, который проводился среди разных групп информантов-билингвов. Восприятие и понимание рассматриваются как две стороны одного явления. Установлена вариативность восприятия одного и того же текста различными информантами. Выявлены экстралингвистические и лингвистические факторы, влияющие на восприятие и интерпретацию песенных текстов В. Высоцкого. На основании результатов эксперимента сделан вывод о том, что определяющими факторами, которые обуславливают восприятие и интерпретацию песенного текста В. Высоцкого «Утренняя гимнастика», являются жизненный опыт информантов, знание истории, совпадение / несовпадение авторской модели мира и модели мира информанта.

Ключевые слова: психолингвистика, восприятие, интерпретация, вариативность восприятия, языковая личность, В. Высоцкий, психолингвистический эксперимент.

Постановка проблемы. Изучение языковой личности на материале восприятия и интерпретации текста с помощью экспериментальной методики представляется нам актуальным. В настоящее время появилось значительное число работ, выполненных в данном направлении, однако недостаточно изученной остается взаимосвязь текста, слушателя и социокультурного пространства.

Анализ последних исследований. Проблема восприятия, понимания и интерпретации текста вызывала в последнее десятилетие большой интерес у ряда исследователей из разных областей науки. В целом историю изучения вопроса можно анализировать в нескольких планах. Во-первых, в широком смысле как краткий очерк российской и зарубежной психолингвистической науки вообще (см. работы таких ученых, как В. Б. Апухтин, В. П. Белянин, И. Н. Горелов, Т. М. Дридзе, А. А. Залевская, А. А. Леонтьев и др.) [1; 4; 9]. Во-вторых, как историю изучения восприятия и интерпретации только поэтического / песенного текста (см. работы О. С. Зорькиной, Ю. Е. Плотницкого, Ван Чжэ и др.) [6; 12]. В-третьих, с учетом этно- и социолингвистической составляющей национально-культурной специфики языка [3].

Признавая сложность и многоплановость процессов восприятия и понимания текста, все ученые единодушно указывают на их тесную взаимосвязь, поэтому «восприятие и понимание принято рассматривать как две стороны одного явления – сторону процессуальную и сторону результативную» [6]. В настоящем исследовании не ставилась задача жесткого разграничения терминов «восприятие» и «понимание» в соответствии с концепцией А. Р. Лурии о пути «от мысли к речи» [10, с. 230].

Основополагающим в постановке эксперимента явилось для нас положение лингвиста А. А. Леонтьева о восприятии как о сложном и многомерном психическом процессе, протекающим по тем же закономерностям, что и любое иное восприятие [9, с. 127]. В деятельности речевосприятия исследователь выделяет две различных ситуации: первая связана с первичным формированием *образа восприятия*, собственно восприятием (опознанием), вторая состоит в *опознании* уже сложившегося образа [9, с. 127]. Разумеется, мы учитываем, что существуют разные уровни восприятия. Так, И. А. Зимняя выделяет три основных уровня восприятия речи. На уровне распознавания каждый входящий звуковой сигнал отдельно сличается с уже имеющимся в памяти реципиента эталоном. На уровне разборчивости учитывается возможность сочетания двух стоящих рядом звуков. На следующем этапе происходит осмысление упорядоченных звукосочетаний (слов и цельных

синтаксических структур), которое может иметь либо положительный, либо отрицательный результат. Положительным результатом процесса осмысления и является понимание. Поэтому восприятие речи принято называть смысловым восприятием [5, с. 6]. Следовательно, в процессе восприятия у каждого человека возникают его собственные личностно-значимые ассоциации на текст и его элементы, формирующие интерпретационное поле.

Вариативность восприятия одного и того же текста объясняется О. С. Зорькиной несколькими психологическими причинами. В первую очередь, лингвист сюда относит проявления мотивационной, когнитивной и эмоциональной сфер личности: те потребности, мотивы и цели, которые побудили человека обратиться к данному тексту; эмоциональный настрой в момент восприятия текста; степень концентрации внимания на воспринимаемой информации и т. д. [6, с. 210]. Конечно, тот факт, что одно и то же произведение по-разному воспринимается разными людьми, не может быть объяснён исключительно индивидуальными психологическими особенностями реципиентов. Важное место здесь принадлежит социально-исторической ситуации, традициям национальной культуры, ценностным ориентирам [4, с. 46].

Лингвист Ю. Е. Плотницкий утверждает, что акт восприятия песенного текста имеет место в тот момент, когда «я» автора встречается с «я» слушателя, в этом своеобразном диалоге двух языковых личностей. Таким образом, песенный текст как единство мелодического и вербального компонентов, актуализируется в момент представления его слушающей публике как совокупности индивидов [12, с. 161].

Цель эксперимента: изучение восприятия и интерпретации текстов песен В. Высоцкого разными категориями реципиентов-билингвов (филологическая и нефилологическая аудитории).

Изложение материала. Настоящая статья представляет продолжение психолингвистических опытов, предпринятых более десяти лет назад под руководством профессора В. П. Мусиенко [11]. Приводятся данные психолингвистического эксперимента, который проводился среди разных групп информантов в 2013 – 2014 г.г. [7; 8]. Задача статьи: представить выявленные в ходе эксперимента факторы, от которых зависит восприятие и интерпретация текста песни «Утренняя гимнастика» В. Высоцкого. **Материал исследования** был получен в результате анкетирования студентов Черкасского национального университета имени Богдана Хмельницкого (20 человек). Также были опрошены и преподаватели данного высшего учебного заведения (15 человек). В группу опрашиваемых вошли также информанты в возрасте 35–60 лет, имеющие различное образование и социальное положение (20 человек). Исследование проводилось в два этапа. *На первом этапе* испытуемым предлагалось указать те песни Владимира Высоцкого, которые они любят и слушают. В результате были установлены тексты для опроса, в который вошли следующие песни, а именно: «Я не люблю», «Корабли», «Утренняя гимнастика», «Охота на волков», «Друг», «Спасите наши души», «Он не вернулся из боя» (К сравнению: в предыдущих статьях автора были проанализированы результаты пилотного исследования наиболее популярных песен «Корабли», «Утренняя гимнастика») [8]. Примечательно, что предлагаемый читателю данный вариант статьи несколько изменен и значительно дополнен.

На втором этапе эксперимента каждый участник должен был прослушать текст песни, имея перед глазами напечатанный текст. Далее информанты отвечали на вопросы анкеты, что позволило нам провести лингвистический анализ текста, а также сделать выводы об особенностях восприятия и интерпретации песенного текста, т. к. реципиенты отмечали те факторы, которые являются для них важными.

Следует отметить, что в анкету были включены вопросы на выявление значения отдельных слов, словосочетаний и выражений. Это является одним из важных факторов выяснения восприятия и интерпретации реципиентами текста песни. Правильное или неверное значение, указанное реципиентами, помогает нам установить особенности

понимания смысла текста. Время проведения эксперимента не ограничивалось. Реципиенты отвечали на вопросы анкеты, выявляли значение указанных слов ровно столько времени, сколько им было необходимо. Таким образом, эксперимент состоял из частей. Во-первых, восприятие и интерпретация на слух (прослушивание записи песни в исполнении самого автора). Во-вторых, проверка знаний и восприятие языковых единиц. У информантов возникали самые разные образы во время прослушивания песен.

Для нас стал интересным тот факт, что песни в исполнении В. Высоцкого считают актуальными, глубокими и в настоящее время. Однако только четверо из десяти опрошенных студентов знают, кто такой В. Высоцкий, но специально не слушают его песни. Активнее в контакте с интервьюером были информанты-женщины. Кроме того, информанты в возрасте 35 – 60 лет охотнее отвечали на вопросы анкеты, что можно объяснить определенным жизненным опытом, а также общностью социокультурного пространства автора песни и указанных информантов.

Результаты эксперимента. Анализ восприятия текста «Утренняя гимнастика» показал, что идея песни совпадает у всех информантов – это *пропаганда здорового образа жизни*. Песня «Утренняя гимнастика» навеяла информантам образ маленького мальчика, сурового физкультурника в синем советском костюме, который заставляет заниматься людей зарядкой дома, у станка, на пляже, в лагере.

Необходимо отметить, что испытуемые в возрасте 17 – 25-ти лет (40 %), как мужчины, так и женщины, на вопрос об идее песни отвечали следующим образом:

Автор песни всем советует заниматься физкультурой, считает ее средством от плохого настроения, скуки и безделья.

В данной песне идея как таковая отсутствует.

Просто прикольная песня о гимнастике!

Под нее легко прыгать, т. к. она очень ритмическая.

Это объяснение показывает, что для испытуемой М. (студентка, 21 год) значимым в тексте данной песни является только ритмическая её сторона.

Следует сказать, что были и такие реципиенты, которые отмечали:

По моему мнению, идея песни заключается в следующем: в здоровом теле – здоровый дух! И это верно. Ведь только сильные в нашей сегодняшней жизни выживают. Слабым нет места на этой земле. Мир жесток, т. к. поддашься минутной слабости и тебя растопчут, съедят. Иногда становится просто обидно.

В данном размышлении присутствует личностный фактор. Интерпретатор включил свой жизненный опыт в передачу идеи песни, произошло рассогласование между авторским замыслом, воплощённым в тексте, и представлением о его содержании, возникшем у слушателя после прослушивания текста. Следует отметить, что о таком рассогласовании упоминает в своей работе В. П. Белянин, выделяя два типа читателей художественных текстов. Реципиенты первого типа интерпретируют текст в пределах авторской концепции, которая определяется самим текстом. В этом случае проекция текста, выстроенная реципиентом, максимально приближена к смыслу, вложенному в текст его автором. Для второго типа реципиентов исходный текст является лишь толчком к порождению собственных мыслей, связанных с темой текста. Такой читатель заменяет текст автора собственным текстом, достаточно удаленным от значения текста-эталона [1, с. 30].

Реципиенты в возрасте 35 – 60-ти лет ввели песню в контекст исторической эпохи, указали, что в песне есть намёки на жизнь во времена Сталина. При этом они указывали некоторые строчки из песни, где, по их мнению, это происходило. Приведём пример:

1. *Здесь есть глубокий подтекст. Если смотреть на звуковую оболочку песни, то она воспринимается нами как шуточная, детская. Но если обратиться к самому тексту, к его идее, то песня уже не кажется весёленькой.*

2. *Я же помню то время, когда писались песни В. Высоцкого. А его песни именно об этом. Даже такая строчка, как «первых нет и отстающих» является прямым намёком на ситуацию в стране: «все должны быть одинаковыми, не выделяться», «все равны!».*

Комментарии показали, что жизненный опыт, знание истории являются определяющим фактором для правильного восприятия и интерпретации. Также при восприятии и интерпретации не менее важными, по мнению лингвистов В. П. Белянина, И. А. Зимней, О. С. Зорькиной, являются психофизиологические особенности индивида, воспринимающего текст: его пол и возраст. Половые и возрастные особенности определяют наличествующую в человека картину мира, от которой и зависят различия в восприятии и трактовке содержательных компонентов текста [1; 5; 6].

Клипы, предлагаемые реципиентами на песню «Утренняя гимнастика», носили различный характер. Те испытуемые, которые указывали на то, что песня шуточная и не замечали подтекста, предлагали снять клип в духе 50-х – 70-х годов. Вот как это сделал студент В. (историк, 21 год):

Я бы снял клип в духе 70-х годов. Какой-либо санаторий, где отдыхают пожилые люди. Рассвет. Горном или громкоговорителем всех созывают на утреннюю зарядку. Все люди в трико с вытянутыми коленками. Упражнения выполняют неохотно.

Описание свидетельствует о том, что реципиент имеет представление о том, когда была написана песня, но не расшифровывает иносказания.

Студентка-филолог И. Л. (4 к.) представила свое видение о создании клипа на эту песню:

Мой клип состоял бы из множества разнообразных нарезок, кто и как занимается физкультурой: днем, кто-то вечером, кто-то только в выходные; кто-то, читая скучную книгу, вдруг подрывается со стула и начинает приседать. Это будут люди абсолютно разных категорий: возрастных, статусных. Клип будет настолько позитивным и мотивирующим, что захочется посмотреть его еще не один раз.

Данное представление о создании клипа студентки-филолога И. Л. отражает не только языковые предпочтения молодых членов социума, но и влияние современных экстралингвистических факторов (масс-медийных, культурных, социально-психологических).

Другая группа испытуемых (35 – 60 лет) предлагала снять клипы о стране. Вот как это сделал инженер В. (55 лет):

Я предложил бы в клипе показывать отрывки из документального фильма о нашей стране. Можно было бы проследить линию какого-нибудь одарённого писателя, его скитания, гонения из-за цензуры и критики. И все его несчастья снять на фоне всего человечества.

Этот клип подтверждает наши выводы, приведённые выше, что люди старшего поколения связывают свою интерпретацию со временем написания текста и с политическим, социальным положением в стране.

Для того чтобы выяснить, насколько верно воспринимают реципиенты данный текст песни, в анкету при работе с напечатанным текстом были включены вопросы на выявление значения некоторых строк. Нами были получены следующие результаты, репрезентованные в итоговой таблице:

Пример строки	Студенты, магистранты (17–25-ти лет)	Информанты (35–60 лет)
Разговаривать не надо – приседайте до упада...	<i>Разговаривать и приседать одновременно человек не может. Надо выбирать или то, или другое. Выбирается, как правило, разговор. Меньше слов – больше дела.</i>	<i>Делай только то, что тебе говорят. И ничего более не надо.</i>
Прочь влияние извне – привыкайте к новизне...	<i>Затруднялись ответить из-за явного противоречия. Или: не бойся казаться не таким, как все, будь особенным и индивидуальным.</i>	<i>Отрицание заграничного.</i>

Не страшны дурные вести – начинаем бег на месте...	<i>Даже если на пути преграды – не стой, двигайся любым способом. Многие вообще не понимали смысла данных строчек.</i>	<i>Застой.</i>
Первых нет и отстающих...	<i>Во время зарядки нет ни первых, ни последних. Все равны, в отличие от бега на соревнованиях, где начинающий чувствует себя побеждённым, т. к. всегда есть первый и последний. Каждый человек индивидуален, у кого-то лучше получается одно, у кого-то другое. Все равны и хороши.</i>	<i>Ограничения для людей во всех отношениях.</i>

Исходя из этих сведений, можно сказать, что они подтверждают наши предположения. Более точное восприятие и глубина интерпретаций зависят от таких факторов:

- а) зрелого возраста реципиента;
- б) соответствия его модели мира и авторской модели;
- в) профессиональной направленности знания, вслед за О. С. Зорькиной, «схемы знаний о мире» [6]. Так, студенты-историки связывали свою интерпретацию со временем написания текста, но не могли объяснить значения приведённых строк;
- г) личностных качеств реципиента.

Испытуемые отметили языковые средства, способствующие эмоционально-экспрессивному воздействию. Так, студенты-филологи, а также преподаватели-филологи охарактеризовали все особенности построения текста. Поэтому можно с уверенностью сказать, что глубина восприятия песенного текста детерминирована языковым чутьём и лингвистической компетенцией (студенты-филологи, имея представление о лингвистическом анализе текста, делали более точный анализ, чем, например, студенты-историки).

Выводы и перспективы исследования. Подытожив выше сказанное, необходимо отметить, что верная идея текста песни была представлена теми реципиентами, которые обладали широким жизненным опытом и знаниями истории. Остальные же отмечали, что идея отсутствует. Люди старшего поколения свою интерпретацию связывают со временем написания текста и с политическим, социальным положением в стране. Это указывает на совпадение модели мира реципиентов с авторской моделью, а также подтверждает адекватность истолкования смысла текста. По мнению Т. М. Дридзе, реципиент адекватно интерпретирует текст только в том случае, если основная идея текста истолкована адекватно замыслу автора, то есть проекции текстов автора и читателя максимально приближены друг к другу. Если реципиент четко понял, с какой целью порожден данный текст, что именно хотел сказать его автор с помощью задействованных в тексте средств, то можно сделать вывод, что он интерпретировал текст адекватно [4, с. 49].

Все испытуемые отметили авторскую манеру исполнения песен В. Высоцкого, а ведь это очень важно для восприятия и интерпретации. Наши наблюдения показали, что некоторые реципиенты, вспоминали ритм любимой песни, затем уже – слова к ней. А это доказывает тот факт, что текст и музыка в песне не делимы. При восприятии текста некоторые испытуемые отметили, что песни Владимира Высоцкого необходимо слушать только в его исполнении, т. к. при этом получается единый образ. Другими словами, важен и фактор языковой личности автора текста песен.

Список использованной литературы

1. Белянин В. П. Психолингвистические аспекты художественного текста / В. П. Белянин. – М. : МГУ, 1988. – 121 с.
2. Высоцкий В. С. Исследования и материалы: сборник / В. С. Высоцкий. – Воронеж : Изд-во

Воронежского университета, 1990. – 190 с.

3. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.

4. Дридзе Т. М. Текст как иерархия коммуникативных программ (информационно-целевой подход) / Т. М. Дридзе // Смысловое восприятие речевого сообщения: (в условиях массовой коммуникации) / Отв. ред. Т. М. Дридзе, А. А. Леонтьев. – М. : Наука, 1976. – С. 48–57.

5. Зимняя И. А. К вопросу о восприятии речи / И. А. Зимняя. – М. : Наука, 1961. – 54 с.

6. Зорькина О. С. О психолингвистическом подходе к изучению текста / О. С. Зорькина // Язык и культура. – Новосибирск, 2003. – С. 205–210 / [http: philology.ru](http://philology.ru)

7. Корновенко Л. В. Языковая личность В. Высоцкого : восприятие и интерпретация его песен / Л. В. Корновенко // На пересечении языков и культур. Актуальные вопросы гуманитарного знания : межвузовский сборник статей. Вып. 3. – Киров : Изд-во ВятГГУ, 2013. – С. 49–56.

8. Корновенко Л. В. Восприятие и интерпретация песен В. Высоцкого : на материале психолингвистического эксперимента 2013 г. / Л. В. Корновенко // Актуальні проблеми менталінгвістики : зб. наук. пр. – Черкаси : Видав. Чабаненко Ю. А., 2013. – С. 149–152.

9. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1997. – 287 с.

10. Лурия А. Р. Язык и сознание / А. Р. Лурия // Под ред. Е. М. Хомской. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 320 с.

11. Мусиенко В. П. Введение в психолингвистику / В. П. Мусиенко. – Учебное пособие. – К. : ИСИО, 1996. – 120 с.

12. Плотницкий Ю. Е. Лингвостилистические и лингвокультурные характеристики англоязычного песенного дискурса / Юрий Евгеньевич Плотницкий [Текст] // автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Самара, 2005. – 21 с.

Одержано редакцією 15.03.14

Прийнято до публікації 17.03.14

Л. В. Корновенко

**Сприйняття та інтерпретація тексту пісні В. Высоцького «Утренняя гимнастика»
(матеріали психолінгвістичного експерименту 2013–2014 рр.)**

Автором статті досліджено особливості сприйняття та інтерпретації тексту пісні «Утренняя гимнастика» Володимира Высоцького носіями української культури. Проаналізовано дані психолінгвістичного експерименту, яким було охоплено різні групи інформантів-білінгвів. Сприйняття і розуміння витлумачено як дві сторони одного явища. Встановлено варіативність сприйняття одного й того ж тексту різними інформантами. Схарактеризовано екстралінгвістичні та лінгвістичні чинники, що зумовлюють сприйняття та інтерпретацію пісенного тексту В. Высоцького. На підставі результатів експерименту зроблено висновок про те, що визначальними факторами є життєвий досвід інформантів, знання історії, відповідність / невідповідність авторської моделі світу і моделі світу інформанта.

Ключові слова: психолінгвістика, сприйняття, інтерпретація, варіативність сприйняття, мовна особистість, В. Высоцький, психолінгвістичний експеримент.

L. V. Kornovenko

**Perception and interpretation of the text in the song «Morning gymnastics» by Vladimir
Vysotsky (based on psycholinguistic experiment 2013–2014.)**

The article is dedicated to the study of perception and interpretation of the text in the song "Morning gymnastics" by Vladimir Vysotsky in native Ukrainian culture. The data of psycholinguistic experiment was conducted among different groups of bilingual informants. Perception and understanding are seen as two sides of one phenomenon. The variation in perception of the same text is determined. The factors The cause of the correct perception and interpretation of texts in the songs of V. Vysotsky are found. The experimental results are based on concluded determinants, which include informants experience, knowledge of history, the author's model of convergence and universe of informant.

Key words: psycholinguistics, psycholinguistic experiment, perception, interpretation, variation in perception, language identity, Vladimir Vysotsky.

АНАЛІТИЧНІ ОГЛЯДИ

УДК 811. 161 2'367.5

Л. В. Прокопчук

ПРОБЛЕМА ПОРЯДКУ СЛІВ У ТЕОРЕТИЧНОМУ Й ПРИКЛАДНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

У статті здійснено спробу узагальнити досвід вивчення особливостей порядку слів у вітчизняному мовознавстві, визначити ті питання, які потребують перегляду й наукового осмислення.

Зазначено, що історія вивчення порядку слів в українській мові сягає початку XVII століття, проте як у перших граматиках, так і в граматиках XIX століття питання порядку слів подано з урахуванням шкільного викладання мови з опертям не на мовознавчі критерії, а на логічні чи психологічні. Автори граматик послідовно розрізняють два типи порядку слів, хоч пропонують власні варіанти їхньої номінації. Більш докладну класифікацію порядку слів запропонував М. Перегінець. Науковець виокремлює такі типи порядку слів: природно-логічний, або узуальний; контактний; порядок слів, зумовлений конкретністю, реальністю окремих понять; імпульсивний, або збуджувальний; імпресивний, або напружувальний; музичний, або ритмічний.

У сучасному мовознавстві сформувався два основні підходи до витлумачення поняття «порядок слів»: його розглядають у зв'язку із граматичними особливостями мови або у зв'язку з актуальним членуванням речення.

Ключові слова: порядок слів, прямий порядок слів, непрямий порядок слів, інверсія, синтагматичне членування речення, актуальне членування речення.

Постановка наукової проблеми. Порядок слів у кожній мові є однією з важливих синтаксичних характеристик цієї мови. Слова в реченнях української мови розміщуються в певному, традиційно усталеному одне до одного порядку. Порядок слів у реченні зумовлений причинами соціально-мовними, насамперед природно-індивідуальною сутністю української мови, своєрідністю її різнотипних одиниць – морфологічних, особливо синтаксичних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання порядку слів у вітчизняному мовознавстві досліджували В. Сімович, М. Перегінець, І. Чередниченко, О. Мельничук, П. Дудик, К. Шульжук, С. Єрмоленко, О. Білоусова, В. Рогожа та ін. Попри давні традиції вивчення особливостей словопорядку в українській мові, чимало питань потребують повнішого науково-синтаксичного осмислення і ґрунтовних досліджень, що й зумовило актуальність нашої наукової розвідки.

Мета статті – проаналізувати основні підходи до наукового витлумачення порядку слів у вітчизняному мовознавстві й окреслити перспективи для подальших наукових студій.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Уперше про особливості словопорядку йдеться в праці Мелетія Смотрицького «Грамматіки Славѣнскія правилое Синтаґма...» (1619). Зокрема, наприкінці третьої частини «Ω чинѢ грамматичесѢ» автор подає правила розташування слів у реченні. Такий виклад матеріалу, очевидно, зумовлений тим, що ця граматика адресована насамперед викладачам. Варто зауважити, що «щільне поєднання наукових, кодифікаційних і навчальних завдань» було характерною особливістю давнього мовознавства, а отже, й граматичних студій [11, с. 9]. «Граматики» М. Смотрицького значно вплинула на граматики закарпатських філологів А. Коцака (1768), М. Лучкая (1930), слугувала одним із джерел і рукописної «Грамматыки языка славеноруского» (1824) І. Могильницького, у якій порядку слів присвячено третій розділ четвертої частини граматики. Автор, як і попередники, пропонує

лише правила словопорядку, зауважуючи при цьому, що вони значною мірою залежать від логіки, властивостей мови і народних традицій [6, с. 50]. Загальний огляд особливостей словопорядку в давньоруській мові подано в «Нарисах з історичного синтаксису української мови» О. П. Безпалька [3, с. 209–223].

У II половині XIX ст. – початку XX ст. з'являється декілька граматик української мови шкільного типу (О. Огоновський, В. Коцовський, І. Огоновський, С. Смаль-Стоцький, В. Сімович, Г. Шерстюк та ін.), у яких питання порядку слів подано з урахуванням шкільного викладання мови з опертям «не стільки на мовознавчі критерії, скільки на логічні або психологічні» [17, с. 7]. Автори розрізняють два типи порядку слів, пропонуючи власні варіанти їхньої номінації: *правильний*, або *простий* / *переставний* в О. Огоновського, *нормальний* / *свобідний* у С. Смаль-Стоцького, *звичайний* / *довільний* у В. Сімовича.

Більш докладну класифікацію порядку слів запропонував М. Перегінєць, який виокремив такі типи:

1) природно-логічний, або узуальний (передбачає формальне відображення послідовної залежності окремих членів речення: на першому місці стоїть підмет, на другому – чинність, стан, ознака, присудковість узагалі, зумовлена підметом, на третьому – залежні іменники (з узгодженими прикметниками чи без них);

2) контактний (подібний до узуального, що впорядковує складові частини відповідно до їхніх внутрішніх зв'язків, уникаючи розділення зв'язаних між собою мовних одиниць; характеризує синтаксично не розгорнені словосполучення, що починаються із залежних іменників (об'єктів));

3) порядок слів, зумовлений конкретністю, реальністю окремих понять (протилежний контактному, поряд стоять конкретні, близькі за змістом частини словосполучень, а складники, позбавлені цих ознак, відсуваються далі; служить для досягнення унаочнення);

4) імпульсивний, або збуджувальний (служить для зосередження уваги співрозмовника на певному складовому елементі і досягається за допомогою розташування цього елемента на першому місці в реченні);

5) імпресивний, або напружувальний (щоб утримати читача чи слухача в напруженому стані, посилити його цікавість і увагу, головний для певної ситуації елемент переносять на кінець речення);

6) музичний, або ритмічний (характеризує переважно художню мову; передбачає розташування компонентів речення відповідно до вимог ритміки й мелодики, а не логічного, психологічного чи граматичного їхнього взаємозв'язку) [12, с. 202–203].

На думку мовознавця, порядок розташування слів у реченні значною мірою залежить від смислової структури висловлюваної думки. Подібною до типології М. Перегінця є класифікація Ю. Шереха, який, окрім узуального, імпульсивного й експресивного, виокремлює розповідні типи порядку слів, до яких, на думку автора, вдаються, щоб передати живу, схвильовану розповідь [17, с. 145]. Науковець виокремлює просторово-розповідний і часово-розповідний типи порядку слів. До першого типу вдаються, щоб привернути увагу читача до того явища, про яке йдеться в реченні, і дати змогу поступово охопити описом увесь простір, а для цього на перше місце висуюють присудок, напр.: *Блищала на сонці черетиця дахів, світилися вікна в мечетях, паши в нагрітий камінь, горіли, як маки, фези, кричали птахи й продавці, дзвенів метал у кузнях...* (М. Коцюбинський). Щоб увиразнити динаміку описуваного, використовують часово-розповідний тип порядку слів. У такому разі присудки переносять на кінець речення, напр.: *Не один нащадок Прометей блискучу іскру з неба здобував, і безліч рук до неї простягалось* (Л. Українка) [17, с. 145–146].

У сучасному мовознавстві сформувався два основні підходи до витлумачення поняття «порядок слів». Представники першого (І. Г. Чередниченко, П. С. Дудик, К. Ф. Шульжук та ін.) розглядають порядок слів у зв'язку із граматичними особливостями мови й визначають його як «властиве певній мові розміщення слів у реченні, яке зумовлене його змістом і структурою» [8, с. 127]. Хоч порядок слів в українській мові відносно вільний, проте кожне зі слів зазвичай має типове для себе розташування в реченні: типове,

але не абсолютне, не єдино можливе. В українській мові розмежують такі два основні різновиди порядку слів: прямий і непрямий, або інверсійний. Прямий порядок слів має два основні вияви: 1) морфологічний, коли, зокрема, іменники стоять перед дієсловами, прикметники, слова прикметникової форми (деякі займенники й числівники) перед іменниками, прислівники способу дії – перед дієсловами, а місця – після них та ін.: *Легенька хвиля ледве помітно зносить човен убік* (О. Довженко); *Легенький вітерець подихає з теплого краю* (П. Мирний); і 2) синтаксичний, загально й звично застосований тоді, коли, наприклад, присудок уживається після підмета; означення – перед підметом чи головним членом у реченнях односкладних номінативних; перед додатком чи обставиною; додаток і обставина після присудка або ж після дієслівного головного члена односкладного речення тощо [8, с. 128].

Більшість мовознавців (І. Г. Чередниченко, С. Я. Єрмоленко, П. С. Дудик) виокремлює три основні функції порядку слів: граматичну, семантичну, стилістичну. Граматична роль порядку слів полягає в тому, що в окремих випадках він слугує синтаксичним засобом визначення структури й типу речення. Це стосується тих синтаксичних побудов, які утворилися іменниковою й прикметниковою словоформами, напр.: *Веселий юнак* – односкладне номінативне речення, пор.: *Юнак веселий* – двоскладне речення; у якому підмет і присудок виражені іменником у формі називного відмінка: *Моя мати* (підмет) – *лікар* (присудок), пор.: *Лікар* (підмет) – *моя мати* (присудок).

Порядок розміщення слів може слугувати критерієм визначення синтаксичної ролі інфінітива в реченні, напр.: *Переховуватись далі на цьому боці було небезпечно* (М. Коцюбинський), *переховуватись* – підмет. У реченні *Весело й тяжко згадувати нам тебе, старий наш діду Києве!* (П. Куліш) інфінітив *згадувати* виступає головним членом односкладного безособового речення. Такі речення розрізняються також і стилістично: перше з них містить оцінку ситуації; друге слугує засобом вираження внутрішнього емоційного стану людини. Певне словорозташування, на думку С. Я. Єрмоленко, дає змогу визначити стильову належність тексту, впливає на виникнення «додаткових стилістичних відтінків (кологоритів) мовлення – описовості, розповідності, інформативності, урочистості тощо» [9, с. 121]. Про семантико-стилістичні функції порядку слів ідеться в працях І. Г. Чередниченка [16], С. Я. Єрмоленко [8], О. І. Білоусової [1], В. Г. Рогожі [13].

Зміна порядку слів досить часто впливає на семантику повідомлюваного, напр.: у словосполученнях з кількісним числівником у препозиції до означуваного слова міститься вказівка на чітко окреслений період або точно визначену кількість осіб, тимчасом як перенесення числівника в постпозицію змінює значення вислову на приблизне: *Сім років минуло відтоді*; пор.: *Років сім минуло відтоді*.

У другій половині ХХ століття порядок слів почали розглядати у зв'язку з актуальним членуванням речення. Проте докладне й цілісне уявлення про закономірності смислового функціонування порядку слів, за переконанням О. С. Мельничука, можливе лише тоді, «коли порядок слів як носіїв різної смислової ваги в реченні буде розглядатися у зв'язку з членуванням речення на синтагми» [10, с. 254]. Науковець вважав, що те смислове членування, яке В. Матезіус визначав як «актуальне членування», є насправді членуванням синтагматичним [10, с. 252]. Синтагму О. Мельничук розглядає як «інтонаційно виділюваний і позиційно цілісний (не розділюваний іншими не належними до нього елементами) однослівний чи багатослівний відрізок мовлення, що виявляє певну смислову єдність і вступає в смисловий зв'язок взаємності чи однорідності з суміжним відрізком мовлення, виділюваним на тому самому рівні» [15, с. 434]. Учений пропонує поділ синтагм на прості й складні, які, у свою чергу, є «результатами виділення на різних рівнях синтагматичного членування мовного потоку» [15, с. 438]. Проте запропонована процедура сегментування синтаксичних структур не знайшла широкої підтримки серед вітчизняних мовознавців. Такий підхід до аналізу порядку слів подано лише в посібникові «Синтаксис сучасної української літературної мови» М. У. Каранської [9]. Порядок слів у взаємозв'язку з актуальним членуванням розглядає М. О. Вінтонів. Науковець подає тільки окремі

зауваги щодо особливостей українського словопорядку, пов'язаного з оформленням того чи того типу актуального членування речення [4, с. 68–74].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, незважаючи на давні традиції вивчення порядку слів в українському мовознавстві, чимало питань ще потребують більш ґрунтовного вивчення й науково-синтаксичного осмислення. Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в аналізі українського словопорядку у зв'язку з активним членуванням тексту.

Список використаної літератури

1. Білоусова О. І. Граматична специфіка мови українського законодавства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. І. Білоусова. – Дніпропетровськ, 2010. – 23 с.
2. Безпалько О. П. Нариси з історичного синтаксису української мови. – К. : Рад. школа, 1960. – 234 с.
3. Булаховський Л. А. Вибрані праці в п'яти томах : [редкол. : І. К. Білодід (голова), Ю. Л. Булаховська, Т. Б. Лукінова (відп. секретар), О. С. Мельничук та ін.]. – К. : Вид-во «Наукова думка», 1977. – Т. 2. Українська мова. – С. 448–471.
4. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту : формальні та функційні вияви [Текст] : монографія : [відп. ред. А. П. Загнітко] / М. О. Вінтонів. – Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2013. – 327 с.
5. Возняк М. Студії над галицько-українськими граматиками ХІХ в. / М. Возняк // Записки НТШ. – 1909. – Т. ХС, кн. ІV. – С. 50–51.
6. Граматика руської мови / Улож. С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. – [3-е вид., перероб. і доп.]. – Відень, 202 с.
7. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови : підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 127 с.
8. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1982. – 210 с.
9. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навч. посіб. / М. У. Каранська. – К. : НМК ВО, 1992. – 400 с.
10. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення / О. С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1966. – 324 с.
11. Німчук В. Мовознавство на Україні в ХІV–ХVІІ ст. / В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1985. – 223 с.
12. Перегінець М. Синтаксичне вживання граматичних форм / М. Перегінець // Підвищений курс української мови / [за ред. Л. А. Булаховського]. – Х. : Рад. школа, 1931. – С. 191–240.
13. Рогожа В. Г. Порядок слів у висловленнях з експресивно-вольовою модальністю в текстах кодексів України / В. Г. Рогожа. – Режим доступу : // www.univer.km.ua. Університетські записки, 2006, № 2 (18) – С. 418–422.
14. Сімович В. Граматика української мови : [для самонавчання та в допомогу шкільній науці] / В. Сімович. – Фотопередрук з післясловом Олекси Горбача. – Мюнхен, 1986. – С. 394–398.
15. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – 516 с.
16. Чередниченко І. Г. Стилістико-синтаксичні функції порядку слів у реченні і речень у контексті в сучасній українській літературній мові / І. Г. Чередниченко // Українська мова і література в школі. – 1961. – № 5. – С. 14–22.
17. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шерех. – Мюнхен : Вид-во «Молоде життя», 1951. – 402 с.
18. Шухова О. О. До генези та сутності синтаксичного поняття інверсії / О. О. Шухова // Мовознавство. – 2012 – № 6. – С. 70–78.

Одержано редакцією 22.01.14

Прийнято до публікації 17.02.14

Л. В. Прокопчук

Проблема порядка слов в теоретическом и прикладном языкознании

В статье предпринята попытка обобщить опыт изучения особенностей порядка слов в отечественном языкознании, определить те вопросы, которые требуют пересмотра и научного осмысления.

Отмечено, что история изучения порядка слов в украинском языке достигает начала XVII века, однако как в первых грамматиках, так и в грамматиках XIX века, вопросы порядка слов рассматривают, учитывая не языковедческие критерии, а логические или психологические. Это объясняется тем, что они предназначались для школьного преподавания. Авторы грамматик последовательно различают два типа порядка слов, хотя предлагают собственные варианты их номинации. Более подробную классификацию порядка слов предложил М. Перегинец. Ученый выделяет следующие типы порядка слов: естественно-логический, или узуальный; контактный; порядок слов, обусловленный конкретностью, реальностью отдельных понятий; импульсивный; импрессионный; музыкальный, или ритмичный.

В современном языкознании сформировалось два основных подхода к истолкованию понятия «порядок слов»: его рассматривают в связи с грамматическими особенностями языка или в связи с актуальным членением предложения.

Ключевые слова: *порядок слов, прямой порядок слов, непрямой порядок слов, инверсия, синтагматическое членение предложения, актуальное членение предложения.*

L. V. Prokopchuk

The Problem of Word Order in Theoretical and Applied Linguistics

The article represents an attempt to summarize experience in studying peculiar features of the word order in the Ukrainian linguistics and identify the issues that need reviewing and scientific comprehending.

It is noted that the history of the word order study in the Ukrainian language goes back as early as the 17th century, but in the first grammar books as well as in the grammar books in the 19th century, the problems of the word order were presented on the basis of the school methods of teaching a language with no reliance on linguistic criteria, but on logical and psychological ones. The authors of grammar books consistently distinguish between two types of the word order, while offering their own versions of their nomination. The scientific approach to the analysis of issues related to the word order in the Ukrainian language was suggested by Pereginets M. The scientist distinguishes the following types of the word order: natural-logical or usual; contact type; the word order, due to specificity, the reality of individual concepts; impulsive or excitatory; impressive or tensive; musical or rhythmic.

In modern linguistics one can find two main approaches to the interpretation of the term “word order”: it can be viewed in connection with the actual division of a sentence.

Key words: *word order, direct word order, indirect word order, inversion, syntagmatic division of a sentence, actual division of a sentence.*

УДК 81'42: 32

Н. В. Деренчук

ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

У статті проаналізовано наукові роботи зарубіжних і вітчизняних дослідників з проблеми формування дискурсу. З'ясовано, що термін «дискурс» у сучасній лінгвістиці використовують для позначення різних видів мови, осмислення яких відбувається з урахуванням мовних і позамовних чинників. Виявлено типологію українського дискурсу, окреслено його проблематику.

У пропонованій праці схарактеризовано основні підходи до визначення поняття «політичний дискурс» в українському мовознавстві. Подано власне витлумачення цього феномена, яке засвідчує, що політичний дискурс – це складне багатоаспектне мовно-комунікативне явище з чіткою соціокультурною спрямованістю та прагматичною семантикою. Доведено важливість екстралінгвістичних чинників, які впливають на породження і сприйняття текстів. Установлено,

що взаємозв'язок дискурсу з поняттями зв'язного тексту і контексту не дає підстав для того, щоб їх ототожнювати. Осмислення тексту відбувається через певні лінгвістичні категорії, проте в конкретній ситуації, унаслідок інтерпретації діяльності читача він наповнюється певним змістом, тобто стає дискурсом. Аналіз концепцій політичного дискурсу уможливив висновок про те, що об'єктивне дослідження мовного політичного пласту можливе лише за умови врахування дескриптивного, дискурсивного та когнітивного підходів до його інтерпретації. Вивчення потребує також практичний аспект дослідження цього явища. Зроблено висновок про те, що дослідження політичного дискурсу може відбуватися в двох аспектах: аналіз внутрішньої сутності, специфіки політичного спрямування контекстів; аналіз цього явища як зразка певного дискурсивного типу, без чітко виражених покликань на його політичний зміст або політичний контекст.

Ключові слова: дискурс, політичний дискурс, дискурс і текст, типологія дискурсу, дискурсивний аналіз, дескриптивний аналіз.

Постановка проблеми. Акт комунікації є невід'ємною частиною нашого повсякденного життя. На всіх етапах розвитку суспільства для реалізації та утримання влади, ідеології правлячі кола будь-якої держави чи структури намагалися швидше й ефективніше донести максимум потрібної інформації до якомога більшої частини населення. Політика – це та галузь, у якій постійно реалізують спланований та спрямований комунікативний вплив, а вивчення політичного дискурсу дає змогу простежити механізми його здійснення.

В останні десятиріччя це багатогранне явище стало одним із поширених об'єктів досліджень у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці, проте фундаментальних наукових праць, присвячених проблемі вивчення сучасного українського політичного дискурсу загалом і «мовної особистості» політичного діяча зокрема в україністиці немає, що й зумовлює актуальність пропонованої наукової розвідки. До того ж, сучасні тенденції до зміни соціально-культурних і політичних стереотипів, які «руйнуються» з приходом до влади нових політичних лідерів та політичних діячів, формуванням нових політичних сил та організацій видозмінюють та усіляко модифікують сталі норми політичної культури та етичні принципи політичного спілкування, що також потребує вивчення.

Мета статті – проаналізувати наукові праці зарубіжних і вітчизняних дослідників з проблеми формування дискурсу, осмислити наявні в мовознавстві концепції політичного дискурсу, окреслити його проблематику, схарактеризувати основні підходи до визначення поняття «політичний дискурс» в українській лінгвістиці й запропонувати власне витлумачення цього феномена, підхід до його інтерпретації в мовознавчій науці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «дискурс» не є новим в українському мовознавстві, проте за останні тридцять років критерії його потрактування і сам зміст істотно змінилися. Якщо раніше дискурсом називали зв'язну й узгоджену послідовність речень, то в сучасних дослідженнях його визначають як «модель мовленнєвої поведінки людини як комунікативної особистості, що виражається системою типових комунікативних актів – мовленнєвих жанрів, які регулярно здійснюються в стереотипних ситуаціях соціальної взаємодії людей» [16, с. 14].

Українська дослідниця К. Серажим окреслює дискурс як «складний соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного середовища, який, по-перше, детермінується (прямо чи опосередковано) його соціокультурними, політичними, прагматично-ситуативними, психологічними та іншими (констатувальними чи фоновими) чинниками, по-друге, має «видиму» – лінгвістичну (зв'язний текст чи його семантично значущий та синтаксично завершений фрагмент) та «невидиму» – екстралінгвістичну (знання про світ, думки, настанови, мету адресанта, потрібні для розуміння цього тексту) структуру і, по-третє, характеризується спільністю світу, який упродовж розгортання дискурсу «будується» його репродуцентом (автором) та інтерпретується реципієнтом (слухачем, читачем тощо)» [15, с. 13].

Ф. С. Бацевич вважає дискурсом «тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників;

синтез когнітивних мовних та позамовних чинників, які визначаються конкретним колом «форм життя», залежних від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів» [2, с. 138].

Як бачимо, до розуміння цього явища долучаються ще й екстралінгвістичні чинники, які впливають на породження і сприйняття текстів. Крім того, термін «дискурс» у сучасній лінгвістиці використовують для позначення різних видів мови, осмислення яких має відбуватися з урахуванням усієї сукупності мовних та позамовних чинників.

Різні аспекти окресленої проблеми висвітлено в працях таких відомих зарубіжних лінгвістів, як: Н. Аругюнова, Т. ван Дейк, В. Карасик, Є. Шейгал [1; 18; 8; 17] та ін. Вітчизняні науковці теж не оминули цієї проблеми. Серед них – Г. Почепцов, Т. Радзівська, О. Селіванова, Ф.С. Бацевич [12; 13; 14; 2] та ін.

Майже всі розвідки українських лінгвістів присвячено вивченню дискурсу в практичному ракурсі, тобто розглядові окремих його різновидів – педагогічного (А. Нікітіна), публіцистичного (В. Бялик, Н. Чумак), газетного (С. Коновець, С. Чернік), рекламного (Н. Волкогон, О. Ткачук-Мірошниченко), літературно-критичного (Р. Бубняк), художнього (Г. Ковальова, І. Остапенко, Н. Кондратенко), політичного (К. Серажим, Л. Славова), дискурсу національної ідентичності (О. Онуфрієнко), комунікативного (Т. Корогода, Ф. Бацевич) і навіть сімейного (А. Семенюк) та електронного (О. П'єсуч).

Аналіз робіт зарубіжних дослідників дав змогу виокремити такі основні типи лінгвістичного аналізу дискурсу: увага до парафрази і синонімічності; акцент на аргументації і синтаксисі; зосередження на висловленнях; лексичні і лексикометричні дослідження; дослідження нарративних функцій; риторичні дослідження; семіотика; антропологічні та соціолінгвістичні дослідження [11, с. 5].

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах полінаціональної, багатомовної та культурної ситуації в Україні актуальності набуває питання розгляду ролі мовної особистості українського політика та його впливу на формування як внутрішнього, так і зовнішнього політичного іміджу країни.

Стиль та манеру мовлення, рівень грамотності, ерудованості, комунікативної компетентності, а також філігранності та чистоти мовлення політика, безперечно, можна назвати складовими образу сучасного урядовця.

З підвищенням ролі усних форм політичної комунікації виникає потреба вивчення тенденцій розвитку та опису основних лінгвістичних характеристик мовного стилю політичного діяча України.

Досліджуючи проблеми функціонування політичної мови, науковці зазвичай оперують терміном «політичний дискурс» для означення цього феномена, який, як слушно зауважують українські дослідники, в останні десятиріччя набуває глибшого змісту. Його витлумачують як мовленнєві утворення (усні або письмові), що стосуються сфери політики, реалізуються вербально та екстравербально, актуалізуються в певному ситуативному контексті й спрямовані на здійснення конкретної прагматичної семантики» [4, с. 183].

На прагматичну природу цього явища звертає увагу й І. Клименко, зауважуючи, що «політичний дискурс є складним комунікативним явищем, метою якого є боротьба за владу способом формування суспільної думки, яке включає текст як вербалізований результат мовлення, контекст – ситуативний і соціокультурний, а також спеціальні мовні засоби, які відповідають цілям і завданням дискурсу» [9, с. 185].

У монографії «Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики» українська дослідниця Л. Нагорна звертає увагу те, що в лінгвістичній літературі поняття «політичний дискурс» уживають у широкому й вузькому значеннях. «У широкому розумінні дискурс можна розглядати як механізм узгодження персонального, соціального і культурного знання. У вузькому, прикладному, аспекті він зосереджується на аналізі мовного спілкування й окремих текстів, промов, інтерв'ю тощо» [10, с. 34]. Очевидно, що в першому випадку мають на увазі такі форми спілкування, у яких до сфери

політики належить суб'єкт, адресат або зміст повідомлення; у другому – це різновид дискурсу, метою якого є завоювання, збереження і здійснення політичної влади.

З огляду на висловлене можемо стверджувати, що політичний дискурс – це складний багатоаспектний мовно-комунікативний феномен з чіткою соціокультурною спрямованістю та прагматичною семантикою, який тісно пов'язаний з поняттями зв'язного тексту і контексту.

У наукових розвідках з проблем українського політичного дискурсу поняття «дискурс» і «текст» нерідко ототожнюють. Зокрема, О. Волков, досліджуючи це поняття в аспекті реалізації комунікативної функції мови, стверджує, що «як лінгвістичний об'єкт політичний текст є символом, тобто показником відношення суб'єкта до соціальної реальності та вказує на певні соціальні наміри... Відповідно політичний текст розглядають не лише як засіб розуміння, але і як інструмент зміни соціальної реальності», тобто він має чітку прагматичну спрямованість [5, с. 17]. Текст у конкретній ситуації унаслідок інтерпретації діяльності читача наповнюється певним змістом, тобто стає дискурсом.

На нашу думку, ототожнювати ці поняття не варто. Погоджуємося з дослідником І. Бехтою, який вважає, що розуміння тексту пов'язане передусім із лінгвістичними категоріями, а «дискурс – поняття більш різнопланове, воно ширше й глобальніше корелює з категоріями логіки, психології, філософії і спрямоване на людину, її досвід, знання, інтелектуальний рівень, спосіб вираження знань про навколишній світ» [3, с. 193]. Дискурс, отже, інтегрує текст з іншими складниками комунікативної ситуації, передусім екстралінгвістичними чинниками, які опосередковують взаємодію учасників спілкування, їхні мотиви, цілі та стратегії.

Сучасні дослідження цього явища є самодостатніми (С. Буртак, Л. Саввіна, І. Терлецька, Г. Корольов та ін.), однак вони взаємодіють з різними аспектами історичної реконструкції, філософії, психології, балансують на межі лінгвістичного і політичного аналізу, тому для сучасних мовознавців важливо виокремити ті основні характеристики політичного дискурсу, які відрізняють його від політичних досліджень. Ураховуючи вищезгадані дефініції, констатуємо, що майже весь дискурс та його аналіз можна вважати потенційно політичним, а, отже, на певному рівні весь дискурс-аналіз є політичним дискурсом.

Оскільки мислення, дія та мовне вираження урядовця, як і будь-якої людини, перебувають у тісному зв'язку, зростає увага до поєднання лінгвістичної теорії з соціальною (А. Литовченко, Т. Шульга). Більшість попередніх досліджень у галузях соціальної семіотики та критичної лінгвістики формують загальний мовознавчий погляд на політичний дискурс. Розрізнення напрямків балансу між лінгвістичним аналізом і політичною характеристикою є досить складним завданням. У сучасних українських дослідженнях цієї проблеми звернено увагу на політичний потенціал мови (Л. Масенко, С. Савойська). Заслужують на увагу праці К. Головинського [6; 7], у яких з лінгвопсихологічного погляду проаналізовано тексти виступів, промов, заяв, інтерв'ю таких урядовців, як О. Мороз, П. Лазаренко, Є. Марчук, Б. Єльцин, В. Путін та ін., побудовано картину політичного бачення ними зовнішнього світу.

Вивчення політичного дискурсу, як і інших галузей дискурс-аналізу, охоплює широкий спектр аналітичних методів. У межах лінгвістичних досліджень українські науковці виокремлюють два підходи до аналізу дискурсів – дескриптивний і критичний (Л. Славова, Л. Нагорна). «Дескриптивний зосереджений на вивченні мовної поведінки політиків, риторичних прийомів, маніпулятивних стратегій, а також змістової сторони політичних текстів. Критичний аналіз спрямований на дослідження мови як засобу владарювання і соціального контролю, з акцентом на соціальній нерівності, втіленій у дискурсі» [16, с. 36].

Одним із основних завдань аналізу українського політичного дискурсу є пошук тих шляхів, за допомогою яких мовлення впливає на свого реципієнта, уміщуючи всі рівні мовної системи – від лексики до прагматики.

Українське мовознавство має певні напрацювання з цього питання, передусім з проблеми формування іміджу політика та місця в ньому мовної складової (Є. Санченко,

А. Акаймова, О. Холод, В. Петренко), аналізу зарубіжного політичного дискурсу (особливо в галузі лінгвопрагматики): іспаномовного – Н. Попова, англomовного – О. Фоменко, І. Бутова, Г. Жуковець, Т. Корогода, німецькомовного – Л. Овсієнко, І. Довганюк, російськомовного – Т. Гулак. Доведено, що більшість характеристик політичного дискурсу залишаються сталими, основою для них є роль мови та її структури. Описуючи функціонування мовних одиниць у політичному дискурсі, дослідники розв'язують дві проблеми: мова влади і влада мови. Відмінність цих понять полягає в тому, що мова влади – це те, як говорять, якими мовними засобами і прийомами користуються нинішні політичні діячі, що є предметом дослідження «чистої» лінгвістики; влада мови – те, як впливають на масову свідомість ці мовні засоби і прийоми, що є предметом дослідження політичної лінгвістики.

Висновки дослідження. Отже, складний, багатоаспектний характер терміна «політичний дискурс» потребує глибокого і всебічного дослідження. Це поняття може розглядатися в двох аспектах: перший – дискурс, який сам по собі є політичним; другий – аналіз політичного дискурсу як зразка певного дискурсивного типу, без виражених покликань на його політичний зміст або політичний контекст. Аналіз українського політичного дискурсу передбачає насамперед розуміння сучасних суспільних процесів, які відбуваються в нашій державі, осмислення нагальних соціальних проблем, виявлення тих засобів, за допомогою яких здійснюють вплив на свідомість реципієнта відповідно до його очікувань.

Перспективою дослідження є аналіз сучасного українського політичного дискурсу в плані лінгвістичного осмислення мовлення політичних діячів, розробка мовної моделі українського політика, визначення її впливу на формування іміджу як окремого політика, так і політичної культури країни загалом.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лінгвістический енциклопедический словарь. – М. : «Советская энциклопедия», 1990. – С. 136–137.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
3. Бехта І. А. Дискурс наратора в англomовній художній прозі / І. А. Бехта. – К. : Грамота, 2004. – 304 с.
4. Ващук Т. М. Політичний дискурс як об'єкт лінгвістичного дослідження / Т. М. Ващук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2007. – № 33. – С. 182–185.
5. Волков А. Г. Прагматика политического текста : [монография] / А. Г. Волков. – Запорожье : Просвіта, 2003. – 112 с.
6. Головинський К. С. «Експансіоніст» та «впливовий лідер» : політичні діячі в дзеркалі лінгвістично-психологічного аналізу / К. С. Головинський // Нова політика. – 1998. – № 2. – С. 52–57.
7. Головинський К. С. «Творчий марксист». Методи лінгвістично-психологічного аналізу текстів політичних лідерів / К. С. Головинський // Нова політика. – 1997. – № 5. – С. 35–45.
8. Карасик В. И. О типах дискурса / В. И. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс : сб. науч. тр. – Волгоград : Перемена, 2000. – С. 5–20.
9. Клименко І. Теоретичні засади лінгвістичного аналізу політичного дискурсу / І. Клименко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / [наук. ред. А. Загнітко]. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – Вип. 19. – С. 182–186.
10. Нагорна Л. П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л. П. Нагорна. – К. : Світогляд, 2005. – 315 с.
11. Попов Р. А. Політичний дискурс: проблема теоретичної ідентифікації. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej2/txts/pol-prav/05prapti.pdf>
12. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов. – К. : ВЦ «Київський університет», 1999. – С. 75–126.
13. Радзівєвська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – Соціум – Культура – Мовна особистість : [монографія] / Т. В. Радзівєвська. – К. : ДП «Інформативно-аналітичне агентство», 2010. – 491 с.

14. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації : [підручник] / О. О. Селіванова. – Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2011. – 350 с.
15. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище : методологія, архітектоніка, варіативність : [на матеріалах суч. газетн. публіцистики] : [монографія] / К. Серажим. – К., 2002. – 392 с.
16. Славова Л. Л. Мовна особистість політика: когнітивно-дискурсивний аспект : [монографія] / Л. Л. Славова. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – 358 с.
17. Шейгал Е. И. Семиотика политического жанра : [текст] / Е. И. Шейгал. – Волгоград : Перемена, 2000. – 431 с.
18. Dijk van T. A. The study of discourse // Discourse as structure and process / ed. by A. Teun. – London, 1997. – Vol. L : Dijk van. Discourse studies: a multidisciplinary introduction. – P. 1–34.

Одержано редакцією 13.02.14

Прийнято до публікації 17.02.14

Н. В. Деренчук

Теоретическое осмысление проблемы формирования современного украинского дискурса

В статье проанализированы научные работы зарубежных и отечественных исследователей по проблеме формирования дискурса. Выяснено, что термин «дискурс» в современной лингвистике используют для обозначения различных видов речи, осмысление которых происходит с учетом языковых и внеязыковых факторов. Выявлена типология украинского дискурса, очерчена его проблематика.

В предлагаемой работе охарактеризованы основные подходы к определению понятия «политический дискурс» в украинском языкознании. Представлено собственное истолкование этого феномена, которое показывает, что политический дискурс – это сложное многоаспектное культурно-коммуникативное явление с четкой социокультурной направленностью и прагматической семантикой. Доказана важность экстралингвистических факторов, влияющих на порождение и восприятие текстов. Установлено, что взаимосвязь дискурса с понятиями связного текста и контекста не дает оснований для того, чтобы их отождествлять. Осмысление текста происходит через определенные лингвистические категории, однако, в конкретной ситуации, вследствие интерпретации деятельности читателя, он наполняется определенным содержанием, то есть становится дискурсом. Анализ концепций политического дискурса дает возможность сделать вывод о том, что объективное исследование языкового политического пласта может осуществляться лишь при условии учета дескриптивного, дискурсивного и когнитивного подходов к его интерпретации. Практический аспект исследования этого явления также требует изучения. Сделан вывод о том, что разработка политического дискурса может происходить в двух аспектах: анализ внутренней сущности, специфики политической направленности контекстов, а также анализ этого явления как образца определенного дискурсивного типа, без четко выраженных ссылок на его политическое содержание или политический контекст.

Ключевые слова: дискурс, политический дискурс, дискурс и текст, типология дискурса, дискурсивный анализ, дескриптивный анализ.

N. V. Derenchuk

Theoretical reflection of formation of modern Ukrainian political discourse

The scientific works of foreign and local researchers on the problems of formation of discourse are analyzed in the article. It was found that the term «discourse» is used to describe different types of language in contemporary linguistics, understanding of which occurs on the basis of linguistic and extra-linguistic factors. It was found typology of Ukrainian discourse and outlined its problems.

Basic approaches to the definition of «political discourse» in Ukrainian linguistics are characterized in the proposed work. Own interpretation of this phenomenon was established. It outlines the political discourse as a complex multidimensional linguistic and communicative concept with distinct socio-cultural orientation and pragmatic semantics. It was demonstrated the importance of extra-linguistic factors that have an influence upon the generation and perception of the texts. It was established that the correlations of discourse and the concepts of coherent text and context don't make it identical. Understanding of the text occurs due to certain linguistic categories, but it is filled with a definite sense in definite situation caused by the interpretation of the reader's activity that becomes a discourse. Analysis of the concepts of political discourse led to the conclusion that objective study of language political layer is possible only with

taking into account descriptive, discursive and cognitive approaches to its interpretation. The practical aspect of the study of this phenomenon is also very important. It was concluded that the study of political discourse can occur in two ways: analysis of the inner nature, the specific political orientation context, and analysis of this phenomenon as a model of a certain type of discourse, without distinct vocations of its political content or political context.

Key words: *discourse, political discourse, discourse and text, types of discourse, discourse analysis, descriptive analysis.*

УДК 007:304: 655.1(477)

Л. В. Фіть

ОСОБЛИВОСТІ РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОГО ПРОЦЕСУ ЧЕРКАСЬКОГО ВИДАВНИЦТВА «СІЯЧ» (1917–1920 РР.)

У статті виокремлено особливості редакційно-видавничого процесу видавництва «Сіяч», яке працювало в м. Черкаси протягом 1917–1920 років, проаналізовано структуру видавничого осередка, зосереджено увагу на особливостях роботи з авторами, зокрема на етапі підписання видавничого договору. На основі матеріалів із Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Центрального державного історичного архіву, Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського досліджено внесок у становлення і розвиток видавництва тогочасного міського голови М. Куліша, Панаса Мирного, М. Грінченко, І. Нечуя-Левицького, Н. Романович-Ткаченко та інших. Безпосередньо впливала на роботу «Сіяча» нестабільна загальнополітична ситуація в країні, через що активні періоди розвитку чергувалися з етапами застою і значних фінансових проблем. Схарактеризовано активну роботу працівників видавництва з формування привабливого обличчя «Сіяча» серед авторів, читачів і конкурентів. Це і створення видавничого знаку, що візуально ідентифікує видавничу продукцію черкаського осередку, і оповістки на сторінках журналу «Книгар» у рубриці «Видавнича хроніка», і активна участь у суспільному житті України.

Ключові слова: *видавництво «Сіяч», видавнича справа, друкарня, автор, видавничий договір.*

Постановка проблеми. Одним із факторів повноцінного розвитку нації, її культури, філологічних наук є об'єктивне вивчення історії видавничої справи. Для цілісної концепції розвитку друкарства України важливе дослідження витоків книговидання кожного окремого регіону нашої країни. Реєстр видавничих планів, здійснених «Сіячем», відбиває характерні тенденції тогочасних видавництв, у тому числі й загальнонаціонального масштабу. Робота видавництва «Сіяч» безсумнівно сприяла розробці та формуванню підходів до книговидання як професійної сфери з власними закономірностями розвитку, механізмами діяльності, особливостями функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До історії видавничої діяльності міста Черкаси побіжно зверталися у своїх працях М. Тимошик [14], Т. Ківшар [3], М. Лозняк [11], лише згадуючи провідне черкаське видавництво 1917–1919 років «Сіяч» і звертаючи увагу на тематичний репертуар цього видавничого товариства в контексті розвитку книгарства того часу.

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми. Джерела книговидання в Черкасах досі залишаються невивченими, і тому нашим завданням є дослідити витoki друкарства в місті, з'ясувати основні суб'єкти видавничої справи та вивчити тогочасний репертуар черкаських друкарень.

Мета наукової розвідки. Метою цієї статті є ґрунтовний аналіз структури черкаського видавничого осередку, з'ясування ролі кожного суб'єкта видавничої справи, як-то: авторів, редакторів, коректорів, директора видавництва – у злагодженій роботі «Сіяча» на користь розбудови української державності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомості про структуру черкаського товариства «Сіяч» дуже обмежені. Керівним органом видавництва було правління, головою якого обрали відомого в Черкасах Марка Степановича Куліша. Він мав чин колезького реєстратора, був членом міської думи, тривалий час завідував Черкаською публічною бібліотекою і згодом був обраний міським головою. Як голова училищної комісії, чиновник опікувався станом освіти в місті, розробив і подав на розгляд Думи на початку 1910 року проект шкільної мережі, який передбачав будівництво восьми навчальних будівель. Пізніше, працюючи на посаді міського голови, М. Куліш активно продовжував розвивати навчальну освіту в Черкасах, розуміючи її важливість. У 1916 році він поїхав у Петроград, Москву до Міністра народної освіти з проханням дозволити відкрити в місті другий середній навчальний заклад (реальне училище), оскільки «життя так наполегливо висуває вимоги про розвиток технічної і професійної освіти» [2, с. 6].

Панас Мирний у листі до Н. Романович-Ткаченко говорить про те, що він чув, нібито в товаристві є «дуже заможний чоловік, що постачає їм гроші на видавничі потреби» [10]. Можливо, цією людиною і є голова правління М. Куліш. На жаль, не вдалося знайти відомостей на підтвердження чи спростування цієї інформації. Хоча докладний аналіз роботи видавництва, його стійке протистояння усім незгодам і вмиле використання сприятливої ситуації свідчить на користь цього факту.

Окрім М. Куліша, до складу редакції в різні роки входили Ф. Яремченко, секретарі П. Щукін та Г. Оришчю, Ф. Портяпченко, П. Маненко та інші, прізвища яких у документах видавництва подаються нерозбірливо. Вдалося дізнатися про попередній досвід видавничої роботи лише в Пилипа Олімпійовича Щукина, який працював до того коректором у Катеринославі під керівництвом В. Біднова, котрий, сам займаючись редакторською діяльністю, хвалив свого дуже працюючого коректора П. Щукина.

Члени редакції з перших днів існування видавництва проводили активну роботу з формування привабливого обличчя «Сіяча» серед авторів, читачів і конкурентів. Одним із перших кроків у цьому напрямку є створення своєрідної візитної картки – видавничого знаку.

На той час практично кожне поважне видавництво мало свій видавничий знак. Серед них «Друкарь», «Час», «Вернигора», «Дніпро», «Каменярі», «Українське видавництво в Січеславі», «День» та інші. Для кращої візуальної ідентифікації видавничої продукції, її естетичної привабливості й видавництво «Сіяч» звертається до свого земляка художника М. Погребняка з проханням створити видавничий знак, який би підкреслював цілі товариства, розкривав його ідеологію. Митець погоджується, і, починаючи з четвертого видання «Сіяча», на обкладинці та титулі майже кожної книги осередку розміщується видавничий знак. Він має форму прямокутника. На передньому плані в тривимірному просторі зображені чоловік-сіяч, котрий іде назустріч читачеві, розкидаючи довкола себе зерна. Зверху звисає спіле важке колосся, а внизу напіврамкою поданий декоративний елемент, що складається із трикутників, які символізують розвиток.

Створений видавничий знак виконує не лише естетичну й представницьку функцію. Він глибоко символічний, адже кожен його елемент підкреслює основне гасло «Сіяча»: відповідати потребам сучасної української людності. У ньому органічно поєдналися творчий задум художника й завдання товариства. Окрім того, асоціативно читачеві дуже легко пов'язати такий видавничий знак із назвою видавництва, оскільки всі зв'язки прозорі й не складні для сприйняття.

Сучасні дослідники неоднозначно оцінюють художнє виконання цього обов'язкового атрибута кожної книги видавництва. Зокрема, на думку дослідника друкарських і видавничих знаків П. Нестеренка, поряд із емблемами «Видавництва Української школи», «Вернигори», «Космосу», «Дзвону» та інших видавничий знак «Сіяча» страждає «етнографізмом, зайвою ілюстративністю й декоративністю» [12, с. 136]. Не погоджуючись із цією думкою, стверджуємо: видавничий знак «Сіяча» органічно вписується в тодішні тенденції мистецької співпраці видавця й художника, відповідаючи духові видавничої програми, вказуючи те, що видання належить до черкаського видавництва.

Про активну роботу видавництва свідчать й оповістки на сторінках журналу «Книгарь» у рубриці «Видавнича хроніка». Поряд із інформацією про такі вже знані потужні київські товариства, як-от: «Час», «Криниця», «Друкарь», видавництво Є. Череповського – подано замітку про те, що «видавництво «Сіяч» у Черкасах цими днями випускає багато книжок». Далі в невеликому анонсі зазначено назви вже надрукованих і планованих до друку видань [1, с. 220]. Починаючи від № 3 «Книгаря», матеріали про черкаське видавництво (рецензії, анонси) є в кожному числі часопису. До того ж, на початку діяльності був надрукований каталог власної видавничої продукції, який надсилали авторам для ознайомлення з напрямком роботи, а також розміщували його у своїх книжках.

Видавництво «Сіяч» почало діяльність випуском творів класиків української літератури, але паралельно правління товариства налагоджувало контакти і з сучасними авторами. Знайдено листи, надіслані членами редакції до Н. Романович-Ткаченко, М. Грінченко, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, Л. Яновської, Г. Берло, у яких обговорюються саме особливості співпраці цих письменників із черкаським видавництвом.

Плануючи випустити те чи те видання, видавництво зверталось до авторів із пропозицією купити право на друк їхніх творів чи хоча б якоїсь частини рукопису. Про продаж власних творів дізнаємося із листа І. Нечуя-Левицького до Є. Трегубова: «Я продав одно видання «Миколи Джері», «Біда бабі Парасці» і «Біда бабі Палажці» в Черкаси в Товариство видавниче. Будьте ласкаві, добродію, передайте обидві бабі посильному для вручення для печаті в Черкасах... Ще забувся. Одішліть і оповідання «Чортячу спокусу», хочать видати в Черкасах» [13, с. 502–503].

На початковому етапі діяльності «Сіяч» пропонує авторам самим визначити розмір гонорару й зобов'язується його виплачувати негайно. Щоправда, це стосувалося лише іменитих, знаних авторів. Їхні вимоги найперше враховувало видавництво у всіх питаннях редакційної обробки рукописів. Так, зокрема, було з текстом оповідання Б. Грінченка «Хата». Перед початком роботи над цим твором голова правління товариства звернувся до дружини Б. Грінченка М. Грінченко із проханням сповістити, якою має бути редакція оповідання, оскільки на поданому до видавництва примірнику цього твору не визначено. При укладанні збірника творів останнє слово було також за автором.

Якщо видавництво й автор дійшли згоди, то між ними укладався договір, де докладно зазначалися такі основні позиції: 1) які твори видавництво має право друкувати; 2) орієнтовна кількість примірників; 3) термін, протягом якого видавництво має право видрукувати зазначені твори; 4) авторські зобов'язання щодо ненадання іншому товариству прав на роботу із зазначеними творами; 5) розмір та особливості сплати авторського гонорару (зазвичай гонорар виплачували частинами; він становив 10 відсотків від номінальної вартості кожного видрукуваного примірника й усієї визначеної кількості примірників видання).

Якщо зазначені умови влаштовували обидві сторони, то автор і видавництво підписували договір. Але перед цим останнє мало виплатити авторові передплату.

Договір із такими умовами був підписаний із М. Грінченко в київській філії видавництва 20 липня 1918 року. Марія Миколаївна надала видавництву право на друк творів Б. Грінченка і своїх перекладів протягом двох років до 1 серпня 1920 року, а також зобов'язалася не передавати іншим видавничим товариствам жодного з зазначених у договорі текстів. Натомість «Сіяч» погодився виплатити відразу 3000 карбованців авансу, згодом протягом двох тижнів ще 2000 карбованців.

Щодо накладів, то в договорі із М. Грінченко, скажімо, зазначена конкретна цифра – десять тисяч примірників, але вказано на те, що коли видавництво вважатиме за необхідне додрукувати наклад, то воно має на це право, лише повинне попередити автора. Коли ж ішлося про видання навчальної літератури, то кількість примірників значно зростала. У пізнішому договорі на друк другої читанки «Наша рідна мова» ідеться вже про необмежену кількість примірників, але не менше 25 тисяч [15]. Звісно, це не обсяги Всеукраїнського

Учительського видавничого товариства «Всеуито», яке зобов'язувалося надрукувати М. Грінченко «Українську граматику» до науки читання й писання накладом не менші, ніж 100 тисяч примірників, однак це достатньо високі наклади, особливо якщо порівнювати їх із нинішніми.

Підписання видавничого договору з авторами відбувалося на різних етапах роботи з авторським оригіналом. Якщо із М. Грінченко його підписали до початку роботи над творами, то з Панасом Мирним – коли узгодили навіть певні технічні характеристики.

У пізніших договорах, укладених «Сіячем» із своїми авторами, коли ситуація для редакції була не досить сприятлива, з'являється новий пункт на випадок закриття товариства: «Якщо видавництво «Сіяч» протягом зазначеного строку припинить свою діяльність, то воно має право передати сю умову другому видавництву, але з принципіальної згоди моєї [автора – Л. Ф.]» [15, с. 2].

Незважаючи на стихійність тогочасного книговидавничого ринку, окремим важливим пунктом видавничого договору є зобов'язання автора нікому не передавати права на друк зазначених у контракті видань і не друкувати власним коштом. Домовленість була скасована, якщо «видавництво «Сіяч» по технічним, грошовим або іншим обставинам відмовиться їх видавати» [15, с. 2].

Письменники турбувалися про свою репутацію й уважно стежили за тим, де вперше видається видання і хто перебирає естафету друку потім. Наприклад, М. Грінченко домовилася про передачу прав на друк своїх творів після закінчення строку дії договору із «Сіячем» із Правлінням «Всеукраїнського Кооперативного Видавничого Союзу».

Цікаво простежити подальшу організацію редакційно-видавничого процесу в цьому видавництві після друку перших відбитків. Якщо була змога, редакція пересилала їх авторам із проханням перечитати та укласти реєстр помилок. Про це дізнаємося із листа київського відділу товариства «Сіяч» до М. Грінченко: «Ми, київський відділ, одержали з Черкас аркуші Читанки, котрі посилаємо вам для перегляду. Просимо зробити реєстр помилок» [8, с. 2]. Видавництво не встигло внести зроблені М. Грінченко виправлення безпосередньо в змістову частину читанки «Наша рідна мова», тому було прийняте рішення надрукувати інформацію про помилки в книзі на окремому аркуші, де зазначалися номер сторінки, рядок, неправильний варіант і його правильний відповідник.

Окрім авторської коректури, видавництво й самостійно вичитувало тексти, подаючи наприкінці книги перелік помилок, як це зроблено у виданні Є. Гребінки «Приказки».

Рішення щодо основних технічних характеристик майбутньої книги (формат, шрифтове вирішення) працівники «Сіяча» приймали самостійно, хоча якщо в автора були якісь побажання, то видавництво до них прислухалося. Наприклад, вони не залишили поза увагою прохання Панаса Мирного, викладені нами вище, стосовно формату й зовнішнього оформлення першого тому його творів, про що голова правління М. Куліш і повідомляє письменника листом: «Формат її [книги – Л. Ф.] буде приблизно як «Старосвітські батюшки» Нечуя. Якщо ви бажаєте, на обгортці не буде ніякого малюнку, а тільки: «Панас Мирний. Твори. Том перший» [9].

Для розробки художнього оформлення видавничої продукції товариство зверталось до знаних українських графіків Г. Нарбута, М. Бойчука, М. Налепінської-Бойчук та інших. Так, перший створив на замовлення осередку обкладинку для підручника Г. Коваленка «Оповідання з української історії». Як стверджує О. Лагутенко, вона є зразком «лаконізму і бездоганної техніки робіт Г. Нарбута. Строга рама замикає вертикально видовжену композицію, вертикалі літер назви дорівнюють за шириною рамі, вони «звисають» подібно до короїв. Самим лише написом художник створює монументальне, урочисте звучання порталу книги. Віньетка з гербом і клейнодами посилює мажорний настрій, переводить те, що відчувається у шрифті, у зображальний символ. Інші написи нагадують скоропис, ведуть асоціації читача до давніх літописів» [4, с. 34–35].

Обкладинки для видань І. Франка «Поєми» і «Великий шум» створив для «Сіяча» разом із учнями своєї майстерні М. Бойчук.

Діяльність видавництва не обмежується лише друком творів окремих авторів. Ще на першому етапі роботи, у листопаді 1917 року, керівництво осередку вирішило створити продовжуване видання, альманах, який виходитиме в міру накопичення матеріалу. Про це співробітник «Сіяча» Ф. Яремченко повідомляє в листах до авторів, звертаючись до них із проханням брати участь у підготовці альманаху й надсилати щось для першого номера. На підтвердження цієї думки наводимо уривок із листа до Н. Романович-Ткаченко: «Наше товариство незабаром має випустити Альманах «Сіяч», а також не періодично, по мірі змоги випускати і в майбутньому через се звертаємось до вас із щирим проханням прийняти участь в наших альманахах» [7]. На жаль, інформацію про здійснення цих планів знайти не вдалося.

Наприкінці лютого 1918 року в «Сіяча» почали виникати фінансові проблеми, зокрема він не мав змоги виплатити авторам обіцяний гонорар і вислати надруковані видання, за що просить вибачення в листах до Н. Романович-Ткаченко і М. Грінченко: «Правління Т-ва «Сіяч» щиро прохає вибачення за задержку висилки авторських гонорарів і наших видань, котрі вийшли з друку» [5; 7]. Причиною такої ситуації є аж ніяк не недбальство редакції, а тодішні події й важкий загальний стан речей. «При першій змозі виповнемо усі наші до вас обов'язки негайно», – зазначено в листі до Н. Романович-Ткаченко [7].

У складі видавництва, судячи з кореспонденції, з'являються нові особи, але, на жаль, їхні прізвища за підписами розшифрувати не вдалося. Протягом зими–весни ситуація не покращується, але товариство не припиняє своєї діяльності, друкуючи одна за одною видання навчальної, науково-популярної, публіцистичної, художньої літератури. Про труднощі дізнаємось лише з листів до авторів. Наприклад, третього травня 1918 року М. Куліш у листі до М. Грінченко зичить їй спокою, бо «дуже трудно тепер цей спокій вдержати в собі...» [6].

У період правління І. Скоропадського розпочалася реквізиція друкарень, незважаючи на те, що свідомі українські діячі намагалися розвивати народну освіту, яка потребувала забезпечення різноманітною навчальною літературою. Фінансово підтримувалися ті видавничі організації, що займалися випуском літератури для школи, а саме: «Всеуито», «Вернигора», «Час» та ін.

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок. Ситуація в країні заважала повноцінній роботі видавництва, але, незважаючи на певні складнощі, воно не припиняло налагоджувати стосунки з авторами. Наслідком цієї діяльності мало стати п'ятитомне видання творів Панаса Мирного, яке «Сіяч» планував почати друкувати в кінці вересня 1918 року, а також вибрані твори М. Філянського, В. Самійленка, О. Левицького, І. Франка, Б. Грінченка, Д. Яворницького та інших.

Окрім власне друкування книжок, видавництво брало участь у різноманітних благодійних акціях, усіляко сприяло розвитку української культури. Наприклад, разом із десятьма іншими київськими видавництвами «Сіяч» надіслав привітальну адресу ректору й професорам у день урочистого відкриття Кам'янець-Подільського університету і 35 тисяч карбованців на заснування фонду для видачі премій за кращі наукові праці в галузі історії та філософії. Ці видавництва звернулись до інших організацій із проханням своїми пожертвами допомогти фонду і всій українській культурі. До речі, «Сіяч» у цьому переліку був єдиним із провінційних видавництв, що свідчить про значний рівень розвитку й вагомість черкаського підприємства. Також «Сіяч» систематично передавав свої видання для бібліотек усіх регіонів України.

Незважаючи на проблеми, яких не вдалося уникнути в роботі осередку, що черкаське видавництво «Сіяч» посідає гідне місце в когорті знаних і поважних товариств, які своєю діяльністю сприяли становленню незалежної Української держави.

Список використаної літератури

1. Видавнича хроніка // Книгарь. – 1917. – № 4. – С. 220.

2. Журнал засідань Черкаської міської думи від 26.07.1916 року // ДАЧО. – Ф. 8. – Оп. 1. – Спр. 510. – Арк. 1, 6.
3. Ківшар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917 – 1923 рр.) / Т. Ківшар. – К. : Логос, 1996. – 344 с.
4. Лагутенко О. Українська книжкова обкладинка першої третини ХХ століття : стилістичні особливості художньої мови / О. Лагутенко. – К. : ВПІ ВПК «Політехніка», 2005. – 124 с.
5. Лист видавництва «Сіяч» до М. Грінченко від 26.02.1918 р. // Інститут рукопису НБУВ. – Ф. 170. – Спр. 57.
6. Лист видавництва «Сіяч» до М. Грінченко від 3.05.1918 р. // Інститут рукопису НБУВ. – Ф. 170. – Спр. 368.
7. Листи видавництва «Сіяч» до Н. Д. Романович-Ткаченко // Інститут рукопису НБУВ. – Ф. 121. – Спр. 9.
8. Лист київського відділу видавництва «Сіяч» до М. Грінченко // Інститут рукопису НБУВ. – Ф. III. – Спр. 43989.
9. Лист кооперативного видавничого товариства «Сіяч» до П. Я. Рудченка від 17.09.1918 р. // Інститут літератури. – Ф. 5. – Спр. 453.
10. Лист П. Я. Рудченка до Н. Д. Романович-Ткаченко від 9.05.1919 р. // Інститут літератури. – Ф. 5. – Спр. 350.
11. Лозняк М. М. Українська науково-популярна книга к. ХІХ – п. ХХ ст. як соціокультурний феномен: З історії виникнення та становлення. – Л. : ЛДКФ «Атлас», 2000. – 375 с.
12. Нестеренко П. В. Видавничий і друкарський знак / П. В. Нестеренко // Наукові записки НаУКМА : у 3-х ч. – К., 2003. – Т. 22, ч. I : – Гуманітарні науки. – С. 133–138.
13. Нечуй-Левицький І. Лист до Є. Трегубова / І. Нечуй-Левицький // Нечуй-Левицький І. С. Зібрання творів : у 10-ти т. – К., 1968. – Т. 10 : Біографічні матеріали. Статті та рецензії. Фольклорні записи. Листи. – С. 502–503.
14. Тимошик М. С. Історія видавничої справи. – К. : Наша культура і наука, 2003. – 496 с.
15. Умова між М. Грінченко і видавництвом «Сіяч» // Інститут рукопису НБУВ. – Ф. 170. – Спр. 87.
16. Умова між М. Грінченко і Всеукраїнським учительським видавничим товариством «Всеувиго» // Інститут рукопису НБУВ. – Ф. 170. – Спр. 84.

Одержано редакцією 17.02.14

Прийнято до публікації 24.02.14

Л. В. Фить

Особенности редакционно-издательского процесса черкасского издательства «Сіяч» (1917–1920 гг.)

Выделены особенности редакционно-издательского процесса издательства «Сіяч», которое работало в г. Черкассы на протяжении 1917–1920 годов, проанализирована структура издательского органа, уделено внимание особенностям работы с авторами, а именно на этапе подписания издательского договора. На основе материалов из Института литературы им. Т. Г. Шевченко НАН Украины, Центрального государственного исторического архива, Института рукописи Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского исследован вклад в развитие издательства городского головы М. Кулиша, Панаса Мирного, М. Грінченко, И. Нечуя-Левицкого, Н. Романович-Ткаченко и других. Непосредственно влияла на работу «Сіяча» нестабильная общеполитическая ситуация в стране, из-за чего активные периоды развития чередовались с этапами застоя и значительных финансовых проблем. Охарактеризована активная работа членов издательства по формированию привлекательного облика «Сіяча» среди авторов, читателей и конкурентов. Это и создание издательского знака, что визуально идентифицирует печатную продукцию черкасского издательства, и заметки на страницах журнала «Книгар» в рубрике «Издательская хроника», и активное участие в общественной жизни Украины.

Ключевые слова: издательство «Сіяч», издательское дело, типография, автор, издательский договор.

L. V. Fit'

Features of the editorial and publishing process of Cherkassy publishing house

«Siyach» (1917-1920)

Determined features editorial and publishing process publishing house «Siyach» which worked in Cherkasy during 1917-1920, research the structure of the publishing centers, focus on the specifics of working with authors, especially at the stage of signing the publishing contract.

Based on materials from the Shevchenko Institute of Literature the National Academy of Sciences of Ukraine, Central State Historical Archives, Institute of Manuscript of the National Ukrainian Vernads'kyi Library investigated contribution on the formation and development of the publishing houses of the mayor M. Kulish, Panas Mirny, M. Hrinchenko I. Nechuy-Levitskiy, H. R.-Tkachenko and others. Directly effect on work of "Siyach" unstable general political situation in the country, the active periods of development alternated with phases of stagnation and significant financial problems.

Characterized by an active work of employees of publishers to form an attractive image of "Siyach" among authors, readers and competitors. This is also creation of publishing a sign that visually identifies printed products Cherkassy publishing house, and notes on the pages of the magazine "Knigar" under the heading "Publications Chronicle", and active participation in public life in Ukraine.

Key words: *Publishing house «Siyach» publishing, printing, author, publishing contract.*

НАШІ АВТОРИ

Бондаренко Галина Іванівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету.

Висоцька Тетяна Йосифівна, кандидат філологічних наук, фахівець I категорії Центру італійської мови і культури Львівського національного університету ім. І. Франка.

Габідулліна Алла Рашатівна, доктор філологічних наук, професор кафедри мовознавства і російської мови Горлівського інституту іноземних мов Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет».

Гармаш Олена Миколаївна, пошукач кафедри мовознавства і російської мови Горлівського інституту іноземних мов Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет», спеціаліст навчального відділу.

Герасименко Ірина Анатоліївна, доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри мовознавства і російської мови Горлівського інституту іноземних мов Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет», спеціаліст навчального відділу.

Денисенко Зоя Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Деренчук Наталя Вікторівна, аспірант Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського, викладач Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Донік Ольга Михайлівна, аспірант кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Завальнюк Інна Яківна, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського.

Калько Валентина Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Калько Микола Іванович, доктор філологічних наук, професор кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Когут Світлана Василівна, асистент кафедри англійської філології Львівського національного університету ім. І. Франка.

Козачук Андрій Михайлович, старший викладач Київського університету імені Бориса Грінченка.

Корновенко Лариса Віталіївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови, зарубіжної літератури та методики навчання Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Кочерга Галина Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Кукса Тетяна Павлівна, кандидат філологічних наук, старший викладач Академії військово-морських сил ім. П. С. Нахімова в м. Севастополь.

Лонська Людмила Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Любарець Ірина Андріївна, аспірант Київського національного лінгвістичного університету.

Макович Христина Ярківна, викладач кафедри українознавства Львівського державного університету безпеки життєдіяльності ДСНС України.

Манаєнко Геннадій Миколайович, доктор філологічних наук, професор кафедри російської мови Північно-Кавказького федерального університету.

Мартінова Ганна Іванівна, доктор філологічних наук, професор кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Могілей Ірина Іванівна, старший викладач кафедри теорії та практики перекладу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Наливайко Марія Ярославівна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.

Падар Юлія Андріївна, аспірант кафедри історії та стилістики української мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Інститут філології.

Патlach Галина Олександрівна, аспірант кафедри мовознавства і російської мови Горлівського інституту іноземних мов Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет».

Пожидаєва Ірина Валентинівна, доцент кафедри лінгвістики Міжнародного науково-технічного університету ім. академіка Ю. Бугая.

Прокопчук Людмила Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського.

Савченко Ірина Степанівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Сосніна Людмила Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови Донецького національного технічного університету.

Стройкова Світлана Анатоліївна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри теорії та практики перекладу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Сушко Оксана Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету.

Таран Алла Анатоліївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Ущина Валентина Антонівна, кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри лексикології і стилістики англійської мови ім. проф. О. М. Мороховського Київського національного лінгвістичного університету.

Філіп Гражина, доктор філологічних наук, професор Жешувського університету (Польща).

Фіть Людмила Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри видавничої справи, редагування і теорії інформації Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Харченко Світлана Василівна, кандидат філологічних наук, доцент, заступник директора Інституту менеджменту з наукової роботи Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

Христіанінова Раїса Олександрівна, доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри, професор кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін Бердянського державного педагогічного університету.

Цюра Світлана Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Шитик Людмила Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Щербина Тетяна Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Наукове видання

МОВОЗНАВЧИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

ВИПУСК 19

Підп. до. друку 28.03.2014
Формат 60x84¹/8. Папір офсет.
Умовн. Друк. арк. 26. Гарнітура Times.
Вид.№ 1450. Тираж 300 шт.

Видавець: Чабаненко Ю.А.
Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру видавців
серія ДК № 1898 від 11.08.2004 р.
Україна, м. Черкаси, вул. О. Шашкевича, 39
Тел. 0472/45-99-84; 56-46-66
E-mail: office@2upost.com

Друк ФОП Чабаенко Ю.А.
Україна, м. Черкаси, вул. О. Шашкевича, 39
Тел. 0472/45-99-84
E-mail: office@2upost.com